

Žmogaus teisių
stebėjimo institutas

Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2013–2014

APŽVALGA

**Žmogaus teisių
įgyvendinimas Lietuvoje
2013-2014:
APŽVALGA**

Redakcinė grupė:

Dovilė Šakalienė, Jūratė Guzevičiūtė, Natalija Bitiukova, Mėta Adutavičiūtė,
Karolis Liutkevičius

Apžvalgos leidimą parėmė:

Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos
finansinių mechanizmų nacionalinis
dvišalio bendradarbiavimo fondas

Lietuvos Respublikos
Užsienio reikalų ministerija

Apžvalgoje pateikiama jos autorių ir nepriklausomų ekspertų nuomonė.
Apžvalgos rėmėjai neatsako už Apžvalgoje pateikiamą informaciją ar pažiūras.

Apžvalgos struktūra yra parengta pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių
laisvių apsaugos konvenciją.

TURINYS

APIE MUS	9
PRATARMĖ	11
ISLANDIJOS ŽMOGAUS TEISIŲ CENTRO PRATARMĖ	15
SANTRAUKA	17
TEISĖ Į GYVYBĘ. 2 STRAIPSNIS	41
KANKINIMO, NEŽMONIŠKO IR ŽEMINANČIO ELGESIO DRAUDIMAS. 3 STRAIPSNIS ..	45
I. Smurtas artimoje aplinkoje ir smurtas prieš moteris	45
Smurtas artimoje aplinkoje	45
Smurto dėl lyties sąvoka	48
Smurtas prieš vaikus	51
II. Asmenų uždaroje institucijose teisės ir deinstitutionalizacija	56
Kūdikių ir vaikų globos namai	56
Neįgaliųjų globos namai	63
Psichikos sveikatos priežiūros įstaigos	68
Laisvės atėmimo vietos	72
Vaikų administracinio laisvės suvaržymo įstaigos	76
Užsieniečių registracijos centras	80
III. Laisvės atėmimas iki gyvos galvos	84
IV. Lietuvos vaidmuo JAV CŽV slaptų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programoje	86

VERGIJOS IR PRIVERČIAMOJO DARBO DRAUDIMAS. 4 STRAIPSNIS	89
I. Prekyba žmonėmis	89
Seksualinis išnaudojimas	91
Kitos išnaudojimo formos	95
TEISĖ Į LAISVĘ IR SAUGUMĄ. 5 STRAIPSNIS	99
I. Suėmimas	99
II. Lygtinis paleidimas ir probacija	101
TEISĖ Į TEISINGĄ TEISMĄ. 6 STRAIPSNIS	107
I. Įtariamųjų teisės	107
II. Pažeidžiamų grupių (vaikų su proto negalia) teisė į teisingą teismą	111
III. Valstybės garantuojama teisinė pagalba	115
IV. Teismų atvirumas	118
TEISĖ Į PRIVATŲ IR ŠEIMOS GYVENIMĄ. 8 STRAIPSNIS	121
I. Reprodukcinės teisės ir lytinis švietimas	121
II. Asmens duomenų apsauga	126
III. Teisė į privataus gyvenimo apsaugą baudžiamajame procese	132
IV. Teisė į lytinės tapatybės pripažinimą	134
V. Neveiksnumo instituto reforma	137
TEISĖ Į SAVIRAIŠKOS, SUSIRINKIMŲ IR RELIGIJOS LAISVĘ. 9-11 STRAIPSNIAI	141
I. Neapykantos kurstymas ir neapykantos nusikaltimai	141
II. Įžeidimo ir šmeižimo dekriminalizavimas	145
III. Saviraiškos laisvės apribojimas nepilnamečių apsaugos tikslais	147
IV. Informacijos šaltinio apsauga	150
V. Teisė gauti informaciją	153
VI. Susirinkimų laisvė	155
VII. Religijos laisvė	161
DRAUDIMAS DISKRIMINUOTI. 14 STRAIPSNIS	165
I. Lygių galimybių užtikrinimas instituciniu aspektu	165
II. Diskriminacija dėl lyties	168
III. Diskriminacija dėl negalios	172
IV. Diskriminacija dėl tautybės ir etninės kilmės	178
V. Diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinio tapatumo	184

VI. Diskriminacija dėl amžiaus	189
VII. Diskriminacija dėl religijos	192
STIGMATIZUOJAMŲ GRUPIŲ TEISĖS	197
I. Prieglobsčio prašytojų ir pabėgėlių teisės	197
II. Migrantų teisės	203
III. Nuo psichotropinių preparatų priklausomų asmenų teisės	206
IV. ŽIV pozityviųjų teisės	210
TEISĖ Į LAISVUS RINKIMUS. I PROTOKOLAS, 3 STRAIPSNIS	213
I. Pasyviosios rinkimų teisės apribojimai	213
II. Neįgaliųjų teisės į laisvus rinkimus užtikrinimas	215
III. Teisės į laisvus rinkimus apribojimai užsieniečiams	219

APIE MUS

Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSI) – nevyriausybinė, pelno nesiekianti organizacija, kurios misija – prisidėti prie atviros ir demokratinės visuomenės kūrimo užtikrinant žmogaus teises ir laisves.

ŽTSI vykdo nuolatinę žmogaus teisių padėties Lietuvoje stebėseną, dalyvauja teisėkūros procese, analizuoja ir vertina valstybės institucijų darbą, rengia alternatyvias ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių priežiūros institucijoms, organizuoja žmogaus teisių švietimo renginius, atlieka tyrimus bei inicijuoja strategines bylas teismuose sisteminių žmogaus teisių pažeidimų atvejais.

Pagrindinės ŽTSI veiklos sritys: vaikų, neįgaliųjų, asmenų uždaroje institucijose teisės, kova su diskriminacija ir nepakantumu, įtariamųjų ir kaltinamųjų teisės, smurto šeimoje, prekybos žmonėmis ir kitų nusikaltimų aukų teisių apsauga. ŽTSI taip pat dirba teisės į pagarbą privatumui, susirinkimų, žodžio ir informacijos laisvės srityse.

PRATARMĖ

Dovilė Šakalienė
Žmogaus teisių stebėjimo
instituto direktorė

2013-2014-uosius paženklino Maidanas ir nekonvencinis karas. Sužinojome, kad gyvename pasaulyje, kuriame galima ramiai okupuoti Europos valstybės teritorijos dalį, ir kariauti „žaliais žmogeliukais“. Į kovą už laisvę rinktis ir galimybę *de jure* įsiliesti į geopolitinę Europos Sąjungos erdvę pakilusi ukrainiečių tauta daugeliui valstybių iš pradžių atrodė toli, o jų kova – romantiškai egzotiškas veiksmas, nelabai tesusijęs su jų kasdienybe. Atrodė, kad nugalės „sviesto“ argumentai ir „dujų vamzdžio“ pragmatizmas.

Jei Vakarų civilizacija būtų tokia brandi, kokia mėgsta save laikyti, pragmatiškas noras sukurti „geros Rusijos“ iliuziją turėjo pradėti eizėti jau tuomet, kai Putino-Medvedevo tandemas ėmė nuosekliai laužyti esminius demokratijos ir žmogaus teisių bei laisvių principus Rusijos Federacijoje, atgaivino „artimojo užsienio“ doktriną, o pilietinė visuomenė imta dusinti „užsienio agentų“ įstatymais.

Pastaruosius dvejus metus galime pavadinti prabudimo metais. Vakarams prireikė numušto keleivinio lainerio ir tūkstančių Rytų Ukrainoje prarastų gyvybių, kol Lietuvos pozicija buvo išgirsta: Europos demokratijai kilo realus pavojus, o plakatai protestuotojų rankose, bylojantys „Karas Ukrainoje = Karas Europoje“, atspindi sukrečiančią mūsų visų realybę.

Wake-up call nuskambėjo labai laiku, nes Rusijos vykdomas radikalus puolimas prieš žmogaus teises ir laisves, stipriai paveikė ir Lietuvą, kurios teisėkūra „pasipuošė“ ištikimiausiems Kremliaus pakalikams gėdos nepadarysiančiomis anti-žmogaus teisių iniciatyvomis. Europos žmogaus teisių teismo, žmogaus teisių gynėjų, Europos Sąjungos, o ypač – Šiaurės šalių puolimas buvo pasiekę tokį aršumo lygį, kad tapo faktine politikos *mainstream'o* dalimi.

Prabudimas buvo staigus, kupinas karštų diskusijų apie raudoną liniją tarp Kremliaus ir Vakarų ir palengva ateinančio susivokimo, koks yra realus mūsų pasirinkimas informacinio karo akivaizdoje. Teikia vilties faktas, kad net aktyviausi populistinį anti-žmogaus teisių arkliuką pasibalnoję politikai, rodos, nenori prisidėti prie *Novorusijos* projekto, suvokdami, kad gyvenimas atkurtoje sovietų imperijoje kažin ar suteiktų jiems žodžio, judėjimo laisvę, teisę į laisvus rinkimus bei kitas privilegijas, kurias jau pripratome laikyti neatskiriama kasdienybės dalimi.

„Sovietų sąjunga grįžo, ji vėl čia ir žmonės vėl sodinami į kalėjimą už tai, kad pasidalijo naujienomis iš laisvojo pasaulio,“ pasakoja pagrobtos Ukrainos pilotės Nadyios Savchenko sesuo Vira. „Skirtumas tik tame, kad šiandien tai – ne pogrindyje spausdinami lapeliai, o dalijamasi žinutėmis *Twitter* ar *Facebook* – tačiau kaina tokia pat, laisvė...“

2014 m. gruodį ŽTŠI užsakymu Vilmorus atlikta periodinė visuomenės apklausa atskleidė beprecedentę situaciją – visuomenės pasitikėjimas valdžios gebėjimu ir noru apginti jų pažeistas teises pasiekė dugną. 95% žmonių, kurie manė, kad jų teisės pažeistos, niekur nesikreipė, nes buvo įsitikinę, kad niekas nepasikeis. Neabejoju, kad prie tokio rezultato prisidėjo nuoseklus išorinis poveikis iš rytų kaimynės – parankiai pritariant mūsų šeimoms – niekinant „supuvusią“ ir „išskrypusią“ Europos Sąjungą, įtikinėjant, kad dabar valdžiai į paprastą žmogų nusišypsoti.

Tačiau matyti požymių, kad valdžios institucijos, politikai bei aukščiausi valdžios pareigūnai ima suvokti nacionalinio saugumo stiprinimo prioritetus, taip pat ir tai, kad pirma ir paskutinė gynybos linija yra mūsų piliečių protai. Kaip protingi tėvai vaikus auklėja savo elgesio pavyzdžiu, taip mūsų valstybei metas suvokti, kad nebeturime privilegijos neturėti žmogaus teisių politikos, kad aukštus postus einančių asmenų pasisakymai realiai veikia visuomenės nuomonę, ir tik tikras, sąžiningas ir skaidrus įsisenėjusių žmogaus teisių problemų sprendimas gali užauginti tiek stabilų pasitikėjimą valstybiniais žmogaus teisių apsaugos mechanizmais, tiek visuomenę, kuria manipuliuoti bus ženkliai sunkiau.

Viliuosi, kad ateinančių metų ženklas bus tikras, kasdienis, neproginis žmogaus teisių darbas, integruojant pagrindinių teisių ir laisvių suvokimą į visus valstybės sluoksnius, užtikrinant prieinamą informaciją apie kiekvieno žmogaus teises jam/jai suprantamu būdu, taip kuriant valstybę, iš kurios nesisinori bėgti.

PADĖKOS

Nuoširdžiai dėkojame prie Apžvalgos rengimo prisidėjusiems ekspertams: Dainiui Pūriui, Deividui Velkui, Donatui Glodeniui, Dovilei Gailiūtei, Dovilei Juodkaitei, Eglei Samuchovaitei, Gintautui Sakalauskui, Ingai Abramavičiūtei, Jurgitai Poškevičiūtei, Karoliui Granickui, Laimai Vaigei, Mindaugui Kiškiui, Ugnei Grigaitei, Vilanai Pilinkaitei-Sotirovič, Virginijai Pleckevičienei, Vytautui Mizarui, Jūratei Guzevičiūtei, Mėtai Adutavičiūtei, Natalijai Bitiukovai, Karoliui Liutkevičiui. Už konsultacijas dėkojame Kristinai Mišinienei, Aušrai Kurienei ir Ievai Daniūnaitei.

Taip pat labai dėkojame būriui Žmogaus teisių stebėjimo instituto praktikantų ir savanorių, 2013-2014 m. rinkusiems informaciją Apžvalgai ir kitaip prisidėjusiems prie Apžvalgos darbų: Alisai Grebinskytei, Dariui Buinauskui, Faustai Šimonėlytei, Indrei Urbonavičiūtei, Ingridai Juozulynaitei, Izabelei Nebilevičiūtei, Jurgitai Nemeikšytei, Laurai Matelionytei, Marijai Fedotovaitei, Martynui Šilgaliui, Radvilei Laucytei, Rasai Mikalaičiūnaitei, Svajūnei Sirvydytei, Tomui Reves, Vytautui Klimui ir kitiems.

Dėkojame Apžvalgos leidybą parėmusiems Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos finansinių mechanizmų nacionaliniam dvišalio bendradarbiavimo fondui bei Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijai.

ISLANDIJOS ŽMOGAUS TEISIŲ CENTRO PRATARMĖ

Margrét Steinarsdóttir
Islandijos žmogaus teisių
centro direktorė

Skaitydama Žmogaus teisių stebėjimo instituto parengtą Apžvalgą *Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2013-2014*, dar kartą įsitikinau, kad žmogaus teisės ir demokratija yra dvi tos pačios monetos pusės. Kartu *Apžvalga* primena apie žmogaus teisių universalumą. Svarbus tikros demokratijos išbandymas – kaip ji, pavyzdžiui, elgiasi su savo mažumomis: tvirto išsipareigojimo demokratinėms vertybėms, žmogaus teisėms ir mažumų apsaugai svarba nenusakoma. Todėl itin svarbu įtraukti žmogaus teises kaip politikos prioritetą į vyriausybės veiksmų planus bei veiklos procesus, integruoti jas į švietimo veiklas bei mokyklų programas vaikams nuo ankstyvo amžiaus.

Žmogaus teisių švietime dėmesys turėtų būti nukreiptas į mokymą apie įvairių mažumų – tokių kaip imigrantai, lesbietės, gėjai ir translyčiai asmenys, jaunuoliai iš nepasiturinčių šeimų, religinės mažumos – diskriminaciją bei žmogaus teisių esmės suvokimo ugdymą. Jei žmogus auga žinodamas ir suprasdamas žmogaus teises, daug labiau tikėtina, kad jis pats, laisvai ir nedvejodamas, prisiims pareigą gerbti kitus asmenis ir jų teises.

Pasaulio tautos pasirašė ir įgyvendina tarptautines žmogaus teisių konvencijas, tačiau nepaisant to, šiandien tebesitęsia diskusija apie žmogaus teisių prigimtį, esmę ir turinį, svarstoma, ar jos visos lygiai svarbios, ar jos skiriasi skirtingose šalyse ir žemynuose, bei kaip ir kam jos turėtų būti užtikrintos.

Į šiuos klausimus ir svarstymus atsakyti paprasta – žmogaus teisės priklauso visoms žmogiškoms būtybėms, kokia bebūtų jų pilietybė, gyvenamoji vieta, lytis, tautinė ar etninė kilmė, odos spalva, religija, kalba ar bet koks kitas bruožas ar statusas. Mes visi turime lygias teises, jos negali būti nupirktos ar užsidirbtos. Jūs mėgaujatės jomis dėl papras-

čiausios priežasties – nes esate žmogus. Žmogaus teisės yra susijusios tarpusavyje, neatskiriamos ir nedalomos. Ne mažiau svarbu, kad jos yra universalios ir neatimamos. Kaip skelbia pirmasis *Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos* straipsnis: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis.“

Pagarba žmogaus teisėms yra demokratinės visuomenės pagrindas bei svarbiausias harmoningos ir klestinčios visuomenės bruožas. Išdrįsiu teigti, kad jei ne faktas, kad Islandija, mano tėvynė, ypatingai gerbia žmogaus teises ir demokratines vertybes, mes nebūtume sugebėję taip gerai atsitiesti po krizės, kuri smogė mums daug smarkiau nei daugeliui kitų šalių.

Mes gyvename lyčių lygybės visuomenėje (nors darbo šioje srityje vis dar yra), kuri siekia gerbti visų teises. To pasiekti pavyko nuolatinio efektyvaus dialogo tarp Vyriausybės, NVO ir kitų suinteresuotų pusių dėka. Kai krizė pakirto Islandiją, valstybė ėmėsi priemonių labiausiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms apsaugoti – įsteigė Gerovės stebėjimo tarnybą, kuri sekė šių grupių situaciją. Mūsų stiprus vidinis tinklas buvo lemiamas veiksnys atkuriant ekonomiką.

Gerbiant žmogaus teises ir demokratines vertybes, visuomenėje atsiranda stiprus sutarimas. Tuomet valstybė nebeturės sunkumų, užtikrinant savo įsipareigojimų žmogaus teisių srityje vykdymą.

SANTRAUKA

Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2013-2014: Apžvalga apžvelgia esminių pilietinių ir politinių teisių įgyvendinimą Lietuvoje 2013-2014 m. laikotarpiu. Apžvalgos struktūra sudaryta remiantis Europos žmogaus teisių konvencijoje įtvirtintų teisių sąrašu ir eiliškumu.

Teisė į gyvybę

2013-2014 m. užfiksuoti **teisės į gyvybę** pažeidimai tiek nacionalinėje teisėkūroje, tiek praktikoje. 2013 m. rugsėjį buvo užregistruotos *Baudžiamojo kodekso* pataisos, kuriomis siūlyta gražinti mirties bausmės taikymą Lietuvoje, tačiau dėl adekvačios išvadas teikusių institucijų pozicijos pataisos nebuvo svarstomos toliau. Šis atvejis iliustruoja Lietuvoje paplitusią praktiką, kuomet įstatymų leidėjai dėl populistinių priešasčių nepaiso pamatinių žmogaus teisių ir teikia akivaizdžiai joms prieštaraujančius įstatymų projektus. 2013 m. Lietuva pralaimėjo bylą *Banel prieš Lietuvą* Europos žmogaus teisių teisme, kur buvo pripažinta pažeidusi pozityvią pareigą apsaugoti pareiškėjos 13-mečio sūnaus teisę į gyvybę bei nesugebėjusi ištirti šio incidento tinkamai ir laiku.

Kankinimo, nežmoniško ir žeminančio elgesio draudimas

Pranešimų apie **smurtą artimoje aplinkoje** skaičius auga – 2013-2014 m. jų užfiksuota virš 40 000. Nors buvo priimti reikalingi teisės aktų pakeitimai, visgi jų įgyvendinimas neretai neadekvatus – smurtautojams pažeidžiant pritaikytas apsaugos priemonės, aukos nesulaukia pagalbos; nemaža dalis ikiteisminių tyrimų nepradedami, nutraukiami, baigiasi nukentėjusio asmens ir kaltininko susitaikymu, taip statant į pavojų aukų gyvybes.

Tebetrūksta ir adekvataus smurto šeimoje traktavimo politiniuose dokumentuose – 2014 m. Vyriausybė patvirtino itin nepažangią *Valstybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programą*, kurioje smurtas artimoje aplinkoje nelaikomas žmogaus teisių klausimu. 2014 m. pabaigoje Lietuva dar nebuvo pasirengusi *Nusikaltimų aukų teisių direktyvos* nuostatų perkėlimui į Lietuvos teisę ir tinkamam įgyvendinimui užtikrinant smurto artimoje aplinkoje aukų teises.

Nacionalinėje teisėje nėra įtvirtinta **smurto dėl lyties ir lytinės tapatybės** sąvoka; nepaisant tarptautinių žmogaus teisių institucijų raginimų bei nuolatinių moterų mirčių nuo smurto, stabdomas *Europos Tarybos konvencijos Dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir šalinimo* ratifikavimas. Valstybinei smurto prieš moteris mažinimo strategijai netekus galios, nebėra jokių programų/strategijų, kurios padėtų kovoti su smurtu prieš moteris.

Lietuva antra kartą pralaimėjo Strasbūro teisme smurto šeimoje byloje dėl to, kad neužtikrino efektyvios nukentėjusiųjų apsaugos bei tinkamo jų skundų dėl patiriamo smurto tyrimo – 2013 m. byloje *D.P. prieš Lietuvą* Vyriausybė pripažino *Europos žmogaus teisių konvencijos* 3 straipsnio, draudžiančio kankinimą, nežmonišką bei orumą žeminantį elgesį, pažeidimą ir pasiūlė pareiškėjai kompensaciją.

Bendras nuo nusikaltimų nukentėjusių vaikų skaičius kasmet mažėja, tačiau nesaugiausia vieta vaikams išlieka namai – čia jie nukenčia dažniausiai. Deja, šis nusikaltimas išlieka latentinis – vaikai oficialiai tesusdaro 7-8% visų nukentėjusiųjų, nors **smurtą prieš vaiką** pateisina ir taiko didesnė dalis Lietuvos tėvų. Be to, kaip rodo tyrimai, mažiausiai 40% atvejų, kai artimoje aplinkoje smurtaujama prieš suaugusį asmenį, smurtaujama ir prieš toje pačioje aplinkoje esantį vaiką.

Vaiko teisių apsauga funkcionuoja prastai – vaikai stokoja informacijos, kur kreiptis pagalbos, bei saugių būdų pranešti apie jų teisių pažeidimus; neretai pranešimai apie smurtą prieš vaiką ignoruojami, smurtinių veiksmų pavojingumas vaikams sumenkinamas, nepradedami ikiteisminiai tyrimai. Su vaikais dirbantys specialistai ne visuomet vykdo pareigą pranešti apie smurto požymius. Teisės aktų visuma neužtikrina visapusiškos vaiko apsaugos nuo visų formų smurto, taip pat ir fizinių

bausmių. Šias spragas galėtų užlopyti 2014 m. gruodį Vyriausybei pateiktas pakankamai progresyvus naujas *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo* projektas.

Lietuvos Aukščiausio Teismo požiūris kito pozityvia linkme – griežčiau įvertinta sistemingo psichinio smurto žala vaikams. Deja, vis dar nerenkama ir neskelbiama statistika bylų, kuriose nukentėjusieji yra vaikai, neišku, kiek bylų iš pradėtų ikiteisminių tyrimų dėl smurto prieš vaikus pasiekia teismą.

Nors 2014 m. perkelta ES *Direktyva dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus*, sugriežtintos bausmės už seksualinio pobūdžio nusikaltimus prieš vaikus, įtvirtintos specialiosios apsaugos priemonės, praktikoje šios nuostatos dažnai pažeidžiamos – vidutiniškai vaikui ikiteisminio tyrimo metu dalyvauti procedūrose ir pasakoti apie patirtą prievartą tenka 3,5 karto, o teismo proceso metu vaiko apklausoje dalyvauja 6,8 asmenys. Taip pat neužtikrinta nuostata, kad vaikai visuomet turi būti laikomi pažeidžiamais proceso dalyviais ir turi turėti galimybę naudotis specialiomis apsaugos priemonėmis.

Lietuvoje vis dar veikia institucinė kūdikių ir vaikų globos sistema – 106 įstaigose auga iki 4 tūkstančių vaikų. Nors Lietuvoje gimstamumas mažėja, daug šeimų su vaikais emigravo, tačiau kūdikių ir vaikų iki trejų metų skaičius globos įstaigose beveik nekinta.

Tyrimai rodo, kad įstaigose neužtikrinamas vaikų privatumas, asmeninių rūbų ir daiktų turėjimas, savalaikė sveikatos priežiūra. Nepaisant to, kad į globos namus vaikai patenka po sunkių, traumuojančių išgyvenimų, psichologinė-psichoterapinė pagalba jiems praktiškai neprieinama. Valstybės kontrolės 2014 m. sausio 31 d. atlikto valstybinio audito išvados liudija, kad esama vaikų globos sistema neefektyvi ir neužtikrina geriausių vaiko interesų. Valstybės skiriama parama globai įstaigose keliskart didesnė nei parama globėjams, parama įvaikinusioms šeimoms apskritai neskiriama, nors tai geriausia, ką galima suteikti vaikui.

2014 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija patvirtino *Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų planą*,

kuris turi pažangių bruožų, tačiau iškeltas tikslas prieštarauja pertvarcos tikslams ir nėra pakankamas realiam pokyčiui pasiekti, o kai kurie planai atkleidžia, kad negebama suvokti šeimos ir įstaigos skirtumo.

Lietuvoje vykdomo **deinstitutionalizacijos proceso planuojami rezultatai yra pernelyg menki**, neužtikrinantys, kad pasibaigus 2014-2020 m. ES investicinių struktūrinių programų finansavimo periodui bus pasiektas socialinės įtraukties rodiklis – planuojama neįgalių suaugusių asmenų, patenkančių į institucinę globą, skaičių sumažinti tik 40%; pertvarkyti tik 5 stacionarias socialinės globos įstaigas suaugusiems neįgaliesiems. Vykdomas institucinės globos įstaigų licencijavimo procesas, į kurį jau investuota per 100 mln. litų (apie 29 mln. eurų) tiek iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų, tiek iš šalies biudžeto, kelia įtarimų, kad vietoje reikalingų individualizuotų paslaugų kūrimo lėšos ir vėl bus investuojamos ydingai sistemai stiprinti.

Ignoruojant JT Žmogaus teisių institucijų, ET Komiteto prieš kankinimą ir kitokį nežmonišką ar žeminantį elgesį bei pilietinės visuomenės raginimus, Lietuvoje **išlaikytas žmogaus teises pažeidžiantis, pasenęs biomedicininis psichikos sveikatos priežiūros modelis**, skatinantis pacientų atskirtį bei neįtvirtinti žmogaus teisių apsaugos saugikliai ir išorinė nepriklausomą žmogaus teisių stebėseną. Pagal *JT Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvų protokolą* Seimo kontrolierių įstaigos pradėta nacionalinė kankinimų prevencija laisvės apribojimo vietose susilaukė atviro priešiško – daugybinius žmogaus teisių pažeidimus atskleidusio patikrinimo Šiaulių ligoninės Psichiatrijos klinikoje išvada mėginta diskvalifikuoti, o aršų puolimą prieš Seimo kontrolierius mėgino stabdyti tik žmogaus teisių organizacijos, bet ne valstybės institucijos. 2014 m. patvirtintas itin nekokybiškas ir šiuolaikinių psichikos sveikatos politikos bei savižudybių prevencijos principų neatitinkantis *Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo ir savižudybių prevencijos veiksmų planas*.

2013 m. pabaigoje Lietuva pagal įkalintų asmenų skaičių pirmavo Europos Sąjungoje, o visoje Europoje Lietuvą lenkia tik Rusija ir Baltarusija, taip pat **laisvės atėmimo bausmės trukmė pasiekė piką** nuo Nepriklausomybės atkūrimo. Atsižvelgiant į tai, kad registruotas nusikalstamumas Lietuvoje yra vienas mažiausių Europos Sąjungoje, įskaitant ir bendrą smurtinį nusikalstamumą, akivaizdu, kad Lietuvoje tiesiog do-

minuoja polinkis siųsti žmones už grotų nepriklausomai nuo to, ar tam yra būtinybė bei ar tai efektyvus sprendimas.

Kaip rodo 2014 m. paskelbta Europos Tarybos Komiteto prieš kankinimus ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą ataskaita, **Lietuvos įkalinimo sistema toliau tolsta nuo Europos standartų**. Visos laisvės atėmimo ar laikino apribojimo įstaigos yra perpildytos ir neatitinka higienos normų bei žmogaus teisių standartų – kai kurios Europos šalys dėl to nebeišduoda kaltinamųjų Lietuvai. Įkalinimo įstaigų administracija nesiima priemonių kovoti su kastų subkultūra, kuri visiškai demoralizuoja nuteistuosius, gilina jų asocialumą bei užkerta kelią resocializacijai. Savižudybių skaičius laisvės atėmimo vietose 3 kartus viršija santykinį savižudybių skaičių laisvėje. Nuteistiesiems ir darbuotojams nėra užtikrinama saugi aplinka – daugėja smurto tarp kalinių, pasipriešinimo pareigūnams atvejų. Situacijos gerėjimas priklauso nuo 2014 m. priimtose *Laisvės atėmimo vietų modernizavimo programos* įgyvendinimo kokybės bei skaidrumo.

Lietuvoje veikiančiose septyniose **vaikų administracinio laisvės suvaržymo įstaigose** – šešiuose socializacijos centruose bei Švėkšnos specialaus ugdymo centre – 2014 m. pabaigoje gyveno 246 vaikai, turintys elgesio ir emocinių problemų, pasireiškiančių delinkventiniu elgesiu, arba padarę nusikaltimą, bet nesulaukę baudžiamosios atsakomybės amžiaus. Didelė dalis vaikų yra iš globos įstaigų, kiti – iš problemas išgyvenančių šeimų. Nors vaiko laisvės suvaržymas turėtų būti laikomas kraštutine ir išimtinė priemone bei neatskiriamas nuo vaiko poreikius atitinkančios terapijos bei pagalbos, iki šiol nėra išvystytas krizių intervencijos pagalbos teikimas šeimoms bei paslaugos namuose, taip stabdant vaikų faktinį įkalinimą šiuose centruose, atnešantį jiems ir visuomenei ilgalaikę žalą.

2014 m. į itin prastą Lietuvos vaikų, išgyvenančių socializacijos problemas, padėtį dėmesį atkreipė ir JT Komitetas prieš kankinimus, Seimo kontrolierių įstaiga bei Valstybės kontrolė. Nustatyta, kad vaikai negauna specializuotų, jų individualius poreikius atitinkančių rehabilitacijos paslaugų; vyraujanti kontrolės ir bausmių kultūra bei „stipresniojo teisė“ lemia gausius vaikų teisių pažeidimus, fiksuojamas žiaurus, nežmoniškas bei orumą žeminantis elgesys ir bausmės, įskaitant tramdymą antrankiais, guminėmis lazdomis ir ašarinėmis dujomis, o taip pat prekybą vaikais bei jų išnaudojimą prostitucijai.

Valstybės sienos apsaugos tarnybos **Užsieniečių registracijos centre** gyvenantys prieglobsčio prašytojai bei sulaikyti užsieniečiai sulaukė Seimo kontrolierių įstaigos, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos ir Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos dėmesio. Nustatyta, kad saugumo priemonės yra nepakankamos, smurto atvejai tinkamai nedokumentuojami, specialiosios priemonės gali būtų naudojamos neproporcingai, o medicininė pagalba neteikiama.

Apgyvendinimo sąlygos yra prastos, neleidžiančios apsaugoti pažeidžiamų asmenų teisių ir teisėtų interesų, užtikrinti žmogaus orumą ir vaikams būtinas sąlygas. Užsieniečių registracijos centre taikomos priemonės tvarkai ir saugumui užtikrinti, pavyzdžiui, spygliuota viela aptverta teritorija, saugoma uniformuotų pareigūnų, neigiamai veikia prieglobsčio prašytojų psichologinę būklę. Neatsižvelgiama į tai, kad daugelis šių žmonių patyrė persekiojimą, kankinimus ar kitokį nežmonišką ar žeminantį elgesį ir jiems reikalinga įvairiapusė pagalba. Taip pat buvo nustatyta diskriminacija dėl religinių įsitikinimų – asmenys maitinti jų religijos draudžiamu maistu.

Lietuvos teisinėje sistemoje **laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė** yra reali, t. y. nuteistasis yra kalinamas iki mirties. EŽTT pažymėjo, kad viso gyvenimo laisvės atėmimo bausmė, be menkiausios galimybės ją peržiūrėti ir sutrumpinti, net atsižvelgiant į reikšmingus nuteistojo asmenybės pasikeitimus ir reabilitacijos siekį, prilygsta nežmoniškam ir žmogaus orumą žeminančiam elgesiui su nuteistuoju. Turi egzistuoti galimybė būti paleistiems, jei pasiekiamas toks reabilitacijos lygis, jog asmenį nebėra tikslinga kalinti. 2013 m. pabaigoje EŽTT priėmė nagrinėti grupės lietuvių nuteistų iki gyvos galvos pareiškimą prieš Lietuvą.

2014 m. JAV Senato Žvalgybos komiteto ataskaitoje apie JAV CŽV **slaptų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programą** atskleidžiama, jog programa buvo neefektyvi, ją vykdę pareigūnai slėpė informaciją bei melavo, o bent 39-iems asmenims buvo padaryta ženkli žala sveikatai taikant neteisėtus metodus. Nurodyta, kad Lietuvoje galėjo veikti „violetinis“ programos centras. Abu Zubaydah skundas prieš Lietuvą tebe-nagrinėjamas Europos žmogaus teisių teisme.

2013 m. ŽTSI kartu su REDRESS kreipėsi į Generalinį prokurorą su prašymu pradėti ikiteisminį tyrimą dėl dar vieno CŽV programos nukentėjusiojo Mustafa al-Hawsawi galimo neteisėto kalinimo Lietuvoje. Eu-

ropos Parlamentas taip pat paragino Lietuvą atlikti veiksmingą tyrimą šioje byloje. 2014 m. Generalinė prokuratūra pradėjo ikiteisminį tyrimą dėl įtariamo neteisėto asmenų gabenimo per Lietuvos valstybės sieną.

Vergijos ir priverčiamojo darbo draudimas

Lietuvoje vis dar nėra tinkamai teisiškai reglamentuoti **prekybos žmonėmis atvejai**, susiję su vaikų ir suaugusiųjų seksualiniu išnaudojimu, o tai lemia, kad praktikoje dažnai ši veika kvalifikuojama kaip žymiai lengvesnis nusikaltimas. Ypatinga žala padaroma netinkamai kvalifikuojant prekybos vaikais atvejus – vaikus išnaudoję asmenys išvengia laisvės atėmimo (pavyzdžiui, tris mergaites mėnesį pardavinėję asmenys buvo nubausti 150 val. viešųjų darbų bausme), o aukai nėra užtikrinamos visos jai priklausančios garantijos ir teisės.

Ypatingai pažeidžiami yra uždarose įstaigose gyvenantys vaikai – globos įstaigose ar socializacijos centruose. 2014 m. visuomenė sužinojo, kad Švėkšnos specialiojo ugdymo centre vyko sisteminga prekyba vaikais, tačiau darbuotojai visiškai nesugebėjo suvokti šio nusikaltimo esmės ir vertė kaltę sutrikimų turintiems vaikams. Ikiteisminis tyrimas taip pat pradėtas netinkamai kvalifikuojant veiką, nors ES direktyva 2011/36/ES aiškiai nustato, jog asmens iki 18 m. išnaudojimas prostitucijai visuomet laikomas prekyba žmonėmis. Tokiu būdu ir šis prekybos vaikais atvejis galimai sulauks ženkliai švelnesnių sankcijų nei turėtų sulaukti.

Prekybos žmonėmis aukos, įskaitant vaikus, kurie parduodami elgetauti, vogti, priverstiniam darbui, sulaukia daugiau dėmesio iš nevyriausybinių organizacijų, tuo tarpu valstybiniu mastu problemos suvokimo ir efektyvaus prevencijos, intervencijos bei pagalbos tinklo stokojama. Šalia puikaus kai kurių apskričių darbo, fiksuojami atvejai, kai teisėsauogos pareigūnai nepajėgia operatyviai ir efektyviai sureaguoti į informaciją apie prekybą vaikais vagiliavimui ar elgetavimui, nepastebi ilgą laiką šalia vykstančio verbavimo ar nubaudžia aukas.

Teisė į laisvę ir saugumą

Nepaisant to, kad suėmimas yra griežčiausia baudžiamajame procese numatyta kardomoji priemonė, o tardymo izoliatoriuose galioja griež-

tesnis režimas bei yra dar prastesnės sąlygos nei laisvės atėmimo vietoje, **Lietuvos teismai tenkina daugiau nei 95% visų prašymų skirti suėmimą**. Tuo tarpu sėkmingo apskundimo tikimybė maža – apskundus suėmimas panaikinamas tik apie 9% atvejų.

2013 m. ŽTSI atliktoje studijoje daugelis policijos pareigūnų, prokurorų ir teisėjų patvirtino, kad suėmimu neretai sąmoningai piktnaudžiaujama – ne tik skiriant be būtino reikalo, bet ir naudojant kaip spaudimo priemonę, nors tai yra faktinis Europos žmogaus teisių konvencijos 5 straipsnio pažeidimas. Tyrimas atskleidė ir didelę visuomenės nuomonės bei žiniasklaidos įtaką – atvejai, kuomet neskiriamas suėmimas greitai skandalizuojami, o nepagrįsto suėmimo skyrimo atvejai nesulaukia dėmesio, todėl pasirenkamas „saugus“ variantas ir skiriamas suėmimas.

Nors *Probacijos įstatymas* kartu su *Baudžiamojo, Baudžiamojo proceso ir Bausmių vykdymo kodeksų* pakeitimais ir papildymais sukūrė naujus teisinius probacijos sistemos Lietuvoje pagrindus, **probacija imta taikyti rečiau nei prieš šių pakeitimų priėmimą**. Vis **retesnis lygtinio paleidimo taikymas** toliau didina kalinių skaičių ir didina įtampą įkalinimo įstaigose bei nuteistųjų šeimose, kurie nesuvokia, kodėl teismai netvirtina Lygtinio paleidimo komisijų nutarimų paleisti nuteistuosius lygtinai. Itin retai taikomos palaipsnės integracijos priemonės, stringa Pusiaukelės namų kūrimas; vengiama kalinių skaičių galinčių efektyviai sumažinti technologinių naujovių – tenkinama mažiau nei 1 iš 6 prašymų skirti nuteistųjų priežiūrą elektroninėmis apyrankėmis, nepaisant to, kad susiję pažeidimai reti.

Teisė į teisingą teismą

2013-2014 m. laikotarpiu Lietuva, perkeldama į nacionalinę teisę ES direktyvas, nustatančias minimalius standartus dėl **įtariamojo teisės** į vertimo paslaugas ir teisės į informaciją baudžiamojo proceso metu, neatsižvelgė į visas rekomendacijas, todėl praktikoje nepagrįstai daug diskrecijos paliekama tyrimą vykdančiam pareigūnui (pavyzdžiui, ar kviesti vertėją, ar leisti gynybai susipažinti su bylos medžiaga). Šiuo metu vykstantis teisės į advokatą direktyvos perkėlimo procesas taip pat liudija ženklus trūkumus (pavyzdžiui, Kalėjimų departamentas pa-

tvirtino tvarką, kuria faktiškai sudaromos kliūtys advokatui bendrauti su ginamuoju).

Vaikai, ypač netekę tėvų globos, bei asmenys su psichikos/proto negalia Lietuvoje susiduria su sistemineis kliūtimis ir faktiškai neturi galimybės apginti savo teisių. Nors įstatymai numato jiems nemokamą valstybės garantuojamą pirminę ir antrinę teisinę pagalbą, ja pasinaudoti vargiai įmanoma: socialinės globos institucijos įsikūrusios atokiose vietovėse, už bendruomenės ribų, o jose gyvenančių asmenų judėjimas ribojamas; globos institucijose gyvenantys vaikai nėra informuojami apie skundų teikimo tvarką ir procedūras bei galimybę gauti teisinę pagalbą; teisininkai dažnai neturi elementarių žinių, kaip bendrauti su negalia ar psichikos sveikatos sutrikimų turinčiais vaikais ir suaugusiais ar turi išankstinių neigiamų nusistatymų.

Teisminiuose procesuose daugeliu atvejų neužtikrinamas tinkamas vaiko dalyvavimas: nepaisoma paties vaiko nuomonės, išklausoma tik vaiko atstovo (globėjo) ar teisininko pozicija arba Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų ar psichologų išvados, kurios dažnai būna parengtos neatsižvelgiant į tinkamą vaiko dalyvavimą šiuose procesuose. Tyrėjai, prokurorai ir teisėjai stokoja kompetencijų kaip apklausti vaikus – ypač turinčius sutrikimų – todėl sužlugdoma galimybė gauti svarbius parodymus. Apklausos kambariai arba netinkamai įrengti, arba netinkamai naudojami. Visiškai neišnaudojamas ekspertinis nevyriausybių organizacijų potencialas, nepaisant to, kad jos pasirengusios teikti kritiškai svarbias paslaugas teisminiuose procesuose.

2013-2014 m. buvo **praplėstas tiek teikiančių valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, tiek gaunančių ją asmenų ratas** (įtraukti neveiksnūs asmenys; asmenys bylose dėl neteisėtai išvežto ar laikomo vaiko grąžinimo; bei vaikai visose bylose, kur pripažinta, kad įgaliotojo atstovo dalyvavimas būtinas). Taip pat iki vieno mėnesio sutrumpintas advokatų, teikiančių teisinę pagalbą, veiklos kokybės įvertinimo terminas. Deja, paslaugų kokybė vis tiek išlieka prasta, prie to prisideda ir mažiausios kainos kriterijaus taikymas šios paslaugos viešuosiuose pirkimuose. Dėl spragų sistemoje fiksuojami paradoksai, kai tą patį asmenį atstovauja du skirtingų institucijų paskirti advokatai dėl skirtingų klausimų, kurių išsprendimas tiesiogiai priklauso vienas nuo kito.

2014 m. Nacionalinė teismų administracija atliko nemažą darbą didinant Lietuvos teismų sistemos atvirumą internetinėje erdvėje ir dėjo apčiuopiamas pastangas, kad internete, svetainėje www.teismai.lt, būtų pasiekiamas informacija, aktuali tiek vidutiniam interneto vartotojui, tiek tikslingai teismais ir jų darbu besidomintiems asmenims. Dabar svarbu užtikrinti grįžtamąjį ryšį ir informacijos pateikimą vidutiniam vartotojui suprantamu būdu ir kalba.

Teisė į privatą ir šeimos gyvenimą

2013-2014 m. reprodukcinę teisių užtikrinimui Lietuvoje buvo prieštarīgi. Iš vienos pusės visuomenėje itin didelio atgarsio (ir, daugeliu atveju, pasipriešinimo) sulaukė bandymai įstatymu uždrausti nėštumo nutraukimą, numatant tik itin siauras išimtis (Lietuvos lenkų rinkimų akcijos pateiktas *Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo* projektas); iš kitos pusės – atgimė diskusijos dėl pagalbinių apvaisinimo reglamentavimo ir buvo rengiami du alternatyvūs reprodukcinės teisės ir susijusias paslaugas reguliuojantys teisės aktai, parengti SADM bei SAM.

Nepaisant JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto 2014 m. baigiamosiose išvadose išreikšto susirūpinimo bei kritiškų Vyriausybės, Seimo Teisės departamento bei Europos teisės departamento išvadų, *Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo* projektas 2014 m. galutinai apsvaistytas nebuvo, tad tikėtina, kad 2015 m. jo svarstymas Seime tęsis.

Nors Lietuvoje kas penkta šeima susiduria su nevaisingumu, o ateityje tai gali būti aktualu kas trečiai šeimai, *Pagalbinio apvaisinimo įstatymo* priėmimui trukdo neigiamas Romos katalikų bažnyčios Lietuvoje požiūris. Lygiai taip pat stringa naujos *Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos* parengimas – darbo grupė suformuota įtraukiant organizacijas, prieštaraujančias žmogaus teisių švietimui.

Asmens duomenų apsaugos situacija Lietuvoje 2013-2014 m. iš esmės degradavo – nuolat didėjančio valstybės ir privačių subjektų kišimosi į asmens privatumą kontekste, asmens duomenų ir privatumo apsaugos reglamentavimas ir praktika išliko statiški ar pasipildė naujomis

išimtimis, tenkinančiomis siaurus interesus. Naujame nacionaliniame teisiniame reglamentavime, priimtame šiuo laikotarpiu, (pavyzdžiui, *Kibernetinio saugumo įstatyme*) menkai vadovautasi konstituciniu imperatyvu, kad privatumo ribojimai turi būti objektyviai pateisinami ir proporcingi. Vietoje to plėtojama nuostata, kad viešieji interesai yra besąlygiškai svarbesni už asmens privatumą, tęsiamas masinis neselektyvus asmens duomenų tvarkymas, nors jį ypač kritiškai įvertino ES Teisingumo teismas ir ES 29 straipsnio duomenų apsaugos darbo grupė.

Lietuvoje vėluojama koreguoti sankcijas už asmens duomenų teisinės apsaugos pažeidimus, todėl jos išlieka tūkstančius kartų mažesnės už ES standartus. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos resursai ir faktinė galia yra nepakankami, todėl didžioji dalis asmens duomenų pažeidimų lieka latentiniai, o už atsakingi asmenys – nebaudžiami. Grubiausiai asmens duomenų apsauga pažeidžiama viešajame sektoriuje, kuris ne tik disponuoja didžiausiais jautrių asmens duomenų kiekiais, bet ir yra nepakankamai atskaitingas už jų apsaugą bei nuolat kuria sau palankias teisines išimtis.

Teisė į privataus gyvenimo apsaugą baudžiamajame procese nebuvo tinkamai užtikrinta praktikoje: 2013-2014 m. laikotarpiu teismai patenkino beveik 99% teisėsaugos institucijų prašymų leisti rinkti informaciją apie asmenų susižinojimą. 2013 m. pabaigoje Lietuvoje vykdytas masiškas naujienų agentūros „Baltic News Service“ žurnalistų telefoninių pokalbių pasiklausymas, kuris buvo vėliau teismo pripažintas neteisėtu. Deja, absoliuti dauguma kitų atvejų (keliolika tūkstančių kasmet) praktiškai neskundžiami, nepaisant nemažos sėkmės tikimybės.

Nors pilnamečio asmens teisė koreguoti fiziologinę lytį medicininiu būdu numatyta *Civiliniame kodekse*, o 2007 m. byloje *L. prieš Lietuvą* Europos žmogaus teisių teismas įpareigojo Lietuvą priimti reikalingą specialų įstatymą dėl **transseksualių asmenų** lyties pakeitimo, iki šiol nėra priimta tvarka, pagal kurią būtų galima atlikti lyties korekcijos operacijas bei pakeisti įrašus civilinės būklės aktuose.

2013 m. Vyriausybės pasiūlytame veiksmų plane numatytos priemonės arba neatitinka Lietuvos realybės – neprivalomos diagnostikos ir gydymo metodikos greičiausiai nebus parengtos per protingą laikotarpį, arba buvo diskredituotos kitų valstybės įstaigų – pavyzdžiui, galimybė

pasikeisti įrašus civilinės būklės aktuose supaprastinta tvarka sužlugdyta Seimui lyties keitimą išvadinus „nesąmone“ bei gražinus projektą Teisingumo ministerijai. Dėl nesugebėjimo užtikrinti transseksualių asmenų teisės į privataus gyvenimo gerbimą, Europos Tarybos Ministrų Komitetas *L. prieš Lietuvą* bylai nuo 2015 m. nustatė sustiprintos priežiūros tvarką.

Iš esmės **reformuotas neveiksnumo instituto reglamentavimas** Lietuvoje – modifikuotas riboto veiksnio institutas bei įtvirtinti nauji – pagalbos priimančios sprendimus, išankstinio nurodymo institutai; taip pat numatyta reguliaraus asmens neveiksnumo peržiūrėjimo tvarką. Deja, nebuvo panaikintas absoliutaus neveiksnumo institutas, nepaisant to, kad reguliavimas neatitinka 2010 m. ratifikuotos *JT Neįgaliųjų teisių konvencijos*, pagal kurią Lietuva yra įsipareigojusi, jog nei iš vieno žmogaus nebūtų atimta sprendimų priėmimo teisė visais klausimais. Lietuvoje išlaikytas posovietinėms šalims būdingas požiūris, kai neveiksnaus asmens globėju paskirtas asmuo įgauna teisę priimti visus sprendimus globotinio atžvilgiu.

Teisė į saviraiškos, susirinkimų ir religijos laisvę

2013 m. Lietuvos Aukščiausiajame Teisme buvo išnagrinėta **pirmoji neapykantos nusikaltimo byla**, susijusi su šiurkščiu SSRS agresijos prieš Lietuvą fakto menkinimu. LAT nuomone, 1991 m. sausio 13 d. įvykių interpretacija, jog žmonės žuvo ir kitaip nukentėjo ne nuo SSRS vykdytos agresijos, o nuo kitų nepriklausomybės gynėjų, yra laikytina ne nuomonės reiškimu, o SSRS vykdytos agresijos neigimu bei šiurkščiu menkinimu.

Sausio 13-osios įvykius iškraipiančios interpretacijos 2013 m. pabaigoje ėmėsi ir Rusijos žiniasklaidos kanalai, todėl šių programų retransliacijos dėl skatinamos nesantaikos ir šališkos informacijos buvo laikinai sustabdytos Lietuvoje ir Latvijoje.

Neapykantos kalba ir neapykanta motyvuoti nusikaltimai Lietuvoje dažniausiai vykdomi prieš asmenis ar jų grupes, skiriamas seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės pagrindu.

Lietuvoje teisėsaugos institucijos ir teismai ne visada geba nustatyti ribą, skiriančią leistiną saviraišką nuo neapykantos kalbų. Pavyzdžiui, meninės raiškos priemonės sulaukia neadekvačios institucijų reakcijos: 2013 m. prieš Lietuvos himną savaip interpretavusias menininkes, siekusias atkreipti dėmesį į moterų teises bei lygybės klausimą, buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl valstybės simbolių išniekinimo; 2014 m. parodoje atsisakyta ekspozuoti meno kūrinį, vaizduojantį herbą su raitele moterimi, o ne vyrų.

Kita vertus, akivaizdžiai neapykantą ar net smurtą kurstančios kalbos lieka nenubaustos. Pavyzdžiui, 2014 m. Trakų rajono apylinkės teismas, nagrinėjęs baudžiamąją bylą dėl viešo kurstymo smurtauti prieš žmonių grupę dėl jų seksualinės orientacijos, nusikaltimo neižvelgė. Komentarą *“Na nejaugi taip ir pražygiuos iškrypėliai-atmatos. subines išrietę. nesąmonė. Triumfuoja pyderai, naikinti juos reikia ir kuo greičiau...”* teismas teisingai kaltinamosios susijaudinimu, neva išprovokuotu *Baltic Pride 2013* eitynių, nors eitynės dar net nebuvo įvykusios.

Ne mažiau stebina ir sprendimas, priimtas Klaipėdos apygardos teismo, apkaltinusio pačią neapykantos nusikaltimo auką, t. y. 18 metų jaunuolį, provokuojančiu elgesiu. Pasak teismo, asmuo, skelbdamas dviejų besibučiuojančių vyrų nuotrauką viešojoje erdvėje, turėjo ir privalėjo numatyti, kad ekscentriškas elgesys tikrai neprisideda prie visuomenėje kitokias pažiūras turinčių asmenų tarpusavio supratimo ir tolerancijos ugdymo. Šie pavyzdžiai iliustruoja Lietuvos teismų kompetencijos stoką kovojant su nusikalstamomis neapykantos apraiškomis. Žinių šioje srityje taip pat trūksta ir teisėsaugos institucijoms.

Nors tarptautinės organizacijos ragina puoselėti žodžio ir žiniasklaidos laisvę, Lietuvoje vis dar nepanaikinta baudžiamoji atsakomybė už **įžeidimą ar šmeižimą**. Ypatinę grėsmę žodžio ir saviraiškos laisvei kelia prieš žurnalistus keliamos baudžiamosios šmeižto ir įžeidimo bylos.

2013-2014 m. buvo bandoma įžeidimo ir šmeižto veikas dekriminalizuoti, tačiau pateiktiems pasiūlymams nepritarė Vyriausybė. Kritikuotina tai, kad įstatymo projektu įžeidimas buvo paliktas už teisinės atsakomybės ribų, t. y. nepasiūlyta papildyti civilinės teisės normų, numatančių asmens garbės ir orumo gynimo taisykles. Tad priėmus įstatymo projektą, už asmens įžeidimą negrėstų jokia atsakomybė ir įžeistajam nebūtų galimybės efektyviai apsiginti nuo jį įžeidžiančios informacijos.

2013-2014 m., remiantis 2010 m. priimta *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo* pataisa, ne kartą buvo **ribojama LGBT asmenų saviraiška**. 2013 m. liepą visuomeninis transliuotojas atsisakė dienos metu transliuoti socialinės reklamos vaizdo klipus, kuriuose asmenys, neslėpdami savo seksualinės orientacijos, kvietė dalyvauti sostinėje rengiamose *Baltic Pride 2013* eitynėse; po metų dėl tos pačios priežasties kai kurios komercinės televizijos nesiryžo transliuoti kito socialinės reklamos vaizdo klipo, raginančio keisti visuomenės požiūrį į homoseksualius asmenis.

2014 m. nepilnamečiams iki 14 metų netinkama pripažinta pasakų knyga vaikams „Gintarinė širdis“, kurioje keletas istorijų pasakoja apie vienalytes poras (šeimas) ir jų santykius. Įžvelgus “homoseksualumo propagandą”, knygos platinimas buvo sustabdytas. Labiausiai stebina tai, kad Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos išvadoje buvo nurodoma, kad pasakos, kurios pateikia vienos lyties santykius kaip normalius ir savaime suprantamus, vaiko trapiam pasaulėžiūrai yra kenksmingos, per invazyvios, direktyvios ir manipuliatyvios, todėl daro neigiamą poveikį asmenims iki 14 metų.

Lietuva pasižymi itin aukštais rodikliais tiek paauglių savižudybių, tiek patyčių srityse, todėl informacijos apie lytinę orientaciją ribojimas neabejotinai prisideda prie homofobiškų patyčių švietimo įstaigose dominavimo, kas savo ruožtu tampa suicidų rizikos veiksniu.

Žurnalistų informacijos šaltinio apsauga – viena svarbiausių žurnalistų veiklos garantijų. Visgi 2013 m., motyvuojant siekiu nustatyti asmenį, nutekinusį slaptą VSD pažymą, teismas įpareigojo žurnalistę atskleisti slaptos informacijos šaltinį, sankcionavo krata jos namuose, redakcijos darbuotojų kompiuterių poėmį.

Vilniaus apygardos teismas, išnagrinėjęs žurnalistės skundus pripažino, kad tiek įpareigojimas atskleisti informacijos šaltinį, tiek krata žemesnės instancijos teismo buvo paskirti neteisėtai, pažymėdamas, jog tokios priemonės gali būti tik kraštutinės – kada yra išnaudotos visos kitos priemonės. Maža to, atskleidžiant žurnalistų šaltinį, grėsmė kyla ne tik žurnalistų saviraiškos laisvei, bet ir privatumui.

2014 m. daugėjo žurnalistų **teisės gauti viešojo intereso informaciją** iš valstybės ir savivaldybių institucijų ribojimo atveju. Lietuvos įstatymuose numatytos per plačios ir abstrakčiai suformuluotos informacijos teikimo išimtys sudaro prielaidas šiomis išimtimis piktnaudžiauti. Be to, bendras teisės gauti informaciją teisinis režimas ir institucijų praktika kol kas palankesnė informacijos apsaugai, nei visuomenės teisei informaciją žinoti, net jei tokia informacija yra akivaizdžiai viešojo intereso.

Susirinkimų įstatymas numato ne leidimų, o pareikštinę susirinkimo laisvės įgyvendinimo tvarką. Toks reguliavimas reiškia, kad susirinkimo organizatoriams suteikiama teisė pasirinkti susirinkimo vietą, laiką, tikslą ir formą nereikalaujant išankstinio leidimo, o tik pranešant savivaldybei apie planuojamą susirinkimą.

Kad ir kokios nepriimtinos idėjos susirinkimo metu būtų skelbiamos, teisė į žodžio laisvę ir saviraišką bei pliuralizmo užtikrinimas yra vertybė, kurią valstybė turi pareigą saugoti bei savo veiksmais padėti realizuoti.

Visgi nepaisant pareikštinės teisės į susirinkimų laisvę įgyvendinimo tvarkos, 2013-2014 m. pasitaikė atveju, kuomet savivaldybės pažeidė *Susirinkimų įstatymą*. Pavyzdžiui, 2013 m. sausio 16 d. Vilniaus miesto savivaldybė, vietoje asociacijos *Lietuvos gėjų lyga* pasirinktos susirinkimo vietos, paskyrė kitą, su organizatoriumi nesuderintą eitynių vietą. Teismas panaikino tokį savivaldybės sprendimą.

Pagal naująją *Susirinkimų įstatymo* redakciją nėra numatyta, kad savivaldybė, remdamasi Konstitucijoje išvardintais tikslais, gali atsisakyti derinti organizuojamą susirinkimą. Kitaip tariant, Įstatymas panaikino savivaldybės galią atsisakyti išduoti susirinkimo pažymėjimą, jeigu organizuojant susirinkimą gali būti pažeistas valstybės ar visuomenės saugumas, viešoji tvarka, žmonių sveikata ar dorovė ar kitų asmenų teisės ir laisvės. Pagal dabartinį reglamentavimą, Konstitucijoje išvardintais pagrindais gali būti nutraukti tik jau vykstantys susirinkimai.

Nors **religijos laisvė ir religinė įvairovė yra šiuolaikinės visuomenės kasdienybė** (šalies gyventojai save priskiria net 59 religinėms bendruomenėms) šios įvairovės vaizdavimas tebėra rimtas iššūkis žiniasklaidai.

Lietuvoje dominuojančios religinės organizacijos ir valstybės santykis pastaruoju metu rodo sekuliarizmo (arba atskirumo) susilpnėjimą, juntamas stipresnis ryšys tarp pasaulietinės ir bažnytinės valdžios.

Draudimas diskriminuoti

2013-2014 m. **lygių galimybių principo užtikrinimo Lietuvoje klausimas** susilaukė daugiausia dėmesio dėl Seimo nesėkmingų bandymų paskirti Lygių galimybių kontrolierių. 2013 m. pabaigoje Seimas atmetė ilgametės JT Vystymo programos Lietuvoje vadovės, profesorės Lyros Jakulevičienės kandidatūrą, o 2014 m. lapkritį buvo nubalsuota prieš žmogaus teisių ekspertės, advokatės Dianos Gumbrevičiūtės-Kuzminskienės, aktyviai dirbančios su lygiateisiškumo bylomis, skyrimą. Pastaroji kandidatė buvo nepatvirtinta dėl to, kad atvirai palaikė tos pačios lyties partnerystę. Kai kurie Seimo nariai balsavimo metu išreiškė susirūpinimą, kad pretendentė nutylėjo ir slėpė savo nuolatinį dalyvavimą Lietuvos gėjų ir lesbiečių seminaruose.

Tokio pobūdžio pasisakymai atskleidžia homofobines balsavusių Seimo narių nuostatas ir kelia klausimą, ar kontrolierės skyrimo procesas nepažeidė Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtinto lygybės principo. Nesugebėjimas antrus metus iš eilės paskirti Lygių galimybių kontrolieriaus siunčia žinią, kad lygių galimybių principo užtikrinimas Lietuvoje nėra politinės darbotvarkės prioritetas.

Diskriminacija dėl lyties pasireiškia daugelyje sričių: moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis šalies ūkyje 2013 m. buvo 12,5% ir, palyginti su 2012 m., padidėjo 0,5%. Mažiau nei trečdaliui visų Lietuvoje veikiančių įmonių vadovauja moterys. Visuomenės apklausa rodo, kad vyrams yra kur kas lengviau tapti įmonių vadovais, nei šių postų siekiančioms moterims. Akademiniėje bendruomenėje situacija lyčių lygybės klausimu yra ypatingai bloga. Vyrai užima visas aukščiausias vadovaujančias pozicijas, o moterys užima žemiausio lygio administracines pareigas.

Pažymėtina, jog Lietuvoje vis dar paplitusi praktika darbdaviui, siekiančiam įdarbinti asmenį, teirautis moters apie jos šeimyninę padėtį ar šeimos ateities planus. Tokie klausimai nėra susiję su darbuotojo kvalifikacija ar darbinėmis savybėmis, o tik sudaro prielaidas diskrimi-

nuoti asmenis dėl jų lyties ar dėl su lytimi siejamų vaidmenų šeimoje, todėl darbdaviai neturi teisės savo esamų ar būsimų darbuotojų teirautis tokios informacijos.

Pagal 2013 m. lyčių lygybės indeksą, Lietuva užėmė 18 vietą tarp 27 Europos Sąjungos narių. Lyčių lygybės indeksas Lietuvoje – 43,6 (visiška lyčių nelygybė – 1, visiška lyčių lygybė – 100). Bendras ES indeksas – 54.

Asmenys su negalia patiria diskriminaciją daugelyje gyvenimo sričių.

Pavyzdžiui, vaikams, turintiems intelekto sutrikimą, ribojamas teisės į švietimą įgyvendinimas Lietuvoje. 2011 m. priimtas Švietimo ir mokslo ministro įsakymas numatė, jog mokiniai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių dėl intelekto sutrikimo, nuo 2012 m. rugsėjo 1 d. baigę pagrindinio ugdymo individualizuotą programą, gali tęsti mokymąsi pagal profesinio mokymo programą arba ugdytis pagal socialinių įgūdžių ugdymo programą. Tokia nuostata užkerta kelią įgyti vidurinį išsilavinimą, ir taip diskriminuoja asmenis dėl jų negalios bei pažeidžia jų teises.

Visuomenėje vyraujanti stigma neįgaliųjų, ypač psichikos neįgaliųjų, atžvilgiu lemia ir neįgaliųjų gyvenimo visuomenėje kokybę bei jų socialinės integracijos galimybes. Visuomenės nuomonės tyrimas atskleidė, kad dažniausiai manoma, jog psichikos negalią turintys žmonės turėtų gyventi specialiai tam pritaikytuose namuose (46%); 12% mano, kad ligoninėse; 10% – kad toliau nuo miesto, kur būtų užtikrintas jų saugumas. Tad dauguma palaiko specializuotos, nuo visuomenės izoliuotos įstaigos idėją. Tik 27% respondentų manymu, tokie žmonės gali gyventi bet kur, kaip ir visi kiti žmonės.

Kita problema – iki šiol nevykstantis Lietuvos 2010 m. ratifikuotos *JT Neįgaliųjų teisių konvencijos* įgyvendinimas bei stebėseną. Konvencija įpareigoja valstybę paskirti instituciją prižiūrėti Konvencijos įgyvendinimą. Lietuvoje koordinuojančios funkcijos pavestos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, tačiau ši nėra pajėgi jų vykdyti: neegzistuoja joks mechanizmas, pagal kurį Ministerija galėtų daryti įtaką kitoms valstybės institucijoms, siekdama užtikrinti, kad jos įgyvendintų Konvencijos nuostatas savo kompetencijos srityse.

Diskriminaciją tautiniu pagrindu dažniausiai Lietuvoje patiria romai. Visuomenės nuostatų apklausa rodo, jog romai išlieka nemėgstamiaus-

sia visuomenės etnine grupe: 66% respondentų nenorėtų matyti romų kaip savo kaimynų; 48% respondentų nenorėtų dirbti vienoje darbovietėje su romais; 60,7% respondentų teigia, kad per pastaruosius 5 metus jų nuomonė apie romus pablogėjo.

2015 m. pradžioje pasirodė informacija, jog Vilniaus miesto savivaldybė pradėjo rengti projektą, kuriuo siekiama iškraustyti romus į naujai pastatytą kaimą. Tokia iniciatyva, kuomet romų bendruomenė iš vieno “geto” yra perkeliama į kitą, neprisideda prie bendruomenės socialinės integracijos didinimo, nesprendžia jų socialinės atskirties, diskriminacijos ir skurdo problemų, o priešingai – toliau prisideda prie jų stigmatizavimo ir išstūmimo iš visuomenės. Taip pat Lietuvoje vis dar pasigendama sisteminės valstybės politikos, siekiant užkirsti kelią ankstyvam romų vaikų pasitraukimui iš ugdymo proceso.

Neigiamai vertintinos 2014 m. priimtose *Asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymo* pataisos, numatančios, jog į pasus, išduodamus nuo 2015 m. sausio 1 d., piliečio rašytiniu prašymu gali būti įrašoma jo tautybė. Nors įrašas apie tautybę pase daromas tik piliečio prašymu, tokia nuostata sudaro prielaidas diferencijuoti žmones pagal jų tautybę ir yra bloga praktika kovojant su diskriminacija ar tautinės nesantaikos kurstymu šalyje.

Lietuvoje vis dar gaji netolerancija seksualinių mažumų atžvilgiu: net 42% asmenų teigė, jog bijotų, jei jų vaikų mokytoja (-as) būtų homoseksuali (-us); 37% nenorėtų priklausyti jokiai organizacijai, kuri turi homoseksualių narių; 35% nerinktų kandidato į Seimą ar savivaldybės tarybą, jei jis/ji atvirai pripažintų savo homoseksualumą.

Nepaisant tarptautinių Lietuvos įsipareigojimų ir Konstitucinio Teismo išaiškinimo dėl šeimos sampratos, Seime buvo teikiamas ne vienas įstatymo projektas, tiesiogiai ar netiesiogiai įtvirtinantis diskriminacines nuostatas seksualinių mažumų atžvilgiu: bandyta įtvirtinti draudimą įsivaikinti Lietuvos pilietį homoseksualiems asmenims; teiktas siūlymas susieti šeimą su santuoka bei tėvyste ir motinyste; siūlyta numatyti administracinę atsakomybę už Konstitucijoje įtvirtintos vertybės – šeimos – viešą niekinimą; siekta numatyti, jog seksualinio elgesio ar seksualinės praktikos, įsitikinimų ar pažiūrų kritika, arba įtikinėjimas pakeisti tokį elgesį, praktiką, įsitikinimus ar pažiūras, savaime nelaiko-

ma tyčiojimusi, niekinimu, neapykantos skatinimu, diskriminavimu ar skatinimu diskriminuoti; raginta įvesti sankcijas už netradicinių santykių “propagavimą”.

Didžiausia **diskriminacija dėl amžiaus** Lietuvoje jaučiama darbo rinkos srityje. Vyresnio amžiaus asmenų situacija darbo rinkoje Lietuvoje yra ganėtinai problemiška: vos 44,8% 50 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų yra dirbantys. Pagal vyresniųjų gyventojų užimtumo lygį Lietuva Europos Sąjungoje užima 9 vietą.

Šiandien padėtis darbo rinkoje jauniems bedarbiams gerokai palankesnė, negu vyresniems.

2013 m. Lietuvoje ypatingas dėmesys buvo skirtas jaunimo integravimui į darbo rinką, tad jaunų bedarbių skaičius per 2013 m. pirmąjį pusmetį sumažėjo beveik ketvirtadaliu – 24,7%; vyresnio amžiaus bedarbių skaičius sumažėjo 2%.

2013 m. atliktas tyrimas parodė, jog Lietuvoje senatvė yra nuvertinama. Senatvės stigmatizavimas ir diskriminavimas Lietuvoje stipresnis nei pažengusiose Europos šalyse – šiuo aspektu Lietuva artimesnė pokomunistinėms, Viduržemio jūros šalims.

Esminiai veiksniai, skatinantys **diskriminaciją dėl religijos Lietuvoje**, yra katalikų bažnyčia (52%), žiniasklaida (43%), teisinis reglamentavimas, ribojantis religinių mažumų bendruomenių galimybes visuomenėje (32%). Tradicinėms religinėms bendruomenėms yra suteikiama daugiau teisių nei turi tradicinėmis nelaikomos religinės bendruomenės, pavyzdžiui, tradicinių religinių bendruomenių tikyba gali būti dėstoma valstybinėse mokyklose, valstybė moka socialinio draudimo ir sveikatos draudimo įmokas už tradicinių religinių bendruomenių dvasininkus, trukdymas atlikti religines apeigas laikomas baudžiamuoju nusizengimu tik tuo atveju, jei atliekamos valstybės pripažintos religinės bendrijos apeigos.

2013 m. pradžioje buvo siūlytas įstatymo projektas, numatęs privalomą tikybos mokymą mokyklose. Pataisytas įstatymo projektas numatė, kad išlaikoma tėvų teisė parinkti vaikams tikybos arba etikos dalyką, tačiau religijų pagrindų pažinimas tampa etikos programos privalomoji da-

lis. Tokiu „religijos pagrindų“ įtraukimu į etikos programą iš esmės yra siekiama apeiti tėvų apsisprendimą dėl tikybos mokymo jų vaikams ir Konstitucijos nuostatą, kad valstybės ir savivaldybių mokymo įstaigos yra pasaulietinės.

Dar vienas diskriminacijos religijos pagrindu atvejis – Užsieniečių registracijos centre organizuotas maitinimas musulmonams, neatsižvelgiant į jų religinius įsitikinimus (musulmonams būdavo teikiama kiauliena, neatsižvelgiant į tai, kad islamas draudžia valgyti šią mėsa). Ištyrusi šį atvejį, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba nustatė, jog asmenys patyrė diskriminaciją dėl religinių įsitikinimų.

Stigmatizuojamų grupių teisės

Sėkmingai pabėgėlių integracijai Lietuvoje galimybių nėra daug. Lietuvoje prieglobsčio ieškantys ir prieglobstį gavę asmenys patiria nevisaverčio, nenaudingo, nepageidaujamo pašaliečio, turinčio ribotas žmogaus teises, psichologiškai ir geografiškai įkalinto ar priklausomo žmogaus gyvenimą.

Pirmasis iššūkis, su kuriuo susiduria daugelis pabėgėlių, – tai jų priėmimas atvykus bei sulaikymas. Prieglobsčio siekiantys asmenys neigiamai atsiliepia apie pareigūnų elgesį su jais tiek sulaikymo metu, tiek vėliau, juos apgyvendinus Užsieniečių registracijos centre.

Iliustratyvus tokios praktikos pavyzdys – 2013 m. suimtų ir į kalėjimą uždarytų prieglobsčio prašytojų iš Afganistano atvejis. Afganistano piliečiai, kuriems sulaikymo metu, jų teigimu, buvo 14 ir 17 metų, buvo sulaikyti Valstybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnų, kirtę Lietuvos valstybės sieną, ir daugiau nei 3 mėnesiams uždaryti į Lukiškių tardymo izoliatorių-kalėjimą kartu su suaugusiais vyrais.

Ypatingai neigiamą poveikį Lietuvos prieglobsčio sistemai bei tinkamam prieglobsčio prašytojų teisių užtikrinimui turės Vidaus reikalų ministerijos iniciatyva naikinti Migracijos departamentą. 2015 m. pradžioje VRM pasiūlė Migracijos departamento funkcijas perduoti Policijos departamentui bei Valstybės sienos apsaugos tarnybai. Įvykdžius pertvarką, prieglobsčio procedūrų vykdymas būtų patikėtas VSAT.

Valstybės sienos apsaugos tarnyba yra atsakinga už Lietuvos sienų apsaugą bei nacionalinio saugumo stiprinimą, tad tai nėra tinkama institucija į Lietuvą atvykstančių pabėgėlių prieglobsčio prašymų nagrinėjimui.

Lietuvos gyventojai yra linkę įsivaizduoti neigiamą į Lietuvą atvykusių imigrantų įtaką visuomenei ir valstybei. Daugelis linkę manyti, kad imigrantai yra išlaikomi Lietuvos mokesčių mokėtojų ir kelia socialinių neramumų riziką. Šios stereotipinės nuostatos nėra paremtos praktine patirtimi – dauguma respondentų įvardino, kad jiems nėra tekę asmeniškai bendrauti su jokia imigrantų iš trečiųjų šalių grupe.

2014 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo *Užsieniečių teisinės padėties įstatymo* pakeitimai, sugriežtinę leidimų laikinai gyventi Lietuvoje išdavimo sąlygas: nustatyti ganėtinai aukšti reikalavimai užsienio investicijų dydžio, įmonės veiklos trukmės, įsteigtų darbo vietų bei nuosavo kapitalo atžvilgiu.

Dėl griežtų naujų sąlygų ir kriterijų užsieniečiams tampa ypač sudėtinga atvykti į Lietuvą ir vykdyti teisėtą veiklą. Maža to, Lietuvoje jau įsikūrusiems užsieniečiams, veiklą pradėjusiems pagal anksčiau galiojusius reikalavimus, tampa sudėtinga čia pasilikti gyventi ir veiklą tęsti toliau.

Pasaulyje **asmenims, turintiems priklausomybę nuo psichotropinių preparatų**, farmakoterapija vaistiniais opioidiniais preparatais (pakaitinis palaikomasis gydymas) pradėta taikyti 1964 m., Lietuvoje – tik 1995 m. Lietuvoje 2013 m. registruota 4619 asmenų, turinčių psichikos ir elgesio sutrikimų dėl opioidų vartojimo. Iš jų tik 539 asmenims buvo taikomas pakaitinis palaikomasis gydymas.

Palyginus su kitomis Europos šalimis, Lietuvoje pakaitinio gydymo prieinamumas ribotas. Šiandien pakaitinio gydymo paslaugos teikiamos tik 12-oje savivaldybių iš 60-ties; be to, paslaugas teikiantys centrai Lietuvoje išsidėstę netolygiai, todėl daliai asmenų šios paslaugos yra visai neprieinamos.

Nors Lietuva buvo viena pirmųjų posovietinių šalių, pradėjusių narkotikų žalos mažinimo programas – dar vadinamos žemo slenksčio pas-

laugomis – šiandien šiai problemai spręsti skiriama itin mažai dėmesio: 2014 m. šalyje veikė tik 10 švirkštų ir adatų keitimo kabinetų; dauguma kabinetų teikia minimalų paslaugų spektrą, dirba vos po keletą valandų per dieną, dažnai pritrūksta priemonių ir net lėšų darbo užmokesčiui, nes neturi pastovaus finansavimo.

Psichotropinių preparatų vartojimas Lietuvos įkalinimo įstaigose yra dvejopa problema. Viena vertus, daug asmenų pirmą kartą išbando narkotines medžiagas būtent laisvės atėmimo vietose. Antra vertus, laisvės atėmimo įstaigose dėmesys fokusuojamas į narkotinių medžiagų paiešką ir kontrolę, deja, tik dalinai sėkmingą, tačiau visiškai nesuvokiamas gydymo nuo priklausomybės poreikis bei nauda, tuo pačiu – nesuteikto ar nutraukto gydymo žala asmeniui ir visuomenei, į kurią asmuo sugrįš.

Lietuvoje ŽIV sergamumas artėja prie 0,01% populiacijos, išskyrus dvi rizikos grupes, kuriose ŽIV gerokai peržengė 5% epidemijos slenkstį. Tai asmenys, kurie vartoja narkotikus švirkščiamuoju būdu, bei laisvės atėmimo vietose esantys asmenys. ŽIV infekcijos paplitimas tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų Vilniaus mieste siekia 9,7%. Nuo 2012 m. naujų ŽIV atvejų Lietuvoje kasmet daugėja.

Pagrindinė priemonė, leidžianti stebėti ir vertinti ŽIV epidemiologinę situaciją, yra ŽIV ištyrimas, kuris turėtų būti lengvai prieinamas, nemokamas bei anoniminis. Šiandien Lietuvoje valstybės lėšomis dėl ŽIV tiriama tik suimtieji bei nuteistieji, kraujo donorai ir nėščiosios. Tačiau pastarosios dvi grupės nėra tos, kurios patiria didžiausią riziką užsikrėsti ŽIV. Lietuva liko vienintelė ES šalis, kurioje valstybės lėšomis joms patogiose vietose netiriamos asmenų grupės, turinčios aukštą riziką užsikrėsti ŽIV.

Teisė į laisvus rinkimus

2004 m. po Seime inicijuoto apkaltos proceso už Konstitucijos pažeidimus bei priesaikos sulaužymą, Rolandas Paksas buvo pašalintas iš prezidento pareigų. Konstitucinis Teismas išaiškino, kad dėl šiurkštaus Konstitucijos pažeidimo bei priesaikos sulaužymo, jis iki gyvos galvos negalės kelti savo kandidatūros Prezidento ir Seimo rinkimuose.

2011 m. Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą, kuriame konstatavo, kad Lietuva, nustatydamą absoliutų draudimą Rolandui Paksui bet kada ateityje būti renkamam į Lietuvos Seimą, pažeidė jo teisę į laisvus rinkimus. 2014 m. JT Žmogaus teisių komitetas nustatė, kad toks absoliutus **pasvyvosios rinkimų teisės draudimas** buvo priimtas nesilaikant būtinų teisėtų lūkesčių ir objektyvumo principų ir dėl to pažeidė Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktą.

Nors tiek EŽTT, tiek Komitetas rekomendavo Lietuvai numatyti proporcingesnį pasvyvosios rinkimų teisės ribojimo laikotarpį, per 2013-2014 m. to vis dar nebuvo padaryta. Atvirkščiai, kai kurie pasiūlymai priimena bandymą apeiti Konstitucijos nuostatas ir pakeisti apkaltos metu nustatytas aplinkybes. Pavyzdžiui, buvo pasiūlyta apskritai atšaukti Rolando Pakso apkaltą.

Toks pasiūlymas iškreipia EŽTT ir Komiteto sprendimų esmę, kadangi nei vienas jų nenustatė naujų apkaltos proceso aplinkybių ar kitaip nekvestionavo šio proceso teisėtumo. Kadangi faktinės aplinkybės, nustatytos Konstitucinio Teismo, nėra išnykusios, apkaltos panaikinimas būtų neteisėtas.

Lietuvoje nėra pilnai užtikrinamos **neįgaliųjų teisės dalyvauti laisvuose rinkimuose**: tik 27% balsavimo vietų yra pritaikytos žmonėms su negalia. Pareigą suteikti ir užtikrinti patalpų tinkamumą rinkimų organizavimui turi savivaldybės. Taip pat praktikoje nėra užtikrintas efektyvus alternatyvių balsavimo būdų įgyvendinimas.

2013-2014 m. žmonėms su negalia realizuoti savo politines teises taip pat trukdė informacijos neprieinamumas. Akliesiems ir silpnaregiams nėra paruošiami specialūs balsavimo biuleteniai Brailio raštu, todėl jie patys negali savarankiškai balsuoti. Informacijos apie rinkimus trūksta ir kurtiesiems: tik 10-12% rinkimų kampanijos laidų ar informacijos apie rinkimus bei kandidatus yra verčiami į gestų kalbą.

Vis dar egzistuojant galimybei pripažinti asmenis neveiksniais, pažeidžiama šių asmenų teisė į laisvus rinkimus. Neveiksniais pripažinti asmenys yra išbraukiami iš rinkėjų sąrašų ir balsuoti negali.

2012 m. pabaigoje buvo priimti *Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo* pakeitimai, numatantys, jog savivaldybės tarybos nariu gali būti renkamas nuolatinis šios savivaldybės gyventojas, t. y. Lietuvos pilietis; arba teisę gyventi Lietuvoje turintis kitos Europos Sąjungos valstybės narės pilietis; arba kitas asmuo, kuris turi teisę nuolat gyventi Lietuvoje. **Teisė į laisvus rinkimus apribojama užsieniečiams:** laikinai Lietuvoje gyvenantys užsieniečiai (ne ES piliečiai) vis dar negali nei būti renkami savivaldybių tarybų rinkimuose, nei juose balsuoti. Galimybė tapti meru yra suteikta išskirtai Lietuvos piliečiams.

Nuo 2015 m. sausio 1 d. politinių partijų nariais gali tapti ne tik Lietuvos, bet ir kiti ES piliečiai, kurie nepriklauso kitų šalių politinėms partijoms, ir kurie Lietuvoje be pertraukos pragyveno pastaruosius 5 metus. Politinių partijų steigėjais ES piliečiai būti negali. Lygiavertis reikalavimas nebūti kitų šalių partijų ar politinių organizacijų nariais Lietuvos piliečiams nėra numatytas.

TEISĖ Į GYVYBĘ. 2 STRAIPSNIS

Mirties bausmė Lietuvoje nustota taikyti 1996 m., o oficialiai panaikinta 1998 m. gruodį, po to, kai Konstitucinis Teismas išaiškino, kad mirties bausmė prieštarauja Konstitucijai.¹ Konstitucinis Teismas tuomet pažymėjo, kad svarbiausia prigimtinė žmogaus teisė yra teisė į gyvybę. Pagal Konstitucijos 19 straipsnį žmogaus teisė į gyvybę saugo įstatymas, vadinasi, įstatymų, leidžiančių atimti žmogaus teisę į gyvybę, neturėtų būti.

Konstitucinis Teismas tuomet pažymėjo, kad svarbiausia prigimtinė žmogaus teisė yra teisė į gyvybę. Pagal Konstitucijos 19 straipsnį žmogaus teisė į gyvybę saugo įstatymas, vadinasi, įstatymų, leidžiančių atimti žmogaus teisę į gyvybę, neturėtų būti.

Panaikinti mirties bausmę Lietuva įsipareigojo ir tarptautiniu lygiu: 1999 m. Lietuva ratifikavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 protokolą dėl mirties bausmės panaikinimo,² 2003 m. – Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolą Nr. 13 dėl mirties bausmės panaikinimo visais atvejais.³ Mirties bausmės panaikinimas taip pat buvo viena iš Lietuvos narystės Europos Sąjungoje sąlygų.

Nepaisant nacionalinių ir tarptautinių Lietuvos įsipareigojimų, 2013 m. rugsėjo mėnesį vienas Seimo narys užregistravo *Baudžiamojo kodekso* pataisas,⁴ kuriomis siūlyta grąžinti mirties bausmės taikymą Lietuvoje. Inicatyvą paskatino neva nekontroliuojama kriminogeninė situacija Lietuvoje, baisūs įvykiai bei mažėjantis saugumas šalyje, kurį atkurti

¹ Konstitucinio Teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”, 1998 m. gruodžio 9 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=68774&p_query=&p_tr2=

² Įstatymas “Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 protokolo dėl mirties bausmės panaikinimo ratifikavimo”, 1999 m. birželio 22 d., Nr. VIII-1250, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=83128

³ Įstatymas “Dėl Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 13 dėl mirties bausmės panaikinimo visais atvejais ratifikavimo”, 2003 m. spalio 16 d., Nr. IX-1782, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=220298

⁴ Baudžiamojo kodekso 129 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas, 2013 m. rugsėjo 23 d., Nr. XIIP-1021, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=456343&p_query=mirties%20bausme&p_tr2=1

turėtų padėti mirties baudmės grąžinimas.⁵ Teikiant šį pasiūlymą ne-
vengta manipuliuoti ir visuomenėje kilusiu nerimu po žiauraus 17-me-
tės nužudymo.⁶

*Ar įstatymų projektai atitinka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių
apsaugos konvencijos nuostatas bei Europos Sąjungos dokumentus.*

- *Projektai atitinka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos
konvencijos nuostatas bei Europos Sąjungos dokumentus.⁷*

Siūlomi *Baudžiamojo kodekso* pakeitimai po neigiamų Teisės departa-
mento,⁸ Teisės ir teisėtvarkos komiteto⁹ bei Europos teisės departamen-
to¹⁰ išvadų toliau svarstomi nebuvo dėl siūlomo projekto prieštaravimo
Konstitucijai, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos
konvencijai, jos Protokolams Nr. 6 ir 13, Europos Sąjungos Pagrindinių
teisių chartijai, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto antrajam
fakultatyviniam protokolui, Europos saugumo ir bendradarbiavimo or-
ganizacijos Parlamentinės asamblėjos rezoliucijoms ir kitiems tarptau-
tiniams dokumentams.

Greta nacionalinių teisėkūros iniciatyvų, prieštaraujančių teisei į gy-
vybę, 2013-2014 m. Lietuva realiai pažeidė teisės į gyvybę nuostatą, t. y.
Europos žmogaus teisių konvencijos 2 straipsnį. 2013 m. Lietuva pralai-
mėjo bylą *Banel prieš Lietuvą* Europos žmogaus teisių teisme. Pareiškė-
ja, kurios vaikas žuvo po to, kai ant jo užkrito apleisto namo balkonas,
teigė, kad Vilniaus miesto savivaldybė neužtikrino reikiamos miesto
pastatų priežiūros, ko pasėkoje žuvo jos sūnus.

Europos žmogaus teisių teismas pažymėjo, kad Konvencija įpareigoja
valstybę ne tik pačiai susilaikyti nuo tyčinių ir neteisėtų gyvybės at-

⁵ Baudžiamojo kodekso 129 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 2013 m. rugsė-
jo 23 d., Nr. XIIP-1021, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=456345

⁶ "Automobilio bagažinėje Panevėžio rajone gyva sudeginta mergina: įvykių chronologija", *15min.lt*, 2013 m. rugsė-
jo 21 d., [http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/automobilio-bagazineje-panevezio-ra-
jone-gyva-sudeginta-mergina-ivykiu-chronologija-59-371024](http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/automobilio-bagazineje-panevezio-ra-
jone-gyva-sudeginta-mergina-ivykiu-chronologija-59-371024)

⁷ Ištrauka iš Aiškinamojo Rašto dėl Baudžiamojo kodekso 129 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto,
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=456345

⁸ Teisės departamento išvada dėl Baudžiamojo kodekso 129 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto,
2013 m. rugsėjo 30 d., Nr. XIIP-1021, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=456835

⁹ Teisės ir teisėtvarkos komiteto išvada dėl Baudžiamojo kodekso 129 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo
projekto, 2013 m. spalio 9 d., Nr. XIIP-1021, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=457390

¹⁰ Europos teisės departamento išvada dėl Baudžiamojo kodekso 129 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo
projekto, 2013 m. spalio 11 d., Nr. XIIP-1021, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=457509

ėmimo veikų, bet taip pat ir imtis būtinų veiksmų, siekiant apsaugoti asmenų, esančių jos jurisdikcijoje, gyvybes.¹¹ Kitaip tariant, valstybės pareiga įgyvendinant teisę į gyvybę taip pat apima ir pareigą imtis būtinų priemonių, siekiant užtikrinti asmenų saugumą viešosiose vietose, bei pareigą užtikrinti efektyvius ir nepriklausomus teisinius procesus, kurie nustatytų faktus, patrauktų kaltus asmenis atsakomybėn bei aukoms atlygintų patirtą žalą.¹²

Išnagrinęs bylos aplinkybes, Teismas atkreipė dėmesį į ikiteisminio tyrimo trūkumus šioje byloje, t. y. pareigūnai, rinkdami įrodymus, veikė aplaidžiai, ignoravo galimybes identifikuoti atsakingus asmenis, įskaitant ir kaltinimų pareiškimą Vilniaus savivaldybės vadovybei.¹³ Teismas nustatė pozityvios pareigos apsaugoti pareiškėjos 13-mečio sūnaus teisę į gyvybę pažeidimą bei valstybės nesugebėjimą ištirti šio incidento tinkamai ir laiku.¹⁴

Išvados ir rekomendacijos

- *Nors žmogaus teisėms prieštaraujanti iniciatyva gražinti mirties bausmės taikymą Seime toliau nebuvo svarstoma, šis atvejis iliustruoja Lietuvoje paplitusią praktiką, kuomet įstatymų leidėjai dėl populistinių priešasčių nepaiso pamatinių žmogaus teisių ir teikia akivaizdžiai joms prieštaraujančius įstatymų projektus.*
- *Pagirtinos išvadas teikusių institucijų pozicijos, užkirtusios kelią tolimesniam projekto svarstymui – tiek Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas, tiek Seimo kanceliarijos Teisės departamentas ir Europos teisės departamentas prie Teisingumo ministerijos pagrįstai ir argumentuotai išsakė, jog minėta iniciatyva prieštarauja Lietuvos Konstitucijai ir tarptautiniams žmogaus teisių įsipareigojimams, todėl toliau neturėtų būti svarstoma.*

¹¹ EŽTT 2013 m. rugsėjo 18 d. sprendimas byloje *Banel prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 14326/11, 63 paragrafas, <http://goo.gl/Ojw0Qf>

¹² EŽTT 2013 m. rugsėjo 18 d. sprendimas byloje *Banel prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 14326/11, 66 paragrafas, <http://goo.gl/Ojw0Qf>

¹³ EŽTT 2013 m. rugsėjo 18 d. sprendimas byloje *Banel prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 14326/11, 71 paragrafas, <http://goo.gl/Ojw0Qf>

¹⁴ EŽTT 2013 m. rugsėjo 18 d. sprendimas byloje *Banel prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 14326/11, 72 paragrafas, <http://goo.gl/Ojw0Qf>

KANKINIMO, NEŽMONIŠKO IR ŽEMINANČIO ELGESIO DRAUDIMAS. 3 STRAIPSNIS

I. Smurtas artimoje aplinkoje ir smurtas prieš moteris

Smurtas artimoje aplinkoje

Lietuvoje smurtas artimoje aplinkoje ir smurtas prieš moteris išlieka ypač aktuali problema. Policijos departamento duomenimis, 2013 m. pranešimų skaičius išaugo – fiksuota virš 21 000 kreipimųsi. Per 2014 m. aštuonis mėnesius jau buvo gauta beveik 18 000 pranešimų apie smurtą artimoje aplinkoje.¹⁵

2014 m. gegužės 28 d. Vyriausybė patvirtino Valskybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programą. Programa demonstruoja itin nepažangų požiūrį į smurto artimoje aplinkoje problemą, priskirdama smurto artimoje aplinkoje klausimą ne žmogaus teisių, o atskirties sričiai.

2014 m. gegužės 28 d. Vyriausybė patvirtino Valskybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programą.¹⁶ Programa demonstruoja itin nepažangų požiūrį į smurto artimoje aplinkoje problemą, priskirdama smurto artimoje aplinkoje klausimą ne žmogaus teisių, o atskirties sričiai. Galutinis Programos variantas buvo priimtas neatsižvelgiant į darbo grupėje dirbusių žmogaus teisių ekspertų siūlymus ir nesivadovaujant tarptautinės gerosios praktikos standartais.¹⁷

2013 m. liepos 2 d. buvo priimti Baudžiamojo kodekso ir Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai,

¹⁵ „ŽTK: Smurtas artimoje aplinkoje traukiamas iš pagrindžio, bliūkšta šio nusikaltimo latentškumas“, 2014 m. rugsėjo 25 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4463&p_d=150905&p_k=1

¹⁶ Vyriausybės nutarimas „Dėl Valskybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programos patvirtinimo“, 2014 m. gegužės 28 d., Nr. 485, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=471939&p_tr2=2

¹⁷ Koalicija Moters teisės – visuotinės žmogaus teisės, Kreipimasis dėl Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo įgyvendinimo, 2014 m. spalio 6 d., <https://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/Viesi%20pareiskimai/Kreipimasis%20i%CC%A8%20Valstybe%CC%87s%20vadovus%202014%2010%2006.pdf>

kuriais siekta šiuos kodeksus suderinti su *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymu*.¹⁸ Pakeitimais buvo numatyta, kad visais atvejais, kuomet nusikalstama veika turi smurto artimoje aplinkoje požymių, ikiteisminis tyrimas pradedamas, nesvarbu, ar yra nukentėjusiojo skundas arba jo teisėto atstovo pareiškimas.

2013-2014 m. *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas* keistas du kartus. Pakeitimais patikslinta prevencijos priemonių, skirtų nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims, finansavimo tvarka. Savivaldybės šias prevencines priemones turi numatyti strateginiuose planuose, o Vyriausybė turi finansuoti nevyriausybinių organizacijų atliekamą prevencinę veiklą.¹⁹ Taip pat buvo panaikinta daug kritikos sulaukusi įstatymo nuostatos formulė, kuri praktikoje buvo interpretuojama kaip imperatyvus nurodymas gauti rašytinį nukentėjusio asmens sutikimą dėl informacijos apie smurto atvejį ir kontaktinių nukentėjusiojo duomenų perdavimo Specializuotos pagalbos centrams. Pagal dabartinę nuostatą, policijos pareigūnai tik informuoja smurtą patyrusį asmenį, kad su juo susisieks Specializuotos pagalbos centras, kuris suteiks jam pagalbą, ir nedelsdami apie įvykį praneša Specializuotos pagalbos centrui.²⁰ Buvo priimta ir daugiau pakeitimų, įskaitant įpareigojimą Specializuotos pagalbos centrams teikti kompleksinę pagalbą visą parą, kuris įsigalios nuo 2016 m. sausio 1 d.²¹

Priėmus *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo* pakeitimus ir *Valstybinę smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programą*, vis dar išlieka tam tikros spragos. Pirma, *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo* teikiama apsauga ir garantijomis negali pasinaudoti buvę sutuoktiniai arba ilgalaikiai bendro ūkio nevedantys partneriai. Taip yra todėl, kad praktikoje „artima aplinka“ aiškinama siaurinančiai, atsižvelgiant į *Baudžiamojo kodekso* nuostatas, neapimančias buvusių sutuoktinių ar ilgalaikių partnerių.²² Deja, šių asmenų smurtas dažnas.

¹⁸ Baudžiamojo proceso kodekso 167, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2013 m. liepos 2 d., Nr. XII-502 <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=453257&b=>; Baudžiamojo kodekso 140, 145, 148, 149, 150, 151, 165 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2013 m. liepos 2 d., Nr. XII-501, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=453256&b=>

¹⁹ Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje 4 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2013 m. liepos 2 d., Nr. XII-474, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=453406&b=>

²⁰ Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo 5, 7, 8 ir 9 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. balandžio 10 d., Nr. XII-815, 4 str., <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=468928&b=>

²¹ Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo 5, 7, 8 ir 9 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. balandžio 10 d., Nr. XII-815, 3 str., <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=468928&b=>

²² Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Nusikaltimų aukų teisių direktiva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas“, 2014 m., 10-11 psl., https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_auku-teisiu-direkt_1.pdf

Kita problema ta, kad iki šiol nėra paskirtas nacionalinis centras, koordinuojantis visų Specializuotos pagalbos centrų veiklą. Nors dar 2011 m. *Įsakymas dėl Specializuotos pagalbos centrų programos patvirtinimo* numato, jog Specializuotų pagalbos centrų, teikiančių specializuotą kompleksinę pagalbą smurta patyrusiems asmenims, veiklą kontroliuoja koordinuojantis centras,²³ iki šiol visi Specializuotos pagalbos centrai veikia be jų veiklą koordinuojančios įstaigos.

Aktuali ir nepakankamo finansavimo Specializuotos pagalbos centrams problema. Nors pakoregavus *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą*, Specializuotos pagalbos centrai gauna 2,6-4,5 kartų daugiau pranešimų, jų finansavimas nepadidėjo.²⁴ Tuo pat metu reikalavimai Specializuotos pagalbos centrams auga: nuo 2016 m. šie centrai turės teikti pagalbą visą parą.

Taip pat praktikoje pastebimos teisės aktų įgyvendinimo problemos: smurto artimoje aplinkoje aukos neretai nesulaukia pagalbos, smurtautojui pažeidžiant pritaikytas apsaugos priemonės; nemaža dalis ikiteisminių tyrimų nepradedami, nutraukiami, baigiasi nukentėjusio asmens ir kaltininko susitaikymu.²⁵ Vis dar gajį nuostata, kad susitaikymas išsaugo šeimą, ne tik nesuderinama su smurto šeimoje kaip visuomenei itin pavojingo nusikaltimo teisiniu traktavimu, bet ir sukuria prielaidas smurtui kartotis, taip pastatant į pavojų aukų gyvybes, dažniausiai – moteris ir vaikus.

Iki 2015 m. lapkričio 15 d. Lietuva turi perkelti ES Nusikaltimų aukų teisių direktyvos²⁶ nuostatas į Lietuvos teisę, tačiau 2014 m. pabaigoje Lietuva dar nebuvo pasirengusi šios direktyvos nuostatų tinkamam įgyvendinimui užtikrinant smurto artimoje aplinkoje aukų teises.²⁷ Pavyzdžiui, baudžiamieji įstatymai tiksliai nereglementuoja aukų teises į apsaugą, apsaugos priemonių, jų skyrimo tvarkos; nėra įtvirtinta an-

²³ Socialinės apsaugos ir darbo ministro, Sveikatos apsaugos ministro ir Vidaus reikalų ministro įsakymas "Dėl Specializuotos pagalbos centrų programos patvirtinimo", 2011 m. gruodžio 19 d., Nr. A1-534/V-1072/IV-931, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415786&p_tr2=2

²⁴ Daiva Baranauškienė, "Neišmoktų pamokų kaina – žmonių gyvybės", *manoteises.lt*, 2015 m. sausio 21 d. <http://manoteises.lt/straipsnis/neismoktu-pamoku-kaina-zmoniu-gyvybes/>

²⁵ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas", 2014 m., https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_auku-teisiu-direkt_1.pdf

²⁶ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29ES, 2012 m. spalio 25 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=en>

²⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas", 2014 m., https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_auku-teisiu-direkt_1.pdf

trinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ar keršto rizikos vertinimo metodikos; smurto artimoje aplinkoje aukoms trūksta būtinos informacijos apie baudžiamąjį procesą, teisinės pagalbos, fizinės jų ir jų vaikų apsaugos nuo atsakomųjų veiksmų, grasinimų ir keršto.²⁸

Smurto dėl lyties sąvoka

JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (toliau – CEDAW komitetas) 2014 m. liepos mėnesį Lietuvai skirtuose Baigiamuosiuose pastebėjimuose smurto prieš moteris klausimą išskyrė kaip vieną iš prioritetinių sričių.²⁹ Lietuvai rekomenduota priimti visapusę strategiją, kuri papildytų *Valstybinę smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programą*, ir kuria būtų siekiama pašalinti bet kokios formos smurtą prieš moteris dėl jų lyties bei lytinės tapatybės (*angl. sex- and gender-based violence*) viešame bei privačiame gyvenime; reguliariai rinkti, analizuoti ir skelbti duomenis apie praneštus, tirtus ir perduotus spęsti atvejus dėl visų formų smurto prieš moteris ir merginas; ir įsteigti krizių centrus (*angl. crisis centres and walk-in centres*), kuriuose būtų suteikiama apsauga ir pagalba visoms smurtą patyrusioms moterims.³⁰

Be to, CEDAW komitetas rekomendavo paspartinti Europos Tarybos konvencijos *Dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir šalinimo* (toliau – Stambulo Konvencija) ratifikavimą ir nacionalinių teisės aktų suderinimą su ja. Stambulo Konvenciją Lietuva pasirašė 2013 m. birželio 7 d., kartu pateikdama vienašalį pareiškimą, kad valstybė Konvencijos nuostatas taikys vadovaudamasi Konstitucijoje įtvirtintais principais ir normomis.³¹ Minėtas vienašalis pareiškimas teisiškai vertintinas kaip deklaratyvus pobūdžio – tai reiškia, kad realiai jis valstybės įsipareigojimų pagal Konvenciją nesumažins ir nepakeis.³²

²⁸ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, “Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas”, 2014 m., https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_auku-teisiu-direkt_1.pdf

²⁹ JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Baigiamieji pastebėjimai dėl penktojo Lietuvos periodinio pranešimo, 2014 m. liepos 18 d., 46 paragrafas, <http://www.socmin.lt/download/8045/cedaw%20concluding%20observations%20lt.pdf>

³⁰ JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Baigiamieji pastebėjimai dėl penktojo Lietuvos periodinio pranešimo, 2014 m. liepos 18 d., 23 paragrafo b-d dalys, <http://www.socmin.lt/download/8045/cedaw%20concluding%20observations%20lt.pdf>

³¹ “Pasirašyta Europos Tarybos konvencija Dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir šalinimo”, 2013 m. birželio 7 d., http://amb.urm.lt/popup2.php?ru=b59tX2FydGJlbGUvZmlsZXMMvdI9hcnRyY-2xlX3ByaW50LnBocA==&tmpl_name=m_article_print_view&article_id=36097

³² Panašios bendro pobūdžio deklaracijos ir išlygos kartais pateikiamos dėl religinių-politinių motyvų, pavyzdžiui, 1996 m. Saudo Arabija bei 1995 m. Kataras nurodė, kad *Vaiko teisių konvencijos* nuostatas taikys tiek, kiek tai neprieštaraus islamo teisei. JT Vaiko teisių konvencijos statusas, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&id=IV-11&chapter=4&lang=en#EndDec>

„Stambulo konvencijos ratifikavimui Lietuvoje intensyviai priešinasi Lietuvos Vyskupų Konferencija ir susijusios organizacijos bei politikai, šią Konvenciją pristatantys kaip dokumentą, esą įvedantį papildomas lytis ir įteisinantį lyties keitimą.“

Stambulo konvencijos ratifikavimui Lietuvoje intensyviai priešinasi Lietuvos Vyskupų Konferencija ir susijusios organizacijos bei politikai,³³ šią Konvenciją pristatantys kaip dokumentą, esą įvedantį papildomas lytis ir įteisinantį lyties keitimą.³⁴ Iki šiol šis klausimas nebuvo pateiktas Seimui, nors šalyje skambant naujienoms apie moterų mirtis, Konvencijos ratifikavimas parodytų politinę valią siekti kovoti su visų formų smurtu prieš moteris ir taip užtikrinti tinkamą moterų žmogaus teisių įgyvendinimą.

Valstybinė smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programa tęsia 2006 m. *Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijos*³⁵ nuostatų įgyvendinimą, kiek tai susiję su smurtu artimoje aplinkoje. Deja, šioje Programoje, kaip ir *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme*, nėra įtvirtinta smurto dėl lyties sąvoka. Tokios sąvokos įtvirtinimas nacionalinėje teisėje yra būtinas, siekiant efektyviai kovoti su smurto dėl lyties nusikaltimais. Siekti pašalinti šios rūšies smurtą Lietuvą įpareigoja tarptautinė teisė.³⁶

Minėta Valstybinė Programa fokusuojasi tik į smurto artimoje aplinkoje masto mažinimą, todėl šiandien, *Valstybinei smurto prieš moteris mažinimo strategijai* netekus galios, nebėra jokių programų/strategijų, kurios padėtų kovoti su smurtu prieš moteris apskritai.

Kaip parodo neseniai visuomenėje nuskambėję rezonansiniai atvejai, smurtą moteris ir mergaitės dažnai patiria ne tik artimoje aplinkoje,

³³ Ieva Urbonaitė-Vainienė, „Vyskupai priblokšti: Lietuvoje siekiama įtvirtinti kitokią lyties sampratą“, *delfi.lt*, 2013 m. gegužės 9 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vyskupai-pribloksti-lietuvoje-siekiama-itvirtinti-kitokia-lyties-samprata.d?id=61346125#ixzz3SCCjYpAk>

³⁴ „Lyties keitimą įteisinanti Stambulo Konvencija artimiausiu metu nebus teikiama ratifikuoti“ *bernardinai.lt*, 2013 m. spalio 11 d., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-10-11-lyties-keitima-iteisinanti-stambulo-konvencija-artimiausiu-metu-nebus-teikiama-seimui/108578>

³⁵ Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007-2009 metų plano patvirtinimo“, 2006 m. gruodžio 22 d., Nr. 1330, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=306081

³⁶ JT Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims, 1981 m. rugsėjo 3 d., <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps?Condition1=20416&Condition2=>, JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto Bendroji rekomendacija Nr. 19 „Dėl smurto prieš moteris“, 1992 m., <http://www.refworld.org/docid/52d920c54.html>, EŽTT 2009 m. birželio 9 d. sprendimas byloje *Opuz prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 33401-02, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92945#{<itemid>:\[<001-92945>\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92945#{<itemid>:[<001-92945>]})

pavyzdžiui, pirmų pasimatymų metu,³⁷ ar iš visai nepažįstamų ar menkai pažįstamų vyrų.³⁸ Kovoiant su visų formų smurtu prieš moteris, vertėtų atsižvelgti į CEDAW komiteto rekomendaciją priimti strategiją, papildančią *Valstybinę smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programą*, siekiant pašalinti bet kokios formos smurtą prieš moteris privačioje ir viešoje erdvėje.

Ši byla – jau antrasis Lietuvos valstybės pralaimėjimas Strasbūro teisme smurto šeimoje byloje dėl to, kad Lietuva neužtikrino efektyvios nukentėjusiųjų apsaugos bei tinkamo jų skundų dėl patiriamo smurto tyrimo.

2013 m. spalio 22 d. Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą smurto šeimoje byloje *D.P. prieš Lietuvą*.³⁹ Vyriausybė vienašalėje deklaracijoje pripažino *Europos žmogaus teisių konvencijos* 3 straipsnio, draudžiančio kankinimą, nežmonišką bei orumą žeminantį elgesį, pažeidimą ir pasiūlė pareiškėjai kompensaciją. Teismas nusprendė šios bylos nagrinėjimo nebetęsti. Ši byla – jau antrasis Lietuvos valstybės pralaimėjimas Strasbūro teisme smurto šeimoje byloje dėl to, kad Lietuva neužtikrino efektyvios

nukentėjusiųjų apsaugos bei tinkamo jų skundų dėl patiriamo smurto tyrimo.⁴⁰

Išvados ir rekomendacijos

- *Teigiamai vertintini 2013-2014 m. priimti Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo pakeitimai, palengvinantys tinkamą smurto artimoje aplinkoje aukų teisių apsaugą.*
- *Siekiant toliau efektyviai kovoti su smurtu prieš moteris, būtina ratifikuoti Stambulo Konvenciją.*

³⁷ „Po pažinties per Facebook trylikametę nužudęs paauglys sulaukė teismo malonės“, *delfi.lt*, 2013 m. lapkričio 29 d. <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/po-pazinties-per-facebook-trylikamete-nuzudes-paauglys-sulauke-teismo-malones.d?id=63411742>

³⁸ „Automobilio bagažinėje Panevėžio rajone gyva sudeginta mergina: įvykių chronologija“, *15min.lt*, 2013 m. rugsėjo 21 d. <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/automobilio-bagazineje-panevezio-rajone-gyva-sudeginta-mergina-ivykiu-chronologija-59-371024>; „Į mirtį J. Šikšniūtę pavėžėjęs Valdas J. mėgdavo pasipuikuoti“, *lrytas.lt*, 2014 m. lapkričio 18 d. <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/kriminalai/i-mirti-j-siksniute-pavezejes-valdas-j-megdavo-pasipuikuoti.htm>

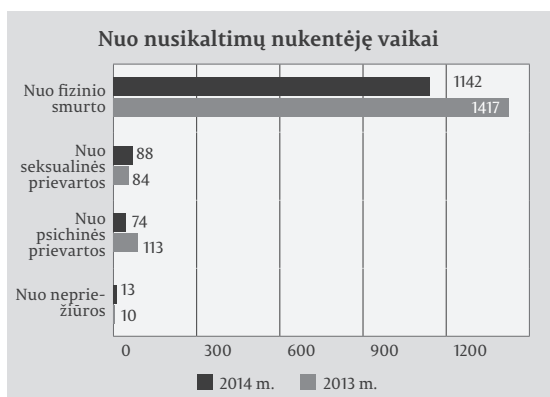
³⁹ EŽTT 2013 m. spalio 22 d. sprendimas byloje *D.P. prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 27920/08, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-138514#\[{"itemid":\["001-138514"\]}\]](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-138514#[{)

⁴⁰ Lietuva jau buvo pripažinta pažeidusi smurto artimoje aplinkoje aukos teises byloje *Valiulienė prieš Lietuvą*, EŽTT 2013 m. kovo 26 d. sprendimas, pareiškimo Nr. 33234-07, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-117636#\[{"itemid":\["001-117636"\]}\]](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-117636#[{)

- *Siekiant tam tikrų spragų pašalinimo, būtina atsižvelgti į JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto rekomendacijas ir papildyti Valstybinę smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programą strategija, kuri siektų kovoti su visų formų smurtu prieš moteris, steigtų moterų krizių centrus, analizuotų duomenis ir sukurtų tinkamus koordinavimo bei stebėjimo mechanizmus.*
- *Rekomenduotina neatidėliojant įsteigti Specializuotos pagalbos centrų veiklą koordinuojantį centrą bei skirti pakankamą finansavimą Specializuotos pagalbos centrų veiklos tęstinumui užtikrinti.*
- *Rekomenduotina užtikrinti mokymus apie smurto artimoje aplinkoje specifiką ne tik teisėjams ar pareigūnams, tiesiogiai susiduriantiems su nusikaltimų aukomis, bet ir antstoliams bei sveikatos apsaugos sistemos darbuotojams, kurie dažnai pirmieji pamato ir gali profesionaliai identifikuoti smurtui būdingas traumas.*

Smurtas prieš vaikus

Remiantis oficialia statistika 2014 m. nuo nusikaltimų nukentėjo 2464 vaikai (2013 m. – 3041), iš jų nuo fizinio smurto – 1142 (2013 m. – 1417),

seksualinės prievartos – 88 (2013 m. – 84), psichinės prievartos – 74 (2013 m. – 113), nepriežiūros – 13 (2013 m. – 10).⁴¹ Dažniausiai vaikai nukentėdavo nuo tėvų, globėjų ar artimų giminaičių – 2014 m. tai sudarė beveik 64% nukentėjusių vaikų (2013 m. – 68%). Tuo tarpu 2010 m. nuo artimųjų nukentėjusių vaikų užregistruota 36,7% (2008 m. – vos 29%). Pažymėtina, kad bendras nuo

nusikaltimų nukentėjusių vaikų skaičius kasmet mažėja.⁴² Taigi, vaikai santykinai gali jaustis vis saugesni viešose vietose – gatvėje ar mokykloje, tačiau ne namuose, t. y. statistika rodo, kad būtent artima aplinka vaikams yra nesaugiausia ir čia jie nukenčia dažniausiai.

⁴¹ Informatikos ir ryšių departamentas, Nusikalstamų veikų žinybinio registro 2013-2014 m. duomenys, http://www.ird.lt/infusions/report_manager/report_manager.php?lang=lt&rt=1

⁴² Šį pokytį daugiausiai lemia mažėjantis turtinių nusikaltimų prieš vaikus (vagysčių, plėšimų) skaičius, tuo tarpu smurtinių nusikaltimų skaičius išlieka panašus

Išaugusį oficialiai užregistruotų nuo artimųjų nukentėjusių vaikų skaičių galėjo lemti *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo*, sugriežtinusio valstybės požiūrį į smurtinius nusikaltimus artimoje aplinkoje, taikymas.⁴³ Visgi smurto artimoje aplinkoje statistikoje vaikai tesudaro 7-8% visų nukentėjusiųjų.⁴⁴ Remiantis viešoje erdvėje pateikiamomis tėvų nuostatų analizėmis – smurtą prieš vaiką pateisina ir taiko didesnė dalis Lietuvos tėvų – akivaizdu, kad ši problema išlieka latentinė ir oficiali statistika neatspindi realaus smurto prieš vaikus artimoje aplinkoje masto.⁴⁵

Tyrimų duomenimis, mažiausiai 40% atvejų, kai artimoje aplinkoje smurtaujama prieš suaugusį asmenį, smurtaujama ir prieš toje pačioje aplinkoje esantį vaiką.⁴⁶ Tačiau vaikams trūksta informacijos, kur kreiptis pagalbos, bei saugių būdų pranešti apie jų teisių pažeidimus. Pavyzdžiui, iš 2013 m. Vaiko teisių kontrolierės nagrinėtų 268 skundų, tik 6 buvo pateikti vaikų.⁴⁷ Be to, vaikai dažnai nėra pajėgūs atpažinti prieš juos vykdomo smurto.

Neretai smurtą artimoje aplinkoje kenčiančios moterys⁴⁸ vengia pranešti apie prieš jų vaikus naudojamą smurtą, bijodamos pasekmių (vaikai bus paimti valstybės globon, atiduoti smurtaujančiam asmeniui ir pan.).⁴⁹ Pasitaiko, kad net ir tuomet, kai suaugę šeimos nariai informuoja pareigūnus apie smurto prieš vaikus atvejus, tokie pranešimai ignorojami, o smurtinių veiksmų pavojingumas vaikams sumenkinamas, ne tik nepradedant ikiteisminio tyrimo, bet net ir neinformuojant vaiko teisių apsaugos tarnybų.⁵⁰

⁴³ Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, 2011 m. gegužės 26 d., Nr. XI-1425, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=400334&p_query=&p_tr2=2

⁴⁴ Statistika neįtraukia seksualinio smurto atvejų

⁴⁵ “Apklausa: daugiau nei pusė tėvų muša vaikus“, *delfi.lt*, 2013 m. sausio 14 d. <http://www.delfi.lt/news/daily/education/apklausa-puse-tevu-musa-vaikus.d?id=60413791>; “SOS: pusė tėvų auklėja vaikus diržu“, *snaujienos.lt*, 2013 m. vasario 25 d., <http://www.snaujienos.lt/naujienos/miesto-gyvenimas/27585-sos-pus-tv-vaikus-auklia-diru>

⁴⁶ Marianne James, “Smurtas artimoje aplinkoje kaip prievartos prieš vaikus forma: identifikavimas ir prevencija“, 1994 m. birželis, <https://www3.aifs.gov.au/cfca/publications/domestic-violence-form-child-abuse-identification>

⁴⁷ Vaiko teisių apsaugos kontrolierė, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m. kovo 31 d., Nr. 4-4, <http://www3.lrs.lt/docs2/ATMOTAUA.PDF>

⁴⁸ Apie 82% artimųjų smurto aukų sudaro moterys, žr. Policijos departamento ataskaita už 2012-2013 m., <http://www.bukstipri.lt/uploads/Bajorinas%5B1%5D.pdf>

⁴⁹ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, “Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas“, 2014 m., tyrimo metu surinkta medžiaga, https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_auku-teisiu-direkt_1.pdf

⁵⁰ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas, 2014 m., 15 psl., https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_auku-teisiu-direkt_1.pdf

Pažymėtina, kad ne visuomet ir su vaikais dirbantys specialistai, pastebėję smurto prieš vaiką požymius, vykdo įstatyminę pareigą informuoti atsakingas institucijas.⁵¹ Šių priežasčių visuma lemia, kad smurtas prieš vaikus artimoje aplinkoje išlieka latentinis nusikaltimas, o vaikai negali pasinaudoti įstatymų garantuojama apsauga ir specialistų pagalba.

Remiantis teismų pateikiama informacija, baudžiamųjų bylų dėl artimųjų smurto prieš vaikus daugėja,⁵² tačiau įvertinti, kaip kinta baudžiamosios atsakomybės taikymo tendencijos, sudėtinga, nes nėra renkama ir pateikiama bylų, kuriose nukentėjusieji yra vaikai, statistika, pavyzdžiui, kiek bylų ir dėl kokių nusikalstamų veikų išnagrinėta, kokia jų baigtis, kokios poveikio priemonės skirtos kaltininkui. Taip pat neaišku, kiek bylų iš pradėtų ikiteisminių tyrimų dėl smurto prieš vaikus pasiekia teismą.

Lietuvos Aukščiausias Teismas 2013 m. byloje vertindamas tėvo žeminantį elgesį (pravardžiavimas, patyčios, rėkimas), persekiojantį ir privatumą pažeidžiantį elgesį (filmavimas, nuolatinis sekiojimas), kontroliuojantį elgesį (pagriebė įjungtą kompiuterį, tempdamas nuvilko į kitą kambarį) 11 ir 12 metų dukterų atžvilgiu konstatavo, kad tokie veiksmai „yra tėvo pareigų auklėti vaikus sudėtinė dalis“.

Apžvelgus teismų praktiką, matyti, kad ne visuomet teismų sprendimuose atsispindi sugriežtėjęs valstybės požiūris į artimųjų smurtą, ypač psichinę prievartą. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausias Teismas 2013 m. byloje vertindamas tėvo žeminantį elgesį (pravardžiavimas, patyčios, rėkimas), persekiojantį ir privatumą pažeidžiantį elgesį (filmavimas, nuolatinis sekiojimas), kontroliuojantį elgesį (pagriebė įjungtą kompiuterį, tempdamas nuvilko į kitą kambarį) 11 ir 12 metų dukterų atžvilgiu konstatavo, kad tokie veiksmai „yra tėvo pareigų auklėti vaikus sudėtinė dalis“.⁵³ Tačiau pažymėtina, kad 2014 m. LAT šią

praktiką pakoregavo, kur kas griežčiau įvertindamas sistemingo psichinio smurto žalą ir pavojingumą vaikams.⁵⁴

2014 m. perkelta ES Direktyva dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus – Baudžiamajame kodekse sugriežtintos bausmės už seksualinio po-

⁵¹ Vaiko teisių apsaugos kontrolierė, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m. kovo 31 d., Nr. 4-4, <http://www3.lrs.lt/docs2/ATMQTAUA.PDF>

⁵² „Daugėja baudžiamųjų bylų dėl smurto artimoje aplinkoje: vaikų teisių gynība – teismo prioritetas“, 2014 m. liepos 14 d., <http://kauno.teismas.lt/index.php/lt/2012-07-18-06-00-58/teismo-pranesimai/78-naujienuos/314-daugeja-baudziam-j-byly-del-smurt-artimoje-aplinkoje-vaik-teisi-gynyba-teismo-prioritetas1>

⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-299/2013

⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-347/2014

būdžio nusikaltimus prieš vaikus, o *Baudžiamojo proceso kodekse* įtvirtintos specialiosios apsaugos priemonės nepilnamečiams liudytojams ir nukentėjusiesiems, tokios kaip šaukimas į teismo posėdį tik išimtiniais atvejais, parodymų garso ir vaizdo įrašų darymas, galimybė duoti parodymus ryšių technologijomis nebūnant teismo salėje, ne daugiau nei viena apklausa ikiteisminio tyrimo metu, ir kitos.⁵⁵

Tačiau praktikoje pasitaiko, jog vaikas iki vadinamosios „oficialios“ apklausos „neoficialiai“ būna apklausiamas ne vieną kartą.⁵⁶ Be to, proceso metu vaiką apie įvykį gali išklausinėti ne vienas asmuo, pavyzdžiui, vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas, mokyklos psichologas, teismo medicinos ekspertas.⁵⁷ Vidutiniškai vaikui ikiteisminio tyrimo metu dalyvauti procedūrose ir pasakoti apie patirtą prievartą tenka 3,5 karto.⁵⁸ Kuo dažniau vaikas klausinėjamas, tuo didesnė pakartotinės traumos bei parodymų keitimo tikimybė.

Apie trečdalis nukentėjusių vaikų yra kviečiami į teismo posėdžius, o vidutiniškai teismo proceso metu vaiko apklausoje dalyvauja 6,8 asmenys – dažniausiai teisėjas, prokuroras, sekretorius, įtariamąjo gynėjas, įtariamasis, Vaiko teisių apsaugos skyriaus specialistas.⁵⁹

Baudžiamojo proceso kodeksas numato, kad jeigu vaikui dėl apklausos teisme gali būti padaroma psichinė trauma ar kitokių sunkių pasekmių, į teisiamąjį posėdį jis nešaukiamas, o teisme perskaitomi jo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, arba paskelbiamas ikiteisminio tyrimo metu padarytas vaizdo ir garso įrašas.⁶⁰ Tačiau kas ir kokia tvarka nustato, ar vaikui gali kilti psichinė trauma ar kitų sunkių pasekmių, nėra reglamentuota.

⁵⁵ Baudžiamojo kodekso 7, 8, 60, 95, 151, 151¹, 153, 162, 307, 308, 309 straipsnių ir priedo pakeitimo ir Kodekso papildymo 100¹, 100², 152¹ ir 251¹ straipsniais įstatymas, 2014 m. kovo 13 d., Nr. XII-776, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=467421&p_tr2=2; Baudžiamojo proceso kodekso 9, 154, 186, 280, 283 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 2014 m. kovo 13 d., Nr. XII-777, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=467422&p_tr2=2

⁵⁶ Konsultacijos su „Paramos vaikams centro“ ekspertėmis, 2015 m. sausio 13 d.

⁵⁷ Konsultacijos su „Paramos vaikams centro“ ekspertėmis, 2015 m. sausio 13 d.

⁵⁸ Paramos vaikams centras, nacionalinė ataskaita „Vaikų, nukentėjusių nuo nusikaltimų, apsauga Lietuvoje“, 2013 m., <http://www.vaikystebesmurto.lt/sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/nacional%20report%20lt%20fr%20project.pdf>

⁵⁹ Paramos vaikams centras, nacionalinė ataskaita „Vaikų, nukentėjusių nuo nusikaltimų, apsauga Lietuvoje“, 2013 m., 33 psl., <http://www.vaikystebesmurto.lt/sites/paramosvaikamscentras/media/images/Leidiniai/nacional%20report%20lt%20fr%20project.pdf>

⁶⁰ Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002 m. kovo 14 d., Nr. IX-785, 280 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494011

Nusikaltimų aukų direktyva numato, kad vaikai visuomet turi būti laikomi pažeidžiamais proceso dalyviais ir turi turėti galimybę naudotis specialiomis apsaugos priemonėmis.⁶¹ Neaiški šių priemonių skyrimo tvarka ir sąlygos gali kliudyti naudotis šiomis priemonėmis, todėl tikslinga keisti reglamentavimą, numatant, kad aštuoniolikos metų nesulaukusiems nukentėjusiesiems ir liudytojams visuomet taikomos specialiosios apsaugos priemonės, nebent išskirtiniais atvejais teismas nuspręstų kitaip.

2011 m. pabaigoje įsigaliojus *Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymui*, vaikų teisinė apsauga nuo smurto buvo sustiprinta. Tačiau teisės aktų visuma neužtikrina visapusiškos vaiko apsaugos nuo visų formų smurto, taip pat ir fizinių bausmių. Nesant aiškaus valstybės požiūrio į fizinių bausmių taikymą, visuomenėje gaji tolerancija smurtui kaip „auklėjimo“ priemonei, o vyraujant tokioms visuomenės nuostatoms, sudėtinga vykdyti veiksmingą smurto prieš vaikus prevenciją ir visuomenės švietimą apie nesmurtinius vaikų auklėjimo būdus.

2014 m. gruodį Vyriausybei pateiktas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos parengtas naujas *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo* projektas, pakeisiantis dabar galiojančią pagrindinį vaiko teisių įstatymą, siekia įtvirtinti visų formų smurto, taip pat ir fizinių bausmių, draudimą, numatyti pareigą specialistams pranešti pastebėjus smurto prieš vaiką požymius, taip pat reglamentuoti tarnybų atsakomybę ir veiksmus, teikiant pagalbą sunkumus išgyvenančioms šeimoms ar skubiai reaguojant į atvejus, kai reikia paimti vaiką iš nesaugios šeiminių aplinkos.⁶²

Išvados ir rekomendacijos

- *Įstatymo lygmeniu uždrausti visų formų smurtą prieš vaikus ir numatyti draudimo įgyvendinimo priemones.*
- *Sukurti veiksmingą mechanizmą vaikams saugiai pranešti apie prieš juos naudojamą smurtą ir kitus jų teisių pažeidimus.*
- *Vykdyti smurto prevenciją, mokant vaikus atpažinti smurtą ir kreiptis pagalbos, šviesti ir skatinti visuomenę ir specialistus pranešti apie smurto prieš vaikus atvejus.*

⁶¹ Europos Parlamento ir tarybos direktyva 2012/29ES, 2012 m. spalio 25 d., 20 str. 4 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=en>

⁶² Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimo įstatymo projektas, 2014 m., Nr. 13-3188-01(09), http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=284056&p_org=7&p_fix=y&p_gov=y

- *Investuoti į pozityvių, nesmurtinių auklėjimo metodų diegimo programas prieinamas visiems tėvams.*
- *Užtikrinti veiksmingą patraukimą atsakomybėn už smurtinius nusikaltimus prieš vaikus.*
- *Užtikrinti tinkamą vaiko teisių ir interesų apsaugą baudžiamajame procese, vykdyti pareigūnų, teisėjų ir specialistų mokymus.*
- *Gerinti statistikos, susijusios su smurtu prieš vaikus, rinkimą ir pateikimą, ypač teismų grandyje.*
- *Aktyviau informuoti specialistus ir visuomenę apie jų pareigą pranešti Vaiko teisių apsaugos tarnybos, pastebėjus smurto ar kitokio netinkamo elgesio su vaiku požymius.*

II. Asmenų uždaroje institucijose teisės ir deinstitucionalizacija

Kūdikių ir vaikų globos namai

JT Vaiko teisių konvencija nustato, kad vaikas, kuris laikinai arba visam laikui yra netekęs savo šeimos aplinkos, arba kuris dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti, turi teisę į valstybės teikiamą apsaugą ir paramą.⁶³ Planuodama ir teikdama paslaugas šeimai, valstybė turi garantuoti vaikui teisę, visų pirma, augti savo šeimoje, o vaiko paėmimas iš šeimos turėtų būti taikomas tik išnaudojus visas priemones padėti šeimai ir socialiniam darbui nedavus teigiamų rezultatų.⁶⁴ Tuo tarpu nesant galimybės augti biologinėje šeimoje, turi būti užtikrinama vaiko teisė augti kitoje šeimoje, o institucinė globa turi būti taikoma tik kraštutiniais atvejais; vaikų iki trejų metų amžiaus institucinė globa apskritai yra vaiko teisių pažeidimas.⁶⁵

Lietuvoje veikia 106 vaikų globos įstaigos: 5 sutrikusio vystymosi kūdikių namai; 8 valstybiniai vaikų globos namai; 4 vaikų globos namai vaikams su negalia; 55 savivaldybių vaikų globos namai; 13 savivaldy-

⁶³ JT Vaiko teisių konvencija, 1990 m. rugsėjo 2 d., 20 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19848&p_query=&p_tr2=

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-92/2014 (S)

⁶⁵ JT Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro Europos regionio padalinys, "Pažeidžiamų vaikų, iki 3 metų amžiaus, teisės: institucinės globos užbaigimas" 2011 m., http://www.europe.ohchr.org/Documents/Publications/Children_under_3_webversion.pdf

*Nuotraukoje – Vilniaus sutrikusio vystymosi kūdikių namai,
http://www.alfa.lt/straipsnis/15144893/Vilniaus.sutrikusio.vystymosi.kudikiu.namuose.bus.irengtos.vaizdo.kamos=2013-07-12_21-51*

bių globos grupių; 21 nevalstybiniai vaikų globos namai.

Visi kūdikių namai Lietuvoje vadinami „sutrikusio vystymosi kūdikių namais“, nors į kūdikių namus siunčiami ne tik specialių poreikių ar sunkią negalią turintys kūdikiai, bet ir sveiki vaikai. Sveikiems kūdikiams ir mažiems vaikams užtenka 3-6 mėnesių įstaigoje, kad sutriktų jų raida.

Nors vaiko globos sistemos reforma formaliai Lietuvoje vykdoma jau nuo 2007 m., šeimos aplinkos netekusiems vaikams vis dar nėra užtikrinama pakankamai alternatyvių globos formų šeimoje ar bendruomenėje galimybių, o apgyvendinimas globos institucijose realybėje taikomas kaip pagrindinė, o ne kraštutinė priemonė. Valstybės skiriama parama globai įstaigose, palyginus su keliskart mažesne parama globėjams ar apskritai neskiriama parama įvaikinusioms šeimoms, atspindi valstybės prioritetus vaiko globos srityje.⁶⁶

2007 m. pradėjus vaikų globos sistemos pertvarką daugiausiai dėmesio ir lėšų buvo skirta globos įstaigų infrastruktūros plėtrai, t. y. 2004-2013 m. pagal Europos Sąjungos ir daugiašalį Europos ekonominės erdvės finansinį mechanizmą iš viso 51,8 mln. litų (apie 15 mln. eurų) buvo skirta ir naudojama stacionarių vaikų globos įstaigų infrastruktūros plėtrai (šiltinimui, naujų įstaigų statybai ir kt.). Tai, kad lėšos pirmiausia investuojamos į infrastruktūrą, o ne į nestacionarių paslaugų diegimą be tėvų globos likusiems vaikams ir šeimoms, rodo už globos sistemos pertvarką atsakingų ir investicijų kokybę turinčių kontroliuoti institucijų atsainų požiūrį į reformą bei klaidingą jos supratimą.

2013-2014 m. išliko aktuali vaikui parenkamos globos formos (šeima,

⁶⁶ Valstybės kontrolė, valstybinio audito ataskaita "Ar vaikų globos sistema atitinka geriausius vaiko interesus?", 2014 m. sausio 31 d., Nr. VA-P-10-3-1, http://www.vkontrolė.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2

šeimyna, institucija) problema, t. y. parenkant vaikui globos formą, prioritetai teikiami institucinei globai, o ne jos alternatyvoms. Tai, kad institucinė globa vaikui dažniausiai yra pirma priemonė, atspindi ir statistinė informacija: Lietuvoje per 2013 m. tėvų globos neteko 2112 vaikų, iš jų net 1234 buvo apgyvendinti socialinės globos institucijose (kai kuriems vaikams ji nustatyta daugiau nei po vieną kartą: iš viso užregistruoti 1272 globos institucijoje nustatymo atvejai), o daugiau nei trečdalį per metus institucijose nustatomos globos atvejų sudaro vaikai iki 3 metų amžiaus. Remiantis 2013 m. gruodžio 31 d. duomenimis, Lietuvoje buvo 10 146 vaikai, kuriems nustatyta valstybės globa: 3821 vaikui buvo nustatyta globa institucijose, 5906 – šeimoje, 419 – šeimynoje.⁶⁷ Vidutinė vieno vaiko globos kaina per mėnesį 2012 m. vaikų globos įstaigoje buvo 2530 litų (apie 730 eurų).⁶⁸ Pagrindinės priežastys, dėl kurių vaikams buvo nustatyta globa – netinkamas rūpinimasis, nepriežiūra, fizinio ir psichinio smurto naudojimas.

Neįgalių vaikų, apgyvendintų institucijose, skaičius yra ypatingai didelis – iš 15,5 tūkst. neįgalių vaikų, apie 1 tūkst. jų gyvena globos institucijose: vienoje iš penkių specializuotų globos institucijų vaikams su negalia arba įvairaus pavaldumo vaikų globos namuose.⁶⁹

Nors statistika rodo, kad Lietuvoje gimstamumas mažėja, kūdikių ir mažų vaikų skaičius globos įstaigose beveik nekinta (2011 m. – 344, 2012 m. – 316, 2013 m. – 288).⁷⁰ Tokie skaičiai liudija, kad nėra tinkamai vystomas globėjų šeimų tinklas; nesukurta efektyvi globos šeimoje skatinimo ir profesionalios globos šeimoje sistema, kuri leistų visiškai atsisakyti stacionarios kūdikių ir vaikų iki 3 metų globos institucijose, taip pat ir tais atvejais, kai vaikas turi specialių poreikių. Kaip pažymėjo Valstybės kontrolė, Lietuvoje nėra profesionalių globėjų, kurie galėtų skubiai bet kuriuo paros metu priimti vaikus trumpalaikiai globai ar paimti globoti kūdikius, iš globėjų „atokvėpiui“ paimti vaiką, ar būtų teikiamos kitos trumpalaikės socialinės paslaugos.⁷¹

⁶⁷ Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., Nr. 5-4, <http://www.vai-koteises.lt/media/file/ataskaitos/2013metuataskaita.pdf>

⁶⁸ Valstybės kontrolė, valstybinio audito ataskaita "Ar vaikų globos sistema atitinka geriausių vaiko interesus?", 2014 m. sausio 31 d., Nr. VA-P-10-3-1, http://www.vkontrolė.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2

⁶⁹ Vaiko teisių apsaugos kontrolierė, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m. kovo 31 d., Nr. 4-4, <http://www3.lrs.lt/docs2/ATMOTAUA.PDF>

⁷⁰ Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., Nr. 5-4, <http://www.vai-koteises.lt/media/file/ataskaitos/2013metuataskaita.pdf>

⁷¹ Valstybės kontrolė, valstybinio audito ataskaita "Ar vaikų globos sistema atitinka geriausių vaiko interesus?", 2014 m. sausio 31 d., Nr. VA-P-10-3-1, http://www.vkontrolė.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2

Prasta vaiko teisių apsaugos politika Lietuvoje lemia šiurkščius vaiko teisių pažeidimus: 2013 m. pradžioje iš Ventos socialinės globos namų į Kauno klinikas buvo atvežta penkiametė, dėl nepriežiūros tesvėrusi vos 5 kilogramus.

Prasta vaiko teisių apsaugos politika Lietuvoje lemia šiurkščius vaiko teisių pažeidimus: 2013 m. pradžioje iš Ventos socialinės globos namų į Kauno klinikas buvo atvežta penkiametė, dėl nepriežiūros tesvėrusi vos 5 kilogramus.⁷²

Pastebima, kad 2013 m. buvo sumažintas planinių vietų skaičius valstybiniuose vaikų globos namuose,⁷³ bet išaugo globos nustatymo savivaldybės vaikų globos namuose atvejų skaičius.⁷⁴ Atsižvelgiant į tai, kad daugeliu atvejų valstybinių vaikų globos namų pastatai yra labai dideli, mažėjant vaikų skaičiui juose, kai kur susidarė

tokia situacija, kad vienam gyventojui tenkantis gyvenamųjų kambarių plotas siekė 31,04 m², o visų globos įstaigos patalpų plotas, tenkantis vienam gyventojui – net 206,98 m².⁷⁵ Šie skaičiai rodo, kad tokiais atvejais valstybės siekis vaikų globos namuose augantiems vaikams suteikti artimą šeimai aplinką yra deklaratyvus, nes vaikų gyvenimui pritaikyta erdvė yra ribota ir sudaro mažąją pastato bendrojo ploto dalį.

Vaikų globos namuose augantys vaikai blogiau vertina savo privatumo užtikrinimą, t. y. jie turi mažesnę galimybę išreikšti nuomonę, kaip turi atrodyti jų kambarys, jų daiktus be jų leidimo dažniau liečia kiti, šie vaikai dažniau neturi vietos, kur saugiai laikyti savo daiktus ar ruošti namų darbus, užsirakinti duris.⁷⁶ Neretai mažesni vaikai neturi asmeninių drabužių – esami rūbai naudojami visai grupei bendrai, lankančiams globėjams nupirkus vaikui drabužėlių, žaislų ar kitų priemonių nuo auklėtojų asmeninio požiūrio priklauso, ar bei kaip vaikas jais galės naudotis.⁷⁷ Kas antras globos namų auklėtinis negauna valgyti, kai nori, arba yra retai paisoma, ką vaikai norėtų valgyti. Tuo tarpu globėjų šeimose šios problemos vaikams neaktualios. Gyvenantys globos namuose vaikai trokšta gyventi savo (biologinių tėvų), įtėvių arba globėjų šeimo-

⁷² Rugilė Audienienė, "5 kilogramus svėrusios septynmetės globos namuose buvo kankinami vaikai", *alfa.lt*, 2013 m. vasario 7 d., <http://www.alfa.lt/straipsnis/15082652/5.kilogramus.sverusios.septynm>

⁷³ Valstybinių vaikų globos namų steigėjas yra Socialinės apsaugos ir darbo ministerija

⁷⁴ Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., Nr. 5-4, <http://www.vai-koteises.lt/media/file/ataskaitos/2013metuataskaita.pdf>

⁷⁵ Marijampolės vaikų globos namai „Putinas“, veiklos plano vertinimo kriterijų suvestinė, 2014 m., <http://www.vgnp.lt/uploads/Planavimo%20dokumentai/Vertinimo%20kriteriju%20suvestine%202014%20m.pdf>

⁷⁶ SOS vaikų kaimai, "Institucijose ir šeimose globojamų vaikų žmogaus teisių užtikrinimo lyginamoji analizė", 2014 m. balandžio 30 d., <http://www.sos-vaikukaimai.lt/ka-mes-darome/globejai-seimose>

⁷⁷ Interviu su lankančia globėja (asmens duomenys neskelbiami, siekiant apsaugoti mažamečių globotinių interesus), 2014 m. gruodžio 11 d.

je, o globėjų šeimose augantys vaikai yra patenkinti savo globėjų šeima ir praktiškai nereiskia noro grįžti nei pas tėvus, nei būti įvaikinti.

Lietuvos vaiko globos sistemą 2013 m. spalio 4 d. įvertino JT Vaiko teisių komitetas, pateikęs rekomendacijas Lietuvai.⁷⁸ Komitetas palankiai įvertino *Deinstitutionalizacijos strateginių gairių* priėmimą,⁷⁹ tačiau jam susirūpinimą sukėlė didelis vaikų, jaunesnių nei 3 metų amžiaus, apgyvendinimo institucijose atvejų skaičius, prastos gyvenimo sąlygos ir ribotas plotas globos institucijose bei nevalstybinių vaikų globos namų stebėsenos nebuvimas. Lietuvai buvo rekomenduota užtikrinti šeimos aplinkos netekusiems vaikams pakankamai alternatyvių globos formų šeimoje ar bendruomenėje galimybių, siekti, kad apgyvendinimas globos institucijoje būtų paskutinė išeitis, stebėti visus vaikų apgyvendinimo globos įstaigoje atvejus bei įvesti griežtą globos įstaigų, ypač nevalstybinių, teikiamų paslaugų stebėjimo sistemą.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija teigia, jog valstybės tikslas – kad kuo mažiau vaikų, netekusių tėvų globos, būtų apgyvendinti vaikų globos institucijose, tačiau tuo pat metu pripažįsta, kad dažnai valstybės galimybės įkurdinti vaiką šeimoje yra ribotos.⁸⁰

Nors vaikų globos sistemos pertvarka pradėta dar 2007 m., ji nėra baigta iki šiol. Esminėms vaiko teisių apsaugos sistemos reformoms įgyvendinti trūksta politinės valios: nuo pat globos sistemos pertvarkos pradžios buvo nevengiama vadovautis politiniais, o ne geriausiais vaiko interesais. Valstybės kontrolės 2014 m. sausio 31 d. atlikto valstybinio audito išvados liudija, kad esama vaikų globos sistema neefektyvi ir neužtikrina geriausių vaiko interesų.⁸¹

2014 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija ėmėsi ryžtingesnių veiksmų sprendžiant pertvarkai būtinų alternatyvų institucinei globai įtvirtinimo klausimą ir patvirtino *Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be*

⁷⁸ JT Vaiko teisių komitetas, Lietuvos trečiojo ir ketvirtąjo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, 2013 m. spalio 4 d., http://www.socmin.lt/download/6111/f153_crc_c_ltu_co_3-4.pdf

⁷⁹ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas "Dėl neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitutionalizacijos strateginių gairių patvirtinimo", 2012 m. lapkričio 16 d., Nr. A1-517, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437781&p_query=&p_tr2=2

⁸⁰ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013-2014 metų socialinis pranešimas, 2014 m., 64 psl., <http://www.socmin.lt/lt/socialinis-pranesimas.html>

⁸¹ Valstybės kontrolė, valstybinio audito ataskaita "Ar vaikų globos sistema atitinka geriausius vaiko interesus?", 2014 m. sausio 31 d., Nr. VA-P-10-3-1, http://www.vkontrole.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2

tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų planą (toliau – *Deinstitucionalizacijos veiksmų planas*).⁸² Ministerija nurodo, kad vienas pagrindinių šio dokumento tikslų – siekti užtikrinti darnią aplinką ir sąlygas kiekvienam vaikui (ir neįgaliam vaikui) augti savo šeimoje, o likusiems be tėvų globos vaikams augti globėjų, įtėvių šeimoje ar šeimynoje ir gauti pagalbą bendruomenėje.⁸³

Susirūpinimą kelia *Deinstitucionalizacijos veiksmų plano vertinimo kriterijai* – siekiama, kad 2020 m. institucijose globojamų vaikų dalis sudarytų 20% bendro globojamų vaikų skaičiaus

Nors pats šio dokumento tekstas atrodo gana pažangiai, tačiau susirūpinimą kelia *Deinstitucionalizacijos veiksmų plano* vertinimo kriterijai – siekiama, kad 2020 m. institucijose globojamų vaikų dalis sudarytų 20% bendro globojamų vaikų skaičiaus. Atsižvelgiant į tai, kad daugelį metų iš esmės nesikeičia stacionariose globos įstaigose globojamų vaikų skaičius (apie 4 tūkst.) ir procentinė dalis (39%), minėtas kriterijus prieštarauja pertvarkos tikslams ir nėra pakankamas realiam pokyčiui pasiekti.

Maža to, *Deinstitucionalizacijos veiksmų plane* aiškiai nurodoma, kad vaikų, ypač iki 3 metų amžiaus, patekimo į vaikų globos namus ribojimas bus įgyvendinamas kuriant šeimos (specializuotus) modelio namelius vaikams bendruomenėje, t. y. iš esmės paliekant institucinę sistemą.⁸⁴ Anot Vaiko teisių kontrolierės, pertvarkant kūdikių namus, likusių be tėvų globos vaikų, neįgalių vaikų globos namus ir numatant šio uždavinio įgyvendinimo kryptis, pasigendama prioritetinio dėmesio vaiko gražinimui į biologinę šeimą (suteikiant šeimai realias, jos poreikius atitinkančias, kokybiškas paslaugas bendruomenėje) arba vaiko globai kitoje šeimoje.

Atskaitiniu laikotarpiu Socialinės apsaugos ir darbo ministerija Seimui pateikė *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo, Civilinio kodekso, Civilinio proceso kodekso, Išmokų vaikams įstatymo, Šeimynų įstatymo ir Socialinių paslaugų įstatymo* pakeitimo ir papildymo projektus. Jais siūloma tikslinti globojančių šeimų sąvoką, įvesti socialinio (profesionalaus)

⁸² Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas “Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo”, 2014 m. vasario 14 d., Nr. A1-83, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=c90d41f-097de11e3bdd0a9c9ad8ce1bf>

⁸³ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2013–2014 metų socialinis pranešimas, 2014 m., <http://www.socmin.lt/lt/socialinis-pranesimas.html>

⁸⁴ Vaiko teisių apsaugos kontrolierė, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m. kovo 31 d., Nr. 4-4, <http://www3.lrs.lt/docs2/ATMQTAUA.PDF>

globėjo institutą, keisti šeimynų teisinį reglamentavimą. Iš esmės šie pasiūlymų projektai vertintini teigiamai, tačiau pastebėtina, kad šiais projektais formuojamų globos sistemos pertvarkai reikalingų pakeitimų svarstymas jau trunka itin ilgą laiką (nuo 2012 m.). Apgailestavimą dėl delsimo priimti *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą* išreiškė ir JT Vaiko teisių komitetas.⁸⁵

2014 m. spalio mėn. Prezidentės teiktomis *Civilinio kodekso* pataisomis siekiama griežčiau reguliuoti vaikų (ypač iki 3 metų amžiaus) apgyvendinimo institucijose atvejus. Siūlomas įstatymo projektas itin aktualus ir reikalingas siekiant realiai pakeisti situaciją ir sumažinti į globos įstaigas patenkančių vaikų iki 3 metų amžiaus skaičių, tačiau siekiami tikslai galės būti įgyvendinti tik tuo atveju, jei bus atsisakyta projekte numatytų plačių išimčių dėl vaikų apgyvendinimo institucijose.

Siekiant stabdyti institucionalizavimo praktikas būtina investuoti daugiau žmogiškųjų ir finansinių resursų į darbą su socialinę riziką patiriančiomis šeimomis ir jose augančiais vaikais, peržiūrėti esamą globos šeimoje organizavimo ir pagalbos globėjams teikimo sistemą bei nedelsiant įteisinti alternatyvias institucijoms globos formas, pavyzdžiui, profesionalią globą.

Išvados ir rekomendacijos

- *Tobulinant vaiko globos organizavimo procesą teikti prioritetą savalaikiam, kompetentingam ir efektyviam darbui su šeimomis ir jose augančiais vaikais, visapusiškos pagalbos globėjams teikimui, alternatyvių globos formų plėtrai ir visuomenės švietimui apie jas.*
- *Suformuoti pagal poreikius diferencijuojamų, efektyvių, prieinamų ir visoms šeimoms pasiekiamų socialinių, psichologinių, teisinių, atokvėpio bei kitų reikalingų paslaugų infrastruktūrą, įskaitant aprūpinimą Vaiko teisių apsaugos skyrių bei socialinių darbuotojų efektyviais šeimos situacijos diagnostikos ir pagalbos įrankiais; įvesti paslaugų poreikio nustatymo, teikimo bei kokybės kontrolės sistemą. Jei nebus veiksmingų vaikų patekimo į globos įstaigas prevencijos mechanizmų, pastangos užbaigti globos paslaugų teikimą institucijose bus nesėkmingos, nes institucijas paliekančių vaikų vietas netrukus užpildys naujokai.*

⁸⁵ JT Vaiko teisių komitetas, Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, 2013 m. spalio 4 d., http://www.socmin.lt/download/6111/f153_crc_c_ltu_co_3-4.pdf

- *Sukurti efektyvią globos šeimoje skatinimo ir profesionalios globos sistemą. Vykdamt vaiko globos reformą, prioritetą teikti vaikų iki 3 metų amžiaus klausimų sprendimui, t. y. de facto stabdyti vaikų iki 3 metų amžiaus patekimą į globos institucijas.*
- *Užtikrinti griežtą finansinių išteklių, ypač Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų, kurie bus skirti globos sistemos pertvarkai, panaudojimo efektyvumo kontrolę bei viso deinstitutionalizacijos proceso stebėseną.*

Neįgaliųjų globos namai

2012 m. Europos Komisijos iniciatyva buvo parengtos *Bendrosios Europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos*.⁸⁶ Taip pat 2013 m. Europos Parlamentas priėmė *Reglamentą dėl Europos socialinio fondo*⁸⁷ bei *Bendrų nuostatų reglamentą*,⁸⁸ kurie pirmą kartą ES istorijoje nurodė, kad struktūrinių fondų lėšos turi būti naudojamos bendruomeninių paslaugų, t. y. kaip institucinės globos alternatyvos, vystymui ir plėtrai, skatinant perėjimą nuo institucinės globos prie bendruomeninių paslaugų.

Deinstitutionalizacija nėra vien įstaigų uždarymas. Deinstitutionalizacija (toliau – De-I) suprantama kaip įvairių bendruomenėje teikiamų paslaugų, įskaitant prevenciją, sukūrimo ir plėtos procesas, siekiant pašalinti institucinės globos įstaigose poreikį.

*Bendrosiose Europinės gairėse įstaiga apibrėžiama kaip institucinės globos vieta, kurioje gyventojai yra izoliuoti nuo plačiosios bendruomenės ir yra priversti gyventi kartu; neturi pakankamai galimybių tvarkyti savo gyvenimo ir įtakoti juos paveikiančius sprendimus; institucijos taisyklės dominuoja gyventojų individualių poreikių atžvilgiu.*⁸⁹

Deinstitutionalizacija nėra vien įstaigų uždarymas. Deinstitutionalizacija (toliau – De-I) suprantama kaip įvairių bendruomenėje teikiamų paslaugų, įskaitant

⁸⁶ Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, “Bendrosios Europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos”, 2012 m. lapkritis, http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2013/04/Common-European-Guidelines_Lithuanian-version_EDITED.pdf

⁸⁷ Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1304/2013, 2013 m. gruodžio 17 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32013R1304>

⁸⁸ Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1303/2013, 2013 m. gruodžio 17 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32013R1303>

⁸⁹ Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, “Bendrosios Europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos”, 2012 m. lapkritis, 24 psl., http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2013/04/Common-European-Guidelines_Lithuanian-version_EDITED.pdf

Nuotraukoje – Macikų socialinės globos namai. 1948–1955 m. Macikų koncentracijos stovykloje buvo kalinama iki 3000 asmenų, joje žuvo 365 kaliniai, iš kurių 312 lietuvių, 70 vaikų, iš kurių 44 lietuviai. 1955 m. Lietuvos TSR Socialinio Aprūpinimo Ministerijos įsakymu buvo įkurti Pagrynių invalidų namai. 1982 m. buvo pastatytas naujas trijų aukštų gyvenamasis pastatas. 1988 m. pastatytas 70 vietų gyvenamasis pastatas, skirtas neįgaliems vaikams. Šiuo metu įstaigoje gyvena arti 500 vaikų ir suaugusiųjų. Pareigybų skaičius sudaro 233,5; Socialinio darbo tarnyba – 135,5 etatų; asmens sveikatos priežiūros ir slaugos tarnyba – 50 etatų.

prevenciją, sukūrimo ir plėtros procesas, siekiant pašalinti institucinės globos įstaigose poreikį.⁹⁰ De-I – tai institucijose (socialinės globos įstaigose, psichiatrijos ligoninėse) esančių asmenų perkėlimas gyventi, gydytis ar būti globojamiems bendruomenėje. Kartu ji reiškia ir tradicinės globos ar psichiatrijos modelio keitimą pereinant nuo paternalistinės, žmogaus teises ribojančios priežiūros 24 valandas per parą prie individualizuotų, savarankiškumą skatinančių socialinių, psichologinių ar medicininių paslaugų arti asmens gyvenamosios vietos.⁹¹

Teisę gyventi savarankiškai ir būti įtrauktiems į bendruomenę, taip pat gauti paslaugas bendruomenėje įtvirtina *JT Neįgaliųjų teisių konvencija*, kurią Lietuva ratifikavo dar 2010 m. Konvencijoje aiškiai nurodoma, jog visi negalią turintys asmenys turi teisę gyventi bendruomenėje, pasirinkti savo gyvenamąją vietą, gauti stacionarias ir apgyvendinimo paslaugas bei kitas bendruomenines paslaugas; valstybės turi skatinti negalią turinčių asmenų įtraukimą ir visavertį dalyvavimą bendruomenėje; ir galiausiai – bendruomeninės paslaugos ir įstaigos turi būti prieinamos ne tik bendrajai populiacijai, bet ir negalią turintiems asmenims.⁹²

Lietuvoje deinstitutionalizaciją koordinuoja Socialinės apsaugos ir dar-

⁹⁰ Europos ekspertų grupė perėjimo nuo institucinės prie bendruomenėje teikiamos globos klausimais, "Bendrosios Europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos", 2012 m. lapkritis, 26 psl., http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2013/04/Common-European-Guidelines_Lithuanian-version_EDITED.pdf

⁹¹ Eglė Šumskienė, "Psichikos sveikatos priežiūros deinstitutionalizacija Lietuvoje: minimalūs pokyčiai „maksimalistinėse“ organizacijose", 2013 m., http://www.zurnalai.vu.lt/files/journals/180/articles/2659/public/sveikatos_prieiros.pdf

⁹² JT Neįgaliųjų teisių konvencija, 2008 m. gegužės 3 d., 19 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882

bo ministerija, remdamasi 2014-2020 metams sudarytu veiksmų planu.⁹³ Veiksmų plane numatyti Lietuvoje vykdomo De-I proceso planuojami rezultatai yra pernelyg menki ir neambicingi, pavyzdžiui, planuojama neįgalių suaugusių asmenų, patenkančių į institucinę globą, skaičių sumažinti tik 40%; pertvarkyti tik 5 stacionarias socialinės globos įstaigas suaugusiems neįgaliesiems.⁹⁴ Tokie planuojami rezultatai neužtikrina, kad pasibaigus ES investicinių struktūrinių programų finansavimo 2014-2020 m. periodui bus pasiektas socialinės įtraukties rodiklis.

2007-2013 m. laikotarpiu daugiau nei 150 mln. eurų iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų buvo panaudoti neįgalių asmenų institucinės globos įstaigų centrinėje ir rytų Europoje, įskaitant ir Lietuvą, modernizavimui ir statybai, nepaisant poreikio vykdyti deinstitutionalizaciją bei vystyti bendruomenines paslaugas.⁹⁵ Kitaip tariant, struktūrinių fondų lėšos buvo naudojamos netinkamai, t. y. vietoje to, kad būtų skatinamas bendrųjų paslaugų neįgaliesiems prieinamumas, šeimoms būtų teikiamos palaikymo paslaugos, ir vykdoma neįgaliųjų integracija į bendruomenę, buvo renovuojami įstaigų pastatai.

Bendrosiose Europinėse gairėse nurodoma, kad sutrikusios psichikos ir sutrikusio intelekto asmenų poreikių anaip tol netenkina pagerėjusios fizinės gyvenimo sąlygos įstaigose ir jų patalpose, nes tai nelemia pokyčių hierarchiniuose santykiuose, neskatina integracijos į bendruomenę ir kitų žmogaus teisių užtikrinimo. Greičiau atvirkščiai – išorinių dalykų tobulinimas gali lemti stagnaciją, esamos sistemos užkonservavimą ir sisteminę kliūtis plėtoti bendruomenines paslaugas.⁹⁶

Lietuvoje trūksta politinės valios nuosekliai vykdyti deinstitutionalizaciją: dominuojanti institucinė globa šiandien praktiškai yra vienintelis

⁹³ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas "Dėl Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014-2020 metų veiksmų plano patvirtinimo", 2014 m. vasario 14 d., Nr. A1-83, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=466003

⁹⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas "Dėl Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014-2020 metų veiksmų plano patvirtinimo", 2014 m. vasario 14 d., Nr. A1-83, 2 priedas, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=466003

⁹⁵ Lietuvos neįgaliųjų forumas, "Nauji reikalavimai Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų naudojimui nurodo finansuoti tik bendruomenines paslaugas neįgaliesiems kaip alternatyvą institucinei globai", 2013 m. gruodžio 11 d., <http://www.lnf.lt/index.php/apie-lnf/apie-lnf-2/490-nauji-reikalavimai-europos-sajungos-strukturiniu-fondu-lesu-naudojimui-nurodo-finansuoti-tik-bendruomenines-paslaugas-neigaliesiems-kaip-alternatyva-institucinei-globai?showall=&start=5>

⁹⁶ Gintaras Šumskas, "Rekomendacijos dėl perėjimo nuo institucinės globos ir savarankiško gyvenimo namų poreikio psichosocialinę negalią turintiems asmenims", 2014 m., www.giedra.eu/wp-content/uploads/2015/01/Rekomendacijos.docx

būdas padėti sutrikusios psichikos ir sutrikusio intelekto asmenims; institucinei globai skiriama didžioji socialinei globai skirtų lėšų dalis.

Kaip pažymėjo JT Neįgaliųjų teisių komiteto narys Jonas Ruškus, didelės specializuotos globos ar ugdymo institucijos, kiek jas bepertvarkytum, yra savaiminis blogis, kuris, nepriklausomai nuo žmonių valios, įkalina čia gyvenančius ir dirbančius žmones nelaimingiems santykiams ir beviltiškumui. Visi – ir globotiniai, ir specialistai – tampa žmogus teisių pažeidimų subjektais.

Pažymėtina, jog didelės ir uždarnos globos įstaigos yra puiki terpė žmogaus teisių pažeidimams vykti, todėl pati institucionalizacija pažeidžia neįgalių asmenų žmogaus teises, įtvirtintas *JT Neįgaliųjų teisių konvencijoje*. Kaip pažymėjo JT Neįgaliųjų teisių komiteto narys Jonas Ruškus, didelės specializuotos globos ar ugdymo institucijos, kiek jas bepertvarkytum, yra savaiminis blogis, kuris, nepriklausomai nuo žmonių valios, įkalina čia gyvenančius ir dirbančius žmones nelaimingiems santykiams ir beviltiškumui. Visi – ir globotiniai, ir specialistai – tampa

žmogus teisių pažeidimų subjektais.⁹⁷ Be to, gyvenimas nuo visuomenės atskirtose institucijose žaloja ugdytinių ir globotinių asmenybes, užkerta kelią gyvenimo galimybėms. Tokios įstaigos savaime, nepriklausomai nuo žmonių valios, reikalauja globotinių paklusnumo, palaužia jų asmeninę valią ir svajones, suvienodina individualius gyvenimo ritmus ir aplinkas, įtvirtina konvejerinio pobūdžio paslaugas, šalina asmeninės saviraiškos galimybes, atskiria nuo visuomeninių santykių, sukuria likimo įstaigoje amžinai neišvengiamybę.⁹⁸

Dar 2006 m. priimti *Socialinių paslaugų įstatymo* pakeitimai įtvirtino socialinės globos įstaigų licencijavimo tvarką, pagal kurią visos šalies socialinės globos įstaigos iki 2014 m. pabaigos privalėjo gauti tolesnės veiklos licencijas iš Socialinių paslaugų priežiūros departamento. Licencijavimu buvo siekiama, kad socialinių paslaugų vartotojai, jų šeimos nariai žinotų, jog suteikiamos socialinės globos paslaugos yra kokybiškos ir atitinka jomis besinaudojančių žmonių poreikius. Lietuvoje iš viso veikia 405 socialinės globos paslaugas teikiančios įstaigos. Iš jų 360 įstaigų jau turi licencijas teikti socialinės globos paslaugas ir nuo 2015 m. sausio 1 d.⁹⁹

⁹⁷ Jonas Ruškus, "J. Ruškus. Globos institucijose palūžta ir auklėtiniai, ir darbuotojai", *delfi.lt*, 2015 m. vasario 10 d., <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/j-ruskus-dideles-globos-institucijos-yra-blogis.d?id=67115346>

⁹⁸ Jonas Ruškus, "J. Ruškus. Globos institucijose palūžta ir auklėtiniai, ir darbuotojai", *delfi.lt*, 2015 m. vasario 10 d., <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/j-ruskus-dideles-globos-institucijos-yra-blogis.d?id=67115346>

⁹⁹ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, "Beveik 90 proc. Lietuvoje veikiančių socialinės globos įstaigų turi licencijas veiklai", 2014 m. gruodžio 17 d., <http://www.socmin.lt/lt/naujienos/pranesimai-spaudai/beveik-90-proc-pbgk.html>

Tačiau pažymėtina, jog šiandien šie 2006 m. numatyti licencijavimo reikalavimai nebeatitinka naujų deinstitutionalizacijos ir paslaugų bendruomenėje teikimo tendencijų: 2006 m. įtvirtintus licencijavimo reikalavimus šiandien lengviau atitinka didelės stacionarios socialinės globos įstaigos, kurios turi pakankamą patalpų skaičių bei daugiau darbuotojų. Tuo tarpu mažos, bendruomenines paslaugas teikiančios įstaigos neatitinka licencijavimo sąlygų dažniausiai dėl darbuotojų trūkumo ir negalėtų gauti licencijų. Pažymėtina, jog pastarojo reikalavimo dėl darbuotojų skaičiaus pagrįstumas apskritai kelia abejonių, nes kai kurių etatinių darbuotojų nedidelėse įstaigose visai nereikia – prirėkus, paslaugos gali būti perkamos.¹⁰⁰

Įstaigų infrastruktūros pertvarkai, siekiant atitikti licencijavimo tvarkos keliamus reikalavimus, nuo 2010 m. buvo skirta per 100 mln. litų (apie 28,9 mln. eurų) tiek iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų, tiek iš šalies biudžeto.¹⁰¹ Atsižvelgiant į aukščiau išdėstytus neišvengiamus institucinės globos trūkumus – neišvengiamus paslaugų vartotojų pagrindinių teisių ir laisvių pažeidimus – institucinės globos įstaigų licencijavimo procesas kelia rimtų abejonių: akivaizdu, kad vietoje reikalingų individualizuotų paslaugų kūrimo lėšos ir vėl bus investuojamos ydingai sistemai stiprinti.

Išvados ir rekomendacijos

- *Lietuvoje labai paplitusi institucinės globos sistema, o deinstitutionalizacijos procesai vyksta pernelyg lėtai.*
- *Didelėse ir uždaroje įstaigose pasitaiko kur kas daugiau žmogaus teisių pažeidimų. Be to, pati institucionalizacija, t. y. asmenų apgyvendinimas didelėse ir uždaroje globos įstaigose, yra neįgalių asmenų žmogaus teisių pažeidimas, todėl būtina žmogaus teisių pagrindu reformuoti institucines ugdymo ir globos sistemas.*
- *Lietuvoje vykdomo De-I proceso planuojami rezultatai yra pernelyg menki, neambicingi, neužtikrinantys, kad pasibaigus 2014-2020 m. ES investicinių struktūrinių programų finansavimo periodui bus pasiektas socialinės įtraukties rodiklis.*

¹⁰⁰ Kazys Kazakevičius, "Globos įstaigų licencijavimas – vėžlio greičiu", *Izinius.lt*, 2014 m. liepos 1 d., <http://Izinius.lt/Izinius/lietuvoje/globos-istaigu-licencijavimas-vezlio-greiciu/182771>

¹⁰¹ Kazys Kazakevičius, "Licencijų suskubo paskutinę akimirka", *Izinius.lt*, 2014 m. gruodžio 13 d., <http://Izinius.lt/Izinius/print.php?idas=193061>

- *Būtina užtikrinti, kad naujojo 2014-2020 m. periodo ES investicinių programų lėšos nebūtų skiriamos institucijoms renovuoti ar statyti, o būtų nukreiptos bendruomeninių paslaugų plėtrai. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos koordinuojamos pertvarkos spartumo ir efektyvumo užtikrinimui turi būti vykdoma nepriklausoma procesų stebėseną, t. y. ekspertų pagalba turi būti atrinkti ir vystomi konkrečių regionų pilotiniai projektai ir pradėti realūs pertvarkos veiksmai.*

Psichikos sveikatos priežiūros įstaigos

2007 m. Seimo patvirtintoje *Psichikos sveikatos strategijoje* tarp kitų svarbiausių psichikos sveikatos politikos prioritetų pabrėžiama būtinybė užtikrinti realią sutrikusios psichikos asmenų teisių apsaugą ir galimybę šiems asmenims gauti visavertę pagalbą ten, kur jie gyvena, kurti veiksmingą mechanizmą, kuris gintų sutrikusios psichikos asmenų teises tiek gydymo ir globos įstaigose, tiek ir bendruomenėje.¹⁰²

Deja, Lietuvoje vis dar stebime paternalistinio biomedicininio modelio bei farmakoterapijos dominavimą psichiatrijoje, kuris sukuria psichikos sutrikimus patyrusių bei psichikos negalią turinčių asmenų priklausomybę nuo vaistų bei mažina jų socialinės integracijos galimybes. Daugkartiniai nevyriausybinų organizacijų, dirbančių žmogaus teisių užtikrinimo psichikos sveikatos priežiūros srityje, raginimai atsižvelgti į Pasaulio sveikatos organizacijos ir JT žmogaus teisių institucijų raginimus atsisakyti pasenusio biomedicininio modelio ir pereiti prie nestacionarių, asmens laisvę mažiau ribojančių ir integraciją didinančių psichosocialinių paslaugų infrastruktūros plėtos, ignoruojami.

Psichikos sveikatos ir žmogaus teisių ekspertai, pakviesti dalyvauti Sveikatos apsaugos ministerijos sudarytoje darbo grupėje *Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo ir savižudybių prevencijos veiksnių planui* parengti, 2014 m. sausio mėnesį kritiškai įvertino parengtą *Psichikos sveikatos strategijos įgyvendinimo ir savižudybių prevencijos veiksnių planą*. Ekspertai siekė, kad būtų įgyvendinami šiuolaikiniai psichikos sveikatos politikos ir savižudybių prevencijos įgyvendinimo principai, kurie aiškiai išdėstyti Pasaulio sveikatos organizacijos, Europos Sąjungos dokumentuose bei 2007 m. Lietuvos Seimo patvirtintoje *Psichikos*

¹⁰² Seimo nutarimas "Dėl Psichikos sveikatos strategijos patvirtinimo", 2007 m. balandžio 3 d., Nr. X-1070, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=295147&p_query=&p_tr2=

sveikatos strategijoje; visos priemonės, tarp jų visuomenės švietimas psichikos sveikatos srityje, platus spektras prevencinių bei klinikinių intervencijų ir visapusiška stebėseną, turi atitikti šiuos principus. Deja, Sveikatos apsaugos ministerijos parengtame plane pasigendama tokio strateginio nuoseklumo; jį galima pavadinti menkai susijusių priemonių, kurių veiksmingumą sunku įvertinti, sąrašų, tad rezultatas yra nuviliantis. Nepaisant išsakytos kritikos, 2014 m. kovo 28 d. planas buvo patvirtintas.

Europos ir pasaulio psichiatrijoje galioja principas, kad bet kokių psichiatrijos paslaugų teikimas, o ypač kai jos teikiamos uždaroje įstaigoje (tokioms priskiriamos psichiatrijos ligoninės bei psichiatrijos skyriai bendroje ligoninėse, nes šiose įstaigose dažnai ribojama asmens laisvė), turi būti prižiūrimas kelių stebėsenos mechanizmų – tiek vidinių, tiek išorinių. Ši praktika įsitvirtino išanalizavus psichiatrijos mokslo ir praktikos istoriją ir suvokus, kad net geriausiais gydymo ketinimais vykdyti gydymo ir globos būdai vėliau neretai būdavo pripažįstami žmogaus teisių pažeidimais, dažnai prilyginamais kankinimams.

2013 m. JT Specialusis pranešėjas kankinimo klausimais pateikė ataskaitą apie kankinimus sveikatos priežiūros įstaigose.¹⁰³ Ataskaitoje pateikiamos rekomendacijos kaip išvengti žalingų praktikų psichiatrijos įstaigose: akivaizdu, kad vienas iš svarbiausių prevencijos principų yra

Esminė spraga įgyvendinant šiuolaikinius psichikos sveikatos principus Lietuvoje – tai žmogaus teisių apsaugos mechanizmų bei nepriklausomos žmogaus teisių stebėsenos psichikos sveikatos priežiūros sistemoje nebuvimas.

uždarumo tradicijų įveikimas ir nuolatinės nepriklausomos žmogaus teisių stebėsenos įtvirtinimas psichiatrijos praktikoje.

Esminė spraga įgyvendinant šiuolaikinius psichikos sveikatos principus Lietuvoje – tai žmogaus teisių apsaugos mechanizmų bei nepriklausomos žmogaus teisių stebėsenos psichikos sveikatos priežiūros sistemoje nebuvimas.¹⁰⁴ Visi bandymai įtvirtinti veiksmingus žmogaus teisių apsaugos ir stebėsenos mechanizmus psichikos sveikatos priežiūros srityje Lietuvoje iki šiol buvo nesėkmingi.

¹⁰³ JT Žmogaus teisių taryba, Specialiojo pranešėjo kankinimų ir kitokio žiauraus, nežmoniško ir žeminančio elgesio ir bausmių klausimais Juan A. Méndez ataskaita, 2013 m. vasario 1 d., http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.53_English.pdf

¹⁰⁴ NVO, Kreipimasis dėl psichikos sveikatos priežiūros sistemos trūkumų Lietuvoje, 2013 m. gegužės 7 d., http://www.perspektyvos.org/photos/2013/05/Kreipimasis_20130507.pdf

Paminėtina, kad tarptautinės žmogaus teisių stebėsenos institucijos ne kartą Lietuvai buvo rekomendavusios imtis esminių permainų apsaugant žmogaus teises psichikos sveikatos priežiūros sistemoje: Lietuvoje ne kartą lankeši Europos Komiteto prieš kankinimą ir kitokį nežmonišką ar žeminantį elgesį ekspertai, visais atvejais pabrėžė būtinybę įtvirtinti esminius žmogaus teisių apsaugos saugiklius Lietuvos psichikos sveikatos priežiūros sistemoje.

Deja, Lietuvos valstybės institucijos į šias rekomendacijas nereaguoja arba reaguoja formaliai: 2013 m. gruodžio mėnesį Sveikatos apsaugos ministerija sudarė darbo grupę, siekiant peržiūrėti *Psichikos sveikatos priežiūros įstatymą*. Pažymėtina, kad naujoje įstatymo redakcijoje nebuvo atsižvelgta į Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą rekomendacijas.

Daugiau galimybių vykdyti reguliarią psichikos sveikatos įstaigų stebėseną atsirado 2013 m., Lietuvai ratifikavus *JT Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvų protokolą*. Remiantis Protokolo nuostatomis, 2014 m. pradžioje Seimo kontrolierių įstaigai buvo suteiktas mandatas vykdyti nacionalinę kankinimų prevenciją laisvės apribojimo vietose. Tai reiškia, kad Seimo kontrolierius turi teisę bet kuriuo paros metu įeiti į patalpas, kur ištisą parą laikomi asmenys.

Protokolo įtvirtintas monitoringo mechanizmas Lietuvos psichikos sveikatos priežiūros srityje pirmą kartą buvo panaudotas 2014 m., Seimo kontrolierių įstaigai atliekant patikrinimą Šiaulių ligoninės Psichiatrijos klinikoje.

Atrodytų, kad reikėtų pasidžiaugti prasidėjusiu įprastu išsivysčiusioms valstybėms su įsitvirtinusia demokratija nepriklausomos stebėsenos procesu psichiatrijos įstaigose, tačiau po Seimo kontrolierių įstaigos paviešintos ataskaitos sekę įvykiai kelia klausimą, ar Lietuva pasirengusi užtikrinti žmogaus teises psichikos sveikatos įstaigose.

Seimo kontrolierių įstaigos ataskaitoje buvo konstatuoti Šiaulių ligoninės Psichiatrijos klinikoje užfiksuoti žmogaus teisių pažeidimai bei pateiktos rekomendacijos, kaip šiuos pažeidimus pašalinti.¹⁰⁵ Seimo

¹⁰⁵ Seimo kontrolierių įstaiga, ataskaita "Dėl žmogaus teisių padėties viešosios įstaigos Respublikinės Šiaulių ligoninės Psichiatrijos klinikoje" 2014 m. rugpjūčio 28 d., Nr. 2014/1-60(18), <http://www.lrski.lt/images/dokumentai/jauli%20psichiatrijos%20klinika%20Nr.%2018.pdf>

kontrolierius pažymėjo, kad pacientai klinikoje nėra informuojami apie jiems skirtą gydymą ir jo veiksmingumą. Jiems taip pat nesuteikiama informacija apie vartojamus vaistus ir galimybę atsisakyti medicininių intervencijų, o priverstinai hospitalizuoti pacientai neturi galimybės ginčyti teismo sprendimų – jie nekviečiami į teismo posėdžius. Taip pat pacientams neužtikrinama teisė susipažinti su medicinos dokumentais ir gauti jų ištraukas. Įstaigoje nėra atskirų patalpų, kuriose galėtų vykti susitikimai su artimaisiais, taip užtikrinant bendravimo privatumą; nustatyti vaikščiojimo lauke apribojimai.¹⁰⁶

Reaguodama į minėtą Seimo kontrolierių įstaigos ataskaitą, Šiaulių ligoninės Psichiatrijos klinika surengė spaudos konferenciją, kurios metu vieningai ir viešai diskvalifikavo Seimo kontrolierių įstaigos ataskaitos išvadas ir rekomendacijas, tvirtindama, kad žmogaus teisės Šiaulių ligoninės Psichiatrijos klinikoje nepažeidžiamos. Konferencijos dalyviai teigė, jog kontrolieriams galimai stinga specialių žinių, nes tik psichiatrijos žinių turintis specialistas supranta, jog “bendravimas su žmonėmis, turinčiais psichikos sutrikimų bei liguistai suprantančiais aplinką, yra savitas“. Konferencijos dalyviai išreiškė būtinybę apsaugoti kitas psichikos sveikatos gydymo įstaigas, kuriose dar bus atliekami tikrinimai, nuo tokių “naivių išvadų“.¹⁰⁷

Tokia viešai išreikšta Šiaulių ligoninės psichiatrijos klinikos pozicija iki šiol nesulaukė tinkamo valstybės institucijų dėmesio ir įvertinimo. Tai akivaizdžiai demonstruoja ne tik valstybės paramos žmogaus teisių klausimus prižiūrinčiai ombudsmeno institucijai trūkumą, bet ir netinkamai vykdomą psichikos sveikatos politikos įgyvendinimą Lietuvoje, leidžiantį psichikos sveikatos institucijų vadovybei priešintis tarptautinių žmogaus teisių apsaugos standartų įtvirtinimui psichiatrijos praktikoje.

Lietuvos psichikos sveikatos priežiūros sistema yra atsidūrusi sisteminiame ydingame rate.¹⁰⁸ Šio ydingo rato grandys yra prasti visuomenės psichikos sveikatos rodikliai, visuomenėje paplitusi netolerancija

¹⁰⁶ Seimo kontrolierių įstaiga, “Konstatuoti žmogaus teisių pažeidimai Respublikinės Šiaulių ligoninės Psichiatrijos klinikoje”, 2014 m. rugsėjo 2 d., <http://www.lrski.lt/lt/naujienos/220-konstatuoti-zmogaus-teisiu-pazeidimai-respublikines-siauliu-ligonines-psichiatrijos-klinikoje.html>

¹⁰⁷ Respublikinė Šiaulių ligoninė, “Psichiatrijos klinikoje žmogaus teisės nepažeidžiamos”, 2014 m. spalio 8 d., <http://www.siauliuiligone.lt/lt/visos-naujienos/865-psichiatrijos-klinikoje-zmogaus-teises-nepazeidziamos>

¹⁰⁸ VU mokslininkų grupė, “Iššūkiai įgyvendinant Lietuvos psichikos sveikatos politiką”, 2013 m., <http://www.fsf.vu.lt/fakulteto-ivykiai/mokslo-naujienos/962-isleista-mokslo-studija-issukiai-igyvendinant-lietuvos-psichikos-sveikatos-politika>

pažeidžiamoms žmonių grupėms, valstybės vykdoma politika, tęsianti stigmą ir socialinę atskirtį palaikančias praktikas, finansų ir žmogiškųjų išteklių nukreipimas neefektyvioms ir žmogaus teises pažeidžiančioms paslaugoms teikti; tuo tarpu inovatyvių paslaugų plėtra nevyksta, nediegama nuolatinės stebėsenos ir rodiklių vertinimo kultūra; naujos investicijos ir toliau stiprina nereformuojamą sistemą, prisidedamos prie prastų psichikos sveikatos rodiklių bei atsinaus požiūrio į žmogaus teises palaikymo.

Išvados ir rekomendacijos

- *Lietuvos psichikos sveikatos priežiūros sistemoje būtina įtvirtinti ir laikytis šiuolaikinių žmogaus teisių apsaugos ir stebėsenos principų – šiam tikslui pasiekti reikia telkti pilietinės visuomenės, įstatymų leidėjų ir vykdomosios valdžios, psichiatrų, psichologų ir kitų profesinių grupių pastangas, siekiant įveikti Lietuvos psichiatrijoje įsivyravusias pasipriešinimo šiuolaikiniams psichikos sveikatos apsaugos principams tendencijas.*
- *Ratifikavus JT Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvų protokolą, atsirado galimybė šiuos principus įtvirtinti išitraukiant valstybės institucijoms. Pirmą kartą valdžios institucijų iniciatyva 2014 m. vykdyta nepriklausoma žmogaus teisių uždaroje psichikos sveikatos priežiūros įstaigose stebėseną.*
- *Įtakingų psichikos sveikatos sistemos atstovų (psichiatrijos ligoninių administracijų, akademinės psichiatrijos, už psichikos sveikatą atsakingų valstybės institucijų vadovų) 2014 m. viešai pareikšta bendra pozicija, siekianti diskvalifikuoti Seimo kontrolierių įstaigos ataskaitą ir nepriklausomos žmogaus teisių stebėsenos principus, yra rimtos sisteminės krizės besitęsiančios Lietuvos psichikos sveikatos apsaugos sistemoje požymis.*

Laisvės atėmimo vietos

Lietuvoje 2011 m. pabaigoje buvo daugiausia įkalintų asmenų nuo 2003 m., kuomet įsigaliojo naujasis *Baudžiamasis kodeksas*. 2012-2013 m. šis skaičius sumažėjo, tačiau labai nežymiai. 2013 m. pabaigoje Lietuvoje buvo virš 9 tūkst. įkalintų asmenų;¹⁰⁹ 100 tūkst. gyventojų teko 315 įkalintų asmenų – tai buvo didžiausias rodiklis Europos Sąjungoje ir tre-

¹⁰⁹ Kalėjimų departamentas, 2013 m. veiklos ataskaita, 3 psl., <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/veikla/ataskaitos/metines.html>

2013 m. pabaigoje Lietuvoje buvo virš 9 tūkst. įkalintų asmenų; 100 tūkst. gyventojų teko 315 įkalintų asmenų – tai buvo didžiausias rodiklis Europos Sąjungoje ir trečias rodiklis (po Rusijos ir Baltarusijos) tarp visų Europos šalių. Įdomu tai, kad registruotas nusikalstamumas Lietuvoje yra vienas mažiausių Europos Sąjungoje, įskaitant ir bendrą smurtinį nusikalstamumą.

čias rodiklis (po Rusijos ir Baltarusijos) tarp visų Europos šalių.¹¹⁰ Įdomu tai, kad registruotas nusikalstamumas Lietuvoje yra vienas mažiausių Europos Sąjungoje, įskaitant ir bendrą smurtinį nusikalstamumą.¹¹¹

2013 m. vidutinė paskirtos laisvės atėmimo bausmės trukmė asmenims, esantiems įkalinimo įstaigose metų pabaigoje, pasiekė 76 mėnesius.¹¹² Tai didžiausias skaičius per visą atkurtosios Nepriklausomybės laikotarpį, nors 2013 m. ir 2014 m. registruotų nusikalstamų veikų lygis 100 tūkst. gyventojų išliko toks pats, t. y. maždaug 2,8 tūkst. Be to, per visą šį laikotarpį registruotų sunkių ir labai sunkių nusikaltimų skaičius siekė maždaug 4,3 tūkst., atsižvelgiant ir į tai, kad sunkiais ir labai

sunkiais *Baudžiamajame kodekse* buvo pripažinta daugiau nusikaltimų. Mažėjo visų sunkiausių smurtinių nusikaltimų, taip pat vagysčių ir plėšimų skaičius.

2013 m. pabaigoje didžiausia įkalinimo įstaiga Lietuvoje, kurioje laisvės atėmimo bausmę atlieka beveik 3 tūkst. nuteistųjų, buvo perpildyta 12% (t. y. 100 vietų teko 112 kalinių), taip pat buvo perpildyti ir Kybartų pataisos namai (3,7%), Šiaulių tardymo izoliatorius (18,6%).¹¹³

2013 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose mirė 48 asmenys – tai yra didžiausias skaičius per visą atkurtosios Nepriklausomybės laikotarpį. Iš šio skaičiaus 34 asmenys mirė dėl ligos, 12 asmenų nusižudė (vienas didžiausių skaičių per pastaruosius 10 metų, jis 3 kartus viršija santykinį savižudybių skaičių laisvėje).¹¹⁴

¹¹⁰ Tarptautinis kalėjimų studijų centras, "Pasaulinė kalėjimų suvestinė", <http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief>

¹¹¹ Eurostat, "Nusikaltimas ir baudžiamasis teisingumas, 2006-2009 m.", 2012 m., 7 psl., <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5584360/KS-SF-12-006-EN.PDF/bcad1ec8-5b81-4e82-a582-5390fec5effd?version=1.0>

¹¹² Kalėjimų departamentas, "Nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė", 2014 m. sausio 28 d., <http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/4605/nuteistuju%20skaiciaus.%20sudeties%20%20suvestine%202013.pdf>

¹¹³ Kalėjimų departamentas, 2013 m. veiklos ataskaita, 5 psl., <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/veikla/ataskaitos/metines.html>

¹¹⁴ Kalėjimų departamentas, "Išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinių įstaigose ataskaita", 2014 m. sausio 28 d., <http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/3869/isaiskintu%20neteisetu%20rysiu%20ataskaita%202013.pdf>

2013 m. pabaigoje didžiausia įkalinimo įstaiga Lietuvoje, kurioje laisvės atėmimo bausmę atlieka beveik 3 tūkst. nuteistųjų, buvo perpildyta 12% (t. y. 100 vietų teko 112 kalinių), taip pat buvo perpildyti ir Kybartų pataisos namai (3,7%), Šiaulių tardymo izoliatorius (18,6%).

Užimtumo rodikliai laisvės atėmimo vietose toliau išliko labai žemi, nuo 2010 m. jie negerėja: 2014 m. pradžioje gamybinį darbą dirbo tik 16,4% laisvės atėmimu nuteistų asmenų, 12,3% dirbo ūkio darbus, dar 35,4% mokėsi, tiek pat buvo visiškai neužimti.¹¹⁵ Organizuojant nuteistųjų darbą ir toliau trūksta skaidrumo, vis pasigirsta kalinių išnaudojimo atvejų,¹¹⁶ trūksta darbo pasiūlos dirbti norintiems kaliniams.¹¹⁷

Itin rimta problema ir toliau išlieka Lietuvos įkalinimo įstaigose vyraujanti kalinių kastų subkultūra.¹¹⁸ Maža to, pastaraisiais metais net įkalinimo įstaigų administracijų retorika rodo, jog ši kastų subkultūra joms yra priimtina ir įprasta.¹¹⁹

Dėl itin blogų kalinimo sąlygų¹²⁰ kai kurių Europos šalių teismai nebeišduoda kaltinamųjų Lietuvai,¹²¹ o Europos žmogaus teisių teismas ir nacionaliniai teismai vis dažniau iš Lietuvos valstybės priteisia žalos atlyginimą nuteistiesiems už prastas kalinimo sąlygas.¹²²

2014 m. vasario 19 d. Lietuvoje įsigaliojo *JT Konvencijos prieš kankinimą*

¹¹⁵ Kalėjimų departamentas, "Socialinės rehabilitacijos tarnybų 2013 m. veiklos ataskaita", 2014 m. sausio 28 d., <http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/3875/socialines%20reabilitacijos%20suvestine%202013.pdf>

¹¹⁶ Nerijus Povilaitis, "Kalinių išnaudojimo byloje prokurorai apklausė finansų viceministrą A. Vitkauską", *Lrytas.lt*, 2013 m. kovo 27 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/kaliniu-issnaudojimo-byloje-prokurorai-apklause-finansu-viceministra-a-vitkauska.htm>

¹¹⁷ Genovaitė Rafinavičienė, "Kaliniai dirbti nori labiau nei bedarbiai", *Lrytas.lt*, 2013 m. gegužės 28 d., <http://www.lrytas.lt/verslas/rinkos-pulsas/kaliniai-dirbti-nori-labiau-nei-bedarbiai.htm>

¹¹⁸ Nerijus Povilaitis, "Kalinio mirtis atskleidė siaubingas Pravieniškių kolonijos taisykles", *Lrytas.lt*, 2013 m. kovo 25 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/kriminalai/kalinio-mirtis-atskleide-siaubingas-pravieniskiu-kolonijos-taisykles.htm>; Paulius Garkauskas, "Kalėjimas iš vidaus: tapus "dūchu" arba gaidžiu, galimybės pakilti nebelieka", *delfi.lt*, 2013 m. balandžio 27 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/kalejimas-is-vidaus-tapus- Duchu-arba-gaidziu-galimybės-pakilti-nebelieka.d?id=61243913>

¹¹⁹ Rita Gečiūnaitė, "Kalėjimas iš vidaus: kastos egzistuoja abiejose spygliuotos vielos pusėse", *delfi.lt*, 2013 m. balandžio 13 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/kalejimas-is-vidaus-kastos-egzistuoja-abiejose-spygliuotos-vielos-pusese.d?id=61138347>

¹²⁰ "Panevėžio pataisos namų kalinės dūsta nuo karščio", *Lrytas.lt*, 2014 m. rugpjūčio 5 d., <http://www.lrytas.lt/-/14072502231407004266-panev%20%20pataisos-namu-kalines-dusta-nuo-karscio>; Artūras Jančys, "Laisvoje Lietuvoje nelaisvė – kaip Stalino lageriuose", *Lrytas.lt*, 2014 m. spalio 12 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/laisvoje-lietuvoje-nelaisve-kaip-stalino-lageriuose-201410121404.htm>

¹²¹ "Šiaurės Airijos apeliacinis teismas patvirtino sprendimą neišduoti Lietuvai parama teroristams kaltinamo airio", *delfi.lt*, 2013 m. vasario 23 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/siaures-airijos-apeliacinis-teismas-patvirtino-sprendima-neisduoti-lietuvai-parama-teroristams-kaltinamo-airio.d?id=60757973>; Milda Kuizinaite, "Lukiškės jau ėmė kelti siaubą ir Danijoje", *Lrytas.lt*, 2014 m. rugpjūčio 22 d., <http://www.lrytas.lt/-/14086556421407957978-luki%C5%A1k%C4%97s-jau-%C4%97m-%C4%97-kelti-siaub%C4%85-ir-danijoje.htm>

¹²² Dainius Sinkevičius, "P pinigų sumos, kurios įsiutins mokesčių mokėtojus: valstybė moka kaliniams "į kišenę", *delfi.lt*, 2014 m. lapkričio 7 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=66325452>

ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvusis protokolas,¹²³ pagal kurį Seimo kontrolierių įstaiga ėmė vykdyti nacionalinę kankinimų prevenciją laisvės atėmimo vietose¹²⁴ ir yra įpareigota nuolat jose lankytis.¹²⁵ Daugėjant kalinių ir prastėjant jų kalinimo¹²⁶ bei darbuotojų darbo sąlygoms, įkalinimo įstaigose daugėja smurto tarp kalinių,¹²⁷ pasipriešinimo pareigūnams atvejų,¹²⁸ daugėja registruotų nusikalstamų veikų. 2014 m. gegužės mėnesį Seimo kontrolieriai, vykdydami kankinimų prevenciją, lankėsi Marijampolės pataisos namuose ir padarė išvadą, jog nuteistiesiems ir darbuotojams nėra visiškai užtikrinta saugi aplinka.¹²⁹

Nuo 2010 m. vienam nuteistajam per dieną išlaikyti skiriama suma išliuko maždaug tokia pati (48 litai (apie 13,9 eurų)),¹³⁰ nors kalinių skaičius ir darbuotojų darbo krūvis didėjo. Iš šios sumos beveik 80% sudaro darbuotojų darbo užmokestis, socialinis draudimas ir kitos jiems skiriamos išlaidos, tačiau vienu iš Kalėjimų departamento vykdomos programos rezultato pasiekimo rodiklių ir toliau yra kaštų vienam nuteistajam mažėjimas.

Lietuvoje iki šiol nėra pastatyta nė viena nauja įkalinimo įstaiga, nors toks planas buvo parengtas dar 2008 m. Konkursas iškeldinti Lukiškių

¹²³ JT Konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą fakultatyvusis protokolas, 2002 m. gruodžio 18 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=446126

¹²⁴ Seimo kontrolierių įstatymo 3 straipsnio pakeitimo ir įstatymo papildymo 19¹ straipsniu įstatymas, 2013 m. gruodžio 3 d., Nr. XII-629, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=461563

¹²⁵ “Ką slepia Marijampolės pataisos namų sienos: smurta, ar melą?”, *delfi.lt*, 2014 m. gegužės 21 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/ka-slepia-marijampoles-pataisos-namu-sienos-smurta-ar-mela.d?id=64841269>

¹²⁶ “Kalėjimo sąlygomis nepatenkinti kaliniai atakuoja teismus”, *delfi.lt*, 2013 m. balandžio 10 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/kalejimo-salygomis-nepatenkinti-kaliniai-atakuoja-teismus.d?id=61114323>

¹²⁷ “Pravieniškėse iki sąmonės netekimo sumuštas rumunas 6 val. leisgyvis gulėjo lovoje”, *delfi.lt*, 2013 m. kovo 26 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=60999753>; “Į Kauno klinikas pateko du stipriai sumušti kaliniai iš Pravieniškių”, *delfi.lt*, 2013 m. birželio 7 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/i-kauno-klinikas-pateko-du-stipriai-sumusti-kaliniai-is-pravieniskiu.d?id=61573754>; “Laisvės atėmimo vietų ligoninėje rastas negyvas, įtariam, sumuštas, kalinys”, *delfi.lt*, 2013 m. gegužės 30 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/laisves-atemimu-vietu-ligonineje-rastas-nygyvas-itariama-sumustas-kalinys.d?id=61505900>; Dainius Sinkevičius, “Teisme – garsių kalinių pasakojimai apie vyrišką seksą Vilniau pataisos namuose”, *delfi.lt*, 2014 m. vasario 13 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=64010552>

¹²⁸ Dainius Sinkevičius, “Kalėjimas iš vidaus: jei kalinys nepatinka, prižiūrėtojai jį “suės”, *delfi.lt*, 2013 m. rugsėjo 28 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=62697513>; “Pareigūnai: Teisingumo ministerijos tinginystė kelia grėsmę kalėjimų prižiūrėtojų gyvybėms”, *15min.lt*, 2014 m. liepos 9 d., <http://www.pareigunai.lt/c-5/p-907-teisingumo-ministerijos-tinginyste-kecia-gresme-kalejimu-priziuretoju-gyvybems-papildyta>; “Marijampolės pataisos namų kaliniai iškabino užrašą: pareigūnai - žudikai”, *delfi.lt*, 2014 m. vasario 14 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/marijampoles-pataisos-namu-kaliniai-iskabino-uzrasa-pareigunai-zudikai.d?id=64122758>

¹²⁹ Seimo kontrolierių įstaiga, ataskaita “Dėl žmogaus teisių padėties Marijampolės pataisos namuose”, 2014 m. gegužės 29 d., Nr. 2014/1-60(15), http://www.lrski.lt/images/dokumentai/1014003106_Marijampols%20pataisos%20namai%20-%20vis.pdf

¹³⁰ Kalėjimų departamentas, “Vieno asmens išlaikymui vidutiniškai per dieną panaudotų lėšų įkalinimo įstaigose 2013 m. suvestinė”, 2014 m. sausio 28 d., <http://www.kalejimudepartamentas.lt/download/3877/vieno%20asmens%20islaikymas%20%202013.pdf>

kalėjimą buvo paskelbtas dar 2012 m., tačiau visas procesas užsitęsė ir sukėlė daug įtarimų dėl korupcijos ir neskaidrių viešųjų pirkimų.¹³¹ 2014 m. liepos 22 d. Vyriausybė priėmė naują *Laisvės atėmimo vietų modernizavimo programą*, pagal kurią iki 2022 m. numatė modernizuoti laisvės atėmimo įstaigas.¹³²

Išvados ir rekomendacijos

- *Lietuvos įkalinimo sistema toliau tolsta nuo Europos standartų; esamos problemos nėra sprendžiamos, tik vis labiau gilėja. Tai patvirtina ir 2014 m. birželio 4 d. paskelbta Europos Komiteto prieš kankinimus ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d. vizito ataskaita,¹³³ kurioje buvo nurodyta dar daugiau Lietuvos įkalinimo sistemos trūkumų nei 2011 m. paskelbtoje ataskaitoje. Įkalinimo sistemai Lietuvoje reikia kardinalių ir radikalių perversimų, pradedant nuo Europos Komiteto prieš kankinimus rekomendacijų įgyvendinimo.*

Vaikų administracinio laisvės suvaržymo įstaigos

JT Vaiko teisių konvencija įpareigoja valstybes užtikrinti, kad nė vienas vaikas nepatirtų kankinimų ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmių.¹³⁴ Itin didelė tokio elgesio rizika vaikams kyla įstaigose, kuriose teismo ar administracinių institucijų sprendimu suvaržoma jų laisvė.¹³⁵

Lietuvoje į administracinio laisvės suvaržymo įstaigas siunčiami vaikai, turintys elgesio ir emocinių problemų, pasireiškiančių delinkventiniu elgesiu – mokyklos nelankymu, alkoholio, narkotikų vartojimu, teisės pažeidimais, smurtu, arba padarę nusikaltimą, bet baudžiamosios at-

¹³¹ Arvydas Kavaliauskas, "Kalėjimų departamentui 40 milijonų – mažmožis", *lrytas.lt*, 2014 m. rugsėjo 23 d., <http://www.lrytas.lt/verslas/rinkos-pulsas/kalejimu-departamentui-40-milijonu-litu-mazmozis.htm>; "Laisvoje Lietuvoje nelaisvė – kaip Stalino lageriuose", *lrytas.lt*, 2014 m. spalio 12 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/laisvoje-lietuvoje-nelaisve-kaip-stalino-lageriuose-201410121404.htm>

¹³² Vyriausybės nutarimas "Dėl laisvės atėmimo vietų modernizavimo programos patvirtinimo", 2014 m. liepos 22 d., Nr. 740, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478875&p_tr2=2

¹³³ Europos Taryba, Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą ataskaita Lietuvos Vyriausybei dėl vizito Lietuvoje 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d., 2014 m. birželio 4 d., <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2014-18-inf-eng.pdf>

¹³⁴ JT Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ir žeminantį elgesį ar baudimą, 1984 m. gruodžio 10 d., 37 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=280690&p_query=&p_tr2=

¹³⁵ JT Generalinė Asamblėja, "Nepriklausomų ekspertų ataskaita dėl JT studijos dėl smurto prieš vaikus", 2006 m. rugpjūčio 29 d., http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf

Nuotraukoje – Vilniaus vaikų socializacijos centras, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/vaiku-socializacijos-centre-apygyvendinta-15-mete-narkomane-vidury-gatves-sumuse-pedagoge.d?id=63529294>

sakomybės amžiaus nesulaukę vaikai.¹³⁶ Tokių įstaigų Lietuvoje yra septynios – šeši socializacijos centrai ir Švėkšnos specialaus ugdymo centras elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems vaikams. 2014 m. pabaigoje šiose įstaigose gyveno 246 vaikai. Didelė dalis jų čia patenka iš globos namų, kiti – iš problemas išgyvenančių šeimų.¹³⁷

Ankstyva psichosocialinė pagalba galėtų padėti įveikti vaikų delinkventinio elgesio priežastis ir užkirsti kelią jų patekimui į įstaigas. Nors įstatymas numato vadinamąsias „minimalios priežiūros priemonės“, pavyzdžiui, specialistų konsultacijas, įpareigojimą lankytis vaikų dienos centre ar dalyvauti socialinio ugdymo, reabilitacijos, integracijos, prevencijos, edukacinėse ir kitose programose,¹³⁸ praktikoje šios priemonės jas taikančių institucijų suvokiamos kaip baudžiamojo poveikio ir korekcinės priemonės, o ne kaip individualiai pritaikyta psichosocialinė pagalba vaikui; priemonių sistema konstruojama orientuojantis į elgesį, jo formas, pobūdį, pavojingumo laipsnį, o ne vaiko asmenybę ir jo poreikius.¹³⁹ Be to, minimalios priežiūros priemonių taikymas priklauso ne nuo konkretaus vaiko asmenybės ir individualių poreikių, o nuo to, ar savivaldybėje tokios paslaugos apskritai teikiamos.¹⁴⁰

¹³⁶ Globali iniciatyva psichiatrijoje, "Vaikų, kuriems paskirta vidutinės priežiūros priemonė, situacijos, veiksnių ir priežasčių, paskatinusių nusižengti, analizė", 2010 m.

¹³⁷ Globali iniciatyva psichiatrijoje, „Vaikų, kuriems paskirta vidutinės priežiūros priemonė, situacijos, veiksnių ir priežasčių, paskatinusių nusižengti, analizė“, 2010 m.

¹³⁸ Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas, 2007 m. birželio 28 d., Nr. X-1238, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=301806&p_query=Vaiko%20ir%20minimalios%20ir%20vidutin%C4%97s%20pri%C5%BEI%C5%ABros%20%C4%AFstatymas&p_tr2=2

¹³⁹ Lietuvos teisės institutas, "Vaiko minimalios priežiūros priemonės Lietuvoje: prielaidos, situacija ir įgyvendinimo problemos", 2013 m., 24 psl., <http://www.teise.org/data/Monografija.-Vaiko-minimalios-prieziuros.pdf>

¹⁴⁰ Lietuvos teisės institutas, "Vaiko minimalios priežiūros priemonės Lietuvoje: prielaidos, situacija ir įgyvendinimo problemos", 2013 m., 32 psl., <http://www.teise.org/data/Monografija.-Vaiko-minimalios-prieziuros.pdf>

Nuotraukoje – Vėliučionių vaikų socializacijos centras, „nusiramino kambarys“

Vaiko apgyvendinimas įstaigoje turėtų būti kraštutinė priemonė, pasitelkiama, kai kitos priemonės neveikia. Tačiau praktika rodo, jog neretai minimalios priežiūros priemonės vaikui skiriamos ne turint tikslą vaikui realiai padėti reabilituotis, o tik tam, kad nebekiltų kliūčių sekanciam žingsniui – vaiko apgyvendinimui vienoje iš minėtų įstaigų.

Tačiau nesant išplėtoto bendruomenėje teikiamų paslaugų tinklo, vaikai, nesulaukę reikiamos ir efektyvios specialistų pagalbos,¹⁴¹ išsiunčiami į įstaigas, kur jų problemos tik pagilėja. 2013 m. Valstybės kontrolės auditas socializacijos centruose nustatė, kad specializuotų, jų individualius poreikius atitinkančių reabilitacijos pas-

laugų vaikai juose faktiškai negauna,¹⁴² o įstaigos veikia kaip bendrojo ugdymo mokyklos griežto režimo sąlygomis. Vyraujanti kontrolės ir bausmių kultūra bei „stipresniojo teisė“ lemia gausius vaikų teisių pažeidimus.

2014 m. į itin prastą Lietuvos vaikų, išgyvenančių socializacijos problemas, padėti dėmesį atkreipė ir JT Komitetas prieš kankinimus. Baigiamuosiuose pastebėjimuose Lietuvai Komitetas rekomendavo peržiūrėti „socializacijos centrus“, kuriuose nepilnamečiai *de facto* laikomi administraciniame suėmime, ir užtikrinti efektyvią tokių institucijų stebėseną užkertant kelią bet kokiems Konvencijos pažeidimams.¹⁴³

2014 m. rudenį Seimo kontrolierių įstaigos atstovai atliko vizitus visuose vaikų socializacijos centruose. 2015 m. sausį paskelbtoje ataskaitoje konstatuota daugybė žmogaus teisių pažeidimų – vaikų uždarymas į „nusiramino kambarius“ taikomas kaip nuobauda už nepaklusnų

¹⁴¹ Globali iniciatyva psichiatrijoje, „Vaikų, kuriems paskirta vidutinės priežiūros priemonė, situacijos, veiksnių ir priežasčių, paskatintusių nusižengti, analizė“, 2010 m.

¹⁴² Valstybės kontrolė, valstybinio audito ataskaita „Ar vaikų socializacijos centrų veikla rezultatyvi?“, 2013 m. liepos 29 d., Nr. VA-P-50-11-10, http://www.vkontrolė.lt/pranesimas_spaudai.aspx?id=17701

¹⁴³ JT Komitetas prieš kankinimą ir kitą žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą, Baigiamosios išvados Lietuvai dėl trečiosios periodinės ataskaitos, 2014 m. birželio 17 d., http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT/C/LTU/CO/3&Lang=en

elgesį, jie ten išlaikomi net iki 24 valandų, patalpinimas tinkamai nedokumentuojamas, o Kauno socializacijos centre vaikai tramdomi antrankiais, guminėmis lazdomis ir ašarinėmis dujomis.¹⁴⁴ Tačiau net į viešumą iškilus šiurpinančioms vaikų gyvenimo įstaigose aplinkybėms, atsakingų institucijų reakcija buvo vangė.

2015 m. pradžioje visuomenę sukrėtė prekybos vaikais ir jų išnaudojimo prostitucijai atvejis Švėkšnos specialiojo ugdymo centre, apie kurį ilgą laiką žinojo tiek įstaigos darbuotojai, tiek policijos pareigūnai, bet nesinėmė adekvačių veiksmų, siekiant užkirsti kelią šiems nusikaltimams ir užtikrinti vaikų saugumą.¹⁴⁵

Tik Prezidentei sušaukus skubų pasitarimą, Švietimo ir mokslo ministerijoje sudaryta speciali komisija Švėkšnos atvejo įvertinimui ir įstaigos likimui spręsti.¹⁴⁶ Tačiau strateginio požiūrio ir politinės valios iš esmės reformuoti vaikų globos ir psichosocialinės reabilitacijos sistemą, ir užtikrinti, kad vaikai būtų saugūs nuo smurto, išnaudojimo, nežmoniško ir orumą žeminančio elgesio, valstybėje trūksta.

Išvados ir rekomendacijos

- *Parengti vaikų administracinio laisvės suvaržymo įstaigų pertvarkos strategiją, numatant šių įstaigų uždarymą kaip galutinį tikslą.*
- *Investuoti į prevenciją ir paslaugų teikimą bendruomenėje bei į šių paslaugų prieinamumą skurdžiau ar atokiose vietovėse gyvenantiems vaikams.*
- *Kurti naujas paslaugas, tokias kaip psichoterapija ar socialinio darbuotojo vykdoma individuali vaiko priežiūra reguliariai lankantis namuose ir konsultuojant vaiką ir šeimą, taip pat krizių centrus, teikiančius laikinas trumpo apgyvendinimo ir krizių intervencijos paslaugas vaikams ir nepilnamečiams.*

¹⁴⁴ Seimo kontrolierių įstaiga, ataskaita "Dėl žmogaus teisių padėties Vėliučionių vaikų socializacijos centre, Vilniaus vaikų socializacijos centre, Kauno vaikų socializacijos centre „Saulutė“, Kauno vaikų socializacijos centre, Gruzdžių vaikų socializacijos centre, vaikų socializacijos centre „Širvėna“", 2015 m. sausio 28 d. Nr. 2014/1-60(30), http://www.lrski.lt/images/dokumentai/2015-01-28_Vaiku_SOC_centrai.pdf

¹⁴⁵ „Vaikų prostitucija Švėkšnos specialiojo ugdymo mokykloje: „šustresnės“ pardavinėja silpneses“, *delfi.lt*, 2015 m. sausio 18 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/education/vaiku-prostitucija-sveksnos-specialiojo-ugdy-mo-mokykloje-sustresnes-pardavineja-silpneses.d?id=66935378>

¹⁴⁶ "Svarstoma likviduoti Švėkšnos specialiojo ugdymo centrą", *lzinios.lt*, 2015 m. sausio 20 d., <http://lzinios.lt/lzinios/Mokslas-ir-svietimas/svarstoma-likviduoti-sveksnos-specialiojo-ugdymo-centra/195177>

- *Jeigu, atsižvelgiant į geriausias vaiko interesus, norint suteikti vaikui psichosocialinę reabilitaciją, visgi būtina apriboti jo judėjimo laisvę, rekomenduoti -na kurti mažus, bendruomeninio tipo centrus, kuriuose vienu metu gyventų ir paslaugas gautų nedidelis vaikų skaičius, atsižvelgiant į kiekvieno vaiko individualias savybes ir poreikius. Vaiko laisvės suvaržymas turėtų būti taikomas kaip išimtinė ir kraštutinė priemonė, ir tik trumpiausią įmanomą laiką.*

Užsieniečių registracijos centras

Valstybės sienos apsaugos tarnybos Užsieniečių registracijos centras – įstaiga, skirta apgyvendinti prieglobsčio prašytojus bei laikyti sulaikytus užsieniečius.¹⁴⁷ 2013 m. Užsieniečių registracijos centre buvo apgyvendinti 486 užsieniečiai ir asmenys be pilietybės,¹⁴⁸ 363 užsieniečiai ir asmenys be pilietybės buvo sulaikyti ilgiau nei 48 val.¹⁴⁹ 2013-2014 m. Užsieniečių registracijos centras sulaukė net kelių valstybės institucijų – Seimo kontrolierių įstaigos, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos ir Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos – dėmesio.¹⁵⁰

2013 m. padaugėjo pranešimų apie smurtinius incidentus tiek tarp pačių Užsieniečių registracijos centre apgyvendintų užsieniečių,¹⁵¹ tiek tarp darbuotojų ir užsieniečių.¹⁵² Ėmus tirti užsieniečių skundus dėl galimai neproporcingai prevencinių patikrinimų metu pareigūnų naudojamos jėgos ir sulaikymo sąlygų bei Centre teikiamų paslaugų kokybės, Seimo kontrolierių įstaiga nustatė, jog saugumo priemonės, taikomos Centre, yra nepakankamos; dokumentų, susijusių su smurto atvejais, registracija nėra tinkama; specialiųjų priemonių panaudojimo atvejais asmenų teisės galėjo būti pažeistos dėl galimai neproporcingo specialiųjų priemonių naudojimo, netinkamai surašomų tarnybinių pranešimų ir sveikatos priežiūros specialistų po kiekvieno šių priemonių panaudojimo

¹⁴⁷ Užsieniečių teisinės padėties įstatymas, 2004 m. balandžio 29 d., Nr. IX-2206, 79 str. 4 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=486481

¹⁴⁸ Migracijos departamentas, “2013 m. migracijos metraštis”, 2014 m., <http://goo.gl/KYnAVb>

¹⁴⁹ Migracijos departamentas, “2013 m. migracijos metraštis”, 2014 m., <http://goo.gl/KYnAVb>

¹⁵⁰ Seimo kontrolierių įstaiga, „Žmogaus teisių padėties Užsieniečių registracijos centre patikrinimo ataskaita“, 2014 m. gegužės 22 d., Nr. 2013/1-43, http://lrski.lt/images/_URC_ataskaita_2014_05_22.pdf; Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos pažyma, 2014 m. sausio 6 d., Nr. (13-SN-260) (nevieša); Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos pažyma, 2013 m. rugsėjo 10 d., Nr. (6.1.-2013-113)-PR-184 (nevieša)

¹⁵¹ Seimo kontrolierių įstaiga, “Žmogaus teisių padėties Užsieniečių registracijos centre patikrinimo ataskaita”, 2014 m. gegužės 22 d., Nr. 2013/1-43, http://lrski.lt/images/_URC_ataskaita_2014_05_22.pdf

¹⁵² Valstybės sienos apsaugos tarnyba, “Besiskerciojusį gruzina nelegalą pasieniečiai ramino elektros šoku”, 2013 m. vasario 18 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Besiskerciojusi-gruzina-nelegala-pasienieciai-ramino-elektros-soku-foto>; Patikrinimo metu pasieniečiams priešinęsi gruzina nelegalai buvo sutramdyti jėga“, 2013 m. spalio 18 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Patikrinimo-metu-pasienieciaims-priesinesi-gruzinai-nelegalai-buvo-sutramdyti-jega-foto>

Nuotraukoje – Užsieniečių registracijos centre gyvenančio užsieniečio sužalojimai. Nuotrauka daryta po 2013 m. spalio 17 d. Užsieniečių registracijos centro ir VSAT pareigūnų atlikto gyvenamųjų patalpų patikrinimo Užsieniečių registracijos centre.

atvejo nevykdomų asmenų, kuriems buvo taikomos priemonės, apžiūrų.¹⁵³

Po 2013 m. spalio 17 d. Užsieniečių registracijos centre Valstybės sienos apsaugos pareigūnų (toliau – VSAT) bei Užsieniečių registracijos centro pareigūnų atliko asmenų gyvenamųjų patalpų patikrinimo, užsieniečiai skundėsi dėl neproporcingo jėgos prieš juos panaudojimo. VSAT pareigūnų teigimu, dėl užsieniečių

neklusnumo pasieniečiams teko panaudoti fizinę jėgą – užlaužti rankas neklusniems užsieniečiams ir sustatyti juos prie sienos.

Anot vieno Gruzijos piliečio, šio patikrinimo metu VSAT pareigūnai, įsiveržę į jo gyvenamą patalpą 7 val. ryto, išvedė jį iš kambario. “Iš pradžių buvau išvestas iš kambario ir koridoriuje pastatytas prie sienos rankas laikydamas už galvos, paskui du kaukes dėvintys pareigūnai nutempė mane į kambarį, gavau du smūgius į galvą, mane parvertė ant grindų ir vienas iš pareigūnų šokinėjo apie 3-4 min. man ant nugaros“, pasakojo nukentėjęsysis. Nukentėjusio asmens nugaros nuotraukoje matomi nubrodinimai vargu ar galimi tiesiog asmeniui už nugaros užlaužus rankas.

2014 m. sausio mėnesį Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, atlikusi tyrimą dėl užsieniečių maitinimo kiauliena, neatsižvelgiant į jų praktikuojamą religiją, nustatė, kad nei viename teisės akte, reglamentuojančiame užsieniečių maitinimą, nėra pareigos organizuojant užsieniečių maitinimą atsižvelgti į religinius įsitikinimus, todėl asmenys, maitinti jų religijos draudžiamu maistu, patyrė diskriminaciją dėl religinių įsitikinimų.¹⁵⁴ Lygių galimybių kontrolierė pažymėjo, kad spe-

¹⁵³ Seimo kontrolierių įstaiga, “Žmogaus teisių padėties Užsieniečių registracijos centre patikrinimo ataskaita“, 2014 m. gegužės 22 d., Nr. 2013/1-43, 8, 16-17 psl., http://lrski.lt/images/URC_ataskaita_2014_05_22.pdf.

¹⁵⁴ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, Pažyma dėl Nadim M. Musa ir kitų Užsieniečių registracijos centro gyventojų skundo tyrimo, 2014 m. sausio 6 d., Nr. (13-SN-260), http://www.redcross.lt/files/Kontrolieriaus_tarnybos_sprendimas.pdf

cialus mitybos užtikrinimas daliai Užsieniečių registracijos centro gyventojų gali sukelti papildomų nepatogumų ruošiant maistą, tačiau valstybei tenkanti finansinė našta ar kylantys nepatogumai negali būti laikomi pakankamu ir proporcingu pagrindu neužtikrinti pamatinės asmenų teisės į religijos laisvę, ypač atsižvelgiant į tai, kad valstybė gali teikti paramą įvairiomis formomis.¹⁵⁵

Vidaus reikalų ministerija, įgyvendindama Lygių galimybių kontrolierės rekomendaciją, nustatė, kad jeigu apgyvendintas Centre asmuo dėl savo religinių įsitikinimų atsisako valgyti tam tikrą maisto produktą, šis maisto produktas pakeičiamas kitu (-ais), nepažeidžiant patvirtintų fiziologinių mitybos normų.¹⁵⁶

Užsieniečiai šiuo metu turi du maisto pasirinkimus – „tradicinis (su kiauliena)“ arba „vegetariškas (be mėsos)“. Tai reiškia, kad islamo religiją išpažįstantys asmenys, kurie valgo mėsą, yra priversti visais atvejais rinktis vegetarišką maistą.

Deja, šio Vidaus reikalų ministerijos įsakymo įgyvendinimas nėra tinkamas šalinant Lygių galimybių kontrolierės nustatytą pažeidimą, t. y., užsieniečiai šiuo metu turi du maisto pasirinkimus – „tradicinis (su kiauliena)“ arba „vegetariškas (be mėsos)“.¹⁵⁷ Tai reiškia, kad islamo religiją išpažįstantys asmenys, kurie valgo mėsą, yra priversti visais atvejais rinktis vegetarišką maistą. Dėl to nevyriausybinių organizacijos sulaukia užsieniečių skundų dėl neužtikrinamos maitinimosi tvarkos, siūlant alternatyvius maisto produktus kiaulienos nevalgantiems asmenims.

2014 m. gegužę Seimo kontrolieriai, vertinę, kaip įgyvendinamos Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos pateiktos rekomendacijos, nustatė, kad Užsieniečių registracijos centro valgiaraščiuose nebuvo įrašyta, į kokį patiekalą gyventojai gali pakeisti pirmiau nurodytus ir kitus jiems dėl religinių bei kitokių priežasčių nepriimtinius patiekalus, ir pastebėjo, kad nėra gaminamas ir tiekiamas maistas pagal dietinio maitinimo valgiaraštį.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, Pažyma dėl Nadim M. Musa ir kitų Užsieniečių registracijos centro gyventojų skundo tyrimo, 2014 m. sausio 6 d., Nr. (13-SN-260), http://www.redcross.lt/files/Kontrolieriaus_tarnybos_sprendimas.pdf

¹⁵⁶ Vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2007 m. spalio 4 d. įsakymo Nr. IV-340 „Dėl laikinojo užsieniečių apgyvendinimo Užsieniečių registracijos centre sąlygų ir tvarko aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2014 m. sausio 31 d., Nr. IV-42, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=465307&p_tr2=2

¹⁵⁷ Užsieniečių registracijos centro vado įsakymas „Dėl apgyvendinamų užsieniečių apklausos lapo patvirtinimo“, 2014 m. vasario 10 d., Nr. 3K-14

¹⁵⁸ Seimo kontrolierių įstaiga, „Žmogaus teisių padėties Užsieniečių registracijos centre patikrinimo ataskaita“, 2014 m. gegužės 22 d., Nr. 2013/1-43, 12 psl., http://lrski.lt/images/_URC_ataskaita_2014_05_22.pdf

Apgyvendinimo sąlygos Užsieniečių registracijos centre dėl daugelio trūkumų jau eilę metų kritikuojamos įvairių organizacijų ir institucijų. 2012 m. Tarptautinė migracijos organizacija nurodė, kad Lietuvoje egzistuojanti praktika, kai prieglobsčio prašytojai yra apgyvendinami tame pačiame centre, kuriame laikomi neteisėti migrantai, yra kritikuojama nevyriausybinių organizacijų atstovų. Užsieniečių registracijos centre taikomos priemonės tvarkai ir saugumui užtikrinti, pavyzdžiui, spygliuota viela aptverta teritorija, saugoma uniformuotų pareigūnų, neišvengiamai veikia prieglobsčio prašytojų psichologinę būklę.¹⁵⁹

2013 m. rugsėjo mėnesį, apsilankę Užsieniečių registracijos centre, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos atstovai nustatė, kad tiek sulaikytų, tiek prieglobsčio prašytojų bendrabutyje apgyvendintų asmenų sąlygos yra prastos, neleidžiančios apsaugoti pažeidžiamų asmenų teisių ir teisėtų interesų, užtikrinti žmogaus orumą ir vaikams būtinas sąlygas.¹⁶⁰

Atstovai kritiškai įvertino ir sulaikymo metu taikomas garantijas vaikams, tokias kaip ugdymas ar vaikų laisvalaikio organizavimas prieglobsčio prašytojų bendrabutyje. Anot jų, šios priemonės vaiko teisių požiūriu negalėtų būti laikomos pakankamomis, siekiant sumažinti ar eliminuoti tą žalą ir poveikį, kuri sąlygoja pats sulaikymas ir atskirai sulaikymo sąlygos.¹⁶¹ Nuspręsta siūlyti Vyriausybei spręsti klausimą dėl Užsieniečių registracijos centre apgyvendinamų pažeidžiamų asmenų bei šeimų, kuriose auga nepilnamečiai vaikai, gyvenimo sąlygų gerinimo finansavimo, siekiant įvykdyti tarptautinių organizacijų rekomendacijas bei pašalinti priežastis tęstiniam vaiko teisių pažeidimui dėl vaiko teisių apsaugos standartų neatitinkančių sąlygų.¹⁶²

2012-2013 m. atlikti prieglobsčio politikos įgyvendinimo Lietuvoje tyrimai atskleidė Lietuvos išipareigojimų pagal *ES prieglobsčio teisiną* įgyvendinimo trūkumus.¹⁶³ Viena iš Vyriausybei suformuluotų rekomendacijų buvo persvarstyti prieglobsčio prašytojų apgyvendinimo vietas

¹⁵⁹ Tarptautinės migracijos organizacija, "Prieglobsčio sistema Lietuvoje: situacija ir problematika", 2012 m., 15 psl., http://www.iom.lt/documents/Studija_TMO.pdf

¹⁶⁰ Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos pažyma, 2013 m. rugsėjo 10 d., Nr. (6.1.-2013-113)-PR-184 (nevieša)

¹⁶¹ Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos pažyma, 2013 m. rugsėjo 10 d., Nr. (6.1.-2013-113)-PR-184 (nevieša)

¹⁶² Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos pažyma, 2013 m. rugsėjo 10 d., Nr. (6.1.-2013-113)-PR-184 (nevieša)

¹⁶³ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, "Projektas "Europos Sąjungos prieglobsčio teisyne įgyvendinimas Lietuvoje: teisinis ir sociologinis aspektai", 2013 m., <http://www.redcross.lt/lt/veikla/pabegeliai-prieglobscio-prasytojai/2-uncategorised/175-projektas-europos-sajungos-prieglobscio-teisyne-igyvendinimas-lietuvoje-teisinis-ir-sociologinis-aspektai>

nustatymo klausimą, atsižvelgiant į tai, kad apgyvendinimo centrai turi užtikrinti tinkamą gyvenimo lygį ir į tai, kad Užsieniečių registracijos centras nėra socialinė įstaiga. Rekomenduotina apsvarstyti galimybę prieglobsčio prašytojus apgyvendinti Pabėgėlių priėmimo centre ar kitoje socialinėje įstaigoje, kurioje būtų užtikrinamos tinkamos gyvenimo sąlygos.¹⁶⁴

Išvados ir rekomendacijos

- *Netinkamas specialiųjų priemonių taikymo užsieniečių atžvilgiu fiksavimas dokumentuose sudaro prielaidas pareigūnų savivalei ir mažina Užsieniečių registracijos centro įstaigos skaidrumą. Rekomenduojama detaliau reglamentuoti specialiųjų priemonių panaudojimo pagrindus ir sąlygas atsižvelgiant į Seimo kontrolierių įstaigos išdėstytus specialiųjų priemonių tinkamo panaudojimo principus.*
- *Nepaisant to, kad teisės aktuose atsirado nuostata, įtvirtinanti įpareigojimą pakeisti užsieniečių dėl religinių įsitikinimų nevalgomus maisto produktus kitais, tačiau praktikoje nėra tinkamai įgyvendinama valstybės pareiga nediskriminuoti asmenų dėl jų religinių įsitikinimų. Rekomenduojama užtikrinti, kad visais atvejais praktikoje būtų gerbiama užsieniečių teisė maitintis pagal religinius įsitikinimus, užtikrinant, kad kiaulienos produktai būtų keičiami alternatyviais mėsos produktais.*
- *Atsižvelgiant į tai, kad Užsieniečių registracijos centras nėra socialinė įstaiga, kuri galėtų priimti prieglobsčio prašytojus, patyrusius persekiojimą, kankinimus ar kitokį nežmonišką ar žeminantį elgesį, ypatingai vaikus, turėtų būti apsvarstytos ir įvertintos prieglobsčio prašytojų apgyvendinimo alternatyvos ir atitinkamai perskirstytos numatytos finansavimo galimybės.*

III. Laisvės atėmimas iki gyvos galvos

Baudžiamasis kodeksas už sunkiausius nusikaltimus numato laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę. Lietuvos teisinėje sistemoje laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė yra reali, t. y. nuteistasis yra kalinamas iki mirties. Skirtingai nei daugelio kitų bausmių atveju, nėra net teorinių galimybių atsižvelgti į nuteistojo asmenybės pasikeitimus, galimą reabilitaciją, ir nuteistąjį šia bausme paleisti lygtinai. *Bausmių vykdymo*

¹⁶⁴ Lietuvos socialinių tyrimo centro Etninių tyrimų institutas, Etniškumo studijos, 2013 m., 115 psl.

kodeksas įtvirtina tiesioginį draudimą taikyti lygtinį paleidimą nuteistajam laisvės atėmimu iki gyvos galvos.

Taigi, žmogus, nuteistas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, nebaigti gyvenimo laisvės atėmimo įstaigoje gali tik keletu gailėstingumo pagrindų, iš kurių nei vienas tiesiogiai nepriklauso nuo asmens pastangų keistis ir jų sėkmingumo. Asmuo gali būti atleistas nuo tolesnio bausmės atlikimo, jei jis suseraga sunkia nepagydoma liga;¹⁶⁵ taip pat asmuo gali būti atleistas politiniais gailėstingumo pagrindais, grupiniu – Seimui priėmus amnestijos aktą, arba individualiu aktu – Prezidentui suteikus malonę.¹⁶⁶

Teismas nusprendė, jog viso gyvenimo laisvės atėmimo bausmė, be menkiausios galimybės ją peržiūrėti ir sutrumpinti, net atsižvelgiant į reikšmingus nuteistojo asmenybės pasikeitimus ir reabilitacijos siekį, prilygsta nežmoniškam ir žmogaus orumą žeminančiam elgesiui su nuteistuoju.

2013 m. Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą byloje *Vinter ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*,¹⁶⁷ kuris kelia pagrįstų abejonių dėl Lietuvoje galiojančio laisvės atėmimo iki gyvos galvos režimo atitikimo tarptautiniams žmogaus teisių standartams. Teismas nusprendė, jog viso gyvenimo laisvės atėmimo bausmė, be menkiausios galimybės ją peržiūrėti ir sutrumpinti, net atsižvelgiant į reikšmingus nuteistojo asmenybės pasikeitimus ir reabilitacijos siekį, prilygsta nežmoniškam ir žmogaus orumą žeminančiam elgesiui su nuteistuoju.

Šis sprendimas nereiškia, kad visi nuteisti kalėjimu iki gyvos galvos privalo būti paleidžiami, tačiau turi egzistuoti galimybė būti paleistiems, jei pasiekiamas toks reabilitacijos lygis, jog asmenį nebėra tikslinga kalinėti.

2013 m. pabaigoje EŽTT priėmė nagrinėti grupės lietuvių nuteistų iki gyvos galvos pareiškimą prieš Lietuvą dėl jų teisių pažeidimo.¹⁶⁸ Pareiškime nurodoma, kad jų atžvilgiu taikoma laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė ir jos režimas pažeidžia Europos žmogaus teisių kon-

¹⁶⁵ Baudžiamasis kodeksas, 2000 m. rugsėjo 26 d., Nr. VIII-1968, 76 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493995

¹⁶⁶ Baudžiamasis kodeksas, 2000 m. rugsėjo 26 d., Nr. VIII-1968, 77 ir 78 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493995

¹⁶⁷ EŽTT 2013 m. liepos 9 d. sprendimas byloje *Vinter ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimų Nr. 66069/09, 130/10 ir 3896/10, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-122664>

¹⁶⁸ EŽTT byla *Matiošaitis ir 7 kiti pareiškėjai prie Lietuvą*, pareiškimo Nr. 22662/13, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-139980>

vencijoje įtvirtintą nežmoniško ir žmogaus orumą žeminančio elgesio draudimą.

Lietuvos teisinėje sistemoje numatytos galimybės sutrumpinti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę negali būti laikomos bausmės peržiūrėjimu, kaip to reikalauja EŽTT nustatyti standartai. Bausmės sutrumpinimas priklauso arba nuo reikšmingo nuteistojo sveikatos pablogėjimo, arba nuo absoliučios politikų diskrecijos. Tuo tarpu peržiūrėti bausmę būtent dėl nuteistojo rehabilitacijos Lietuvos teisinėje sistemoje galimybių nėra, todėl dabartinė laisvės atėmimo iki gyvos galvos taikymo tvarka neatitinka Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatų.

Išvados ir rekomendacijos

- Šiuo metu Lietuvoje galiojanti laisvės atėmimo iki gyvos galvos tvarka nenumato galimybės peržiūrėti tolesnio kalinimo tikslingumo, atsižvelgiant į reikšmingus nuteistojo asmenybės pasikeitimus. Todėl kyla pagrįstų abejonių, ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, kaip ji taikoma dabar, atitinka Europos žmogaus teisių konvencijos reikalavimus.
- Lietuvos teisės aktuose turėtų būti numatyta galimybė peržiūrėti nuteistojo laisvės atėmimu iki gyvos galvos bausmę ir paleisti jį lygtinai, jei nuteistasis sugeba įrodyti, jog jo asmenybė pasikeitė pakankamai ir buvo pasiektas toks rehabilitacijos lygis, jog laisvėje jis nekeltų grėsmės visuomenei ir tolesnis jo kalinimas nebėra tikslingas.

IV. Lietuvos vaidmuo JAV CŽV slaptų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programoje

2014 m. rugpjūtį suėjo penkeri metai nuo įtarimų apie Lietuvos dalyvavimą JAV CŽV slaptų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programoje paskelbimo JAV žiniasklaidoje. Parlamentinis ir ikiteisminis tyrimai, pradėti reaguojant į šiuos įtarimus, užbaigti taip ir nepateikus viena-reikšmiškų išvadų.

2014 m. gruodžio 9 d. JAV Senato Žvalgybos komitetas paviešino ataskaitą apie JAV CŽV suėmimų ir tardymų programą.¹⁶⁹ Ataskaitoje deta-

¹⁶⁹ JAV Senato Žvalgybos komitetas „Komiteto CŽV sulaikymų ir tardymų programos studija“, 2012 m. gruodžio 3 d., <http://www.intelligence.senate.gov/study2014.html>

liai aprašomas programos vykdymas, slaptų sulaikymo centrų užsienio valstybėse steigimo aplinkybės bei konstatuojama, jog bent 39-iems terorizmu įtariamiems suimtiesiems buvo taikomi neteisėti tardymo metodai, padarę žalą jų fizinei ir psichinei sveikatai. Manoma, kad Lietuvoje galėjo veikti ataskaitoje įvardytas „violetinis“ suėmimo centras.¹⁷⁰ Dokumente nurodoma, kad programa keltų tikslų nepasiekė, o ją vykdę pareigūnai JAV valdžios institucijoms teikdavo iškraipytą ir neteisėną informaciją apie programos tariamą sėkmę.

Nuotraukoje – VSD mokymų bazė Antaviliuose, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/senato-ataskaita-czv-kalejima-lietuvoje-uzdare-2006-m-kai-itariamam-teroristui-nebuvo-suteikta-medicos-pagalba-56-472127>

2014 m. liepos 24 d. Europos žmogaus teisių teismas paskelbė net du sprendimus bylose dėl CŽV programos – *Al Nashiri prieš Lenkiją* ir *Abu Zubaydah prieš Lenkiją*.¹⁷¹ Abiejose bylose Teismas pripažino Europos žmogaus teisių konvencijos 3, 5, 6, 8 ir 13 straipsnių pažeidimus. Byloje *Al Nashiri prieš Lenkiją* Teismas pripažino ir Konven-

cijos 2 straipsnio, garantuojančio teisę į gyvybę, pažeidimą, kadangi Al Nashiri JAV gresia mirties bausmė. Abu Zubaydah priteista 130 000 eurų žalos atlyginimas, o Al Nashiri – 100 000 eurų žalos atlyginimas.

Abu Zubaydah skundas prieš Lietuvą šiuo metu tebenagrinėjamas Europos žmogaus teisių teisme. 2013 m. gegužę Lietuvos vyriausybė pateikė savo poziciją šioje byloje. Anot vyriausybės, Lietuva padarė viską, jog paneigtų bet kokius įtarimus dėl CŽV suimtų asmenų pervežimo, kalinimo ir kankinimo Lietuvos teritorijoje.¹⁷²

¹⁷⁰ Indrė Bungardaitė, Liepa Želnienė, "Senato ataskaita: CŽV slaptą kalėjimą Lietuvoje uždarė 2006 m., kai įtariamam teroristui nebuvo suteikta medicinos pagalba", 2014 m. gruodžio 10 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/senato-ataskaita-czv-kalejima-lietuvoje-uzdare-2006-m-kai-itariamam-teroristui-nebuvo-suteikta-medicos-pagalba-56-472127>

¹⁷¹ EŽTT 2014 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Husayn Abu Zubaydah prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 7511/13, EŽTT 2014 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Al Nashiri prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 28761/11

¹⁷² Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Abu Zubaydah likimas Lietuvos vyriausybei nerūpi", 2013 m. liepos 3 d., <http://www.hrmi.lt/naujiena/857/>

2013 m. rugsėjį ŽTŠI kartu su Londone įsikūrusia organizacija REDRESS kreipėsi į Generalinį prokurorą su prašymu pradėti ikiteisminį tyrimą dėl Mustafa al-Hawsawi, dar vieno CŽV programos nukentėjusiojo, galimo neteisėto kalinimo Lietuvoje.¹⁷³ Ištirti šiuos naujus įtarimus paragino ir Europos Parlamentas, 2013 m. spalį priėmęs rezoliuciją, raginančią Lietuvą atlikti veiksmingą tyrimą ir nustatyti, ar Mustafa al-Hawsawi buvo laikomas Lietuvoje.¹⁷⁴

Deja, ikiteisminį tyrimą pradėti atsisakyta, motyvuojant tuo, jog anksčiau prokuratūros tyrimu buvo paneigti bet kokie įtarimai dėl CŽV programos vykdymo Lietuvoje – šis sprendimas vėliau patvirtintas Vilniaus miesto apylinkės teismo. Vilniaus apygardos teismas, išnagrinėjęs nevyriausybinę organizaciją apeliacinį skundą, 2014 m. sausio 28 d. galutine ir neskundžiama nutartimi prokuroro ir pirmosios instancijos teismo sprendimus panaikino.¹⁷⁵

Teismas pabrėžė, kad prieš darant kategoriškas išvadas, jog nebuvo įvykdyta nusikalstama veika, prokuroras privalėjo patikrinti pareiškime gautą informaciją – kreiptis į JAV institucijas dėl informacijos suteikimo bei pasinaudoti galimybe apklausti galimai nukentėjusį asmenį ir jo atstovą. Atsižvelgdama į teismo nutartį, 2014 m. vasarį Generalinė prokuratūra pradėjo ikiteisminį tyrimą dėl įtariamo neteisėto asmenų gabenimo per Lietuvos valstybės sieną.

Išvados ir rekomendacijos

- *Užtikrinti Generalinės prokuratūros atliekamo ikiteisminio tyrimo išsamumą, efektyvumą ir skaidrumą, jog jis atitiktų iš Europos žmogaus teisių konvencijos kylančius standartus.*
- *Išplėsti ikiteisminio tyrimo dalyką įtraukiant ir kitas programos metu įtariamai įvykdytas nusikalstamas veikas, tokias kaip tarptautinės teisės draudžiamas elgesys, neteisėtas laisvės atėmimas ir piktnaudžiavimas oficialiais įgaliojimais.*
- *Reguliariai ir išsamiai informuoti visuomenę apie tyrimo eigą ir rezultatus.*

¹⁷³ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Generalinėje prokuratūroje: prašymas pradėti tyrimą dėl dar vienos CŽV programos aukos", 2013 m. rugsėjo 13 d., <http://www.hrmi.lt/naujiena/874/>

¹⁷⁴ Europos Parlamento rezoliucija „Dėl įtariamo kalinių gabenimo ir neteisėto kalinimo Europos šalyse“, 2013 m. spalio 10 d., Nr. 2013/2702(RSP), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0418+0+DOC+XML+V0//EN>

¹⁷⁵ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Naujas posūkis CŽV kalėjimų byloje", 2014 m. vasario 20 d., <http://www.hrmi.lt/naujiena/919/>

VERGIJOS IR PRIVERČIAMOJO DARBO DRAUDIMAS. 4 STRAIPSNIS

I. Prekyba žmonėmis

Nors prekyba žmonėmis paprastai asocijuojasi su stambiu, organizuotu ir žiauriu verslu, realybė rodo, jog šiandien prekybos žmonėmis nusikaltimas gali būti vykdomas ne tik kaip organizuoto nusikalstamumo dalis, daugėja individualių atvejų, kai vienas asmuo ar viena šeima išnaudoja, parduoda darbuotojus, kaimynus, draugus, giminaičius, vaikus. Be to, prekyba žmonėmis nebėra tik tarptautinis, t. y. valstybių sieną kertantis nusikaltimas, bet gali vykti ir valstybės viduje.

Prekyba žmonėmis – tai nusikaltimas žmogaus laisvei, moderni vergovės forma. Dėl didelės stigmos, nusikaltėlių keršto baimės, pareigūnų nejautraus požiūrio į aukas ir kitų priežasčių šis nusikaltimas išlieka stipriai latentinis.

Siekiant tinkamai kovoti su prekyba žmonėmis, būtina žinoti, kas sudaro šį nusikaltimą. Pagal *JT Protokolą dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja*, prekyba žmonėmis – tai žmonių verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar jų priėmimas gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant padėtimi ar pažeidžiamumu arba mokant ar priimant pinigais ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tą žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti. Išnaudojimas apima kitų asmenų išnaudojimą prostitucijos forma ir kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinę darbą ar paslaugas, vergiją ar veiklą, panašią į vergiją, tarnystę ar organų pašalinimą.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, papildantis Jungtinių Tautų Organizacijos Konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą, 2000 m. lapkričio 15 d., 3 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=211307&p_tr2=2

Tad iš esmės šį nusikaltimą sudaro trys būtini elementai:

- Veiksmai – šis nusikaltimas padaromas vienu ar keliais alternatyviais veiksmais: pardavimu, pirkimu, kitokiu perleidimu, kitokiu įgijimu, verbavimu, gabenimu, laikymu nelaisvėje;
- Priemonės/būdai – panaudojant vieną ar keletą alternatyvių būdų, siekiant palenkti nukentėjusio asmens valią: fizinį smurtą, grasinimus, kitaip atimant galimybę priešintis, naudojantis nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, apgaulės būdu, sumokant pinigus ar suteikiant kitokią turtinę naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį;
- Tikslas – minėti veiksmai atliekami seksualinio išnaudojimo, priverstinio darbo, tarnystės, organų pašalinimo ar kitais išnaudojimo tikslais.

Prekybos žmonėmis sudėčiai konstatuoti būtina nustatyti bent vieną veiksma ir bent vieną iš minėtų būdų nukentėjusio valiai palenkti, ir išnaudojimo tikslą.

Baudžiamasis kodeksas įtvirtina keletą straipsnių, numatančių atsakomybę už prekybos žmonėmis nusikaltimus, t. y. prekyba žmonėmis (147

str.); išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms (147⁽¹⁾str.); naudojimas asmens priverstinio darbu ar paslaugomis (147⁽²⁾str.); vaiko pirkimas ar pardavimas (157 str.).

Teigiamai vertintina tai, kad baudžiamieji įstatymai detaliam reglamentuoja įvairias prekybos žmonėmis formas, kita vertus, kyla klausimas, kodėl tam tikros prekybos žmonėmis formos yra laikomos nesunkiais nusikaltimais: tokie nusikaltimai kaip asmens išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, ar naudojimas tokio asmens darbu ar paslaugomis laikomi tik nesunkiais nusikaltimais, užtraukiančias ne didesnes nei 2-3 metų nelaisvės bausmes.

Tarptautinės organizacijos pripažįsta, jog prekyba žmonėmis – tai viena rimčiausių nusikalstamų veikų pasaulyje ir viena rimčiausių žmogaus teisių pažeidimo formų.¹⁷⁷ Atitinkamai ir sankcijos už šį nusikaltimą turi būti tokios, kurios realiai užkirstų kelią prekybai žmonėmis ir kovotų su ja;¹⁷⁸ ES direktyva 2011/36/ES įpareigoja valstybes užtikrinti, kad už prekybos žmonėmis nusikaltimus būtų baudžiama maksimaliomis ne trumpesnėmis kaip penkeri metai laisvės atėmimo bausmėmis.¹⁷⁹

Seksualinis išnaudojimas

Deja, Lietuvoje prekybos žmonėmis aspektai susiję su vaikų ir suaugusiųjų seksualiniu išnaudojimu vis dar nėra tinkamai reglamentuoti teisiškai ir atitinkamai lemia, kad praktikoje dažnai prekybos žmonėmis veika kvalifikuojama kaip žymiai lengvesnis nusikaltimas.

Baudžiamojo kodekso Nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų dorovei skyriuje numatyta atsakomybė ir už pelnydamasi iš kito asmens prostitucijos (307 str.) bei už asmens įtraukimą į prostituciją (308 str.). Šie du nusikaltimai nėra priskirtini prie nusikaltimų žmogaus laisvei, ir nėra laikytini prekybos žmonėmis nusikaltimais, tačiau realybėje veikos, už kurias asmenims yra taikoma atsakomybė pagal šiuos straipsnius, iš esmės atitinka prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėtį.

¹⁷⁷ Europa. ES teisės aktų santraukos, “Kova su prekyba žmonėmis ir jos prevencija“, 2013 m., http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_trafficking_in_human_beings/il0058_en.htm

¹⁷⁸ Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, papildantis Jungtinių Tautų Organizacijos Konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą, 2000 m. lapkričio 15 d., 2 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=211307&p_tr2=2

¹⁷⁹ Europos Parlamento Ir Tarybos direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR, 2011 m. balandžio 5 d., 4 str. 1 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011L0036&from=LT>

Pelnymosi iš kito asmens prostitucijos straipsnis numato baudžiamąją atsakomybę tam, kas turėjo pajamų iš kito asmens prostitucijos arba sąvadavo prostitucijai, arba kas, organizavo ar vadovavo prostitucijai arba gabeno asmenį šio sutikimu prostitucijai; arba kas pelnėsi iš nepilnamečio asmens prostitucijos arba organizavo ar vadovavo nepilnamečio asmens prostitucijai, arba kitaip išnaudojo nepilnamečių prostitucijos tikslams.¹⁸⁰

Tuo atveju, jei jo valia buvo suvaržyta bent vienu iš minėtų būdų, pavyzdžiui, naudojantis nukentėjusio asmens pažeidžiamumu ar priklausomumu, jo sutikimas būti išnaudojamam nepanaikina kaltininko atsakomybės už prekybą žmonėmis.

Esminis skirtumas tarp šio ir prekybos žmonėmis nusikalstimo tampa laisvas asmens sutikimas teikti seksualines paslaugas. Todėl ikiteisminio tyrimo institucijai kvalifikuojant veiką tenka pareiga išsiaiškinti, ar asmuo iš tiesų sutiko laisva valia, ypačingai tais atvejais, kuomet yra atiduodamas uždirbtas pelnas. Tuo atveju, jei jo valia buvo suvaržyta bent vienu iš minėtų būdų, pavyzdžiui, naudojantis nukentėjusio asmens pažeidžiamumu ar priklausomumu, jo sutikimas būti išnaudojamam nepanaikina kaltininko atsakomybės už prekybą žmonėmis. Kaip pažymi JT Narkotikų ir nusikalstamumo biuras, prekybos žmonėmis aukos

sutikimas būti išnaudotam nėra svarbus, jei buvo panaudota bent viena ir minėtų prekybos žmonėmis “priemonių”.¹⁸¹ Tokią poziciją palaiko ir Europos Sąjungos teisės aktai.¹⁸²

Svarbu pastebėti, jog pats faktas, kad visas ar didžioji dalis pelno už seksualines paslaugas atitenka ne paslaugas teikusiam, o trečiajam asmeniui, leidžia įtarti egzistuojantį kontrolės elementą. Todėl veika gali būti kvalifikuojama kaip pelnymasis iš kito asmens prostitucijos tik tais atvejais, kuomet asmens laisvas sutikimas dalintis uždirbtas pajamas gali būti pagrįstas konkrečiais įrodymais, tokiais kaip atlyginimas už tam tikras kaltininko paslaugas bei, žinoma, tinkamai gautas (užtikrinant asmeniui saugumą) pačio seksualines paslaugas teikusio asmens liudijimas.

Maža to, vaiko sutikimas apskritai neturi reikšmės, nepriklausomai nuo prieš jį naudotų “priemonių”.¹⁸³ Kai auka yra vaikas (asmuo iki 18 metų),

¹⁸⁰ Baudžiamasis kodeksas, 2000 m. rugsėjo 26 d., Nr. VIII-1968, 307 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493995

¹⁸¹ JT Narkotikų ir nusikalstamumo biuras, Prekyba žmonėmis – dažniausiai užduodami klausimai, http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/faqs.html#What_if_a_trafficked_person_consent

¹⁸² Europa. ES teisės aktų santraukos, “Kova su prekyba žmonėmis ir jos prevencija”, 2013 m., http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_trafficking_in_human_beings/jl0058_en.htm

¹⁸³ JT Narkotikų ir nusikalstamumo biuras, Prekyba žmonėmis – dažniausiai užduodami klausimai, <http://www.uno->

visi minėti veiksmai, atlikti išnaudojimo tikslais, yra priskiriami prekybai žmonėmis, net jei nebuvo panaudotos jokios valios suvaržymo priemonės ar būdai.¹⁸⁴ Tai reiškia, kad bet koks vaiko perdavimas kitam asmeniui, kuris vaiką išnaudoja prostitucijos tikslams, visada yra prekybos žmonėmis atvejis, o ne „nusikaltimas dorovei“.

Baudžiamojo kodekso 308 straipsnis numato atsakomybę už asmens įtraukimą į prostituciją; už materialiai, dėl tarnybos ar kitaip priklausomo asmens įtraukimą į prostituciją arba už asmens įtraukimą į prostituciją, panaudojant fizinę ar psichinę prievartą ar apgaulę; bei už nepilnamečio asmens verbavimą, vertimą užsiimti prostitucija ar kitoki įtraukimą į prostituciją.

Veika, numatyta šiame straipsnyje, turi visus tris elementus, būtinus prekybos žmonėmis nusikaltimui konstatuoti: veiksmai – asmens perdavimas; priemonės/būdai – pasinaudojant asmens priklausomumu, naudojant fizinę ar psichinę prievartą, apgaulę; tikslas – minėti veiksmai atliekami seksualinio išnaudojimo tikslu. Deja, už praktiškai įvykdytą prekybos žmonėmis veiką, kvalifikuotą pagal šį straipsnį, gali būti skiriama bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, nes teisiškai tai nelaiškoma prekyba žmonėmis.

Akivaizdu, kad dabartinis teisinis reglamentavimas sudaro sąlygas kvalifikuoti tam tikrus prekybos žmonėmis nusikaltimus Lietuvoje netinkamai, todėl sankcijos už šiuos nusikaltimus yra mažesnės. Jie neatspindi oficialioje statistikoje, o aukai nėra užtikrinamos visos jai priklausiančios garantijos ir teisės.

Šią problemą praktikoje gerai iliustruoja 2013-2014 m. Lietuvos teismų praktika. 2013 m. spalio 31 d. Šiaulių apygardos teismas baudžiamojoje byloje, kurioje trys 14 ir 15 metų mergaitės beveik mėnesį laiko turėjo teikti seksualines paslaugas, jas pardavinėjusius asmenis nuteisė už pelnydamosi (BK 307 str.) ir įtraukimą į prostituciją (BK 308 str.) ir teskyrė jiems 150 val. viešųjų darbų bausmę.¹⁸⁵ Sprendimą palaikė ir Lietuvos apeliacinis teismas.¹⁸⁶

dc.org/unodc/en/human-trafficking/faqs.html#What_if_a_trafficked_person_consent

¹⁸⁴ Europa. ES teisės aktų santraukos, „Kova su prekyba žmonėmis ir jos prevencija“, 2013 m., http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_trafficking_in_human_beings/jl0058_en.htm

¹⁸⁵ Šiaulių apygardos teismo 2013 m. spalio 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-25-152/2013

¹⁸⁶ Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. vasario 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje

Abiejų teismų vertinimu nepilnametės merginos buvo pakankamai subrendusios ir suvokdamos savo veiksmų esmę, pačios savo noru vertėsi prostitucija, prieš jas nebuvo vartojama nei psichinė, ne fizinė prievarta, nusikalstama veika truko gana trumpą laiko tarpą.¹⁸⁷ Kitaip tariant, teismai nusikaltimo aplinkybėse išvelgė nepilnamečių laisvą pasirinkimą teikti prostitucijos paslaugas ir už jas atlygį atiduoti kaltinamiesiems.

Pažymėtina, kad net jei iš tiesų jokios poveikio priemonės nebūtų taikytos prieš nepilnametes, ES direktyva 2011/36/ES numato, jog sandoris dėl vaiko, t. y. asmens iki 18 metų amžiaus išnaudojimo, yra pripažįstamas prekyba žmonėmis net ir tada, jeigu prieš juos nebuvo naudotas jokios poveikio priemonės.¹⁸⁸

Kitas iliustratyvus pavyzdys – 2014 m. nuskambėję Švėkšnos specialiojo ugdymo centre vykdyti sistemingi prekybos vaikais nusikaltimai. Paaiškėjo, jog centre, kur gyvena elgesio ir emocinių sutrikimų turintys vaikai, nepilnametės organizavo ir klientams pardavinėjo silpnesnes ir jaunesnes savo likimo drauges, t. y. vyresnės merginos talpindavo skelbimus, o vėliau klientams siūsdavo kitas, silpnesnes mergaites. Už gautas seksualines paslaugas vyrai nepilnametėms mokėdavo pinigus arba duodavo tam tikrų daiktų, pavyzdžiui, cigarečių.¹⁸⁹

Centro darbuotojai, komentuodami šiuos įvykius, įvardijo tai kaip vaikų prostituciją: neva tai mergaitės visiškai laisva valia užsimanė tapti prostitutėmis, “pas klientus sprukdavo tiesiog su šlepetėmis”, vyko į miškus teikti seksualinių paslaugų.¹⁹⁰ Nors Centro darbuotojų teigimu, mergaitės tai darė laisva valia ir laisvu sutikimu, akivaizdu, kad laisvai valiai palenkti egzistavo daugybė veiksnių: tarp vaikų egzistavusi hierarchija, paremta patyčiomis, grasinimais ar net smurtu, socialinis ir emocinis ne šeimoje gyvenančių vaikų pažeidžiamumas. Maža to, šių nusikaltimų aukos – tai vaikai, turintys elgesio ir emocinių sutrikimų,

¹⁸⁷ Šiaulių apygardos teismo 2013 m. spalio 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-25-152/2013

¹⁸⁸ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR, 2011 m. balandžio 5 d., 2 str. 5 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011L0036&from=LT>

¹⁸⁹ “Vaikų prostitucija Švėkšnos specialiojo ugdymo mokykloje: „šustresnės“ pardavinėja silpnesnes“, *delfi.lt*, 2015 m. sausio 18 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/education/vaiku-prostitucija-sveksnos-specialiojo-ugdymo-mokykloje-sustresnes-pardavineja-silpnesnes.d?id=66935378>

¹⁹⁰ “Vaikų prostitucija Švėkšnos specialiojo ugdymo mokykloje: „šustresnės“ pardavinėja silpnesnes“, *delfi.lt*, 2015 m. sausio 18 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/education/vaiku-prostitucija-sveksnos-specialiojo-ugdymo-mokykloje-sustresnes-pardavineja-silpnesnes.d?id=66935378>

gyvenantys uždaro tipo institucijoje, atskirti nuo bendruomenės ir dėl to dar labiau pažeidžiami.

Būtina atkreipti dėmesį, kad pažeidžiami asmenys – gyvenantys institucijose ar socialinės rizikos šeimose, turintys psichikos negalią ar elgesio ar emocinių sutrikimų – kur kas dažniau tampa prekybos žmonėmis aukomis.

Tad šioje situacijoje vaikai buvo perduodami ir priimami, naudojant prievartos priemones (mergaičių bauginimą, gąsdinimą), piktnaudžiaujant jų pažeidžiamumu bei sumokant pinigų, siekiant jų seksualinio išnaudojimo. Deja, pakolkas ikiteisminis tyrimas šioje byloje pradėtas pagal Baudžiamojo kodekso straipsnį, numatantį atsakomybę už vaikų įtraukimą į prostituciją, tokiu būdu ir šis prekybos vaikais atvejis gali būti sulauks ženkliai švelnesnių sankcijų nei turėtų sulaukti, jei būtų traktuojamas bei kvalifikuojamas adekvačiai.

Tinkamas veikos kvalifikavimas ypatingai svarbus ir nukentėjusiojo asmens teisėms užtikrinti. Nuo prekybos žmonėmis nukentėjusiam asmeniui yra taikomas aukos statusas ir garantuojamos visos su tuo susijusios teisės, įskaitant galimybę prisiteisti neturtinę žalą. Tuo tarpu, jei kalbama apie “savanorišką prostituciją”, tai tokia prostitucija užsiiman-tis asmuo nebus laikomas auka šia prasme. Netgi priešingai, už vertinimąsi prostitucija asmeniui yra numatyta administracinė atsakomybė.¹⁹¹

Kitos išnaudojimo formos

Atkreiptinas dėmesys, kad prekyba vaikais, kai šie perduodami jų pačių šeimų elgetavimui ar vagystėms užsienio valstybėse, vis dar nesulaukia tinkamo dėmesio tiek prevencijos, tiek intervencijos bei pagalbos teikimo aspektais. Juolab suaugusių asmenų išnaudojimas vergiškomis sąlygomis darbams Lietuvoje ar užsienyje, atimant dokumentus, apribojant judėjimo laisvę ir kitaip veikiant nukentėjusiųjų valią, vis dar nesulaukia pakankamo dėmesio kaip sudėtinė prekybos žmonėmis reiškinių dalis.

Atskiri pozityvūs atvejai, kai teisėsaugos institucijos deda pastangas tiek informuoti visuomenę siekiant prevencinių tikslų, tiek prisidėti

¹⁹¹ Administracinių teisės pažeidimų kodeksas, 1984 m. gruodžio 13 d., Nr. X-4449, 182¹ str., http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493978

prie adekvataus šio reiškinių visų aspektų identifikavimo ir kvalifikavimo yra pavieniai ir priklauso nuo atskirų pareigūnų ar konkrečios įstaigos geranoriškumo.¹⁹² Visgi, prekybos žmonėmis aukos, kurios perduodamos elgetauti, vogti, priverstiniam darbui, sulaukia daugiau dėmesio iš nevyriausybinų organizacijų,¹⁹³ tuo tarpu valstybiniu mastu problemos suvokimo ir efektyvaus prevencijos, intervencijos bei pagalbos tinklo stokojama.

Deja, atvejai, kai Lietuvos teisėsaugos pareigūnai operatyviai ir efektyviai sureagoja į informaciją apie gresiančius ar įvykusius atvejus, kai vaikai verčiami vykti vagiliauti ar elgetauti ne visuomet vyksta sklandžiai dėl pareigūnų ir teismų kompetencijos ir elementaraus žmogiškumo stokos vertinant aukos padėtį.

Pavyzdžiui, nevyriausybinių organizacijų „Caritas“ bei Šilutės rajono policijos komisariato pareigūnų dėka Šilutės globos namų nepilnametis auklėtinis buvo išgelbėtas nuo jį į Škotiją išvežti susirengusių prekeivių. Grasinimus, smurtą, pagrobimą patyręs paauglys visapusiškai bendradarbiavo su pareigūnais, tačiau jo reabilitacijos procesą smarkiai apsunkino tų pačių pareigūnų jam pareikšti kaltinimai, kad verbavimo proceso metu jis rūkė marihuaną. Tik dėl atkaklaus „Caritas“ darbuotojų darbo ir ilgo bylinėjimosi proceso Lietuvos Aukščiausiajame Teisme pavyko apginti aukos interesus.¹⁹⁴

Prekybos žmonėmis nusikaltimo latentškumą didina ir tai, kad prekybos žmonėmis aukos – tiek vaikai, tiek suaugusieji – stokoja informacijos, kur ir kokios pagalbos galėtų gauti, nepasitiki pareigūnais ir teismais.

Prekybos žmonėmis nusikaltimo latentškumą didina ir tai, kad prekybos žmonėmis aukos – tiek vaikai, tiek suaugusieji – stokoja informacijos, kur ir kokios pagalbos galėtų gauti, nepasitiki pareigūnais ir teismais. Savo ruožtu, tai apsunkina teisėsaugos darbą ir galimybes gauti informacijos apie čia pat vykstantį nusikaltimą. Kai kuriais atvejais laiku nepastebimas ilgą laiką besitęsiantis aukų verbavimas/grobimas.

¹⁹² Pavyzdžiui, Šiaulių policijos tinklapyje pateikiama išsami teisinė informacija, patarimai bei rekomendacijos

¹⁹³ Lietuvos Caritas teikia pagalbą asmenims, nukentėjusiems Lietuvoje ir už jos ribų nuo seksualinės prievartos ir/ar įvairių prekybos žmonėmis formų: prostitucijos, prievartinio darbo, išnaudojimo nusikalstamoms veikoms, fiktyvių santuokų, elgetavimo, <http://www.anti-trafficking.lt/>; Dingusių žmonių šeimų paramos centras teikia pagalbą dingusių žmonių šeimoms, bei prekybos žmonėmis aukoms ir jų artimiesiems, <http://www.missing.lt/index.php/lt/>

¹⁹⁴ <http://www.anti-trafficking.lt/article/vogti-i-vokietija-ar-norvegija-%E2%80%93-ne-savo-noru-balsaslt-2014-09-09>

Pavyzdžiui, ilgą laiką vaikai iš Tauragės buvo vežami vogti į Norvegiją, Škotiją, Prancūziją, Olandiją. Deja, pirmieji sureagavo ne Lietuvos, o Norvegijos teisėsaugininkai – Bergene buvo nuteisti du tauragiškiai už pinigus išviliodavę vaikus iš skurdžiai gyvenančių ar socialinės rizikos šeimų vogti užsienyje. Vaikai buvo laikomi pusalkaniai, apgailėtinomis sąlygomis, nuolat gąsdinami, kad, jei bandys bėgti, bus sugauti ir smarkiai nukentės.¹⁹⁵

Pastebėtina, kad fiksuojami ir teigiami pavyzdžiai, kuomet atskirų apskričių teisėsauga dirba operatyviai ir sugeba užkardyti nusikaltimą dar nespėjus prekeiviams išvežti asmenų priverstiniam darbui ar vagystėms. Pavyzdžiui, Panevėžio apskrityje nuteisiama daugiausia prekeivių žmonėmis. Vienas iš 2014 m. atvejų – aštuoni Panevėžio miesto, Kėdainių, Kupiškio ir Vilkaviškio rajonų gyventojai kaltinami į Vokietiją išvežę ar ruošęsi išvežti 6 jaunos vyrus, kurie ten turėjo vogti ar dirbti telefoninių sukčių padėjėjais. Socialiai pažeidžiami vaikinai patikėjo kaltinamųjų pažadais įdarbinti juos Vokietijos fabrikuose ir buvo parengti išvykimui, tačiau Panevėžio apskrities Vyriausiojo policijos komisariato ir Lietuvos kriminalinės policijos biuro pareigūnai vaikus surado laiku.

Dar tris jaunuolius kaltinamieji jau buvo išvežę į Vokietiją, kur vertė aukas padėti telefoniniams sukčiams, apgaudinėjusiems Vokietijoje gyvenančius rusakalbius. Lietuviams gerai žinomą telefoninio sukčiavimo schemą nusikaltėliai sėkmingai pritaikė Vokietijoje. Susiradę rusiškai kalbančių Vokietijos gyventojų telefono numerius, sukčiai iš Lietuvos papasakodavo apie neva jų artimojo įvykdytą avariją ar kokį nusikaltimą ir reikalavė pinigų. Iš melu patikėjusios aukos išviliotus pinigus paaimti buvo siunčiami gaujos į Vokietiją apgaule atvežti jaunuoliai. Nestebina Vokietijos miestuose iškabinti skelbimai gyventojams saugoti skambučių iš lietuviškų telefono numerių ir rusų kalba apgaulingas istorijas pasakančių sukčių.¹⁹⁶

2012 m. baigus galioti *Prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės 2009–2012 metų programai*, nauja programa 2013–2016 m. laikotarpiui priimta nebuvo. Kovos su prekyba žmonėmis stiprinimas buvo įtrauktas kaip viena iš veiklų į 2013–2015 m. *Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinį veiklos planą*. Tarpinstitucinis veiklos planas – tai ankstesnių specializuotų programų tęsinys, kuris numato, jog bus siekia-

¹⁹⁵ “Vogti į Vokietiją ar Norvegiją – ne savo noru”, *balsas.lt*, 2014 m. rugsėjo 9 d., <http://balsas.tv3.lt/naujiena/805884/vogti-i-vokietija-ar-norvegija-ne-savo-noru>

¹⁹⁶ Kehl miesto Policijos komisariato patalpose užfiksuotas skelbimas 2014 m. spalio 19 d.

ma tobulinti kovos su prekyba žmonėmis specialistų kvalifikaciją bei teikti prekybos žmonėmis aukoms kompleksinę pagalbą. Įgyvendinant šiuos tikslus, numatoma apmokyti 20 viešosios policijos pareigūnų per metus, tam skiriant 2 tūkst. litų (apie 579 eurus); bei finansuoti 5 projektus per metus, skirtus socialinei pagalbai nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis teikti, kiekvienam iš projektų vidutiniškai skiriant 10 tūkst. litų (apie 2896 eurus). Vertinant valstybės finansavimą, skiriamą kovai su prekyba žmonėmis, aki-vaizdu, jog politiniu lygmeniu šis klausimas neturi prioritetinės reikšmės.

Išvados ir rekomendacijos

- *Siekiant efektyviai kovoti su prekybos žmonėmis nusikaltimu ir vis naujomis jo formomis, šis klausimas turi tapti realiu valstybės prioritetu politiniu lygmeniu, skiriant adekvačius žmogiškuosius ir finansinius resursus.*
- *Iš Baudžiamojo kodekso rekomenduotina pašalinti straipsnio dalį, numatančią atsakomybę už pelnymąsi iš nepilnamečio asmens prostitucijos bei straipsnį, numatantį atsakomybę už įtraukimą į prostituciją, ir šias veikas kvalifikuoti kaip prekybą žmonėmis; atsakomybė už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms bei už naudojimąsi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis turi būti sugriežtinta.*
- *Veiką kvalifikuojant kaip pelnymąsi iš kito asmens prostitucijos, būtina įsitikinti laisvo asmens sutikimo egzistavimu, ypatingais tais atvejais, kuomet uždirbtos pajamos yra atiduodamos trečiajam asmeniui.*
- *Tais atvejais, kuomet išnaudojami pažeidžiami asmenys – vaikai, asmenys su negalia – jų duotas sutikimas būti išnaudojamiems neturi turėti jokios reikšmės.*
- *Būtina skirti didesnę dėmesį prekybos žmonėmis atvejams, kai vaikais ir suaugę verbuojami ir parduodami priverstiniam darbui, vagystėms, elgetavimui ir kitoms išnaudojimo formoms, tiek keliant teisėsaugos darbuotojų kompetenciją, tiek šviečiant visuomenę.*
- *Būtina kelti teisėjų ir prokurorų kvalifikaciją kovos su prekyba žmonėmis srityje, taip pat organizuoti mokymus apie bendravimo su auka specifika, jos teises ir garantijas baudžiamajame procese.*
- *Siekiant efektyvios pagalbos prekybos žmonėmis aukoms, būtina skirti pakankamą dėmesį aukų reabilitacijai bei kelio pakartotinių nusikaltimų jų atžvilgiu užkirtimui.*

TEISĖ Į LAISVĘ IR SAUGUMĄ. 5 STRAIPSNIS

Suėmimas yra griežčiausia baudžiamajame procese numatyta kardomoji priemonė. Savo turiniu ji prilygsta išankstinei laisvės atėmimo bausmei, tačiau gali pastarąją ir pranokti, kadangi tardymo izoliatoriai, į kuriuos patalpinami suimtieji, paprastai vadovaujasi griežtesniu režimu nei pataisos namai.

I. Suėmimas

Suėmimas yra griežčiausia baudžiamajame procese numatyta kardomoji priemonė. Savo turiniu ji prilygsta išankstinei laisvės atėmimo bausmei, tačiau gali pastarąją ir pranokti, kadangi tardymo izoliatoriai, į kuriuos patalpinami suimtieji, paprastai vadovaujasi griežtesniu režimu nei pataisos namai. Taip pat tardymo izoliatoriuose gyvenimo sąlygos neretai būna prastesnės nei įprastose laisvės atėmimo įstaigose. Į tardymo izoliatorių patekęs suimtas dėl nutrūkusių socialinių ryšių, didelio streso ir prastų materialinių sąlygų dažnai patiria didelę psichologinę, o kartais ir fizinę žalą, dėl šios priemonės taikymo nukentčia ir suimtojo artimieji.¹⁹⁷

Svarbu suvokti, kad suimtas yra įtariamasis nusikaltimo padarymu, tačiau nesant teismo apkaltinamojo nuosprendžio, negalima laikyti jo nusikaltėliu. Taigi, minėtą žalą patiria ir nekalti žmonės.

Baudžiamojo proceso kodeksas nustato, kad suėmimas yra išimtinė kardomoji priemonė, kuri gali būti skiriama tik kai švelnesnėmis priemonėmis, kaip namų areštas ar užstatas, neįmanoma užtikrinti, kad įtariamasis nepabėgs ar nekenks tyrimui naikindamas įrodymus ar darydamas įtaką liudytojams.¹⁹⁸

Svarbu suprasti, kad suėmimas gali būti taikomas tik siekiant užtikrinti įtariamąjį dalyvavimą baudžiamajame procese, netrukdomą tyrimą ir,

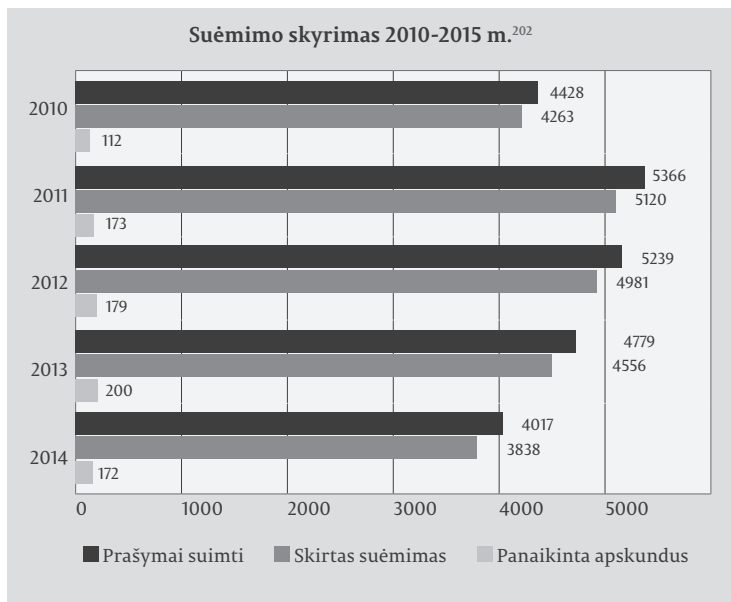
¹⁹⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Suėmimas: vieno žmogaus istorija, https://www.youtube.com/watch?v=k-CReZ_k-27Q

¹⁹⁸ Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002 m. kovo 14 d., Nr. IX-785, 122 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494011

tam tikrais atvejais, užkertant kelią naujų nusikaltimų rizikai.¹⁹⁹ Suėmimo negalima taikyti kaip išankstinio baudimo ar spaudimo priemonės, siekiant išgauti parodymus. Asmens suėmimas griežtai nesilaikant šių sąlygų yra jo teisės į laisvę, ginamos Europos žmogaus teisių konvencijos 5 straipsnio, pažeidimas.

Nepaisant suėmimo, kaip priemonės, išimtinumo ir sunkių pasekmių, statistiniai duomenys rodo, jog Lietuvos teismai šią priemonę taiko itin noriai. 2013 m. prokurorai teismui pateikė 4779 prašymus skirti ar pratęsti suėmimą, iš jų 4556 buvo patenkinti visa apimtimi ar iš dalies.²⁰⁰ 2014 m. šie skaičiai buvo atitinkamai 4017 ir 3838. Taigi teismai tenkina daugiau nei 95% visų prašymų skirti suėmimą. Tuo tarpu sėkmingo apskundimo tikimybė maža – suėmimas panaikinamas tik apie 9% atvejų.²⁰¹

Šie skaičiai iš esmės nesikeičia nuo 2010 m., kai buvo pradėta rinkti atitinkama statistika. Tai rodo per dažną ir norų suėmimo taikymą esant sistetine, išsisknijusia problema.

Dalį šios problemos priežasčių paaiškina 2013 m. atlikta ŽTSI studija, tyrusi policijos pareigūnų, prokurorų ir teisėjų požiūrį į suėmimo taikymą.²⁰³ Didelė dalis tyrime dalyvavusių specialistų patvirtino, kad suėmimu kartais sąmoningai piktnaudžiaujama – jo

¹⁹⁹ Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002 m. kovo 14 d., Nr. IX-785, 119 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494011

²⁰⁰ Nacionalinė teismų administracija, 2014 m. vasario 7 d. ir 2015 m. sausio 30 d. pateikta informacija

²⁰¹ Nacionalinė teismų administracija, 2014 m. vasario 7 d. ir 2015 m. sausio 30 d. pateikta informacija

²⁰² Nacionalinė teismų administracija, 2012 m. birželio 6 d., 2013 m. birželio 3 d., 2014 m. vasario 7 d. ir 2015 m. sausio 30 d. pateikta informacija

²⁰³ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Suėmimas: policijos, prokurorų ir ikiteisminio tyrimo teisėjų požiūris", 2013 m., http://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/Suemimas%20-%20praktiku%20poziuris_LT_Galutinis.pdf

prašoma ir jis skiriamas suvokiant, kad realiai tai nėra būtina. Kartais ši priemonė pasitelkiama siekiant daryti spaudimą įtariamiesiems.

Tyrimas taip pat atskleidė, kad itin didelę įtaką sprendimams dėl suėmimo daro visuomenės ir žiniasklaidos reakcija. Spauda situacijas, kai atsisakoma skirti suėmimą, yra linkusi skandalizuoti, o specialistus, susijusius su tokia situacija, – vertinti neigiamai. Todėl vengiant galimos reakcijos kai kuriais atvejais pasirenkamas „saugus“ variantas ir skiriamas suėmimas, kadangi nepagrįsto suėmimo skyrimo atvejai visuomenės dėmesio susilaukia retai.

Išvados ir rekomendacijos

- *Itin dažnas suėmimo skyrimas ir piktnaudžiavimas šia priemone baudžiamajame procese yra išsisknijusi, sisteminė problema, lemianti perdėtą įtariamųjų baudžiamosiose bylose laisvės varžymą, galintį lemti jų teisių pažeidimus bei sunkius padarinius jiems ir jų artimiesiems.*
- *Atsižvelgiant į tai, kad suėmimas skiriamas itin dažnai nepaisant griežto šios priemonės reglamentavimo, siūlytina rengti specialius teisėjų ir prokurorų mokymus ir kelti jų kvalifikaciją, supažindinant su suėmimo ir kitų kardomųjų priemonių paskirtimi ir tinkamais taikymo pagrindais, bei žmogaus teisių apsaugos baudžiamajame procese svarba.*

II. Lygtinis paleidimas ir probacija

2012 m. liepos 1 d. įsigaliojo *Probacijos įstatymas*,²⁰⁴ įtvirtinęs, jog probacija – tai sąlyginė alternatyva paskirtai laisvės atėmimo bausmei (bausmės vykdymo atidėjimas ir lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų), kurios metu vykdoma probuojamojo priežiūra.²⁰⁵

²⁰⁴ Probacijos įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d., Nr. XI-1860, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415894&p_tr2=2

²⁰⁵ Probacijos įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d., Nr. XI-1860, 2 str. 5 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415894&p_tr2=2

Probacijos įstatymas kartu su *Baudžiamojo kodekso*,²⁰⁶ *Baudžiamojo proceso kodekso*²⁰⁷ ir *Bausmių vykdymo kodekso*²⁰⁸ pakeitimais ir papildymais sukūrė naujus teisinius probacijos sistemos Lietuvoje pagrindus. Buvo sukurtos prielaidos labiau individualizuoti probacijos vykdymą, tačiau po šių įstatymų įsigaliojimo probacija imta taikyti rečiau nei prieš jų priėmimą: 2012 m. laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas tesudarė 8,2% visų paskirtų bausmių, 2013 m. – 6,9%; 2012 m. lygtinai buvo paleista 36,5% visų iš įkalinimo įstaigų išleistų asmenų, 2013 m. – 34,2%. Abi probacijos formos 2013 m. buvo pritaikytos rečiausiai per visą atkurtosios nepriklausomybės laikotarpį.²⁰⁹

Vis retesnis lygtinio paleidimo taikymas toliau didina kalinių skaičių ir didina įtampą įkalinimo įstaigose, kalinių ir jų artimųjų nepasitenkinimą teismų sprendimais

Vis retesnis lygtinio paleidimo taikymas toliau didina kalinių skaičių ir didina įtampą įkalinimo įstaigose,²¹⁰ kalinių ir jų artimųjų nepasitenkinimą teismų sprendimais, kurie dėl nuteistiesiems nesuprantamų argumentų netvirtina Lygtinio paleidimo komisijų nutarimų paleisti nuteistuosius lygtinai.²¹¹

Viena iš svarbių palaipsnės integracijos priemonių yra trumpalaikės išvykos, darbo ir mokymosi galimybės už įkalinimo įstaigos ribų. Matyti gerų šios praktikos pavyzdžių, tačiau jie vis dar labai reti.²¹² Taip pat buvo pradėti kurti pusiaukelės namai – įstaigos, kuriose taikant mažesnius laisvės apribojimus gyvens baigiantys atlikti bausmę nuteistieji, ruošiami lygtiniam paleidimui.²¹³ Nuteistieji pusiaukelės na-

²⁰⁶ Baudžiamojo kodekso 48, 64, 67, 75, 82, 87, 92 straipsnių pakeitimo ir 77, 94 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d., Nr. XI-1861, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415895

²⁰⁷ Baudžiamojo proceso kodekso 89, 90, 339, 342, 348, 357, 358, 360, 362, 364, 452 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 36¹, 253¹ straipsniais įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d., Nr. XI-1862, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415896&p_tr2=2

²⁰⁸ Bausmių vykdymo kodekso 18, 19, 66, 90, 91, 126, 138, 140, 152, 154, 157, 158, 159, 164, 176 straipsnių pakeitimo ir 127, 160, 161, 162, 163, 179 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d., Nr. XI-1863, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415895

²⁰⁹ Gintautas Sakalauskas, "Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika" 2013 m., Nr. 4 (82), 5-39 psl.

²¹⁰ Dalia Gudavičiūtė, "Į laisvę anksčiau laiko norėję išeiti kaliniai – nuvilti ir įsiutę", *lrytas.lt*, 2013 m. birželio 16 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/kriminalai/i-laisve-anksčiau-laiko-noreje-iseiti-kaliniai-nuvilti-ir-isiute.htm>

²¹¹ "Prie Seimo vyko piketas dėl kalinių", *delfi.lt*, 2014 m. spalio 11 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=63019256>

²¹² Arturas Paknys, Tadas Ignatavičius, "Dirbti už pataisos namų vartų – be sargybos", *lrytas.lt*, 2013 m. rugsėjo 3 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/dirbti-uz-pataisos-namu-vartu-be-sargybos.htm>

²¹³ Rasa Stundžienė, "Nuteistos moterys su savo vaikais taps panevėžiečių kaimynėmis", *lrytas.lt*, 2013 m. birželio 5 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/nuteistos-moterys-su-savo-vaikais-taps-panevezieciu-kaimynemis-201306042059.htm>; "Naujovė Lietuvos kaliniams – "Pusiaukelės namai"", *delfi.lt*, 2014 m. spalio 11 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naujove-lietuvas-kaliniams-pusiaukelės-namai.d?id=66089958>; Loreta Juodzevičienė, "Likus pusmečiui iki laisvės, kaliniai įsikurs naujuose namuose", *lrytas.lt*, 2014 m. spalio 23 d., <http://bustas.lrytas.lt/nekilnojamas-is-turtas/likus-pusmečiui-iki-laisves-kaliniai-iskurs-naujuose-namuose.htm>

muose bus paruošiami gyventi savarankiškai, įdarbinami ir kitais būdais reintegruojami į visuomenę. Deja, pusiaukelės namų plėtrą stabdo gyventojų priešiškus bei stereotipai.²¹⁴

Intensyvi nuteistųjų priežiūra (elektroninėmis apyrankėmis) taikoma retai – tenkinama mažiau nei 1 iš 6 prašymų skirti šią priemonę, nors pagrindinis šios sistemos diegimo tikslas buvo mažinti kalinių skaičių.²¹⁵ Tai, kad elektroninės apyrankės naudojamos itin retai, nepaisant to, kad susiję pažeidimai reti, rodo nepagrįstą institucijų nepasitikėjimą naujovėmis.

2013 m. sausio 1 d. įsigaliojo *Bausmių vykdymo kodekso papildymo ir pakeitimo įstatymas*,²¹⁶ kuriuo uždrausta lygtinai paleisti asmenis, nuteistus už nusikaltimus nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui. Šiuo pakeitimu ne tik buvo atimta galimybė tokiems asmenims pritaikyti probaciją, tačiau jis pagal bendrą bausmių vykdymo teisės principą imtas taikyti ir bausmę jau atliekantiems asmenims. Nors šiuo atveju ir siekiama griežtos atsakomybės už sunkius nusikaltimus užtikrinimo, galimybės taikyti probacijos priemones šiai kategorijai nuteistųjų atsisakymas gali lemti negiamus padarinius – sunkesnę šių nuteistųjų resocializaciją bei padidinti pakartotinių nusikaltimų tikimybę.

Probacijos įstatymas numato, jog Probacijos tarnybos, siekdamos probacijos tikslo – užtikrinti veiksmingą probuojamųjų resocializaciją ir mažinti jų nusikalstamų veikų recidyvą – sutarčių pagrindu bendradarbiauja su asociacijomis, religinėmis bendruomenėmis ir bendrijomis, kitais juridiniais asmenimis ar jų padaliniais ir savanoriais.²¹⁷ Šie probuojamiesiems gali teikti socialinę pagalbą, rūpintis jų resocializacija, įgyvendinti elgesio pataisos programas.

Tačiau praktikoje probacijos sistemoje vis dar per retai naudojamosi ne-

²¹⁴ Ričardas Vitkus, "Centre gyvenantys šiauriečiai apsigynė nuo kalinių kaimynystės", *lrytas.lt*, 2014 m. vasario 5 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/centre-gyvenantys-siauriečiai-apsigyne-nuo-kaliniu-kaimynystes-201402051659.htm>

²¹⁵ Rasa Stundžienė, "Vartus į laisvę atidaro plastiko žiedas ant kojos ar rankos", *lrytas.lt*, 2013 m. rugsėjo 11 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/vartus-i-laisve-atidaro-plastiko-ziedas-ant-kojos-ar-rankos-201308251939.htm>

²¹⁶ Bausmių vykdymo kodekso 158 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymas, 2012 m. birželio 5 d., Nr. XI-2040, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=426467&b=>

²¹⁷ Probacijos įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d., Nr. XI-1860, 7 str. 1 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.show_doc_l?p_id=415894&p_tr2=2

vyriausybinių organizacijų pagalba ir paslaugomis.²¹⁸ Dauguma probacijos tarnybų su nevyriausybiniėmis organizacijomis dirba tik epizodiškai, organizuodamos įvairias akcijas.²¹⁹ Vienintelė Vilniaus apygardos probacijos tarnyba ilgą laiką bendradarbiauja su Vilniaus arkivyskupijos Caritu ir Lietuvos kalinių globos draugija, naudodamasi šių organizacijų paslaugomis įgyvendinant tam tikras nuteistųjų socialinės integracijos funkcijas.²²⁰

Vienas iš svarbių probacijos sistemos prioritetų turėtų būti savanorių įtraukimas į probacijos veiklą. Savanoriška veikla ne tik leidžia užmegzti artimesnę ir pasitikėjimu paremtą santykį, kuris yra svarbi nuteistųjų integracijos prielaida, bet ir didina pačių savanorių kompetenciją, leidžia įveikti stereotipus apie nuteistuosius. Nuo 2012 m. vasario mėnesio Vilniaus regiono probacijos tarnyba pirmoji pradėjo ieškoti savanorių. Per pirmuosius metus į probacijos tarnybos veiklą buvo įtraukti 26 savanoriai, iš kurių 15 asmenų dalyvavo tęstinėse probacijos veiklose ir pratęsė savanorystės sutartis iki 2013 m. rudens.²²¹ Po 2013 m. rugsėjo 25 d. vykusio pristatymo savanoriams norą savanoriškai dirbti išreiškė 20 studentų, kuriems buvo organizuoti įvadiniai mokymai.²²² Grupė savanorių buvo renkama ir 2014 m. rudenį. Nuo 2014 m. pabaigos dauguma probacijos tarnybų ėmė skelbti, kad ieško savanorių. Nors *Probacijos įstatymas* įtvirtina bendradarbiavimo, subsidiarumo ir savanorystės skaitinimo principą,²²³ tačiau į savanorių įtraukimą vis dar nėra atsižvelgiama vertinant probacijos tarnybų veiklos rezultatus pagal nustatytus kriterijus.

²¹⁸ Rasa Cibulskytė, "Pusę gyvenimo kalėjės vyras: "Man nereikia pašalpų, užsidirbti galiu pats", *lrytas.lt*, 2012 m. lapkričio 13 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvis-diena/aktualijos/puse-gyvenimo-kalejės-vyras-man-nereikia-pasalpu-uzsidirbti-galiu-pats.htm>

²¹⁹ Kalėjimų departamentas, Probacijos skyriaus pažyma "Apie Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos apygardų probacijos tarnybų ir probacijos skyriaus tarnybinės veiklos rezultatus per 2012 metus", 2013 m. vasario 8 d., Nr. LV-186

²²⁰ Vilniaus apygardos probacijos tarnyba, projektas "Sisteminga nuteistųjų integracija Vilniaus regione", 2014 m. spalio 22 d., http://www.kaldep.lt/lt/vapt/tarptautinis-bendradarbiavimas_276_723/projektine-veikla.html

²²¹ "Draši savanorystė probacijoje", *teisingumas.lt*, 2013 m. balandžio 4 d., <http://www.teisingumas.lt/nj/rodytivn/aktualijos/611>

²²² Vilniaus apygardos probacijos tarnyba, "Savanorystė Vilniaus apygardos probacijos tarnyboje", 2013 m. spalio 18 d., <http://195.182.69.242/lt/vapt/naujienos-vrpi/archive/p70/savanoryste-vilniaus-apygardos-yppk.html>

²²³ Probacijos įstatymas, 2011 m. gruodžio 22 d., Nr. XI-1860, 4 str. 2 d. 4 p., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415894&p_tr2=2

Išvados ir rekomendacijos

- *Vystant probacijos sistemą, rekomenduotina:*
- *Aiškiai nustatyti Lygtinio paleidimo komisijų ir teismų kompetencijas, priimant sprendimus dėl lygtinio paleidimo; tikslius kriterijus, pagal kuriuos priimami sprendimai, siekiant išvengti galimybių neargumentuotai riboti lygtinio paleidimo galimybes.*
- *Toliau plėsti individualizuotą progresinę palaipsnio lygtinio paleidimo sistemą (su trumpalaikėmis išvykomis, darbo ir mokymosi laisvėje galimybėmis, apgyvendinimu pusiaukelės namuose, tikslinga pagalba ir parama rengiant paleidimui į laisvę), į ją kaip pilnaverčius partnerius apjungiant ir nevyriausybinės organizacijas bei savanorius;*
- *Ištirti intensyvios priežiūros (elektroninėmis priemonėmis) efektyvumą, veiksmingumą ir poreikį, šviesti sprendimų priėmėjus apie šios priemonės praktinį veiksmingumą bei skatinti dažnesnį naudojimą.*

TEISĖ Į TEISINGĄ TEISMĄ. 6 STRAIPSNIS

I. Įtariamųjų teisės

2013-2014 m. laikotarpiu Lietuva į nacionalinę teisę turėjo perkelti dvi ES direktyvas, nustatančias minimalius standartus dėl įtariamąjo teisės į vertimo paslaugas ir teisės į informaciją baudžiamąjo proceso metu: 2010 m. ES direktyvą dėl teisės į vertimo paslaugas baudžiamajame procese (toliau – Vertimo direktyva)²²⁴ ir 2012 m. ES direktyvą dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese (toliau – Informacijos direktyva).²²⁵

Vertimo direktyva nustato, kad asmuo nuo tapimo įtariamuoju iki baudžiamąjo proceso pabaigos turi teisę į vertimo paslaugas, jei jis nesupranta proceso kalbos ar ja nekalba (pavyzdžiui, jei reikalingas gestų kalbos vertėjas). Atliekant procesinius veiksmus ir teismo posėdžiuose kalba bei dokumentų esmė įtariamajam turi būti verčiami žodžiu, o svarbiausių procesinių dokumentų kopijos taip pat turi būti išverčiamos raštu. Direktyvoje numatytos vertimo paslaugos teikiamos neatlygintinai.

Informacijos direktyva užtikrina asmens teisę nuo tapimo įtariamuoju momento gauti informaciją apie pagrindines savo procesines bei gynybos teises, ir žinoti kuo yra įtariamasis. Įtariamasis ar jo advokatas, su tam tikromis išimtimis, taip pat turi teisę susipažinti su bylos medžiaga. Atvejais, kai įtariamasis yra sulaikomas ar suimamas, jam turi būti pateikiamas raštiškas pranešimas, kuriame paaiškinamos turimos procesinės teisės, jų turinys ir kaip jomis pasinaudoti.

2013 m. ES taip pat priėmė direktyvą dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui (toliau – Teisės turėti advokatą direktyva).²²⁶

²²⁴ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, 2010 m. spalio 20 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32010L0064>

²²⁵ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese, 2012 m. gegužės 22 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32012L0013>

²²⁶ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui

Teisės turėti advokatą direktyva numato, kad įtariamasis turi teisę turėti advokatą (gynėją) nepagrįstai nedelsiant nuo jo sulaikymo arba prieš pirmąją apklausą, priklausomai nuo to, kas įvyksta pirma. Teisė turėti advokatą, be kita ko, apima teisę be pašalinių susitikti ir bendrauti su advokatu, advokato teisę aktyviai dalyvauti įtariamąjo apklausose ir kituose procesiniuose veiksmuose, teismo posėdžiuose. Ši direktyva į Lietuvos nacionalinę teisę turi būti perkelta iki 2016 m. lapkričio 27 d.

Vykdamas Vertimo direktyvos ir Informacijos direktyvos perkėlimą vadovautasi prezumpcija, kad pagrindinis Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymas – *Baudžiamojo proceso kodeksas* (toliau – BPK) – iš esmės tenkina visus pagrindinius direktyvų keliamus reikalavimus.²²⁷ Todėl nacionaliniuose teisės aktuose siekta daryti mažiausią įmanomą kiekį pakeitimų. Tai savo ruožtu kelia pagrįstų abejonių dėl tinkamo direktyvų įgyvendinimo.

Perkeliant Vertimo direktyvą nedaryta jokių BPK turinio pakeitimų.²²⁸ BPK iš tikrųjų tenkina esminius Vertimo direktyvos reikalavimus – nustato asmenų, nekalbančių lietuvių kalba, teisę gauti nemokamą vertimą žodžiu ir, kai kuriais atvejais, – raštu.²²⁹

Tačiau nebuvo atsižvelgta į visus Vertimo direktyvos keliamus reikalavimus. BPK, skirtingai nei direktyva,²³⁰ nenumato jokios procedūros vertimo poreikiui įvertinti, sprendimas ar kviesti vertėją priklauso nuo visiškos tyrimą vykdančio pareigūno diskrecijos. Pareiga versti dokumentus raštu BPK taip pat siauresnė nei direktyvoje: pagal BPK nėra privaloma teikti nutarties skirti suėmimą vertimo raštu, tuo tarpu pagal Vertimo direktyvą visi sprendimai, kuriais suvaržoma asmens laisvė, laikomi esminiais proceso dokumentais ir yra verstinami.²³¹

ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu, 2013 m. spalio 22 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32013L0048>

²²⁷ Direktyvos 2010/64/ES ir nacionalinių teisės aktų atitikties lentelė, 2013 m. liepos 31 d., Nr. XIIP-885, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454321; Direktyvos 2012/13/ES ir nacionalinių teisės aktų atitikties lentelė, 2013 m. gruodžio 19 d., Nr. XIIP-1390, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=462701

²²⁸ Baudžiamojo proceso kodekso priedo papildymo įstatymas, 2013 m. lapkričio 26 d., Nr. XII-617, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=460861&p_tr2=2

²²⁹ Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002 m. kovo 14 d., Nr. IX-785, 8 str., 44 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494011

²³⁰ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, 2010 m. spalio 20 d., 2 str. 4 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32010L0064>

²³¹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, 2010 m. spalio 20 d., 3 str. 2 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32010L0064>

Taip pat neatsižvelgta ir į Vertimo direktyvoje pateikiamas rekomendacijas, pavyzdžiui, įtvirtinti galimybę teikti vertimo paslaugas per komunikacijos technologijas.²³² BPK tokios galimybės nenumato, todėl teikiant vertimą į Lietuvoje retas kalbas, kai reikiamas vertėjas negyvena Lietuvoje, gali kilti problemų. Taip pat nebuvo svarstomas kvalifikuotų vertėjų registro įkūrimas,²³³ kuris leistų užtikrinti geresnę vertimo baudžiamajame procese kokybę. Pastebėtina, jog baudžiamųjų bylų advokatai pabrėžia, kad praktikoje kyla problemų dėl vertimo paslaugų kokybės.²³⁴

Siekiant perkelti Informacijos direktyvą padaryti nedideli BPK ir kitų teisės aktų pakeitimai: praplėstas įtariamojo teisių sąrašas, apie kurias jis turi būti informuotas, tarp jų ir tiesiogiai įtraukiant teisę tylėti;²³⁵ Generalinis prokuroras patvirtino raštiško pranešimo apie teises įtariamajam formą lietuvių ir kitomis kalbomis.²³⁶

Tačiau išliko viena didžiausių su teise į informacija baudžiamajame procese susijusių problemų – plačios galimybės prokurorams riboti gynybos teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuriomis neretai piktnaudžiaujama.²³⁷ Tokia situacija prieštarauja Informacijos direktyvos nuostatomis, numatančioms, kad įtariamojo ar jo advokato susipažinimą su bylos medžiaga galima riboti tik išimtiniais atvejais.²³⁸

Nors terminas perkelti Teisės turėti advokatą direktyvą į nacionalinę teisę dar nėra suėjęs, valstybės institucijos jau ėmėsi veiksmų, kuriais tolstama nuo direktyvos reikalavimo užtikrinti teisę į advokatą nepağrįstai nedelsiant. 2014 m. rugsėjį Kalėjų departamentas patvirtino tvarką, pagal kurią advokatas su suimtu klientu gali pasimatyti tik prieš tai pateikęs ikiteisminio tyrimo institucijos ar teismo pranešimą, jog jis

²³² Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, 2010 m. spalio 20 d. 2 str. 6 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32010L0064>

²³³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, 2010 m. spalio 20 d., 5 str. 2 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32010L0064>

²³⁴ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, apskritojo stalo diskusija su advokatais, 2014 m. liepos 31 d., <http://www.hrmi.lt/naujiena/971/>

²³⁵ Baudžiamąo proceso kodekso 21, 22 straipsnių pakeitimo ir Kodekso priedo papildymo įstatymas, 2014 m. gegužės 15, Nr. XII-891, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=471247&p_tr2=2

²³⁶ Generalinio prokuroro įsakymas “Dėl baudžiamąo proceso dokumentų formų patvirtinimo”, Priedas “Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolas”, 2014 m. gruodžio 29 d., Nr. I-288, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493514&p_tr2=2

²³⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, apskritojo stalo diskusija su advokatais, 2014 m. liepos 31 d., <http://www.hrmi.lt/naujiena/971/>

²³⁸ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese, 2012 m. gegužės 22 d., 7 str., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32012L0013>

2014 m. rugsėjį Kalėjimų departamentas patvirtino tvarką, pagal kurią advokatas su suimtu klientu gali pasimatyti tik prieš tai pateikęs ikiteisminio tyrimo institucijos ar teismo pranešimą, jog jis yra šio suimtojo gynėjas. Tokia tvarka sukėlė pasipiktinimą tarp advokatų.

yra šio suimtojo gynėjas.²³⁹ Tokia tvarka sukėlė pasipiktinimą tarp advokatų.²⁴⁰

Ši tvarka daugeliu atvejų gali lemti gynybos apsunkinimą, ypač kai gynėjui reikia skubiai susitikti su atstovaujamoju, kadangi minėtąjį pranešimą iš ikiteisminio tyrimo įstaigos ar teismo gynėjas turi gauti pats. Neretai asmens byla nagrinėjama kitame mieste, nei tas, kuriame jis yra suimtas. Tokiais atvejais advokatas, norėdamas susitikti su ginamuoju, turi vykti į kitą miestą gauti reikiamų dokumentų

ir grįžti atgal į patį susitikimą, tam iš esmės praleisdamas visą darbo dieną.

Svarbu pastebėti, kad ikiteisminio tyrimo įstaiga ar teismas neturi pareigos tokį pranešimą savarankiškai ir skubiai pateikti laisvės atėmimo įstaigai. Todėl pranešimo gavimą gali apsunkinti ir administracinės kliūtys, reikiamo pareigūno darbo grafikas ar didelis teisėjo bylų krūvis. Taip pat sudaromos prielaidos situacija piktnaudžiauti ikiteisminio tyrimo įstaigoms, specialiai vilkinant pranešimo parengimą. Situacijoje, kur gynybai reikia veikti skubiai, tai gali turėti lemiamą reikšmę.

Išvados ir rekomendacijos

- *Į nacionalinę teisę perkeltiant ES direktyvas, nustatančias minimalius įtariamųjų procesinių teisių standartus, nepadaryta pakankamai pakeitimų, kad būtų užtikrintas veiksmingas direktyvų įgyvendinimas. Taip pat perkėlimo laikotarpiu nepaisyta Teisės turėti advokatą direktyvos reikalavimų ir priimti nacionaliniai teisės aktai priešingi direktyvos nustatomiems standartams.*
- *Būtina peržiūrėti Vertimo direktyvos ir Informacijos direktyvos įgyvendinimo rezultatus ir trūkumus bei priimti nacionalinių teisės aktų pakeitimus, reikalingus veiksmingam direktyvų įgyvendinimui.*
- *Pakeisti Kalėjimų departamento nustatytą suimtųjų pasimatymo su gynėjais tvarką, atsisakant nepagrįsto teisės į gynybą ribojimo.*

²³⁹ Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymas "Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2002 m. gegužės 6 d. įsakymo Nr. 57 „Dėl Laisvės atėmimo vietų įskaitos tarnybų darbo instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, 2014 m. rugsėjo 10 d., Nr. V-361, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=481239&p_tr2=2

²⁴⁰ Lietuvos advokatūra, pasitarimo informacija, 2014 m. rugsėjo 20 d., <http://www.advoco.lt/lt/advokatams-padejams/naujienos-advokatams/pasitarime-ieskota-iseiciu-qbyc.html?backlink=%252F1t%252Fpaieska%252Fresults%252Fp0.html>

II. Pažeidžiamų grupių (vaikų su proto negalia) teisė į teisingą teismą

Konstitucija numato, jog asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą.²⁴¹ Teismų įstatymas įtvirtina, jog kiekvienas asmuo turi teisę į teisminę gynybą nuo kėsinimosi į Konstitucijoje ir įstatymuose, tarptautinėse sutartyse įtvirtintas jų teises ir laisves, taip pat kad įstatymui ir teismui visi asmenys lygūs.²⁴²

Neturėdami teisinio veiksnio asmenys iki 18 metų negali patys tiesiogiai ginti savo teisių, taigi jų teises gina ir juos atstovauja jų tėvai, kiti teisiniai atstovai ar valstybė. Vaikai, turintys psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, turi dar labiau ribotas dalyvavimo teisminiuose procesuose galimybes, todėl praktikoje kyla nemažai problemų siekiant užtikrinti vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisę į teisingą teismą Lietuvoje.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, Lietuvoje 2013 m. gyveno 15 036 vaikai su negalia, iš jų apie 35% – vaikai, turintys psichikos sveikatos ar elgesio sutrikimų.²⁴³

Įstatymai numato, jog asmenims, tame tarpe ir vaikams, turintiems psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teikiama nemokama valstybės garantuojama pirminė ir antrinė teisinė pagalba.²⁴⁴ Tačiau dažnai praktikoje valstybės garantuojama teisinė pagalba yra sunkiai prieinama asmenims, turintiems psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią. Dar sunkiau teisinė pagalba yra prieinama socialinės globos namuose gyvenantiems asmenims, turintiems psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią: socialinės globos institucijos įsikūrusios atokiose vietovėse, už bendruomenės ribų, o juose gyvenančių asmenų judėjimas ribojamas.²⁴⁵ Be to, dažnai globos institucijose gyvenantys vaikai nėra informuoja-

²⁴¹ Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., 30 str. 1 d., <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

²⁴² Teismų įstatymas, 1994 m. gegužės 31 d., Nr. I-480, 4 str. 1 d., 6 str. 1 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493976

²⁴³ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, "Rodikliai, apibūdinantys neigaliųjų socialinę integraciją, socialinės apsaugos srityje", 2013 m., 1 psl., <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0C-B8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ndt.lt%2Ffiles%2Ffile%2Fstatistika%2F2013%2Fsocialines%2520integracijos%2520rodikliai.docx&ei=jT6IVIXoJ8fZapabgYgO&usq=AFQjCNHEK9iO2qBLLf8ZfsI07NmBX1vug&sig2=-JG6CIE0qDIMHj2Lphlcuww&bvm=bv.81456516.d.d2s>

²⁴⁴ Edita Žiobienė, Dovilė Juodkaitė, "Pagrindinių teisių agentūros tyrimo projektas dėl asmenų su intelekto negalia bei psichikos sveikatos problemomis teisės Lietuvoje", 2011 m., <http://fra.europa.eu/en/country-report/2012/country-thematic-reports-fundamental-rights-persons-intellectual-disabilities>

²⁴⁵ Psichikos sveikatos perspektyvos, "Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą

Dar sunkiau teisinė pagalba yra prieinama socialinės globos namuose gyvenantiems asmenims, turintiems psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią: socialinės globos institucijos įsikūrusios atokiose vietovėse, už bendruomenės ribų, o juose gyvenančių asmenų judėjimas ribojamas.

mi apie skundų teikimo tvarką ir procedūras bei galimybę gauti teisinę pagalbą.

Praktika rodo, jog abejonių kelia ir valstybės garantuojamos teisinės pagalbos, teikiamos negalią ar psichikos sveikatos sutrikimų turintiems vaikams, kokybė: teisininkai dažnai neturi elementarių žinių, kaip bendrauti su negalią ar psichikos sveikatos sutrikimų turinčiais vaikais; pasitaiko net išankstinių neigiamų nusistatymų vaiko atžvilgiu.²⁴⁶

Pats vaiko dalyvavimas teisminiuose procesuose daugeliu atvejų būna ribotas: dažnai nepaisoma paties vaiko nuomonės, vietoje to, išklausa tik vaiko atstovo (globėjo) ar teisininko pozicija arba Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistų ar psichologų išvados. Šios specialistų išvados taip pat dažnai būna parengtos neatsižvelgiant į tinkamą vaiko dalyvavimą šiuose procesuose. Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, dalyvavimas yra dar labiau ribotas.²⁴⁷

Kompetencijų, įgyvendinant vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teises, trūksta ir kitose nepilnamečių teisingumo sistemos srityse dirbantiems specialistams: tyrėjams, prokurorams, teisėjams.

Dėl Lietuvoje paplitusio neigiamo visuomenės požiūrio į psichikos sutrikimų ar negalią turinčius asmenis, teisminiuose procesuose tiek iki teismo tyrimo pareigūnų, probacijos tarnybos darbuotojų, tiek policijos psichologų tarpe taip pat juntama išankstinė prielaida, kad vaikas, turintis proto negalią ar psichikos sveikatos sutrikimų, automatiškai negali būti patikimas liudytojas. Pasak apklausose dalyvavusių pareigūnų, vaikai, turintys psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, dažnu atveju vėliau pakeičia savo pirminius parodymus, todėl vienaip ar ki-

administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka“, 2014 m., 14 psl., http://www.perspektyvos.org/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/MDAC_ataskaita_20140822.pdf

²⁴⁶ Psichikos sveikatos perspektyvos, „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka“, 2014 m., 14 psl., http://www.perspektyvos.org/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/MDAC_ataskaita_20140822.pdf

²⁴⁷ Psichikos sveikatos perspektyvos, „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka“, 2014 m., 15 psl., http://www.perspektyvos.org/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/MDAC_ataskaita_20140822.pdf

taip negali būti laikomi patikimais liudytojais.²⁴⁸ Deja, visiškai neatsižvelgiama į tai, kad netinkamai apklausiant vaiką jo parodymų tikslumas nukenčia ne dėl vaiko gebėjimų stokos, bet dėl netinkamai atliktos apklausos procedūros.

Dėl Lietuvoje paplitusio neigiamo visuomenės požiūrio į psichikos sutrikimų ar negalią turinčius asmenis, teisminiuose procesuose tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnų, probacijos tarnybos darbuotojų, tiek policijos psichologų tarpe taip pat juntama išankstinė prielaida, kad vaikas, turintis proto negalią ar psichikos sveikatos sutrikimų, automatiškai negali būti patikimas liudytojas.

Dėl savo raidos, pažintinių gebėjimų ypatumų ar patirtų traumuojančių išgyvenimų, vaikai yra ypatingi liudytojai teisiniuose procesuose. Dėl to tikslinga ir būtina vaikų apklausas vykdyti tam pritaikytose patalpose – vaikų apklausos kambariuose. Lietuvoje šiuo metu egzistuoja virš 40 nevyriausybinėse organizacijose, policijos komisariatuose ir teismuose įrengtų vaikų apklausos kambarių.²⁴⁹ Dauguma vaikų apklausos kambarių nepritaikyti vaiko poreikiams – šios patalpos dažnai mažos, nepatogios, jose daug nereikalingų daiktų, atitraukiančių bei blaškančių vaiko dėmesį. Kai kuriuose kambariuose įmontuota šioms patalpoms nepritaikyta garso įrašymo įranga ir mikrofonai, todėl pasitaiko atvejų, kuomet vaikai priversti keletą kartų pakartoti savo atsakymus.²⁵⁰ Pastebėtina, kad parodymų kartojimas pasižymi didele jų iškrepimo rizika – vaikai yra empatiški suaugusiųjų emocijoms ir subjektyviai su-

vokiamiems lūkesčiams, todėl reikalaujant kartoti parodymus dažnai juos keičia, siekdami pasiekti suaugusiojo pritarimą ar apskritai jų atsisako, ypač jei apklausiantis žmogus emociškai šaltas ar net priešiškas.

Valstybė neorganizuoja mokymų specialistams, kaip vykdyti vaikų apklausas ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo metu. Šiuo metu tokius mokymus organizuoja tik nevyriausybinės organizacijos, tačiau tardytojams, prokurorams ar teisėjams tokie mokymai nėra privalomi.²⁵¹

²⁴⁸ Psichikos sveikatos perspektyvos, „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka“, 2014 m., 11-12 psl., http://www.perspektyvos.org/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/MDAC_ataskaita_20140822.pdf

²⁴⁹ Paramos vaikams centras, „Įrengti vaikų apklausos kambariai Lietuvoje“, 2011 m., <http://www.vaikystebesmurto.lt/lt/kai-tu-vykandai-apklausas/vaik-apklausas-kambariai-lietuvoje>

²⁵⁰ Psichikos sveikatos perspektyvos, „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka“, 2014 m., 13 psl., http://www.perspektyvos.org/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/MDAC_ataskaita_20140822.pdf

²⁵¹ Psichikos sveikatos perspektyvos, „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka“

Lietuvos nevyriausybinų organizacijų ekspertinis potencialas šiandien leidžia teikti labai svarbias paslaugas vaikams teisiniuose procesuose, pavyzdžiui, organizuoti ir vykdyti vaikų apklausas, teikti psichologines konsultacijas ar krizių intervenciją. Tačiau praktikoje šis potencialas nėra išnaudojamas: nėra įtvirtintų procedūrų, kaip nevyriausybines organizacijas galėtų įsitraukti, nėra galimų teikti paslaugų aprašo, bei jų pirkimo iš NVO sektoriaus taisyklių. Be to, į NVO akiratį patenka nemažai vaiko teisių pažeidimų atvejų, todėl turi būti skatinamos galimybės NVO atstovauti vaikus teisinėje sistemoje.

Statistiniai duomenys, renkami Lietuvoje apie vaikus, tapusius nusikaltimo aukomis, atskleidžia informaciją tik apie vaiko lytį ir amžių, tačiau nėra renkami jokie duomenys apie vaiko negalią.²⁵²

Išvados ir rekomendacijos

Siekiant užtikrinti psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią turinčių vaikų teisę į teisingumą Lietuvoje, būtina:

- *Įgyvendinti sistemines reformas vaikų atstovavimo srityje, užtikrinant tinkamą vaiko pasirinkimą ir nuomonės išklaušymą bei kokybiškas teisinio atstovavimo paslaugas.*
- *Rinkti statistinius duomenis, atskleidžiančius informaciją apie vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, dalyvavimą teisiniuose procesuose, jų atstovavimą, apklausas, atsižvelgimą į vaikų nuomonę.*
- *Organizuoti mokymus teisėjams, ikiteisminio tyrimo pareigūnams, teisininkams ir advokatams apie vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisės į teisingą teismą tinkamą įgyvendinimą.*
- *Užtikrinti galimybes NVO atstovauti vaikus teisinėje sistemoje bei kitaip įsitraukti į teisinius procesus.*

ka“, 2014 m., 12 psl., http://www.perspektyvos.org/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/MDAC_ataskaita_20140822.pdf

²⁵² Psichikos sveikatos perspektyvos, „Vaikų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų ar negalią, teisė į teisingą teismą administracinėje, civilinėje ir baudžiamojoje teisėje Lietuvoje: tarptautinio tyrimo ataskaitos dalies santrauka“, 2014 m., 20 psl., http://www.perspektyvos.org/xinha/plugins/ExtendedFileManager/demo_images/MDAC_ataskaita_20140822.pdf

III. Valstybės garantuojama teisinė pagalba

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistema Lietuvoje skaičiuoja jau dešimtus praktikos metus. 2005 m. įvykdyta reforma buvo siekta išplėsti asmenų, kurie konkrečioje byloje gautų advokato teisinę pagalbą, už kurią mokėtų valstybė iš biudžeto lėšų, ratą.

2013 m. buvo priimta nauja *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo* redakcija.²⁵³ Pakeitimas buvo dar labiau praplėstas asmenų, turinčių teisę gauti nemokamą valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, ratas. Tokią teisę įgavo neveiksniais pripažinti asmenys, taip pat asmenys bylose dėl neteisėtai išvežto ar laikomo vaiko grąžinimo pagal 1980 m. spalio 25 d. *Hagos konvenciją*, neatsižvelgiant į šių asmenų turto ir pajamų lygį.

Tuo pačiu Įstatymo pakeitimai praplėtė ir subjektų, turinčių teisę teikti teisinę pagalbą konkrečioje byloje, ratą: numatyta galimybė teisinę pagalbą teikti bet kuriam asmens pasirinktam advokatui, taip pat suteikta teisė advokato padėjėjui teikti teisinę pagalbą konkrečioje byloje. Taigi, buvo praplėstas tiek teikiančių teisinę pagalbą, tiek gaunančių ją asmenų ratas.

2014 m. teisę gauti teisinę pagalbą konkrečioje baudžiamojoje byloje, neatsižvelgiant į asmens turto ir pajamų lygį, įgavo nepilnamečiai vaikai, nukentėję nuo nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai, dorovei ir kitose baudžiamosiose bylose, kai ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro motyvuotu nutarimu ar teismo motyvuota nutartimi pripažinta, kad įgaliotojo atstovo dalyvavimas būtinas.²⁵⁴

Pakeitimais taip pat sukonkretinta advokatų, teikiančių teisinę pagalbą, veiklos kokybės įvertinimo atlikimo tvarka: įvertinimui, kurį atlieka Lietuvos advokatūra, nustatytas vieno mėnesio terminas. Ši *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo* pakeitima, Teisingumo ministerija inicijavo, manydama, jog vidutiniškai apie šešis mėnesius trunkantis asmenų skundų dėl advokatų veiklos vertinimas yra per ilgas.

²⁵³ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d., Nr. XII-270, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=448797&p_tr2=2

²⁵⁴ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo Nr. VIII-1591 12, 13, 14, 21 ir 24 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. rugsėjo 25 d., Nr. XII-1149, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=483690&p_tr2=2

Beje, 2013-2014 m. Lietuvos advokatūra iškėlė vos dvi drausmės bylas advokatams, kurie teikia valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, vienoje kurių advokatui buvo paskirtas papeikimas, antroje – buvo apsiri- bota drausmės bylos svarstymu.²⁵⁵

Pasigirsta informacija dėl ne- tinkamos valstybės garantuoja- mos teisinės pagalbos advokatų teikiamų paslaugų kokybės: asmenys skundžiasi, jog advoka- tams nekokybiškai parengia dokumentus, nebūna byloms pasiruošę teismo nagrinė- jimo metu, užsienio piliečiams paskirti advokatai dažnai at- vyksta į teismo posėdžius prieš tai net nesusitikę su klientais ar negalėdami su jais susikalbėti.

Nors Lietuvos advokatūra turėtų atlikti teisi- nę pagalbą teikiančių advokatų veiklos koky- bės vertinimą, visgi teisinės pagalbos paslau- gų kokybė dar dažnai įvardijama kaip žemo lygio. Pažymėtina, jog praktikoje dažnai tiek iš asmenų, tiek iš nevyriausybiinių organiza- cijų pasigirsta informacija dėl netinkamos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokatų teikiamų paslaugų kokybės: asme- nys skundžiasi, jog advokatai nekokybiškai parengia dokumentus, nebūna byloms pasi- ruošę teismo nagrinėjimo metu, užsienio piliečiams paskirti advokatai dažnai atvyksta

į teismo posėdžius prieš tai net nesusitikę su klientais ar negalėdami su jais susikalbėti.

Aktuali ir valstybės išskolinimo advokatams už suteiktą antrinę teisinę pagalbą problema.²⁵⁶ Už 2013 m. advokatų suteiktas teises paslaugas valstybės išskolinimas beveik siekia 5,6 mln. litų (apie 1,6 mln. eurų).²⁵⁷

Siekiant spręsti šią problemą, numatyta pareiga asmenims, kuriems advoka- tas baudžiamojoje byloje paskiriamas privaloma tvarka, ir kurių turto ir paja- mų lygis viršija įstatymo nustatytus, sumokėti už valstybės paskirto advoka- to darbą, kai asmens atžvilgiu yra priimamas apkaltinamasis nuosprendis.²⁵⁸

Pažymėtina, kad tokios pareigos nustatymas asmenims tais atvejais, kai jų atžvilgiu priimamas apkaltinamasis nuosprendis, kelia abejonių dėl tokio teisinio reguliavimo atitikimo teisinės gynybos principui.

²⁵⁵ Lietuvos advokatūra, Advokatų garbės teismo ataskaita 2014 m., <http://www.advoco.lt/download/42328/advoka- tu%20garbes%20teismo%20ataskaita%202014.pdf>

²⁵⁶ "Valstybė advokatams skolinga beveik 3 mln. Lt", *delfi.lt*, 2013 m. rugpjūčio 14 d., <http://www.delfi.lt/news/dai- ly/law/valstybe-advokatams-skolinga-beveik-3-mln-lt.d?id=62081975>; <http://www.ve.lt/naujienos/ekonomika/ ekonomikos-naujienos/auga-isiskolinimai-valstybes-garantuojamiems-advokatams-1109866/>

²⁵⁷ Teisingumo ministerija, 2013 m. antrinės teisinės pagalbos ataskaita, http://www.teisinepagalba.lt/ dok/20140925_2013%20ATP%20ataskaita.pdf

²⁵⁸ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2013 m. gegužės 9 d., Nr. XII-270, 21 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=448797&p_tr2=2

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas netaikomas užsieniečiams, kurių teisę į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą įtvirtina *Užsieniečių teisinės padėties įstatymas*. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą užsieniečiams *Užsieniečių teisinės padėties įstatymo* nustatytais atvejais organizuoja Vidaus reikalų ministerija ar jos įgaliota institucija, organizuodama viešus pirkimus, kurių laimėtojai skelbiami mažiausią kainą pasiūlę teisiųjų paslaugų teikėjai. Abejotina, ar mažiausios kainos viešo pirkimo laimėtojo pasirinkimo kriterijus yra pakankamas ir tinkamas, siekiant užtikrinti, kad užsieniečiams teikiama teisinė pagalba būtų kokybiška.

Praktikoje dažna situacija, kai užsieniečiui, neteisėtai esančiam Lietuvos teritorijoje, ar užsieniečiui, kuris prašo prieglobsčio Lietuvoje, dėl jo teisinės padėties klausimų, valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikia Vidaus reikalų ministerijos ar jos įgaliotos institucijos paskirtas advokatas. Tuo pačiu metu to paties užsieniečio interesus jam iškeltoje baudžiamojoje byloje dėl neteisėto Lietuvos sienos kirtimo atstovauja kitas – ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro ar teismo paskirtas advokatas pagal *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo* nustatytą tvarką. Praktikoje tokia situacija lemia tai, kad tokių užsieniečių interesai nėra atstovaujami tinkamai, kadangi du skirtingi advokatai teikia teisinę pagalbą tam pačiam užsieniečiui dėl skirtingų klausimų, kurių išsprendimas dažnu atveju tiesiogiai priklauso vienas nuo kito, o tarp tokiu būdu paskirtų advokatų kliento interesų derinimo nėra.

Išvados ir rekomendacijos

- *Teigiamai vertintini pakeitimai, išplėtę asmenų, turinčių teisę teikti antrinę teisinę pagalbą, ratą.*
- *Trūksta priemonių, kurios padėtų užtikrinti teisinės paslaugas teikiančių advokatų konkurenciją – tokiu būdu būtų gerinama teikiamų teisinių paslaugų kokybė.*
- *Reikalinga griežtesnė ir atidesnė teikiamų antrinės teisinės pagalbos paslaugų kokybės priežiūra.*
- *Valstybės institucijoms formuojant biudžetą ir mažinant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemos administravimo išlaidas būtina spręsti valstybės įsiskolinimo advokatams problemą.*
- *Būtina imtis priemonių, kad teisinės pagalbos gavimo procesas būtų kuo paprastesnis, greitesnis ir aiškesnis vartotojui ir visuomenei.*

IV. Teismų atvirumas

2014 m. Nacionalinė teismų administracija atliko nemažą darbą transformuojant Lietuvos teismų sistemos įvaizdį internetinėje erdvėje ir dėjo apčiuopiamas pastangas, kad internete, svetainėje www.teismai.lt, būtų pasiekiami informacija, aktuali tiek vidutiniam interneto vartotojui, tiek tikslingai teismais ir jų darbu besidomintiems asmenims.

Tinklapis www.teismai.lt leidžia interneto vartotojui, kuris sąmoningai ieško informacijos apie teismų darbą, surasti bylų nagrinėjimo tvar-

Nuotraukoje – virtuali teismo posėdžių salė, Nacionalinės teismų administracijos projektas, <http://sale.teismai.lt/>

karaščius, bylų nutartis (LITEKO sistemose), bylų nagrinėjimo statistikas, teisėjų biografijas, teismų sudėtis ir kompetencijas ir kitą aktualią informaciją. Tačiau, siekiant ir toliau didinti šiuo metu žemą visuomenės pasitikėjimą teismais, svarbu suvokti, jog informacijos viešumas nėra pakan-

kama sąlyga teismų sistemos skaidrumui pasiekti. Sekantis žingsnis, kurį Nacionalinė teismų administracija turėtų žengti, yra užtikrinti, jog informacija ir duomenys, kurie yra paskelbti viešai, būtų aiškiai suprantami vidutiniam Lietuvos gyventojui. Tam gali pasitarnauti grįžtamojo ryšio surinkimo ir apdorojimo mechanizmai (pavyzdžiui, internetinės vartotojų tinklapyje apklausos). Šie mechanizmai, kartu su vartotojų elgsenos stebėseną (pavyzdžiui, „Google Analytics“ pagalba) gali informuoti tiek apie pasirinktos viešinti informacijos kategorijas, tiek jų pateikimo būdus. Vienas svarbiausių tokių metodų pasitelkimo tikslų – galimybė identifikuoti svarbiausias vartotojams informacijos ir duomenų kategorijas bei užtikrinti, jog būtent jos yra pasiekiamos suprantama ir aiškia kalba ir būdais.

Taip pat, svarbu užtikrinti, kad svarbiausios informacijos kategorijos apie teismų ir teisėjų darbą turėtų būti prieinamos atvirų duomenų principu, t. y. pateiktos kompiuteriu skaitomais formatais, nemokama

ir laisva pakartotinio panaudojimo licenzija.²⁵⁹ Duomenų teikimas atvirų duomenų principu leistų platesnei suinteresuotų asmenų ir organizacijų grupei nesudėtingai pakartotinai panaudoti duomenis ir kurti naujus tinklapius, įrankius ar įgalintų kurti išsamias tų duomenų analizes.

Išvados ir rekomendacijos

- *Siekiant ir toliau didinti šiuo metu žemą visuomenės pasitikėjimą teismais, svarbu užtikrinti ne tik faktinį informacijos prieinamumą ir viešumą internete, bet ir tai, kad informacija būtų aiškiai suprantama vidutiniam Lietuvos gyventojui. Tam gali pasitarnauti vartotojų elgsenos analizės bei grįžtamojo ryšio surinkimo mechanizmų įdiegimas.*
- *Taip pat svarbu užtikrinti, kad svarbiausios informacijos kategorijos apie teismų ir teisėjų darbą būtų prieinamos atvirų duomenų principu – tai leistų asmenims duomenis naudoti pakartotinai nemokamai komerciniais ir nekomerciniais tikslais.*

²⁵⁹ Daugiau apie atvirų duomenų standartus – Transparency International Lietuvos skyrius, “5 atvirų duomenų teikimo principai”, http://transparency.lt/media/filer_public/2013/10/31/5_atviru_duomenu_teikimo_principai_1.pdf

TEISĖ Į PRIVATŲ IR ŠEIMOS GYVENIMĄ.

8 STRAIPSNIS

I. Reprodukcinės teisės ir lytinis švietimas

Reprodukcinės teisės yra žmogaus teisių paketo integrali dalis, tačiau Lietuvoje šios teisės iki šiol nėra užtikrintos įstatyminiu lygmeniu. Nors įvairūs įstatymų projektai rengiami nuo 2002 m., dėl politinės valios stokos bei didžiulio Romos katalikų bažnyčios pasipriešinimo iki šiol nebuvo pasiektas politinis susitarimas dėl jų priėmimo.

2013-2014 m. reprodukcinę teisių užtikrinimui Lietuvoje buvo kontroversiški. Iš vienos pusės visuomenėje itin didelio atgarsio (ir, daugeliu atveju, pasipriešinimo) sulaukė bandymai įstatymu uždrausti nėštumo nutraukimą, numatant tik itin siauras išimtis; iš kitos pusės – atgimė diskusijos dėl pagalbinių apvaisinimo reglamentavimo ir buvo rengiami du alternatyvūs reprodukcinės teisės ir susijusias paslaugas reguliuojantys teisės aktai. Aptariamam laikotarpiui nė viena iš teisinių iniciatyvų priimta nebuvo.

Diskusiją dėl abortų uždraudimo Lietuvoje inicijavo 2013 m. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (toliau – LLRA) pateiktas *Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo projektas*.²⁶⁰ Nors dar 2010 m. atlikta viešosios nuomonės apklausa parodė, jog didžioji dauguma (84%) Lietuvos gyventojų palaiko moters teisę pačiai nuspręsti dėl savo nėštumo,²⁶¹ LLRA įstatymo iniciatyva siūlo iš moters tokią teisę atimti.

Projektu siekiama įtvirtinti, kad „žmogaus gyvybė prasideda nuo moters apvaisinimo“ ir kad visi su tuo susiję klausimai sprendžiami tei-

²⁶⁰ Gyvybės apsaugos prenatalinėje fazėje įstatymo projektas, 2013 m. kovo mėn. 10 d., Nr. XIIP-337, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=444122&p_tr2=2

²⁶¹ Inga Saukienė, “84 proc. lietuvių pateisintų abortą“, *delfi.lt*, 2010 m. rugpjūčio 9 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/health/84-proc-lietuviu-pateisintu-aborta.d?id=35265819>

kiant prioritetą „vaiko prenatalinėje fazėje teisėms“.²⁶² Projektas iš esmė pakeičia šiuo metu galiojančią nėštumo nutraukimo tvarką,²⁶³ *de facto* nustatydamas bendrą draudimą moterims nutraukti nėštumą, išskyrus dvi išimtis: kai „nėštumas gresia nėščios moters gyvybei ar sveikatai“ ir „kai yra pagrįstų įtarimų, jog nėštumas atsirado dėl nusikalstamų veikų.“²⁶⁴ Visais kitais nėštumo nutraukimo atvejais, taip pat ir nutraukus nėštumą moters sprendimu, būtų taikoma baudžiamoji atsakomybė.²⁶⁵ Pavyzdžiui, už „vaiko prenatalinėje fazėje“ susargdinimą ar sunkų sužalojimą tiek gydytojui, tiek pačiai moteriai grėstų areštas arba laisvės atėmimas iki dviejų metų.²⁶⁶

2013 m. spalio 14 d. Vyriausybė priėmė išvadą nepritari abortų draudimą siūlančiam *Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo projektui* bei susijusiems teisės aktams, kurie įtvirtina baudžiamąją atsakomybę už nėštumo nutraukimą.²⁶⁷ Tačiau įstatymo projektas vis tiek buvo svarstomas toliau: Seimo sveikatos reikalų komitetas nutarė iš esmės įstatymo projektui pritarti.²⁶⁸ Be to, buvo pateiktas *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo* 8 straipsnio pakeitimo pasiūlymas, pagal kurį įtvirtinama vaiko teisė būti sveikam nuo pradėjimo momento.²⁶⁹

JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas 2014 m. liepos 18 d. savo Baigiamuosiuose pastebėjimuose Lietuvai pabrėžė, kad Komitetui kelia susirūpinimą 2013 m. įstatymo projektas, kuriuo siekiama uždrausti saugius ir teisėtus abortus bei kontraceptinių priemonių prieinamumą.²⁷⁰ JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas ne kartą teigė, jog abortų draudimas pažeidžia moterų teisę į sveikatą ir gyvybę

²⁶² Gyvybės apsaugos prenatalinėje fazėje įstatymo projektas, 2013 m. kovo mėn. 10 d., Nr. XIIP-337, 1-2 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=444122&p_tr2=2

²⁶³ Sveikatos apsaugos ministerijos įsakymas „Dėl Nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“, 1994 m. sausio mėn. 28 d., Nr. 50, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=14276&p_query=&p_tr2=

²⁶⁴ Gyvybės apsaugos prenatalinėje fazėje įstatymo projektas, 2013 m. kovo mėn. 10 d., Nr. XIIP-337, 6 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=444122&p_tr2=2

²⁶⁵ Baudžiamojo kodekso 135, 142 straipsnių pakeitimo bei papildymo ir Kodekso papildymo 131(1) straipsniu, 2013 m. kovo 10 d., XIIP-338, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=444123

²⁶⁶ Baudžiamojo kodekso 135, 142 straipsnių pakeitimo bei papildymo ir Kodekso papildymo 131(1) straipsniu, 2013 m. kovo 10 d., XIIP-338, 135 str. 3 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=444123

²⁶⁷ Vyriausybės nutarimas „Išvada Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo projektui“, 2013 m. spalio 14 d., Nr. 920, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=457720

²⁶⁸ Sveikatos reikalų komiteto išvada Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo projektui, 2013 m. gruodžio 11 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=462307

²⁶⁹ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 8 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2013 m. birželio 27 d., Nr. XIIP-606(2), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=452254

²⁷⁰ JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Baigiamieji pastebėjimai dėl penktojo Lietuvos periodinio pranešimo, 2014 m. liepos 18 d., 36 paragrafas, [file:///C:/Users/jurate/Downloads/cedaw%20concluding%20observations%20lr%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/jurate/Downloads/cedaw%20concluding%20observations%20lr%20(4).pdf)

bei Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims 12 straipsnį.²⁷¹ Komitetas Lietuvai rekomendavo susilaikyti nuo įstatymų ar jų pataisų, kurios apribotų moterų teisę į saugius ir teisėtus abortus, priėmimo, o vietoje jų priimti rengiamus įstatymų projektus dėl reprodukcinės sveikatos ir dirbtinio apvaisinimo.²⁷²

Nepaisant kritiškų Vyriausybės, Seimo Teisės departamento bei Europos teisės departamento išvadų,²⁷³ *Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo projektas* 2014 m. galutinai apsvaistytas nebuvo, tad tikėtina, kad 2015 m. jo svarstymas Seime tęsis.

Kaip atsvara moters teises ribojantiems teisės aktų projektams, buvo iniciuoti du lygiagrečiai vykę *Reprodukcinės sveikatos įstatymo* parengimo procesai: vienas vyko Seime, kitas – Socialinės apsaugos ir darbo ministerijoje (toliau – SADM).²⁷⁴ SADM parengtas projektas įtvirtina pažangų reglamentavimą, numatydamas moters teisę į medicininį abortą, taip pat Sveikatos apsaugos ministerijos atsakomybę organizuoti visuomenės lytinį švietimą ir įtraukti lytinį ugdymą į moksleivių bendro lavinimo programas. Tuo tarpu Sveikatos apsaugos ministerijos rengtas *Reprodukcinės sveikatos įstatymo projektas* nemažai dėmesio skiria jaunimui palankių sveikatos priežiūros paslaugų modelio sukūrimui, tačiau projektas kritikuotinas dėl privalomo 72 valandų laukimo periodo prieš chirurginį abortą.²⁷⁵

Tikėtina, jog 2015 m. Seime svarstant *Reprodukcinės sveikatos įstatymo projektą*, daugiausiai pasipriešinimo iš gyvybės apsaugos prenatalinėje fazėje šalininkų pusės sukels numatoma medicininio aborto galimybė, ir lytinio ugdymo bei švietimo klausimas.

²⁷¹ JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Baigiamieji pastebėjimai dėl Kolumbijos, 1999 m., A/54/38/Rev.1, 393 paragrafas, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/reports/21report.pdf>; Baigiamieji pastebėjimai dėl Meksikos, 1998 m., A/53/38/Rev.1, 426 paragrafas, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/reports/18report.pdf>; JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto 2011 m. spalio 17 d. sprendimas byloje *L.C. prieš Peru*, pareiškimo Nr. 22/2009, <http://goo.gl/F6yCds>

²⁷² JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Baigiamieji pastebėjimai dėl penktojo Lietuvos periodinio pranešimo, 2014 m. liepos 18 d., 37 paragrafas, [file:///C:/Users/jurate/Downloads/cedaw%20concluding%20observations%20lt%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/jurate/Downloads/cedaw%20concluding%20observations%20lt%20(4).pdf)

²⁷³ Teisės departamento išvada “Dėl Lietuvos Respublikos gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymo projekto”, 2013 m. kovo 25 d., Nr. XIIP-337, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=445008&p_tr2=2; Europos departamento išvada Įstatymų projektams Reg. Nr. XIIP-337 - XIIP-339, 2013 m. kovo 27 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=445148&p_tr2=2

²⁷⁴ Reprodukcinės sveikatos įstatymo projektas, 2014 m. kovo 13 d., Nr. XIIP- 1591, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=467170&p_tr2=2; Sveikatos apsaugos ministerija, “Stiprinant bendradarbiavimą reprodukcinės sveikatos srityje – dėmesys jaunimui”, 2014 m. gegužės 23 d., <http://www.sam.lt/go.php/lit/Stiprinant-bendradarbiavima-reprodukcinės-sveikatos-srityje--dėmesys-jaunimui>

²⁷⁵ Lauryna Vireliūnaitė, “Rimantė Šalaševičiūtė: 72 valandų apmąstymų terminas prieš abortą bus įteisintas”, *15min.lt*, 2014 m. rugsėjo 29 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/rimante-salaseviciute-72-valandu-apmastymu-terminas-pries-aborta-bus-56-456401?cf=df>

*Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projekto*²⁷⁶ priėmimo procesas sustojo 2011 m., tačiau 2014 m. Sveikatos apsaugos komitetas pasiūlė projektą grąžinti svarstymui pagrindiniame komitete.²⁷⁷

2013-2014 m. svarstytas *Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas*²⁷⁸ kritikuotinas dėl labai ribotų pagalbinio apvaisinimo galimybių įtvirtinimo: projektas numato pagalbinio apvaisinimo galimybę tik susituokusiai ar partnerystę įregistravusiai moteriai ir tik naudojant jos vyro ar partnerio lytines ląsteles. Kadangi šiai dienai Lietuvoje dar neegzistuoja galimybė registruoti partnerystę, nesusituokusioms moterims pagalbinio apvaisinimo galimybę pagal siūlomą sistemą yra neįmanoma.

Įstatymo projektas taip pat svarbią reikšmę teikia embrionų apsaugai, t. y. numatoma, kad embrionų redukcija (dalies embrionų sunaikinimas gimdos ertmėje daugiavaisio nėštumo atveju)²⁷⁹ galima tik gydytojų konsiliumo sprendimu, kai tai kelia pavojų nėščiosios gyvybei. Įstatymas uždraudžia surogaciją,²⁸⁰ ir lytinių ląstelių įvežimą į Lietuvą, pavyzdžiui, lytinių ląstelių siuntimas iš užsienio spermų bankų nėra įmanomas.

Nors Lietuvoje kas penkta šeima susiduria su nevaisingumu, o ateityje tai gali būti aktualu kas trečiai šeimai, *Pagalbinio apvaisinimo įstatymo* priėmimui trukdo katalikų bažnyčios neigiamas požiūris į jį.²⁸¹ JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas 2014 m. liepos 18 d. išreiškė apgailestavimą, kad pagalbinis apvaisinimas Lietuvoje, nepaisant aukšto nevaisingumo lygio, nėra subsidijuojamas, ir rekomendavo priimti *Pagalbinio apvaisinimo įstatymą*.²⁸²

²⁷⁶ Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas, 2011 m. gegužės 7 d., Nr. XIP-2502(2), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=399026

²⁷⁷ Sveikatos reikalų komiteto posėdžio dėl Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projekto protokolai, 2014 m. lapkričio 20 d., Nr. 111-P-40, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=488344&p_tr2=2

²⁷⁸ Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas, 2011 m. gegužės 7 d., Nr. XIP-2502(2), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=399026

²⁷⁹ Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas, 2011 m. gegužės 7 d., Nr. XIP-2502(2), 2 str. 3 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=399026

²⁸⁰ Surogacija – tai civiliniai sandoriai, kai viena moteris įsipareigoja pastoti, išnešioti ir pagimdžiusi perduoti kitam asmeniui ar asmenims kūdikį, atsisakydama savo motinystės teisių į pagimdytą vaiką; Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas, 2011 m. gegužės 7 d., Nr. XIP-2502(2), 11 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=399026

²⁸¹ Nemira Pumprickaitė, "Gyd. G. Bogdanskienė: pagalbinio apvaisinimo įstatymą priimti trukdo politikai ir bažnyčia", *lrt.lt*, 2014 m. lapkričio 24 d., http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/79999/gyd._g._bogdanskienė_pagalbinio_apvaisinimo_įstatymą_priimti_trukdo_politikai_ir_bažnyčia

²⁸² JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Baigiamieji pastebėjimai dėl penktojo Lietuvos periodinio pranešimo, 2014 m. liepos 18 d., 36 paragrafas, [file:///C:/Users/jurate/Downloads/cedaw%20concluding%20observations%20lt%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/jurate/Downloads/cedaw%20concluding%20observations%20lt%20(4).pdf)

2012 m. Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtinta *Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo metodinė medžiaga yra pilna klaidingos, netikslios, religinėmis dogmomis paremtos informacijos. Pavyzdžiui, teigiama, jog bet kokia kontracepcija yra kenksminga žmogaus fizinei ir psichinei sveikatai; kad priešvedybiniai lytiniai santykiai sukelia emocines traumas; kad skaistumas yra lytiškumo pamatas; kad dažnai moterį ryžtis abortui paskatina vyras ar draugas; kad mergina daug mažiau traumuojama tada, jeigu ji pagimdo kūdikį ir atiduoda jį įvaikinimui; priešvedybiniai lytiniai santykiai sulyginami su nusikalstamos veikos (plėšikavimo) darymu; ir kt.*

Lietuvoje iki šiol nevykdomas tinkamas lytinis ugdymas, trūksta jaunimui palankių reprodukcinės sveikatos paslaugų bei informacijos apie jas. 2012 m. Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtinta *Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo metodinė medžiaga yra pilna klaidingos, netikslios, religinėmis dogmomis paremtos informacijos. Pavyzdžiui, teigiama, jog bet kokia kontracepcija yra kenksminga žmogaus fizinei ir psichinei sveikatai; kad priešvedybiniai lytiniai santykiai sukelia emocines traumas; kad skaistumas yra lytiškumo pamatas; kad dažnai moterį ryžtis abortui paskatina vyras ar draugas; kad mergina daug mažiau traumuojama tada, jeigu ji pagimdo kūdikį ir atiduoda jį įvaikinimui; priešvedybiniai lytiniai santykiai sulyginami su nusikalstamos veikos (plėšikavimo) darymu; ir kt.*²⁸³ Ši medžiaga yra integruojama į etikos ir tikybos pamokas Lietuvos mokyklose.

2014 m. pabaigoje Švietimo ir mokslo ministerijos pavedimu sudaryta nauja darbo grupė, turinti parengti *Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos projektą*. Tačiau galima teigti, kad darbo grupė suformuota tendencingai: į ją pakviestos religinės organizacijos (Lietuvos vyskupų konferencija, Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorija) ir žmogaus teisių principams prieštaraujančią šeimos sampratą skatinančios organizacijos (Nacionalinė šeimų ir tėvų asociacija, Lietuvos tėvų forumas), tačiau neatstovaujamos mokslu grįstą ugdymą jaunimui siūlančios organizacijos (Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija), žmogaus teisių ir moterų organizacijos.²⁸⁴ Tokia grupės sudėtis neužtikrina, kad rengiant programą būtų atsižvelgta į nuomonių pluralizmą, atsispindėtos besikeičiančios visuomenės nuostatos bei integruota žmogaus teisių paradigma.

²⁸³ "Rengimas šeimai: socialinės kompetencijos ugdymas tikybos ir etikos pamokose", Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo metodinė medžiaga, 2012 m., http://www.upc.smm.lt/ugdymas/vidurinis/rekomendacijos/failai/seima/RENGIMAS_%C5%A0EIMAI_SOCIALIN%C4%96S_KOMPETENCIJOS_UGDYMAS_TIKYBOS_IR_ETIKOS_PAMOKOSE.pdf

²⁸⁴ Indrė Leonavičiūtė, "Lytiškumo ugdymo planus švietimo ministerija saugo kaip valstybės paslaptį", 2015 m. sausio 12 d., <http://www.universitetozurnalistas.kf.vu.lt/2015/01/lytiskumo-ugdymo-planus-svietimo-ministerija-saugo-kaip-valstybes-paslapti/>

Išvados ir rekomendacijos

- *Pagirtinos pastangos priimti Reprodukcinės sveikatos ir Pagalbinio apvaisinimo įstatymus, tačiau tai, kad įstatymų projektai vis stringa ir nėra svarstomi Seime, rodo politinės valios stoką. Reprodukcinės teisės – kaip svarbios žmogaus teisės – turėtų būti laikomos vienu prioritetinių klausimų.*
- *Pagirtina, kad Vyriausybė, Europos teisės departamentas prie Teisingumo ministerijos ir Seimo Teisės reikalų departamentas kritiškai įvertino Gyvybės prenatalinėje fazėje apsaugos įstatymą, kaip siaurinantį moters teisę į privatų gyvenimą. Šis ir kiti panašūs įstatymų projektai neturėtų būti toliau svarstomi.*
- *Būtina į rengiamą teisinę bazę įtraukti jaunimui draugiškas reprodukcinės sveikatos paslaugas bei užtikrinti nešališką ir objektyvų jaunimo švietimą lytiškumo ir reprodukcinės sveikatos klausimais. Šiuo metu galiojanti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo metodinė medžiaga prieštarauja nacionalinių ir tarptautinių žmogaus teisių aktų principams bei prisideda prie struktūrinės moterų diskriminacijos didinimo.*

II. Asmens duomenų apsauga

Asmens duomenų apsauga Lietuvoje išsamiau reglamentuota nuo 1996 m. specialiu *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymu*,²⁸⁵ priimtu įgyvendinant ES direktyvą 95/46/EB.²⁸⁶ Kai kurie asmens duomenų apsaugos teisės aspektai yra reglamentuoti specialiuose įstatymuose, pavyzdžiui, *Elektroninių ryšių įstatyme*.²⁸⁷

Asmens duomenų teisinės apsaugos reguliavimas 2013-2014 m. laikotarpiu pasižymėjo iš esmės nesisteminio požiūriu. Duomenų apsaugos reguliavimo iniciatyvų imtasi sprendžiant pavienius viešojo sektoriaus klausimus, bet esminės problemos toliau ignoruotos.

2013 m., Lietuvos pirmininkavimo Europos Sąjungai laikotarpiu, nepa-

²⁸⁵ Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, 1996 m. birželio 11 d., Nr. I-1374, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=400103

²⁸⁶ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 95/46/EB dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo, 1995 m. spalio 24 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:31995L0046&from=EN>

²⁸⁷ Elektroninių ryšių įstatymas, 2004 m. balandžio 15 d., Nr. IX-2135, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=463812

Nuotraukoje – protestas Vienoje prieš masinių duomenų saugojimą, 2012 m., <http://www.npr.org/2012/04/30/151688976/europe-pressures-u-s-tech-on-internet-privacy-laws>

vyko priimti naujo ES Reglamento dėl asmens duomenų teisinės apsaugos, jo priėmimą atidedant neapibrėžtam laikotarpiui. Nei pirmininkavimo ES laikotarpiu, nei vėliau Lietuva neišsakė aiškios pozicijos dėl 2013-2014 m. paaiškėjusių asmens duomenų teisinės apsaugos problemų, susijusių su teisės saugos ir specialiųjų tarnybų vykdomu masiniu asmens duomenų ir kitos privačios

informacijos rinkimu, kurio mastą atskleidė Edvardas Snoudenas.

Nors 2013-2014 m. laikotarpiu ES Teisingumo teismas priėmė du svarbius sprendimus, kurie yra reikšmingi asmens duomenų teisei apsaugai – dėl masinio duomenų saugojimo,²⁸⁸ ir dėl teisės būti užmirštam internete,²⁸⁹ šie sprendimai valstybės lygmeniu entuziazmo nesulaukė. Priešingai, 2014 m. pabaigoje priimtu *Kibernetinio saugumo įstatymu* buvo nustatytos papildomos asmens duomenų teisinės apsaugos išimtytys, tuo parodant, kad neketinama atsisakyti masinio duomenų rinkimo.

Nepaisant atitikimo principinėms ES taisyklėms, asmens duomenų apsauga Lietuvoje iš esmės išlieka nominali. Tą sąlygoja trys pagrindinės priežastys. Pirma, itin mažos sankcijos už teisių į asmens duomenų apsaugą pažeidimus ir nepakankami administraciniai resursai skirti teisei į asmens duomenų apsaugą apginti. Antra, nevienoda asmens duomenų apsauga privačiame ir valstybiniame sektoriuje. Trečia, nepakankamas privatumo kaip viešosios vertybės, konstitucinės teisės suvokimas visuomenėje.

Sankcijos už asmens duomenų apsaugos pažeidimus yra nustatytos

²⁸⁸ ESTT 2014 m. balandžio 8 d. sprendimas sujungtose bylose C-293/12 ir C-594/12 dėl masinio duomenų saugojimo (data retention)

²⁸⁹ ESTT 2014 m. gegužės 13 d. sprendimas C-131/12 dėl teisės būti užmirštam internete

Nei pirmininkavimo ES laikotarpiu, nei vėliau Lietuva neišsakė aiškios pozicijos dėl 2013-2014 m. paaiškėjusių asmens duomenų teisinės apsaugos problemų, susijusių su teisėsaugos ir specialiųjų tarnybų vykdomu masiniu asmens duomenų ir kitos privačios informacijos rinkimu, kurio mastą atskleidė Edvardas Snoudenas.

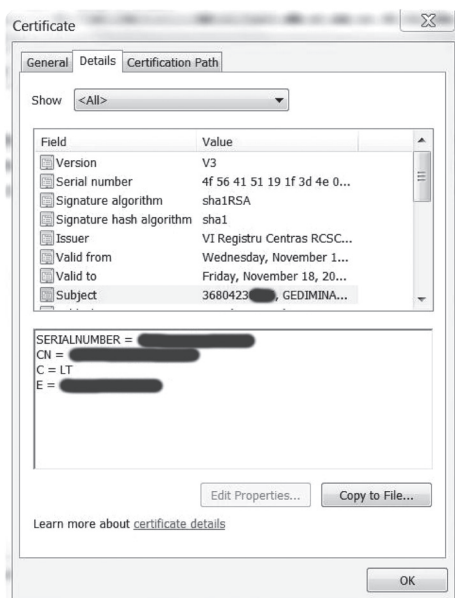
*Administracinių teisės pažeidimų kodekse;*²⁹⁰ jos buvo nustatytos 1998 m. ir nuo to laiko liko neperžiūrėtos. Maksimali galima sankcija – 2000 litų (apie 580 eurų) bauda,²⁹¹ kuri, ginant konstitucines teises, yra nepakankama. Paminėtina, kad civilinė atsakomybė už asmens duomenų teisinės apsaugos pažeidimus (tais atvejais, kai tai nesusiję su privačios informacijos paviešinimu žiniasklaidoje ir/ar garbės bei orumo gynimu) praktikoje iš esmės netaikoma. Lietuvoje nustatytų sankcijų neproporcingumas geriausiai matyti lyginant jas su ES Reglamento dėl asmens duomenų teisinės apsaugos projekte siūlomomis sankcijomis, kurios yra didesnės tūkstančius kartų.

Asmens duomenų apsaugos priežiūros institucijos – Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos (toliau – VDAI) – administraciniai resursai ir faktinė galia yra nepakankami, todėl didesnių asmens duomenų tvarkytojų (finansų įstaigų, prekybos tinklų, interneto paslaugų tiekėjų) priežiūra privačiame sektoriuje, ar juo labiau viešajame, ypač teisėsaugos, sektoriuje yra ribota, neveiksminga. Šiuo metu VDAI vaidmuo daugiausia yra pasyvus, tiriami viešai išaiškėję pažeidimai arba reaguojama į skundus. Tokiu būdu galima daryti išvadą, kad didžioji dalis asmens duomenų pažeidimų Lietuvoje lieka latentiniai, o už asmens duomenų pažeidimus atsakingi asmenys (ypač viešajame sektoriuje) lieka nebaudžiami. VDAI taip pat neturi teisėkūros iniciatyvos asmens duomenų teisinės apsaugos srityje.

Antra problema yra nevienoda asmens duomenų apsauga privačiame ir valstybiniame sektoriuje. Viešasis sektorius, disponuojantis didžiausiais asmens duomenų kiekiais ir ypač jautriais asmens duomenimis, yra nepakankamai atskaitingas už jų apsaugą. Be to, užuot stiprindamos asmens duomenų apsaugą ir rodydamos pagarbos privatumui pavyzdį, įvairios institucijos kuria sau palankias teises išimtis. Incidentai, susiję su ypač grubiais arba sunkiausiais pasekmės sukeliančiais asmens duomenų apsaugos teisių pažeidimais Lietuvoje, yra sietini būtent su

²⁹⁰ Administracinių teisės pažeidimų kodeksas, 1984 m. gruodžio 13 d., Nr. X-4449, 214(14)-214(17) str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493978

²⁹¹ Administracinių teisės pažeidimų kodeksas, 1984 m. gruodžio 13 d., Nr. X-4449, 214(14)-214(17) str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493978

viešuoju sektoriumi. Tarp jų paminėtini kartotiniai atvejai, kai policijos pareigūnai galimai prekiavo asmens duomenimis,²⁹² arba dėl teismo darbuotojų kaltės buvo paviešinti nepilnamečių, susijusių su seksualine prievarta, asmens duomenys.²⁹³ Nepaisant rezonanso žiniasklaidoje šių incidentų baigtis ir kaltininkams taikyta atsakomybė yra neaiški.

Dar vienas iliustratyvus viešojo sektoriaus požiūrio į privatumą pavyzdys yra per 2013–2014 m. neįgyvendintas Vyriausiojo administracinio teismo sprendimas dėl privatumo pažeidimų VI “Registru centras” išduodamuose elektroninio parašo

sertifikatuose.²⁹⁴ Vietoje to, kad būtų apsaugotas pasirašančių asmenų privatumas elektroniniuose parašuose, 2013–2014 m. laikotarpiu buvo priimti prieštaringi teisės aktai, iškraipantys asmens duomenų teisinės apsaugos sistemą (dirbtinai sukuriant teisės aktų koliziją) ir sąlygojantys besitęsiantį asmens kodų viešinimą viešuose elektroninių parašų sertifikatuose.

Viešojo sektoriaus siekį apriboti asmens duomenų teisinę apsaugą, nustatant specialias išimtis ir tęsiant masinį asmens duomenų tvarkymą, rodo 2014 m. priimtas *Kibernetinio saugumo įstatymas*.²⁹⁵ Šiame įstatyme nustatytos ypač plačios teisės saugos struktūrų teisės rinkti elektroninius asmens duomenis, t. y. “*informaciją, reikalingą teisės pažeidimams, galimai turintiems nusikalstamos veikos požymių, kibernetinėje erdvėje užkardyti ir tirti*“, nėra atsvertos proporcingais privatumo ir asmens duomenų teisinės apsaugos saugikliais. Šios informacijos teikimo tvarka ir sąlygos numenkintos iki reglamentavimo poįstatyminiuose aktuose.

²⁹² “Alytaus policijos pareigūnai įtariami neteisėtai rinkę asmens duomenis”, *15min.lt*, 2013 m. vasario 7 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/alytaus-policijos-pareigunai-itariami-neteisetai-rinke-asmens-duomenis-56-304478>

²⁹³ Inga Smaskienė, “Skandalas: detales apie moksleivės patirtą seksualinę prievartą nagrinėjo visa mokykla”, *delfi.lt*, 2014 m. birželio 4 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/law/skandalas-detales-apie-moksleives-patirta-seksualine-prievarta-nagrinejo-visa-mokykla.d?id=64964429>

²⁹⁴ Vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gruodžio 18 d. sprendimas dėl privatumo pažeidimų VI Registru centras išduodamuose elektroninio parašo sertifikatuose

²⁹⁵ Kibernetinio saugumo įstatymas, 2014 m. gruodžio 11 d., Nr. XII-1428, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=492070&p_tr2=2

Beveik analogiškas atvejis – finansinių duomenų masinis teikimas mokesčių priežiūros institucijoms, siūlomas nustatyti *Mokesčių administravimo įstatymo* pakeitimais.²⁹⁶ Nors pastarieji siūlymai dar nepriimti, tačiau jų priėmimo procedūra yra pasistūmėjusios ir tikėtinos 2015 m.

Minėta praktika ir teisės aktai demonstruoja vienašališką valstybės intervenciją į asmens privatumą, nenustatant tam net teisminės priežiūros ir nesuteikiant jokių galimybių ginti savo privatumą tuo metu, kai jis pažeidžiamas. ES 29 straipsnio duomenų apsaugos darbo grupės nutarimu pabrėžiama, kad nacionaliniuose įstatymuose turėtų būti atsisakyta masinio asmens duomenų tvarkymo, vietoje jo nustatant duomenų diferencijavimo, ribojimo ir išskyrimo taisykles, taip pat užtikrinant, kad duomenys valstybinėms struktūroms būtų prieinami tik esant būtinybei.²⁹⁷ Į šiuos siūlymus Lietuvoje kol kas neįsiklausyta.

Privačiame sektoriuje 2013-2014 m. laikotarpiu taip pat išliko svarbių asmens duomenų teisinės apsaugos problemų (ypač dėl asmens duomenų panaudojimo rinkodarai),²⁹⁸ tačiau atsirado ir geros praktiškos apraiškų, pavyzdžiui, senesnių interneto komentarų slėpimas interneto žiniasklaidos priemonėse, taip apribojant dažnai neigiamos informacijos viešą sklaidą.

Privatumas nėra gerbiamas, nėra skiepijamas kaip vertybė švietimo sistemoje ir šeimoje, nėra suvokiamas kaip svarbi konstitucinė teisė, todėl dažnai asmenys patys neapgalvotai platina privačią informaciją socialiniuose tinkluose, internete.

Viešojo sektoriaus požiūris į asmens duomenų apsaugą yra bendros privatumo devalvacijos visuomenėje išraiška ir tuo pačiu viena iš priežasčių. Privatumas nėra gerbiamas, nėra skiepijamas kaip vertybė švietimo sistemoje ir šeimoje, nėra suvokiamas kaip svarbi konstitucinė teisė, todėl dažnai asmenys patys neapgalvotai platina privačią informaciją socialiniuose tinkluose, internete. Tėvai ypač neatsakingai socialiniuose tinkluose talpina informaciją apie vaikus, tuo rodydami neigiamą pavyzdį ir jaunajai kartai. Dėl tų pačių priežasčių taikstomasi su privatumo ribojimais darbo vietoje ir gyvenamojoje aplinkoje.

²⁹⁶ Mokesčių administravimo įstatymo Nr. IX-2112 28, 41, 55, 61, 68, 87, 89, 101, 104(1), 104(2), 110, 111, 129, 131, 154 straipsnių pakeitimo, Įstatymo papildymo 55(1) straipsniu bei 56, 57, 58, 59, 60 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projektas, 2014 m., 3 ir 4 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=473864

²⁹⁷ ES 29 straipsnio duomenų apsaugos darbo grupės nutarimas, 2014 m. rugpjūčio 1 d., WP 220, http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/documentation/opinion-recommendation/files/2014/wp220_en.pdf

²⁹⁸ Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, "Dėl mobiliojo ryšio operatorių vykdomos tiesioginės rinkodaros"; 2014 m. kovo 28 d., <https://www.ada.lt/go.php/lit/IMG/188>

Deja, privatumo devalvacijos atmosferoje jo apsauga menkai rūpi ir valstybei. Kaip minėta, per beveik du dešimtmečius Lietuvoje nesiimta jokių iniciatyvų griežtinti atsakomybę už asmens duomenų teisinės apsaugos pažeidimus, net jeigu jie sukėlė didelę žalą ar žalą nepilnamečiams, taip pat nemėginta reglamentuoti privatumo socialiniuose tinkluose ar darbo vietoje. Teisinis reglamentavimas dažniausiai nustatomas *post factum*, reaguojant į rezonansinius incidentus, be to yra abstraktus, o administracinė praktika nenuosekli. Į naują ES praktiką privatumo apsaugos srityje Lietuva taip pat reaguoja vangiai.

Išvados ir rekomendacijos

- *Asmens duomenų apsaugos situacija Lietuvoje 2013-2014 m. iš esmės degrado, vien dėl to, kad nuolat didėjančio valstybės ir privačių subjektų kišimosi į asmens privatumą kontekste, asmens duomenų ir privatumo apsaugos reglamentavimas ir praktika išliko statiški ar pasipildė naujomis išimtimis, tenkinančiomis siaurus interesus. Naujame nacionaliniame teisiniame reglamentavime, priimtame šiuo laikotarpiu, (pavyzdžiui, Kibernetinio saugumo įstatyme) menkai vadovautasi konstituciniu imperatyvu, kad privatumo ribojimai turi būti objektyviai pateisinami ir proporcingi. Vietoje to plėtojama nuostata, kad viešieji interesai yra besąlygiškai svarbesni už asmens privatumą, tęsiamas masinis neselektyvus asmens duomenų tvarkymas.*
- *Lietuvoje vėluojama koreguoti sankcijas už asmens duomenų teisinės apsaugos pažeidimus. Atsižvelgiant į neapibrėžtą situaciją dėl naujo ES Reglamento dėl asmens duomenų teisinės apsaugos priėmimo, manytina, kad sankcijų klausimas turi būti kuo greičiau sprendžiamas nacionalinėje teisėje. Tuo pačiu turi būti skiriami didesni resursai asmens duomenų teisinės apsaugos priežiūrai, ypač didelį dėmesį skiriant didiesiems asmens duomenų tvarkytojams ir realiam pažeidėjų nubaudimui.*
- *Neigiamai vertintina praktika nustatyti specialias išimtis atskiriems asmens duomenų tvarkymo atvejams ir ypač neigiamai vertintini siekiai išplėsti masinį asmens duomenų rinkimą ir saugojimą. Nors masinį neselektyvų duomenų tvarkymą ypač kritiškai įvertino ES Teisingumo teismas ir ES 29 straipsnio duomenų apsaugos darbo grupė, tokio duomenų tvarkymo Lietuvoje nenorima atsisakyti.*

III. Teisė į privataus gyvenimo apsaugą baudžiamajame procese

Konstitucija numato aukštus teisės į privatų gyvenimą apsaugos nuo teisėsaugos institucijų standartus. Asmens susirašinėjimas, telefono pokalbiai ir kitoks susižinojimas yra neliečiami, o informacija apie asmenį gali būti renkama tik kai tokią priemonę įtvirtina įstatymas ir kai jos taikymą motyvuotu sprendimu sankcionuoja teismas.²⁹⁹

Galimybę rinkti informaciją apie asmens privatų gyvenimą, atliekant ikiteisminį tyrimą, įtvirtina *Baudžiamojo proceso kodeksas* (toliau – BPK). BPK nustato, kad tiriant nusikaltimus teisėsaugos institucijos gali iki 9 mėnesių kontroliuoti ir rinkti elektroniniais ryšių tinklais perduodamą asmenų informaciją, jei tokius veiksmus sankcionuoja apylinkės teismo teisėjas.³⁰⁰ Teisėjui tenka pareiga įvertinti tokios priemonės taikymo būtinumą ir palyginti jį su asmens privataus gyvenimo apsaugos svarba, t. y. įvertinti, ar priemonės taikymas būtų proporcingas. Taigi, teismas veikia kaip pagrindinis privatumo ribojimo teisėtumo kontrolės mechanizmas.

Tokia įstatyme nustatyta tvarka iš esmės atitinka Europos žmogaus teisių konvencijoje įtvirtintus teisės į privataus gyvenimo gerbimą standartus.³⁰¹ Europos žmogaus teisių teismas savo sprendimuose yra išaiškinęs, jog slaptas informacijos apie asmens gyvenimą rinkimas turi vykti pagal aiškia procedūrą, taip pat, jog svarbus priežiūros mechanizmo, kaip kad nacionalinio teismo, egzistavimas, siekiant užtikrinti, kad šia priemone nebūtų piktnaudžiaujama.³⁰²

2013 m. pabaigoje Lietuvoje vykdytas masiškas naujienų agentūros „Baltic News Service“ žurnalistų telefoninių pokalbių pasiklausymas aiškiai parodė, kad teisės aktuose numatytos privatumo apsaugos garantijos ne visada užtikrinamos praktikoje.³⁰³ Leidimas klausytis 17 esamų ir buvusių naujienų agentūros darbuotojų ir tokio sprendimo vertinimas

²⁹⁹ Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., 22 str. 2 ir 3 d., <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

³⁰⁰ Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002 m. kovo 14 d., Nr. IX-785, 154 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494011

³⁰¹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, 1950 m. lapkričio 4 d., 8 str., http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf

³⁰² Europos Taryba, „Teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnio įgyvendinimo gidas“, 2001 m., 25-28 psl., <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTM-Content?documentId=090000168007ff47>

³⁰³ „Masinis Lietuvos žurnalistų pasiklausymas nuaidėjo per Europą“, *delfi.lt*, 2014 m. birželio 19 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/masinis-lietuvos-zurnalistu-pasiklausymas-nuaidėjo-per-europa.d?id=65083971>

Ypatingai svarbu tai, kad šiuo atveju leista sekti ne eilinius asmenis, o žurnalistus, kurių susirašinėjimo slaptumui Europos žmogaus teisių konvencija teikia ypatingą apsaugą, kildinamą ne tik iš teisės į privatumą, bet ir spaudos laisvės.

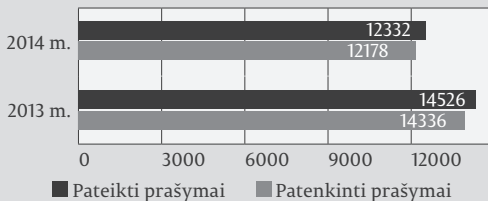
kaip nesudėtingo, atskleidė itin formalų teisėjų požiūrį į jiems tenkančią pareigą užkirsti kelią žmogaus teisių pažeidimams.³⁰⁴

Ypatingai svarbu tai, kad šiuo atveju leista sekti ne eilinius asmenis, o žurnalistus, kurių susirašinėjimo slaptumui Europos žmogaus teisių konvencija teikia ypatingą apsaugą, kildinamą ne tik iš teisės į privatumą, bet ir spaudos laisvės.³⁰⁵ Žurnalistams apskundus leidimą klausytis jų pokalbių Vilniaus apygardos teismui, žemesnio teismo sprendimai

buvo pripažinti nepagrįstais ir panaikinti.³⁰⁶

Nors šiuo atveju buvo pripažinta, kad teisėsaugos institucijos asmenų privatumą varžė neteisėtai, kyla abejonių dėl teismų vykdomos šios srities žmogaus teisių apsaugos kontrolės efektyvumo. Prieinama statistinė informacija rodo, jog šios abejonės yra pagrįstos.

Prokurorų prašymai apylinkės teismams dėl elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos rinkimo

2013 m. prokurorai apylinkės teismams pateikė prašymus dėl elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos rinkimo 14 526 kartus. Iš šių prašymų 14 336 patenkinti visiškai ar iš dalies. 2014 m. pateikti 12 332 prašymai, patenkinti –

12 178.³⁰⁷ Taigi 2013-2014 m. laikotarpiu tenkinti beveik 99% teisėsaugos institucijų prašymų leisti rinkti informaciją apie asmenų susižinojimą.

Galima daryti išvadą, kad žemiausios instancijos teismai jiems priskirtą kontrolės funkciją dažnai atlieka formaliai, nepakankamai užtikrindami realią teisės į privataus gyvenimo gerbimą apsaugą. Skundų dėl elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos rinkimo aukštesnės instancijos teismams pateikiama labai nedaug. Tai nestebina, kadangi žmo-

³⁰⁴ "Masiškai žurnalistų pokalbių klausytis leidusi teisėja: šiandien pasielgčiau lygiai taip pat", *delfi.lt*, 2014 m. birželio 30 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/masiskai-zurnalistu-pokalbiu-klausytis-leidusi-teiseja-siandi-en-pasielgčiau-lygiai-taip-pat.d?id=65151947>

³⁰⁵ EŽTT 2010 m. rugsėjo 14 d. sprendimas byloje *Sanoma Uitgevers B. V. prieš Olandiją*, pareiškimo Nr. 38224/03, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-100448>

³⁰⁶ "Teismas: žurnalistų pokalbių klausytasi be pagrindo", *delfi.lt*, 2014 m. rugpjūčio 18 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/teismas-zurnalistu-pokalbiu-klausytasi-be-pagrindo.d?id=65585038>

³⁰⁷ Nacionalinės teismų administracijos 2015 m. sausio 30 d. pateikta informacija

nės apie jų atžvilgiu atliktus sekimo veiksmus paprastai sužino praėjus nemažai laiko, ir apskundimas neatrodo tikslingas. Vis dėlto įdomu tai, kad aukštesni teismai patenkina daugumą tokio pobūdžio skundų: 2013 m. buvo visiškai patenkinta 18 iš 24 skundų, o 2014 m. – visi 7 skundai.³⁰⁸

Išvados ir rekomendacijos

- *Praktikoje teismai atlieka tik formalią teisėsaugos institucijų kontrolę ir nevertina efektyvios teisės į privatų gyvenimą apsaugos nuo nepagrįsto susirašinėjimo, telefono skambučių ir kitokio susižinojimo elektroniniais tinklais sekimo.*
- *Kadangi asmens susižinojimo sekimas sankcionuojamas itin dažnai nepaisant griežto šios priemonės reguliavimo ir EŽTT suformuotų aukštų žmogaus teisių apsaugos standartų, siūlytina rengti teisėjų ir teisėsaugos pareigūnų mokymus ir kelti jų kvalifikaciją, supažindinant su žmogaus teisių apsaugos standartais ribojant teisę į privatumą baudžiamajame procese.*

IV. Teisė į lytinės tapatybės pripažinimą

Civilinis kodeksas įtvirtina nesusituokusio pilnamečio asmens teisę medicininio būdu pakeisti savo lytį.³⁰⁹ Taip pat *Civilinis kodeksas* numato, jog lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymai,³¹⁰ tačiau šiaandien jokie įstatymai, detalizuojantys lyties pakeitimo sąlygas ir procedūrą, neegzistuoja. 2007 m. byloje *L. prieš Lietuvą* Europos žmogaus teisių teismas (toliau – EŽTT) įpareigojo Lietuvą priimti pagal minėtą *Civilinio kodekso* nuostatą reikalingą specialų įstatymą dėl transseksualių asmenų lyties pakeitimo.³¹¹

Praėjus vienuolikai metų nuo *Civilinio kodekso* įsigaliojimo ir šešeriems metams nuo EŽTT sprendimo byloje *L. prieš Lietuvą* įsigaliojimo, Lietuvoje iki šiol nėra priimta tvarka, pagal kurią būtų galima atlikti lyties keitimo operacijas bei pakeisti įrašus civilinės būklės aktuose.

³⁰⁸ Nacionalinės teismų administracijos 2015 m. sausio 30 d. pateikta informacija

³⁰⁹ Civilinis kodeksas, 2000 m. liepos 18 d., Nr. VIII-1864, 2.27 str. 1 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.show_doc_l?p_id=493999

³¹⁰ Civilinis kodeksas, 2000 m. liepos 18 d., Nr. VIII-1864, 2.27 str. 2 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.show_doc_l?p_id=493999

³¹¹ EŽTT 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *L. prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 27527/03, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-82243>

Tai reiškia, kad asmenims, kuriems yra diagnozuojamas lyties tapatumo sutrikimas, Lietuvoje nėra užtikrinimas hormoninis gydymas nei nėra atliekamos lyties keitimo operacijos. Tie, kas pasikeičia lytį užsienyje, turi keliauti į Lietuvą su asmens dokumentais, neatitinkančiais jų naujosios lyties. Lietuvoje įrašus civilinės būklės aktuose (vardą, pavardę, lytį ir asmens kodą), atlikus pilną lyties keitimo operaciją, galima pasikeisti tik teismine tvarka.³¹²

Praėjus vienuolikai metų nuo Civilinio kodekso įsigaliojimo ir šešeriems metams nuo EŽTT sprendimo byloje L. prieš Lietuvą įsigaliojimo, Lietuvoje iki šiol nėra priimta tvarka, pagal kurią būtų galima atlikti lyties keitimo operacijas bei pakeisti įrašus civilinės būklės aktuose.

2013 m. birželio 6 d. Vyriausybės atstovė prie EŽTT pateikė veiksmų planą, numatantį, kaip bus sprendžiamos aptartos problemos: pirma, jame buvo numatyta panaikinti *Civilinio kodekso* nuostatą, numatančią, jog lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymai, ir vietoje privalomos tvarkos, atsakingoms institucijoms (pavyzdžiui, universitetams ir/ar gydytojų profesinėms draugijoms) pasiūlyti parengti neprivalomas gydymo metodikas; ir antra, buvo pasiūlyta suteikti galimybę pasikeisti įrašus civilinės būklės

aktuose supaprastinta tvarka: civilinės metrikacijos įstaigai gavus sveikatos priežiūros įstaigos išduotą pažymą apie lyties pakeitimą.³¹³

Pirmasis pasiūlymas sulaukė translyčių asmenų atstovų ir nevyriausybinų organizacijų kritikos.³¹⁴ Atsižvelgiant į tai, kad Lietuva pirmąją tarp Europos Sąjungos valstybių pagal translyčių asmenų diskriminaciją,³¹⁵ nėra tikėtina, kad neprivalomos diagnostikos ir gydymo metodikos būtų parengtos artimiausiu metu ar per protingą laikotarpį, bei kad juose būtų numatytas išlaidų, susijusių su lyties keitimo operacija ir gydymu, padengimas. Visgi, 2013 m. kovo mėnesį Seimas po pateikimo pritarė šioms *Civilinio kodekso* pataisoms, ir jos toliau yra svarstomos Seimo komitetuose.³¹⁶

³¹² Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2011-2012: Apžvalga“, 2013 m., 48-49 psl., http://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Zmogaus%20teisiu%20igyvendinimas%20Lietuvoje%202011-2012_Apzvalga_ZTSI.pdf

³¹³ Vyriausybės atstovė Europos žmogaus teisių teisme, „Atnaujinta informacija dėl L. prieš Lietuvą sprendimo įgyvendinimo“, 2013 m. balandžio 18 d., <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2322499&SecMode=1&DocId=2022874&Usage=2>

³¹⁴ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Lietuvos gėjų lyga, ILGA-Europe ir Transgender Europe, „Bendras pareiškimas Europos Tarybos Ministrų komitetui byloje L. prieš Lietuvą“, 2013 m. gruodžio 10 d., <http://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/288D7686.pdf>

³¹⁵ ES Pagrindinių teisių agentūra, „Trans asmenys Europos Sąjungoje: lyginamoji ES LGBT apklausos duomenų analizė“, 2014 m., 25 psl., http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative_en.pdf

³¹⁶ Vyriausybės atstovė Europos žmogaus teisių teisme, „Atnaujinta informacija dėl L. prieš Lietuvą sprendimo

Nors antrasis pasiūlymas galėtų būti laikomas žingsniu EŽTT sprendimo įgyvendinimo linkme, 2014 m. liepos 8 d. Seimas gražino *Civilinės būklės aktų registravimo įstatymo* projektą³¹⁷ Teisės ir teisėtvarkos komitetui tobulinti, nurodydamas pašalinti bet kokias nuorodas į lyties pakeitimo registravimą, lyties keitimą pavadinę „nesąmone“.³¹⁸ Galiausiai, 2014 m. spalio mėnesį Seimas įstatymo projektą gražino Teisingumo ministerijai.³¹⁹

Dėl nesugebėjimo užtikrinti translyčių asmenų teisės į privataus gyvenimo gerbimą, Lietuva susilaukė Europos Tarybos dėmesio: 2014 m. rugsėjo 25 d. Ministrų Komitetas *L. prieš Lietuvą* bylai nustatė sustiprintos priežiūros tvarką.³²⁰ Tai reiškia, kad jau nuo 2015 m. pradžios, 47 Europos Tarybos valstybių narių delegatai kas ketvirtį gali svarstyti Lietuvos institucijų veiksmus, kurių buvo imtasi siekiant suteikti savo piliečiams efektyvią galimybę realizuoti savo teisę į lytinės tapatybės pripažinimą ir medininį būdu pasikeiti lytį.

Išvados ir rekomendacijos

- *2013-2014 m. Europos žmogaus teisių teismo sprendimas byloje L. prieš Lietuvą – priimtas dar 2007 m. – liko neįgyvendintas. Lietuvoje vis dar nėra galimybės asmenims medicininiu būdu atlikti lyties keitimo operacijų ir administracine tvarka pasikeisti įrašus civilinės būklės aktuose.*
- *Rekomenduotina privalomo pobūdžio teisės aktu nustatyti medicininę lyties keitimo tvarką ir susijusias sveikatos apsaugos paslaugas, reglamentuojant ir išlaidų, susijusių su operacija ir gydymu, padengimą.*
- *Rekomenduotina priimti reikalingus teisės aktų pakeitimus, kurie užtikrintų greitą, skaidrią ir prieinamą įrašų civilinės būklės aktuose pakeitimo procedūrą.*

įgyvendinimo“; 2013 m. balandžio 18 d., 2 psl., <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2322499&SecMode=1&DocId=2022874&Usage=2>

³¹⁷ Civilinės būklės aktų registravimo įstatymo projektas, 2014 m. birželio 23 d., XIP-2017(3), 27 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=475992

³¹⁸ Lietuvos gėjų lyga, „Seimas nesutiko svarstyti įstatymo projekto, sudarančio sąlygas teisiniui lyties keitimui“, 2014 m. liepos 10 d., <http://www.lgl.lt/naujienos/seimas-nesutiko-svarstyti-istatymo-projekto-sudaranancio-salygas-teisniam-lyties-keitimui/>

³¹⁹ „Gražino taisyti projektus dėl lyties keitimo, partnerystės“, *lrytas.lt*, 2014 m. spalio 7 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/grazino-taisyti-projektus-del-lyties-keitimo-partnerystes.htm>

³²⁰ Europos Tarybos Ministrų komitetas, „Byla Nr. 10“, 1208-tasis susitikimas, 2014 m. rugsėjo 25 d., <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/OI/DH%282014%291208/10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864>

- *Rengiant bet kokius teisės aktų pakeitimų pasiūlymus ar naujus teisės aktus, susijusius su lyties keitimo reglamentavimu, rekomenduotina į šį procesą visapusiškai įtraukti žmogaus teisių srityje dirbančias nevyriausybinės organizacijas ir pačius translyčius asmenis.*

V. Neveiksnumo instituto reforma

2015 m. kovo 26 d. Seimas priėmė Teisingumo ministerijos parengtas teisės aktų pataisas, kuriomis iš esmės reformuotas neveiksnumo instituto reglamentavimas Lietuvoje.³²¹ Teisės aktų pakeitimai iš esmės modifikavo riboto veiksnumo institutą, bei įtvirtino naujus – pagalbos priimant sprendimus, išankstinio nurodymo institutus; taip pat numatė reguliaraus asmens neveiksnumo peržiūrėjimo tvarką.

Svarbų postūmį reformoms davė 2012 m. Europos žmogaus teisių teismo sprendimas, priimtas byloje *D.D. prieš Lietuvą*, ir konstatavęs *Europos žmogaus teisių konvencijos* (toliau – EŽTK) pažeidimus.³²² Strasbūro teismas kritikavo Lietuvą už tai, kad nustatant neveiksnumą, pareiškėja D.D. nedalyvavo teisme, taip pat nebuvo kviečiama ir į teismo posėdį, kuriame buvo sprendžiamas klausimas dėl jos teisinio globėjo paskyrimo, nebuvo informuota apie bylos, susijusios su jos patalpinimu į globos įstaigą, nagrinėjimą. Teismas pažymėjo, jog priverstinis pareiškėjos D.D. apgyvendinimas Kėdainių socialinės globos namuose prilygo jos laisvės atėmimui (EŽTK 5 straipsnio pažeidimas); o teismo procesas, kurio metu pareiškėjai buvo paskirtas naujas globėjas, buvo nesąžiningas (EŽTK 6 straipsnio pažeidimas). Po Europos žmogaus teisių teismo sprendimo nacionaliniai teismai grąžino pareiškėjai D.D. teisinį veiksnumą.³²³

Teisės aktų pakeitimai įdiegė papildomus teisinius saugiklius, užtikrinančius geresnę asmenų su psichikos sutrikimais teisių apsaugą. 2016 m. įsigaliosiantys pakeitimai modifikavo riboto veiksnumo institutą, sukūrė pagalbos priimant sprendimus, ir išankstinio nurodymo insti-

³²¹ Civilinio kodekso pakeitimo įstatymas, 2015 m. kovo 26 d., Nr. XII-1566, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1020888; Civilinio proceso kodekso pakeitimo įstatymas, 2015 m. kovo 26 d., Nr. XII-1567, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1020891&p_tr2=2

³²² EŽTT 2012 m. liepos 9 d. sprendimas byloje *D.D. prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 13469/06, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109091#{"itemid":\["001-109091"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109091#{)

³²³ Kauno apylinkės teismo 2012 m. gegužės 29 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-1294-451/2012

tutus; taip pat įtvirtino reguliaraus asmens neveiksnumo peržiūrėjimo tvarką.

Mažiausiai pažangiai buvo reformuotas absoliutaus neveiksnumo institutas. *JT Neįgaliųjų teisių konvencija* numato, jog neįgalieji turi teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse.³²⁴ Tai reiškia, kad neveiksnumo instituto apskritai negali būti, ir niekas negali įgyti absoliučios teisės priimti sprendimus už neįgalų asmenį. Tačiau priimtais teisės aktų pakeitimais neveiksnumo institutas nebuvo panaikintas.

Pripažinus asmenį neveiksniu dėl jo psichikos ar kitokio sutrikimo, jam nustatoma globa, o globėju paskirtas asmuo įgauna teisę priimti visus sprendimus globotinio atžvilgiu. Pilnas sprendimo teisės perleidimo kitam subjektui modelis yra ypač būdingas posovietinėms šalims, kurioms žmogaus orumo sąvoka bei žmogaus teisių gerbimas ilgą laiką buvo svetimas. Šiandien visuotinai pripažįstama, jog toks modelis žemina asmenų su negalia orumą, diskriminuoja juos kitų asmenų atžvilgiu bei sukuria sąlygas daugybei kitų žmogaus teisių pažeidimų.³²⁵

Priimti teisės aktų pakeitimai panaikina iki šiol Lietuvoje veikiančią galimybę vienu teismo sprendimu pripažinti asmenį neveiksniu visose gyvenimo srityse, jų nediferencijuojant. Tačiau Seimas paliko galimybę pripažinti asmenį neveiksniu „tam tikroje srityje“. Kitaip tariant, išlieka pilnas sprendimo teisės perleidimo kitam subjektui modelis, jį apribojant „tam tikra sritimi“. Pavyzdžiui, *Civilinis kodeksas* tiesiogiai numato, jog asmeniui gali būti draudžiama sudaryti santuoką, jei jis pripažintas neveiksniu šioje srityje.

Toks reguliavimas neatitinka 2010 m. ratifikuotos *Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos*, pagal kurią Lietuva yra įsipareigojusi, jog nei iš vieno žmogaus nebūtų atimta sprendimų priėmimo teisė visais klausimais.

³²⁴ JT Neįgaliųjų teisių konvencija, 2006 m. gruodžio 13 d., 12 str. 2 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.show_doc_l?p_id=335882

³²⁵ "J. Ruškus. Globos institucijose palūžta ir auklėtiniai, ir darbuotojai", *delfi.lt*, 2015 m. vasario 10 d., <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/j-ruskus-globos-institucijose-paluzta-ir-aukletiniai-ir-darbuotojai.d?id=67115346#ix-zz3XBrTx14c>

“Sveikinu Teisingumo ministeriją ir Seimą parengus ir patvirtinus teisės aktų pakeitimus, atsisakant ypač diskriminuojančios teisinio neveiksnumo sampratos, kuriuo žmogus ne jo paties, o kitų žmonių valia paverčiamas socialiniu niekuo. Kita vertus, Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komitetas pasisakė, kad intelekto, psichikos ar kiti sutrikimai nesuteikia niekam pagrindo asmeniui priskirti vienokį ar kitokį neveiksnumą, – visi yra lygūs prieš įstatymą, visi žmonės, neišskiriant nė vieno, turi prigimtinę teisę gyventi oriai visuomenėje. Todėl tenka apgailestauti, kad šiandien dar nepasielgėme drąsiai, visiškai atsisakydami neveiksnumo instituto. Tikiu, kad neužilgo tai padarysime; tikiu, kad Lietuvoje žmogaus teisės viena dieną nebebus abstrakti sąvoka, o taps realiu demokratinės Lietuvos visuomenės pamatu“, sakė JT Neįgaliųjų teisių komiteto narys Jonas Ruškus.

Išvados ir rekomendacijos

- *Sveikintini teisės aktų pakeitimai, įdiegę papildomus teisinius saugiklius, užtikrinančius geresnę asmenų su psichikos ar intelekto sutrikimais teisių apsaugą, t. y. modifikavę riboto veiksnio institutą, sukūrę pagalbos priimančią sprendimus ir išankstinio nurodymo institutus, taip pat įtvirtinę reguliaraus asmens neveiksnumo peržiūrėjimo tvarką.*
- *Mažiausiai pažangiai buvo reformuotas absoliutaus neveiksnumo institutas. Rekomenduotina visiškai panaikinti neveiksnumo institutą, kuris žemina asmenų su negalia orumą, diskriminuoja juos kitų asmenų atžvilgiu bei sukuria sąlygas daugybei kitų žmogaus teisių pažeidimų.*

TEISĖ Į SAVIRAIŠKOS, SUSIRINKIMŲ IR RELIGIJOS LAISVĘ. 9-11 STRAIPSNIAI

I. Neapykantos kurstymas ir neapykantos nusikaltimai

2010 m. papildžius neapykantos nusikaltimų sąrašą *Baudžiamajame kodekse*,³²⁶ 2013 m. Lietuvos Aukščiausiajame Teisme (toliau – LAT) buvo išnagrinėta pirmoji neapykantos nusikaltimo byla, susijusi su šiurkščiu SSRS agresijos prieš Lietuvą fakto menkinimu.³²⁷ Kairiųjų pažiūrų politinės partijos lyderis neišvengė baudžiamosios atsakomybės už tiesioginėje radijo laidoje pasakytus žodžius, esą į nepriklausomybės gynėjus 1991 m. sausį šaudė ne Rusijos kariai, bet „saviškiai“. LAT nuomone, 1991 m. sausio 13 d. įvykių interpretacija, jog žmonės žuvo ir kitaip nukentėjo ne nuo SSRS vykdytos agresijos, o nuo kitų nepriklausomybės gynėjų, pagal *Baudžiamojo kodeksą* yra laikytina ne nuomonės reiškimu, o SSRS vykdytos agresijos, sunkių ir labai sunkių nusikaltimų neigimu bei šiurkščiu menkinimu. Pažymėtina, kad Lietuvoje, priešingai nei daugelyje kitų ES šalių, tokia veika laikytina neapykantos nusikaltimu.

2013-2014 m. karinių konfliktų kaimyninėse šalyse fone nusikalstama saviraiška Lietuvoje įgavo vis naujų formų. 2013 m. pabaigoje Ukrainos rytuose prasidėjęs karinis konfliktas tarp šios šalies naujosios valdžios ir jos nepripažįstančių rytinių šalies regionų bei juose kovojančių Rusijos remiamų separatistų, paskatino neapykantos kalbų apraiškas Lietuvoje: sausio 13-osios įvykius iškraipiančios interpretacijos 2013 m. pabaigoje ėmėsi ir Rusijos žiniasklaidos kanalai. Nors šių programų retransliacijos dėl skatinamos nesantaikos ir šališkos informacijos buvo laikinai sustabdytos Lietuvoje³²⁸ ir Latvijoje,³²⁹ tolimesnėse nuo Baltijos

³²⁶ Baudžiamojo kodekso 95 straipsnio pakeitimo bei papildymo, kodekso papildymo 170² straipsniu ir kodekso priedo papildymo įstatymas, 2010 m. birželio 15 d., Nr. XI-901, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=375951&b=>

³²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-102/2013

³²⁸ “Teismas leido stabdyti „NTV Mir Lithuania“ rusiškų programų transliavimą“, *vz.lt*, 2014 m. kovo 21 d., <http://vz.lt/?PublicationId=3d83fbfe-71df-4aec-9ale-b3366a0f6016>

³²⁹ “Latvijos reguliavimo institucija laikinai uždraudžia Rusijos televizijos kanalą Rossiya RTR“, *epra.org*, 2014 m.

šalių Europos valstybėse, kuriose šie transliuotojai yra registravę savo veiklą ar gavę atitinkamą licenciją, sankcijos už tokį elgesį apsiribojo įspėjimu.³³⁰

Rusijai nuolat skleidžiant šališką informaciją apie įvykius Ukrainoje, įskaitant Krymo aneksiją,³³¹ ir tuo pačiu neigiant Baltijos šalių okupaciją, išryškėjo realaus sankcijų mechanizmo trūkumai. 2014 m. rugsėjį, siekdama stiprinti Lietuvos informacinės erdvės apsaugą, šalies Prezidentė inicijavo *Visuomenės informavimo įstatymo* pataisus,³³² kuriomis siūloma transliuotojams už karo propagandą ar informaciją, kurstančią neapykantą, numatyti baudą iki 3% jų metinių pajamų, o Lietuvos radijo ir televizijos komisijai – suteikti daugiau pareigų ir atsakomybės.³³³

Šiandien Lietuvoje teisėsaugos institucijos ir teismai ne visada geba nustatyti ribą, skiriančią leistiną saviraišką, kritiką ar humorą nuo neapykantos kalbų, tyčiojimosi bei niekinimo. Meninės raiškos priemonės sulaukia neadekvačios institucijų reakcijos. Pavyzdžiui, prieš Lietuvos himną savaip interpretavusias menininkes, siekusias atkreipti dėmesį į moterų teises bei lygybės klausimą, buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl valstybės simbolių išniekinimo;³³⁴ parodoje atsisakyta

balandžio 10 d., http://www.epra.org/news_items/latvian-regulator-issues-temporary-ban-to-russian-tv-channel-rossiya-rttr

³³⁰ OFCOM transliavimo biuletenis Nr. 266, 2014 m. lapkričio 10 d., 43–44 psl., <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/enforcement/broadcast-bulletins/obb266/obb266.pdf>

³³¹ “Rusijos televizijų transliacijos galėtų būti stabdomos iki metų”, *lrytas.lt*, 2015 m. sausio 5 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/rusijos-televiziju-transliacijos-galetu-buti-stabdomos-iki-metu.htm>

³³² Visuomenės informavimo įstatymo 2, 19, 31, 34, 34¹, 48 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 51¹ straipsniu įstatymo projektas, 2014 m. rugsėjo 1 d., Nr. XIII P-2106, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=480398&p_tr2=2

³³³ Seimas, “Seimas svarstys Visuomenės informavimo įstatymo pataisų projektą”, 2014 m. gruodžio 16 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4445&p_d=153678&p_k=1

³³⁴ Goda Raibytė, “Ar himną interpretavusios menininkės taps kriminalinėmis nusikaltėlėmis?”, *lrytas.lt*, 2013 m. spalio

eksponuoti meno kūrinį, vaizduojantį herbą su raitele moterimi, o ne vyru.³³⁵

Kita vertus, akivaizdžiai neapykantą ar net smurtą kurstančios kalbos lieka nenubaustos. Pavyzdžiui, 2014 m. Trakų rajono apylinkės teismas, nagrinėjęs baudžiamąją bylą dėl viešo kurstymo smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl seksualinės orientacijos, nusikaltimo neižvelgė. Kaltinamosios komentara „*Na nejaugi taip ir pražygiuos iškrypėliai-atmatos. subines išrietę. nesąmonė. Triumfuoja pyderai, naikinti juos reikia ir kuo greičiau...*“ teismas buvo linkęs pateisinti jos susijaudinimu, neva išprovokuotu vykusių *Baltic Pride 2013* eitynių. Teismas ignoravo faktą, jog eitynės vyko keturiomis dienomis vėliau nei buvo išsakytas minėtas komentaras, ir kad kaltinamosios teiginiai buvo melagingi. Išteisinamajame nuosprendyje nurodoma, jog „nebūtinai kiekvienas neigiamas pasisakymas apie žmonių grupę ar jai priklausančius asmenis dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų yra BK 170 str. numatyta nusikalstama veika“.³³⁶

Ne mažiau stebina ir sprendimas, priimtas Klaipėdos apygardos teismo, neižvelgusio galimo neapykantos kurstymo komentaruose „*Šetone prašau duok man leidimą daužyt tokiem galvas į sienas!*“, „*susideginkit jus, uzmusčiau pamates*“, „*...galėjo Hitleris netik žydus deginti*“, „*Invalidai fuuj sudegint juos*“, „*Urodai !!!!!!! I duju kameras abu*“, „*zudyt...*“, „*Vimtelsiu, kas truoat ar degint tokius, pasigydykit asilai...*“, „*Ant laužo tokius*“ ir kituose, skelbtuose socialinio tinklo *facebook* paskyroje po dviejų besibučiuojančių vaikinių nuotrauka. Nutartyje teismas apkaltino pačią neapykantos nusikaltimo auką, t. y. 18 metų jaunuolį, provokuojančiu elgesiu. Pasak teismo „šiuo atveju asmuo, skelbdamas dviejų besibučiuojančių vyrų nuotrauką viešojoje erdvėje, turėjo ir privalėjo numatyti, kad ekscentriškas elgesys tikrai neprisideda prie visuomenėje kitokias pažiūras turinčių asmenų tarpusavio supratimo ir tolerancijos ugdymo. Socialinio tinklo profilio savininkas, naudodamasis laisve reikšti savo įsitikinimus bei ugdyti toleranciją, privalėjo atsizelgti į tai, kad laisvė yra neatskiriama nuo pareigos gerbti kitų asmenų pažiūras ir tradici-

10 d., http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/26961/ar_himna_interpretavusios_menininkes_taps_kriminalinemis_nusikaltelemis

³³⁵ Dalia Gudavičiūtė, „Raita moteris su kardu ant Vyčio pasėjo neregėtą baimę“, *lrytas.lt*, 2014 m. gegužės 16 d., <http://kultura.lrytas.lt/daile/raita-moteris-su-kardu-ant-vycio-pasejo-neregeta-baime.htm?p=1>

³³⁶ Trakų rajono apylinkės teismo 2014 m. rugpjūčio 27 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-293-463/2014

Nuotrauka paimti iš socialinio tinklo Facebook asmeninės nukentėjusio asmens paskyros

jas“. Maža to, tai, kad asmuo apie savo draugystę, publikuodamas nuotrauką, paskelbė viešai, teismui leido “įžvelgti siekimą tyčia paerzinti ar šokiruoti kitokias pažiūras turinčius asmenis ar paskatinti neigiamų komentarų parašymą”.³³⁷

Šie pavyzdžiai iliustruoja Lietuvos teismų kompetencijos stoką ginant žmogaus teises ir kovojant su nusikalstamomis neapykantos apraiškomis. Tokie teismo sprendimai diskredituoja Lietuvos kaip demokratinės ir žmogaus teises gerbiančios valstybės veidą bei prieštarauja nacionaliniams ir tarptautiniams teisės aktams, draudžiantiems neapykantos kurstymą ir diskriminavimą dėl lytinės orientacijos.

Žinių šioje srityje taip pat trūksta ir teisėsaugos institucijoms. Kaip parodė 2013 m. atliktas tyrimas, neapykantos nusikaltimų aukos Lietuvoje

ne visuomet sulaukia reikiamos pagalbos iš teisėsaugos pareigūnų; neretai pareigūnų požiūris į aukas yra nejautrus, neatsižvelgiama į aukos pažeidžiamumą. Pareigūnams vis dar trūksta žinių apie neapykantos nusikaltimų pobūdį ir motyvus, o priimant sprendimus per daug pasikliaujama išorinių ekspertų išvadomis.³³⁸

Neapykantos kalba Lietuvoje vis dar labiausiai nukreipta prieš asmenis ar jų grupes, skiriamas seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės pagrindu.³³⁹ Tiriant neapykantos nusikaltimus, Lietuvos teismai ydingai remiasi nuomonės argumentu, išteisindami kaltinamuosius; reikalauja tiesioginės konkretizuotos tyčios kurstyti asmenis, skatinti neapykantą ar diskriminaciją; argumentuodami savo sprendimus remiasi išimtinai tik išorinių ekspertų išvadomis. Kaip yra išaiškinęs Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nuspręsti, ar tam tikro teksto pasakymas ar parašymas laikytinas nusikalstama veika, yra bylą nagrinėjančio

³³⁷ Klaipėdos apygardos teismo 2015 m. vasario 18 d. nutartis byloje Nr. 1S-72-41/2015

³³⁸ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, “Neapykantos nusikaltimų aukų teisių apsauga: Lietuvos atvejis”, 2013 m., <https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Hate%20Crimes%20Victims%20Rights%20Study%20EN%202013.pdf>

³³⁹ Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba, “Vilniaus apygardos teismas įpareigojo Vilniaus apylinkės prokuratūrą atnaujinti ikiteisminį tyrimą dėl A. Ramanausko paskyroje socialiniame tinkle „Facebook“ viešai paskelbto nesantaiką kurstančio komentaro“, 2014 m. rugpjūčio 29 d., <http://www.lrs.lt/intl/zeit.show?theme=693&lang=1&doc=5601>

teismo, o ne specialistų ir kitų asmenų funkcija.³⁴⁰ Be to, neapykantos nusikaltimai Lietuvoje iki šiol nėra deramai registruojami ir analizuojami.³⁴¹

Išvados ir rekomendacijos

- *Lietuvos teismų formuojama teismų praktika neapykantos kurstymo bylose prieštarauja Europos žmogaus teisių teismo praktikai saviraiškos laisvės ribojimo bylose. Būtina kelti ikiteisminio tyrimo pareigūnų bei teisėjų kompetenciją kovos su neapykantos nusikaltimais srityje, vykdant į praktiką orientuotus žmogaus teisių mokymus.*

II. Įžeidimo ir šmeižimo dekriminalizavimas

Nors daugelis tarptautinių organizacijų ragina puoselėti žodžio, saviraiškos ir žiniasklaidos laisvę, atsisakant baudžiamosios atsakomybės taikymo už įžeidimą ar šmeižimą, Lietuvos teisės aktuose kol kas tokia baudžiamoji atsakomybė nepanaikinta.

2013-2014 m. buvo bandoma įžeidimo ir šmeižto veikas dekriminalizuoti – 2013 m. pabaigoje Seime užregistruotos *Baudžiamojo kodekso*³⁴² ir *Administracinių teisės pažeidimų kodekso* pataisais,³⁴³ kuriomis siekta panaikinti baudžiamąją atsakomybę ne tik už asmens įžeidimą, bet ir už nepagarbą teismui ir valstybės tarnautojo ar viešojo administravimo funkcijas atliekančio asmens įžeidimą, o atsakomybę už šmeižimą nustatyti tik tokiu atveju, kai apie kitą asmenį paskleidžiama tikrovės neatitinkanti informacija, neva šis padarė nusikaltimą. Vyriausybė šioms pataisoms nepritarė.³⁴⁴

³⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-102/2013

³⁴¹ “Per Lietuvos pirmininkavimą ES – dėmesys neapykantos nusikaltimams“, *delfi.lt*, 2013 m. sausio 27 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/per-lietuvas-pirmininkavima-es-demesys-neapykantos-nusikaltimams.d?id=60525709>

³⁴² Baudžiamojo kodekso XXII skyriaus pavadinimo, 154 straipsnio pakeitimo, ir 155, 232 ir 290 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projektas, 2013 m. gruodžio 23 d., Nr. XIIP-1420, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=463171&p_tr2=2

³⁴³ Administracinių teisės pažeidimų kodekso 187 straipsnio papildymo įstatymo projektas, 2013 m. gruodžio 23 d., Nr. XIIP-1421, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=463174&p_tr2=2

³⁴⁴ Vyriausybės nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XXII skyriaus pavadinimo, 154 straipsnio pakeitimo ir 155, 232 ir 290 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projekto Nr. XIIP-1420 ir Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 187 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIIP-1421“, 2014 m. birželio 4 d., Nr. 494, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=473410&p_tr2=2

Nors įstatymo projekto rengėjai pasiūlė nustatyti administracinę atsakomybę už valstybės tarnautojo ar viešojo administravimo funkcijas atliekančio asmens garbės ir orumo įžeidimą, svarbu, jog bet kurio kito ne valstybės tarnyboje dirbančio asmens įžeidimas paliktas už teisinės atsakomybės ribų – įstatymo projektu nepasiūlyta kaip nors keisti ar pildyti asmens garbės ir orumo gynimo taisyklės civilinės teisės normose, pagal kurias asmens garbės ir orumo gynimas galimas tik paskleidus tikrovės neatitinkančias žinias, bet ne įžeidžiančias nuomones ar vertinimus. Kitaip tariant, priėmus įstatymo projektą, už asmens (ne pareigūno ar valstybės tarnautojo) įžeidimą negrėstų jokia atsakomybė ir įžeistajam nebūtų galimybės efektyviai apsiginti nuo jį įžeidžiančios informacijos, kuriai netaikytinas atitikties tikrovei kriterijus.

2014 m. gražinta galimybė kasacine tvarka skūsti privataus kaltinimo byloje priimtas teismo nutartis ar nuosprendžius šmeižimo ar įžeidimo byloje.³⁴⁵ Tokiu būdu gali būti efektyviau užtikrintas vienodos teismų praktikos formavimas minėtose byloje.

Ypatingą grėsmę žodžio ir saviraiškos laisvei kelia prieš žurnalistus keliamos baudžiamosios šmeižto ir įžeidimo bylos.

Šmeižimo ir įžeidimo privataus kaltinimo bylų tyrimas baudžiamąja tvarka teisme yra nepaprastas: jose neatliekamas ikiteisminis tyrimas, išskyrus atvejus, kai reikalinga nustatyti informaciją paskleidusio asmens tapatybę, todėl teismas, užuot vertinęs jam pateikiamus įrodymus, juos turi rinkti savo iniciatyva, į šalį atidedamas įprastinį arbitro vaidmenį.³⁴⁶ Kaltinamojo statusas šios kategorijos baudžiamosiose byloje įgyjamas be ypatingo įrodymų vertinimo ir paprastai remiantis tik nukentėjusiojo skundu.

Ypatingą grėsmę žodžio ir saviraiškos laisvei kelia prieš žurnalistus keliamos baudžiamosios šmeižto ir įžeidimo bylos. 2012 m. iš 45 Vilniaus miesto apylinkės teisme nagrinėtų bylų, septyniose buvo teisiami žurnalistai ir galutiniais sprendimais visi buvo išteisinti.³⁴⁷

³⁴⁵ Baudžiamąjo proceso kodekso 37, 102, 233, 240, 243, 244, 261, 273, 314, 323, 361, 362, 362¹, 364, 367, 440, 441, 442 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 242¹ straipsniu įstatymas, 2014 m. kovo 13 d., Nr. XII-775, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=467420&b=>

³⁴⁶ Lietuvos advokatūra, "Piktnaudžiauti privataus kaltinimo institutu sąlygos atsiranda dėl neaiškaus teisinio reguliavimo", 2013 m. balandžio 29 d., <http://www.advoco.lt/lt/advokatams-padejejam/naujienos-advokatams/lietuvos-advokatura-piktnaudziauti-y8vj.html>

³⁴⁷ Lietuvos advokatūra, "Piktnaudžiauti privataus kaltinimo institutu sąlygos atsiranda dėl neaiškaus teisinio reguliavimo", 2013 m. balandžio 29 d., <http://www.advoco.lt/lt/advokatams-padejejam/naujienos-advokatams/lietuvos-advokatura-piktnaudziauti-y8vj.html>

Lšvados ir rekomendacijos

- *Ižeidimo ir šmeižto dekriminalizavimas turi būti lydimas kitų įstatymų sisteminų pakeitimų: naikinant baudžiamąją atsakomybę už asmens ižeidimą ar šmeižtą, būtina papildyti Administracinių teisės pažeidimų kodeksą arba Civilinį kodeksą nuostatomis, kurios leistų kiekvienam asmeniui apsiginti nuo jį žeidžiančios informacijos skleidimo.*
- *Privačiu kaltinimu paremtose šmeižimo ir ižeidimo bylose neatliekamas ikiteisminis tyrimas, todėl teismas turi ne tik vertinti įrodymus, bet ir juos savo iniciatyva surinkti, kas kenkia teismo – kaip nešališko arbitro – vaidmeniui.*
- *2014 m. grąžinta galimybė kasacine tvarka skųsti privataus kaltinimo bylose teismo priimtas nutartis ar nuosprendžius turėtų ateityje efektyviau užtikrinti vienodą teismų praktiką šmeižimo ar ižeidimo bylose.*

III. Saviraiškos laisvės apribojimas nepilnamečių apsaugos tikslais

2010 m. *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą* papildžius naujais kriterijais, nepilnamečiams žalinga pripažįstama ir tokia informacija, kuria skatinama kitokia, negu Konstitucijoje ir *Civiliniame kodekse* įtvirtinta, santuokos sudarymo ir šeimos kūrimo samprata. Konstitucija numato, jog santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu;³⁴⁸ o *Civilinis kodeksas* įtvirtina, kad santuoką leidžiama sudaryti tik su skirtingos lyties asmeniu.³⁴⁹ Anksčiau praktiškai netaikyta, 2013-2014 m. ši įstatymo nuostata ne kartą tapo homoseksualios seksualinės orientacijos asmenų saviraiškos ribojimo pagrindu.

Dėl minėtos *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo* nuostatos,³⁵⁰ 2013 m. liepą visuomeninis transliuotojas atsisakė dienos metu transliuoti socialinės reklamos vaizdo klipus, kuriuose asmenys, neslėpdami savo seksualinės orientacijos, kvietė dalyvauti sostinėje rengiamose *Baltic Pride 2013* eitynėse.³⁵¹ Po metų dėl tos

³⁴⁸ Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., 38 str. 3 d., <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

³⁴⁹ Civilinis kodeksas, 2000 m. liepos 18 d., Nr. VIII-1864, 3.12 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493999

³⁵⁰ Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, 2009 m. gruodžio 22 d., Nr. XI-594, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=410367&p_tr2=2

³⁵¹ Eglė Digrytė, „Lietuvos gėjų lygos vadovas Vladimiras Simonko: LRT socialinę „Baltic Pride“ reklamą prilygino pranešimams apie alkoholį ir tabaką“, *15min.lt*, 2013 m. liepos 12 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lietuvas-geju-lygos-vadovas-vladimiras-simonko-lrt-socialine-baltic-pride-reklama-prilygino-pranesimams-apie-alkoholi-ir-tabaka-56-353141>

pačios priežasties kai kurios komercinės televizijos nesiryžo transliuoti kito socialinės reklamos vaizdo klipo, raginančio keisti visuomenės požiūrį į homoseksualius asmenis.³⁵²

Nuotraukoje – pasakų knyga vaikams „Gintarinė širdis“, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/pasaku-knyga-gintarine-sirdis-autore-i-knygynu-lentynas-bando-grazinti-per-teismus-56-464539>

Abiem atvejais Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba pateikė išvadas, kad siekiant nepilnamečių apsaugos tikslų atsisakymai transliuoti buvo pagrįsti.³⁵³ Išvada buvo apskųsta teismui, tačiau teismas pateikto skundo nusprendė nenagrinėti, pripažinęs, jog ekspertų išvada yra rekomendacinio pobūdžio.³⁵⁴

Nepilnamečiams iki 14 metų netinkama pripažinta ir 2014 m. pradžioje išleista pasakų knyga vaikams „Gintarinė širdis“, kurioje keletas istorijų pa-

sakoja apie vienytes poras (šeimas) ir jų santykius. Išvelgus „homoseksualumo propagandą“,³⁵⁵ knygos platinimas buvo sustabdytas, likęs tiražas grąžintas leidyklai.³⁵⁶ Ir šiuo atveju Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba priėjo prie išvados, kad minėta pasakų knyga vaikams yra neigiamą poveikį nepilnamečiams daranti informacija.³⁵⁷

³⁵² Eglė Digrytė, „Gėjų lygos klipas apie seksualines mažumas vėl neįveikė televizijų filtro“, *15min.lt*, 2014 m. rugpjūčio 19 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/geju-lygos-klipas-apie-seksualines-mazumas-vel-neiveike-televiziju-filtro-56-447743>

³⁵³ Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba, „Žurnalistų etikos inspektoriė Zita Zamžickienė nusprendė, kad Lietuvos gėjų lygos skundas dėl seksualinių mažumų eitynių reklamos ribojimo, nepagrįstas“, 2013 m. rugsėjo 23 d., <http://www.lrs.lt/intl/zeit.show?theme=662&lang=1&doc=2130>; „Žurnalistų etikos inspektoriė pateikė ekspertų išvadą dėl nepilnamečiams žalingos informacijos Lietuvos gėjų lygos (LGL) socialinės reklamos vaizdo klipse“, 2014 m. rugsėjo 25 d., <http://www.lrs.lt/intl/zeit.show?theme=662&lang=1&doc=5761>

³⁵⁴ Vilniaus apygardos administracinio teismo 2014 m. spalio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. I-10326-643/2014

³⁵⁵ Rūta Juknevičiūtė, „Nauja propagandos dozė vaikams“, *respublika.lt*, 2014 m. kovo 4 d., <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvas-politika/nauja-propagandos-doze-vaikams/coments.1>

³⁵⁶ Mindaugas Jackevičius, „Atgal į sovietmetį: valstybė reguliuos ne tik ką darom, bet ir ką skaitom“, *delfi.lt*, 2014 m. gegužės 8 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/education/atgal-i-sovietmeti-valstybe-reguliuos-ne-tik-ka-darom-bet-ir-ka-skaitom.d?id=64737393>

³⁵⁷ „Teismui apskųstas sprendimas neplatinti pasakų knygos apie homoseksualias poras“, *ve.lt*, 2014 m. lapkričio 5 d., <http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvas-naujienos/teismui-apskustas-sprendimas-neplatinti-pasaku-knygos-apie-homoseksualias-poras-1259341/>

Žurnalistų etikos inspektorės išvadoje buvo nurodoma, kad pasakos, kurios “pateikia vienos lyties santykius kaip normalius ir savaime suprantamus, vaiko trapiai pasaulėžiūrai yra kenksmingos, per invazyvios, direktyvios ir manipulytvyvios”, todėl daro neigiamą poveikį asmenims iki 14 metų.³⁵⁸

Tokie sprendimai bei juos grindžiančios įstatymo nuostatos prieštarauja *Lygių galimybių įstatymo* nuostatoms – draudimas skleisti informaciją apie homoseksualios orientacijos asmenis ar šeimas bei joms informuoti visuomenę apie savo egzistavimą yra diskriminuojantis.

2014 m. gegužę Seime užregistruotos *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymo* pataisos siūlant iš nepilnamečiams žalingos informacijos sąrašo išbraukti homoseksualių asmenų saviraišką ribojančią informaciją.³⁵⁹

Lietuva pasižymi itin aukštais rodikliais tiek paauglių savižudybių ir suicidinių bandymų, tiek patyčių srityse, todėl informacijos apie lytinę orientaciją ribojimas neabejotinai prisideda prie homofobiškų patyčių švietimo įstaigose dominavimo, kas savo ruožtu tampa suicidų rizikos veiksniu.

Nepilnamečių apsaugą reglamentuojantis įstatymas ne vienerius metus kritikuojamas dėl to, kad trukdo LGBT asmenų saviraiškai ir nepagrįstai varžo šios visuomenės grupės teisę skleisti informaciją apie save visuomenei, taip pat ir siekiant keisti jos požiūrį į vienalytes poras (šeimas).³⁶⁰

Prie anksčiau Įstatymą pasmerkusių organizacijų Amnesty International,³⁶¹ Human Rights Watch bei ILGA-Europe 2014 m. prisijungė ir Lietuvos nevyriausybinės žmogaus teisių gynimo organizacijos bei Lietuvos psichologų sąjunga. Pastaroji pažymėjo, jog didesnę žalą nepilnamečiams daro ne socialinė reklama, bet informacijos apie homoseksualius asmenis draudimas.³⁶²

³⁵⁸ “Ištirtas skundas dėl knygos „Gintarinė širdis“: šios pasakos vaikams gali kenkti”, *15min.lt*, 2014 m. rugsėjo 4 d., <http://www.15min.lt/naujiena/kultura/literatura/istirtas-skundas-del-knygos-gintarine-sirdis-sios-pasakos-vaikams-gali-kenkti-286-451062>

³⁵⁹ Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymo Nr. IX-1067 4 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2014 m. gegužės 9 d., Nr. XIIP-1789, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=470730&p_tr2=2

³⁶⁰ ARC International, Valstybių ir kitų suinteresuotų šalių pareiškimai (*Lietuvos gėjų lyga, COC Netherlands ir ILGA-Europe*), 12-oji UPR sesija, 2011 m. spalio 11 d., <http://arc-international.net/global-advocacy/universal-periodic-review/1/lithuania/>

³⁶¹ Amnesty International, “Lietuvoje įsigalioja homofobiniai įstatymai”, 2010 m. vasario 26 d., <http://www.lgl.lt/en/news/about-lgl/homophobic-law-to-enter-into-force-in-lithuania/>

³⁶² Lietuvos psichologų sąjunga, “Lietuvos psichologų sąjungos nuomonė dėl Lietuvos gėjų lygos socialinės reklamos poveikio nepilnamečiams”, 2014 m. lapkričio 25 d., <http://www.psichologusajunga.lt/index.php?p=407&lng=lt>

Kaip pažymėjo Europos Komisija, “yra daug diskriminavimo dėl seksualinės orientacijos, visų pirma susijusio su homofobišku tyčiojimu, mokyklose įrodymų.”³⁶³ Lietuva pasižymi itin aukštais rodikliais tiek paauglių savižudybių ir suicidinių bandymų, tiek patyčių srityse, todėl informacijos apie lytinę orientaciją ribojimas neabejotinai prisideda prie homofobiškų patyčių švietimo įstaigose dominavimo, kas savo ruožtu tampa suicidų rizikos veiksniu.

Išvados ir rekomendacijos

- *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatyme įtvirtinti nepilnamečiams žalingos informacijos kriterijai trukdo LGBT asmenų saviraiškai, diskriminuoja šiuos asmenis ir varžo jų teisę skleisti informaciją, todėl būtina keisti įstatymą, panaikinant minėtą kriterijų.*

IV. Informacijos šaltinio apsauga

Žurnalisto informacijos šaltinio apsauga – viena svarbiausių žurnalisto veiklos garantijų, nuo kurios priklauso žiniasklaidos galimybė efektyviai atlikti viešojo sergėtojo vaidmenį bei visuomenės pasitikėjimas žiniasklaida. 2013 m. pabaigoje, kilus slaptos Valstybės saugumo departamento informacijos apie Rusijos grėsmes Lietuvai nutekinimo žurnalistams skandalui, išryškėjo, kad žurnalisto principinė veiklos nuostata išsaugoti informacijos šaltinio paslaptį apsaugota tik teoriškai, bet praktikoje lengvai pažeidžiama.

2013 m. spalio pabaigoje naujienų agentūrai BNS pranešus apie Valstybės saugumo departamento (toliau – VSD) perspėjimą valstybės vadovams ir keliems Seimo komitetams dėl galimų Rusijos informacinių provokacijų, pradėtas ikiteisminis tyrimas, įtariant, jog žurnalistams neteisėtai atskleista valstybės paslaptį sudaranti informacija.³⁶⁴ Ikiteisminio tyrimo metu Vilniaus apylinkės teismas, motyvuodamas siekiu nustatyti asmenį, nutekinusį slaptą VSD pažymą apie Rusijos rengiamą informacinę provokaciją prieš šalies Prezidentę,³⁶⁵ žurnalistę įpareigojo

³⁶³ SEC(2008) 2180, 2008 07 02, p. 18.

³⁶⁴ “Generalinė prokuratūra jau nustatė, kas galėjo nutekinti Valstybės saugumo departamento (VSD) slaptą pažymą naujienų agentūros BNS žurnalistams. Tačiau prokurorai įtariamojo pavardės kol kas neskelbia”, *15min.lt*, 2013 m. lapkričio 14 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/generaline-prokuratūra-stt-tyrime-del-valstybes-paslapties-atskleidimo-jau-aisku-kas-nutekino-informacija-ziniasklaidai-56-385058>

³⁶⁵ Saulius Chadasevičius, “Aukštesnis teismas: STT krata BNS žurnalistės namuose ir teisėjo Gedimino Viederio

Žurnalisto informacijos šaltinio apsauga – viena svarbiausių žurnalisto veiklos garantijų, nuo kurios priklauso žiniasklaidos galimybė efektyviai atlikti viešojo sergėtojo vaidmenį bei visuomenės pasitikėjimas žiniasklaida.

atskleisti slaptos informacijos šaltinį,³⁶⁶ taip pat sankcionavo krata jos namuose, redakcijos darbuotojų kompiuterių poėmį.³⁶⁷

Vilniaus apygardos teismas, išnagrinėjęs BNS žurnalistės skundus pripažino, kad tiek įpareigojimas atskleisti informacijos šaltinį, tiek krata žemesnės instancijos teismo buvo paskirti neteisėtai, pažymėdamas, jog tokios priemonės gali būti tik kraštutinės – kada yra išnaudotos visos kitos priemonės.³⁶⁸

Nepaisant tokio teismo išaiškinimo, žurnalistę dėl informacijos šaltinio bandyta apklausti kitoje Vilniaus apylinkės teismo nagrinėtoje byloje. Teismams aiškinantis šių priemonių teisėtumą ir proporcingumą, išaiškėjo, kad pasiklausoma buvo beveik visų BNS žurnalistų pokalbių.³⁶⁹

Teismo reikalavimas žurnalistui atskleisti informacijos šaltinį nėra itin dažna teismo praktika.³⁷⁰ Tačiau informacijos šaltinio konfidencialumas ir žurnalisto teisė³⁷¹ bei profesinė pareiga išlaikyti savo šaltinį paslapyje³⁷² gali būti pažeisti pritaikant ir kitas slauto pobūdžio procesines prievartos priemones – sankcionuojant krata, darbo ar ryšio priemonių poėmį, slaptą sekimą, žurnalistų pasiklausymą telefonu.³⁷³ Nepagrįstai ir neproporcingai taikant šias procesines priemones žurnalisto atžvilgiu, gali būti ne tik pažeistas jo privatumas, bet ir atskleisti kiti žurna-

nurodymas atskleisti šaltinį buvo neteisėti“, *15min.lt*, 2013 m. gruodžio 3 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/aukstesnis-teismas-stt-krata-bns-zurnalistes-namuose-ir-teisejo-gedimino-viederio-nurodymas-atskleisti-saltini-buvo-neteiseti-56-389501>

³⁶⁶ “BNS: teisėsaugos spaudimas yra nepriimtinas”, *sc.bns.lt*, 2013 m. lapkričio 8 d., <http://www.universitetozurnalistas.kf.vu.lt/2013/11/bns-teisesaugos-spaudimas-yra-nepriimtinas/>

³⁶⁷ Dainius Sinkevičius, “D. Ulbinaitės byloje – STT ir prokurorų persekiotos žurnalistės apklausa”, *delfi.lt*, 2014 m. lapkričio 5 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/d-ulbinaites-byloje-stt-ir-prokuroru-persekiotos-zurnalistes-apklausa.d?id=66309998>

³⁶⁸ Dominykas Griežė, “Teismas panaikino nutartį, kuria BNS redaktorė buvo įpareigota atskleisti informacijos šaltinį“, *alfa.lt*, 2013 m. gruodžio 3 d., <http://www.alfa.lt/straipsnis/15167428/teismas-panaikino-nutarti-kuria-bns-redaktore-buvo-ipareigota-atskleisti-informacijos-saltini#ixzz3SPFaxugL>

³⁶⁹ “Pareigūnai klausėsi beveik visų BNS žurnalistų pokalbių”, *lrytas.lt*, 2014 m. birželio 18 d., <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/pareigunai-klausesi-beveik-visu-bns-zurnalistu-pokalbiu.htm>

³⁷⁰ “LŽS pirmininkas Dainius Radzevičius: reikalavimai atskleisti informacijos šaltinius – tinginystė ir kraštutinė priemonė“, *15min.lt*, 2013 m. balandžio 8 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lzs-pirmininkas-dainius-radzevicius-reikalavimai-atskleisti-informacijos-saltinius-tinginyste-ir-krastutine-priemone-56-323036>

³⁷¹ Visuomenės informavimo įstatymas, 1996 m. liepos 2 d., Nr. I-1418, 8 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478453&p_tr2=2

³⁷² Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas, 2005 m., 15 str., http://www.lrs.lt/apps3/1/2386_FDQOUEDY.PDF

³⁷³ Dainius Sinkevičius, “Masiškai žurnalistų pokalbių klausytis leidusi teisėja: šiandien pasielgčiau lygiai taip pat“, *delfi.lt*, 2014 m. birželio 30 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/masiskai-zurnalistu-pokalbiu-klausytis-leidusi-teiseja-siandien-pasielgiau-lygiai-taip-pat.d?id=65151947>

listo turimi informacijos šaltiniai.³⁷⁴ Tokioje situacijoje tolimesnė žurnalisto veikla gali tapti itin pažeidžiama ir nepatikima.

Ne vien telefoninių pokalbių pasiklausymas, bet ir kitų slapto pobūdžio procesinių priemonių taikymas ir jo mastai yra rimta žmogaus teisių apsaugos problema Lietuvoje.

Ne vien telefoninių pokalbių pasiklausymas,³⁷⁵ bet ir kitų slapto pobūdžio procesinių priemonių taikymas ir jo mastai yra rimta žmogaus teisių apsaugos problema Lietuvoje. Taikant šias priemones turi egzistuoti labai svarūs argumentai dėl asmens įtarimo padarius ne bet koki, o labai rimtą nusikaltimą.³⁷⁶ Todėl neproporcingas ir nepagrįstas procesinių poveikio priemonių taikymas žurnalisto, kuris ikiteisminiame tyrime net nėra įtariamasis, atžvilgiu,³⁷⁷ atsižvelgiant į ypatingą žurnalisto teisinį statusą visuomenėje, yra dviguba problema.

Europos žmogaus teisių teismas (toliau – EŽTT) yra pažymėjęs, jog ikiteisminio tyrimo institucijoms suteikiama galimybė atskleisti informaciją turi būti griežtai apribota iki būtinų atskleisti duomenų, nes žurnalistų informacijos šaltinių atskleidimas daugiau nei būtina tyrimui, prieštarauja jų saviraiškos laisvei ir informacijos šaltinių konfidencialumo reikalavimams.³⁷⁸ EŽTT bylose dėl žurnalisto informacijos šaltinio atskleidimo nuolat akcentuoja, jog privalu laikytis proporcingumo principo – užtikrinti maksimalų žurnalisto turimų informacijos šaltinių konfidencialumą ir apriboti nepagrįstą informacijos apie atskleistą informacijos šaltinį paplitimą.³⁷⁹ Be to, atskleidžiant žurnalisto šaltinį, grėsmė kyla ne tik žurnalisto saviraiškos laisvei, bet ir jo privatumui.³⁸⁰

2014 m. liepos 10 d. Seimas priėmė anksčiau Prezidentės inicijuotas³⁸¹

³⁷⁴ EŽTT 2013 m. spalio 16 d. sprendimas byloje *Nagla prieš Latvija*, pareiškimo Nr. 73469/10, 82 paragrafas, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-122374#{"itemid":\["001-122374"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-122374#{)

³⁷⁵ Linas Jugelevičius, „Seimo Operatyvinės veiklos kontrolės komisijos pirmininkas Darius Petrosius: „Lietuvoje slapta klausomasi 10 tūkst. žmonių pokalbių“, *15min.lt*, 2013 m. kovo 21 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/interviu/seimo-operatyvines-veiklos-kontrolės-komisijos-pirmininkas-darius-petrosius-lietuvoje-slapta-klausomasi-10-tukst-zmoniu-pokalbiu-599-318299>

³⁷⁶ Ernestas Rimšelis, „Ar reikia apynasrio telefoninių pokalbių pasiklausymui?“, *delfi.lt*, 2014 m. liepos 7 d., <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/e-rimšelis-ar-reikia-apygnasrio-telefoniniu-pokalbiu-pasiklausymui.d?id=65212375>

³⁷⁷ Vilniaus apygardos teismai, „Vilniaus apygardos teismas patenkino naujiųjų agentūros BNS redaktorių skundus“, 2014 m. liepos 17 d., http://www.vat.lt/lt/vilniaus-apygardos-teismas/naujiunos_208/archive/vilniaus-apygardos-teismas-jhcy/p30.html

³⁷⁸ EŽTT 2013 m. liepos 18 d. sprendimas byloje *Saint-Paul Luxembourg S. A. prieš Liuksemburgą*, pareiškimo Nr. 26419/10, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119055#{"itemid":\["001-119055"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119055#{)

³⁷⁹ EŽTT 2013 m. liepos 18 d. sprendimas byloje *Saint-Paul Luxembourg S. A. prieš Liuksemburgą*, pareiškimo Nr. 26419/10, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119055#{"itemid":\["001-119055"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119055#{)

³⁸⁰ EŽTT 2013 m. liepos 18 d. sprendimas byloje *Saint-Paul Luxembourg S. A. prieš Liuksemburgą*, pareiškimo Nr. 26419/10, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119055#{"itemid":\["001-119055"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119055#{)

³⁸¹ „Prezidentė teikia pataisas, padėsiančias apsaugoti informacijos šaltinį“, *lrt.lt*, 2013 m. lapkričio 14 d., <http://lrt.lt>

*Visuomenės informavimo įstatymo*³⁸² ir *Baudžiamojo proceso kodekso* pataisas,³⁸³ kuriomis sugriežtino sąlygas, kai žurnalistas įpareigojamas atskleisti informacijos šaltinį arba kai jam yra taikomos įstatymuose nustatytos prievartos priemonės, kuriomis siekiama atskleisti informacijos šaltinį. Nuo šiol šias procesinio poveikio priemones teismas motyvuotu sprendimu gali taikyti tik tada, kai kitomis priemonėmis atskleisti informacijos šaltinio nėra galimybės arba jos jau yra išnaudotos, o klausimą dėl įpareigojimo atskleisti informacijos šaltinio paslaptį teismas galės spręsti tik teismo posėdyje, kuriame dalyvaus ir žurnalistas, turintis teisę susipažinti su prokuroro prašymu.

Išvados ir rekomendacijos

- *Žurnalisto informacijos šaltinio apsaugos įgyvendinimas, tiesiogiai susijęs su žurnalisto statusu, indeksuoja žiniasklaidos laisvės lygį šalyje. 2013-2014 m. vykusios ikiteisminio tyrimo procedūros atskleidė realią žurnalistų padėtį Lietuvoje ir jų pažeidžiamumą.*
- *Slapto pobūdžio procesinių prievartos priemonių taikymas žurnalisto veikloje turi būti išimtinis ir reglamentuotas taip, kad nebūtų pažeistas ne tik jo privatumas, bet ir itin svarbios žurnalistinės veiklos garantijos. Be to, šios priemonės turi būti taikomos tik tada, kai yra išnaudotos visos kitos informacijos šaltinio atskleidimo galimybės. Atskleidus informacijos šaltinį, turi būti imtasi efektyvių priemonių, kad būtų užtikrinta tolimesnė jo apsauga nuo atskleidimo.*

V. Teisė gauti informaciją

2014 m. Seimo kontrolieriai, reaguodami į pagausėjusius skundus, ėmėsi aktyviau ginti žurnalistų teisę gauti viešojo intereso informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų.³⁸⁴ Žurnalistai skundėsi, kad jie be

www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvas-naujienos/prezidente-teikia-pataisas-padesiancias-apsaugoti-informacijos-saltini-1092727/

³⁸² Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 8 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2014 m. liepos 10 d., Nr. XII-1016, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478089

³⁸³ Baudžiamojo proceso kodekso 55, 80, 80-1, 149 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 150-1 straipsniu įstatymas, 2014 m. liepos 10 d., Nr. XII-1017, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478090&p_tr2=2

³⁸⁴ Seimo kontrolierių įstaiga, "Seimo kontrolierius Raimondas Šukys siūlo ginti konstitucinę žurnalistų teisę į informaciją", 2014 m. liepos 11 d., <http://www.lrski.lt/lt/naujienos/207-seimo-kontrolierius-raimondas-sukys-siulo-ginti-konstitucine-zurnalistu-teise-gauti-informacija.html>; "Seimo kontrolieriai įsitikinę: žurnalisto pareiga gauti ir viešinti informaciją turi būti užtikrinta", 2014 m. rugsėjo 30 d., <http://www.lrski.lt/lt/naujienos/225-seimo-kontrolieriai-įsitikine-zurnalistu-pareiga-gauti-ir-viesinti-informacija-turi-buti-uztikrinama.html>

jokio teisinio pagrindo neleidžiami į viešus komitetų posėdžius savivaldybėse, kad savivaldybės administracija nustato itin apribojančias žurnalistų patekimo į savivaldybės pastatą ar filmavimo taisykles.

Įvertinęs situaciją savivaldybėse ir valstybės įstaigose, Seimo kontrolierius kreipėsi į Kultūros ministeriją, rekomenduodamas parengti vieno-
dą informacijos teikimo žiniasklaidai tvarką, kuri derėtų su *Visuomenės informavimo įstatymu* ir *Teisės gauti informaciją iš valstybių ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymu* ir būtų taikoma visose savivaldybėse.

Komercinės sutarties nuostatos negali turėti aukštesnės galios nei įstatymai, o informacijos apie ES ar kitų viešųjų finansų naudojimą ribojimas prisidengiant komercine paslaptimi yra nepagrįstas ir prieštarauja viešajam interesui.

Tirdami skundus dėl teisės gauti informaciją, Seimo kontrolieriai taip pat atkreipė dėmesį į nepagrįstai ribojamą prieigą prie informacijos apie valstybės lėšų panaudojimą. Vieno iš tyrimų metu nustatyta, kad Panevėžio miesto Savivaldybės administracija atsisakė pateikti taikos sutarties su rangovu AB „Panevėžio keliai“ dėl nutrūkusių gatvės tiesimo darbų kopiją, motyvuodama komercine paslaptimi.³⁸⁵ Seimo kontrolierius nustatė, kad komercinės sutarties nuostatos negali turėti aukštesnės galios nei įstatymai, o informacijos apie ES ar kitų viešųjų finansų naudojimą ribojimas prisidengiant komercine paslaptimi yra nepagrįstas ir prieštarauja viešajam interesui.

Kontrolieriai rėmėsi Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika, kuris 2012 m. yra išaiškinęs, jog toks teisės aiškinimas, kad viešojo administravimo subjektas civilinėmis sutartimis gali bet kokią informaciją pripažinti komercine paslaptimi, nesiderintų su viešojo administravimo subjekto vykdomų funkcijų prigimtimi, nes leistų neatskleisti net ir visiškai nereikšmingos informacijos, ir sudarytų nepateisinamas prielaidas viešojo administravimo subjektui piktnaudžiauti šiuo civilinės teisės institutu.³⁸⁶

Pažymėtina, kad Lietuvos įstatymuose numatytos per plačios ir abstrakčiai suformuluotos informacijos teikimo išimtys sudaro prielaidas šio-

³⁸⁵ „Seimo kontrolierius: Panevėžio miesto savivaldybė nepagrįstai neteikė informacijos“, 2014 m. spalio 9 d., <http://www.lrski.lt/naujienos/233-seimo-kontrolierius-panevezio-miesto-savivaldybe-nepagrinstai-neteike-informacijos.html>

³⁸⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. birželio 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁶²-1612/2012

mis išimtimis piktnaudžiauti.³⁸⁷ Be to, bendras teisės gauti informaciją teisinis režimas ir institucijų praktika kol kas palankesnė informacijos apsaugai, nei visuomenės teisei informaciją žinoti, net jei tokia informacija yra akivaizdžiai viešojo intereso.³⁸⁸ Pareigą atskleisti viršesnio viešojo intereso informaciją numato *Europos tarybos konvencija dėl susipažinimo su oficialiais dokumentais*, kurią Lietuva ratifikavo 2012 m.³⁸⁹

Išvados ir rekomendacijos

- *Būtina atlikti išsamią visų teisės aktų, susijusių su teise gauti informaciją, ir jų įgyvendinimo praktikos analizę, vertinant jų atitiktį pasauliniams teisės gauti informaciją principams, tarptautiniams teisės gauti informaciją apsaugos standartams bei visuomenės poreikiams.*
- *Atsižvelgiant į vertinimo rezultatus, rekomenduotina parengti teisės aktų pakeitimus ir juos lydinčias rekomendacijas valstybės institucijoms, turinčioms pareigą teikti asmenims informaciją.*
- *Būtina panaikinti plačias ir abstrakčias informacijos teikimo išimtis Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatyme ir numatyti baigtinį siaurai suformuluotų išimčių sąrašą.*
- *Rekomenduotina įtvirtinti viršesnio viešojo intereso principą Visuomenės informavimo įstatyme, Teisės gauti informaciją įstatyme bei kituose teisę gauti informaciją iš valstybės institucijų reguliuojančiuose teisės aktuose.*

VI. Susirinkimų laisvė

Asmenų teisė į taikių susirinkimų laisvę yra įtvirtinta Konstitucijos 36 straipsnio 1 dalyje. Nepaisant pareikštinės teisės į susirinkimų laisvę įgyvendinimo tvarkos, šios teisės įgyvendinimas, ypač dėl neproporcingo ir nepagrįsto susirinkimų vietos laisvo pasirinkimo ribojimo, Lietuvoje nėra tinkamai realizuojamas.

³⁸⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Teisė gauti informaciją Lietuvoje: iššūkiai ir galimybės", 2014 m., http://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/Teise_gauti_informacija_ZTSI_2014.pdf

³⁸⁸ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Teisė gauti informaciją Lietuvoje: iššūkiai ir galimybės", 2014 m., http://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/Teise_gauti_informacija_ZTSI_2014.pdf

³⁸⁹ Europos Taryba "Europos tarybos konvencija dėl teisės susipažinti su oficialiais dokumentais", 2009 m., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=421456

„Susirinkimų laisvė – tai piliečių subjektinė teisė dalyvauti taikiame susibūrimė ir laisvai reikšti savo nuomonę bei pažiūras, užtikrinanti asmenybės pilietinio aktyvumo raišką visuomenėje ir valstybėje. O šios laisvės įtvirtinimas Konstitucijoje reiškia, kad ji traktuojama kaip viena iš pamatinių žmogaus laisvių ir vertybių demokratinėje visuomenėje, neatskiriamas demokratinės santvarkos požymis. Susirinkimų laisvė yra svarbi garantija, kad bus tinkamai įgyvendinamos ir kitos konstitucinės teisės ir laisvės: teisė dalyvauti valdant savo šalį, teisė kritikuoti valstybės įstaigų ar pareigūnų darbą, žmogaus teisė turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, teisė ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas.“³⁹⁰

Susirinkimų įstatymas numato ne leidimų, o pareikštinę susirinkimo laisvės įgyvendinimo tvarką.³⁹¹ Toks reguliavimas reiškia, kad susirinkimo organizatoriams suteikiama teisė pasirinkti susirinkimo vietą, laiką, tikslą ir formą nereikalaujant išankstinio leidimo, o tik pranešant savivaldybei apie planuojamą susirinkimą. Tokią poziciją dėl pareikštinės susirinkimo laisvės įgyvendinimo tvarkos pripažįsta tiek Konstitucinis Teismas,³⁹² tiek bendrosios kompetencijos³⁹³ ir specializuoti teismai.³⁹⁴

Kad ir kokios nepriimtinos idėjos susirinkimo metu būtų skelbiamos, teisė į žodžio laisvę ir saviraišką bei pliuralizmo užtikrinimas yra vertybė, kurią valstybė turi pareigą saugoti bei savo veiksmais padėti realizuoti. Bet kokios priemonės, kuriomis yra ribojama susirinkimų laisvė, kelia grėsmę demokratijai ir yra nesuderinamos su Europos žmogaus teisių konvencija, išskyrus joje paminėtas išimtis.³⁹⁵

Visgi nepaisant pareikštinės teisės į susirinkimų laisvę įgyvendinimo tvarkos, 2013-2014 m. pasitaikė atvejų, kuomet savivaldybės piktnaudžiavo savo galiomis ir pažeidė *Susirinkimų įstatymą*.

Esminės problemos įgyvendinant teisę į taikius susirinkimus vertinamuoju laikotarpiu kilo dėl susirinkimo organizatorių laisvės pasirinkti

³⁹⁰ Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas byloje Nr. 11/99

³⁹¹ Susirinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2012 m. lapkričio 8 d., Nr. XI-2385, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaleska.showdoc_l?p_id=437367&p_tr2=2

³⁹² Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas byloje Nr. 11/99

³⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. spalio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-539/2006

³⁹⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. birželio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A44-1968/2013

³⁹⁵ EŽTT 2012 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *Berladir ir kiti Rusija*, pareiškimo Nr. 34202/06

susirinkimo vietą realizavimo, taip pat dėl savivaldybių neproporcingo ir nepagrįsto atsisakymo derinti susirinkimo vietą ir laiką.

Europos žmogaus teisių teismas, aiškindamas teisės į susirinkimų laisvę apimtį, pabrėžė, kad susirinkimų laisvė apima teisę pasirinkti susirinkimo laiką, vietą ir tikslus.³⁹⁶ Konstitucinis Teismas, aiškindamas teisės pasirinkti susirinkimo vietą, laiką, tikslą ir būdą, taip pat konstatavo, kad jei nebūtų šių teisių, netektų prasmės pati susirinkimų laisvė.³⁹⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo formuojamoje praktikoje irgi pripažįstama, kad sprendimas, kuriuo savivaldybė vienašališkai nusprendžia leisti organizuoti susirinkimą ne prašyme nurodytoje, bet savivaldybės nustatytoje vietoje, yra neteisėtas.³⁹⁸

Užfiksuoti įvairūs pavyzdžiai, liudijantys, kad Lietuvoje netinkamai įgyvendinama teisė pasirinkti susirinkimo vietą. 2013 m. sausio 16 d. Vilniaus miesto savivaldybė, vietoje asociacijos *Lietuvos gėjų lyga* pasirinktos susirinkimo (eitynių) vietos, paskyrė kitą, su organizatoriumi nesuderintą eitynių vietą.³⁹⁹ *Lietuvos gėjų lygai* apskundus tokius vienašalius Vilniaus miesto savivaldybės veiksmus teismui, teismas panaikino savivaldybės sprendimą ir įpareigojo iš naujo derinti susirinkimo vietą.⁴⁰⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas atmetė savivaldybės apeliacinį skundą, atkreipdamas dėmesį į tai, kad teisės į taikius susirinkimus įgyvendinimas turi būti garantuojamas nediskriminuojant dėl seksualinės orientacijos ar lytinio tapatumo.⁴⁰¹

2014 m. spalio mėnesį Kauno miesto savivaldybė sprendė, ar „neiškelti“ organizuojamo mitingo prieš NATO iš Vienybės aikštės į Nemuno salą.⁴⁰²

Susirinkimų įstatymas numato, kad minint valstybės šventes,⁴⁰³ pirmu-

³⁹⁶ EŽTT 2012 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje *Sáska prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 58050/08

³⁹⁷ Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas byloje Nr. 11/99

³⁹⁸ Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. sausio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁶³-261-12/2012

³⁹⁹ Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas „Dėl asociacijos Lietuvos gėjų lygos organizuojamų eitynių“, 2013 m. sausio 18 d., Nr. A30-51

⁴⁰⁰ Vilniaus apygardos administracinio teismo 2013 m. balandžio 11 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. I-2457-208/2013

⁴⁰¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. birželio 20 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A⁴⁴-1968/2013

⁴⁰² Paulius Garkauskas, „Kauno savivaldybė leido mitingui prieš NATO“, *delfi.lt*, 2014 m. spalio 17 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=66141352>

⁴⁰³ Vasario 16-ąją – Lietuvos valstybės atkūrimo dieną, Kovo 11-ąją – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dieną ir Liepos 6-ąją – Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) dieną

mo teisė pasirinkti renginio vietą ir laiką suteikiama valstybės ar savivaldybių institucijoms.⁴⁰⁴ Remiantis šia nuostata, 2013 m. Vilniaus miesto savivaldybė atsisakė derinti organizuojamo susirinkimo vietą ir laiką su Lietuvos tautinio jaunimo sąjunga, planavusią kovo 11-ąją žygiuoti Gedimino prospektu. Vilniaus apygardos administracinis teismas patvirtino tokio atsisakymo teisėtumą, tačiau nepaisant to, susirinkimo organizatoriai surengė eitynes jų planuotoje vietoje (Gedimino pr.), ir už šį *Susirinkimų įstatymo* pažeidimą jiems nebuvo taikyta jokia atsakomybė. Tai rodo Vilniaus miesto savivaldybės abejingumą vykdomiems teisės aktų pažeidimams bei netinkamai vykdomas pareigas.

Teisės aktai bei teismų praktika įtvirtina, kad susirinkimų laisvė negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai šiuo ribojimu siekiama teisėto tikslo (valstybės ar visuomenės saugumas, viešoji tvarka, žmonių sveikata ar dorovė arba kitos asmenų teisės ir laisvės), ir kai toks ribojimas yra proporcingas ir būtinas demokratinėje visuomenėje.⁴⁰⁵

Vertinamojo laikotarpio praktika rodo, kad pasitaiko atvejų, kuomet savivaldybė nepagrįstai riboja teisės į susirinkimus įgyvendinimą, vien tik formaliai, nesilaikydama teisėtumo sąlygų, pritaikydama vieną ar kitą *Susirinkimų įstatyme* numatytą pagrindą.

Pavyzdžiui, po to, kai 2013 m. birželio 20 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas įpareigojo Vilniaus miesto savivaldybę iš naujo suderinti asociacijos *Lietuvos gėjų lyga* organizuojamų eitynių „Už lygybę“ vietą, savivaldybė atsisakė derinti ne tik eitynių vietą, bet ir laiką bei formą.⁴⁰⁶ Šįkart savo sprendimą savivaldybė motyvavo tuo, kad žygiuojant Gedimino prospektu bus pažeistas įstatymo reikalavimas laikytis tam tikro atstumo nuo valstybės institucijų bei Lietuvos teismų pastatų.⁴⁰⁷

2013 m. liepos 5 d. Vilniaus apygardos administracinis teismas sprendimu panaikino ir šį Vilniaus miesto savivaldybės sprendimą, pripažinęs jį neteisėtu dėl proporcingumo principo nesilaikymo.⁴⁰⁸ Teismas spren-

⁴⁰⁴ Susirinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2012 m. lapkričio 8d., Nr. XI-2385, 7 str. 6 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437367&p_tr2=2

⁴⁰⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-144/2011

⁴⁰⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. birželio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁴⁴-1968/2013

⁴⁰⁷ Susirinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2012 m. lapkričio 8d., Nr. XI-2385, 4 str. 3 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437367&p_tr2=2

⁴⁰⁸ Vilniaus apygardos administracinio teismo 2013 m. liepos 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-4265-561/2013

dime nurodė, kad organizuojamas susirinkimas turėjo vykti ne darbo dieną, kai teismai ir kitos valstybės institucijos, įsikūrę Gedimino prospekte, nedirba, kad organizuojamas susirinkimas nėra susijęs su šių institucijų veikla, todėl net jeigu ir yra formalus įstatyme numatytas pagrindas, jį taikyti konkrečiu atveju nėra poreikio, ir jo pritaikymas būtų neproporcingas.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas paliko pirmosios instancijos teismo sprendimą nepakeistą ir galutinai įpareigojo Vilniaus miesto savivaldybę suderinti organizuojamo susirinkimo vietą ir laiką taip, kaip buvo pasirinkęs susirinkimo organizatorius.⁴⁰⁹

Konstitucija numato, jog teisė į taikius susirinkimus gali būti ribojama tik įstatyme numatytais atvejais ir tik siekiant apsaugoti valstybės ar visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ar dorovę arba kitų asmenų teises ir laisves.⁴¹⁰ Taigi, Konstitucija deleguoja įstatymų leidėjui numatyti atvejus, kuomet, esant minėtiems pagrindams, gali būti ribojama susirinkimų laisvė.

Pažymėtina, kad pagal 2012 m. pabaigoje priimtą naująją *Susirinkimų įstatymo* redakciją nėra numatyta, kad savivaldybė pati gali atsisakyti derinti organizuojamą susirinkimą ar išduoti susirinkimo pažymėjimą, remiantis šiais Konstitucijoje išvardintais tikslais. Kitaip tariant, Įstatymas panaikino savivaldybės galią atsisakyti išduoti susirinkimo pažymėjimą, jeigu organizuojant susirinkimą gali būti pažeistas valstybės ar visuomenės saugumas, viešoji tvarka, žmonių sveikata ar dorovė ar kitų asmenų teisės ir laisvės.

Pagal dabartinį reglamentavimą nėra numatytas išankstinis susirinkimų laisvės įgyvendinimo kontrolės mechanizmas. Tai reiškia, kad gali būti atsisakoma derinti planuojamo susirinkimo vietą ir laiką tik tuomet, kai nesilaikoma įstatyme įtvirtintų susirinkimo vietos ir laiko reikalavimų;⁴¹¹ kai toje pačioje vietoje tuo pačiu laiku yra suplanuotas kitas susirinkimas;⁴¹² ar kai minint valstybės šventes pirmumo teisė pasirinkti renginio vietą ir laiką suteikiama valstybės ar savivaldybių ins-

⁴⁰⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. liepos 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A⁸⁵⁸-2475/2013

⁴¹⁰ Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., 36 str. 2 d., <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

⁴¹¹ Susirinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2012 m. lapkričio 8 d., Nr. XI-2385, 4 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437367&p_tr2=2

⁴¹² Susirinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2012 m. lapkričio 8 d., Nr. XI-2385, 7 str. 5 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437367&p_tr2=2

titucijoms,⁴¹³ ir tik, jeigu yra teisėtas šių pagrindų taikymo tikslas bei jų taikymas pagal faktines aplinkybes būtų proporcingas.

Konstitucijoje išvardintais pagrindais gali būti nutraukti tik jau vykstantys susirinkimai.⁴¹⁴ Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad siekiant teisėtai nutraukti vykstantį susirinkimą, draudžiamus veiksmus turi atlikti susirinkimo dalyviai, o ne tretieji asmenys. Trečiųjų asmenų (ne susirinkimo dalyvių) veiksmai savaime negali būti priežastimi riboti taikių susirinkimų laisvės.

Taip pat pažymėtina, kad net ir tuo atveju, jei būtų įrodytas faktinės grėsmės valstybės ar visuomenės saugumui buvimas, tai, vadovaujantis teismų praktika, savaime nėra prielaida susirinkimui nutraukti ar uždrausti. Tokiu atveju valstybė turi pozityvią pareigą imtis visų būtinų veiksmų, siekiant suvaldyti ir pašalinti tokias grėsmes, kad kiekvienas asmuo galėtų pasinaudoti savo teise į taikius susirinkimus.

Visgi vertinamojo laikotarpio praktika parodė, kad savivaldybių administracija viršija savo įgaliojimus, taikydama *Susirinkimų įstatymą*, dėl to, kad prisidengiant formaliu įstatymo pagrindu bei argumentuojant tariama būtinybe apsaugoti valstybės ir visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ar dorovę arba kitų asmenų teises ir laisves, atsisako derinti organizuojamo susirinkimo vietą ir laiką, arba nurodo kitą susirinkimo vietą.

*„Garantuodama demokratinį pliuralizmą valstybė turi pozityvias pareigas užtikrinti veiksmingą naudojimąsi taikių susirinkimų teise taip pat ir asmenims, turintiems nepopuliarias pažiūras ar priklausantiems mažumoms <...>; esminė veiksmingo naudojimosi susirinkimų laisve sąlyga yra teisėtumo prezumpcija, kuri paneigiama atsisakant oficialiai sankcionuoti susirinkimą ir taip atgrasiant mažumoms priklausančius asmenis nuo dalyvavimo susirinkime <...>, ir tokių neigiamų pasekmių susirinkimų laisvei negalima išvengti, jeigu šios laisvės teisinės gynybos priemonės yra taikomos tik po numatomo susirinkimo datos“.*⁴¹⁵

⁴¹³ Susirinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2012 m. lapkričio 8 d., Nr. XI-2385, 7 str. 6 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437367&p_tr2=2

⁴¹⁴ Susirinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2012 m. lapkričio 8 d., Nr. XI-2385, 5, 9 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437367&p_tr2=2

⁴¹⁵ EŽTT 2007 m. gegužės 3 d. sprendimas byloje *Bączkowski ir kt. prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 1543/06

Išvados ir rekomendacijos

- *Laisvė susirinkti į taikų susirinkimą apima teisę pasirinkti šio susirinkimo laiką, vietą, tikslą bei formą. Ši laisvė su paminėtomis sudedamosiomis dalimis arba teisėmis yra vientisa ir neskaidoma, t. y. pažeidus ar ribojant kurią nors susirinkimų laisvės teisę (ar sudedamąjį elementą), pažeidžiama ir pati laisvė.*
- *Kiekvienas susirinkimas, apie kurį buvo tinkamai pranešta savivaldybei, turi vykti be papildomų apribojimų. Jeigu yra remiamasi Susirinkimų įstatyme numatytais pagrindais, ribojančiais susirinkimų organizatorių laisvę pasirinkti susirinkimo vietą ir laiką, jie turi būti taikomi ne formaliai, o tik įvertintus, ar yra teisėtas tikslas ir ar apribojimas atitinka proporcingumo reikalavimą.*
- *Savivaldybė negali savo iniciatyva nustatyti kitokios susirinkimo vietos, jeigu organizatorių pasirinkta vieta nepažeidžia įstatymo numatytų reikalavimų. Tai reiškia, kad jeigu būtų Susirinkimų įstatyme numatytų pagrindų, trukdančių suderinti planuojamo susirinkimo vietą, viešojo administravimo subjektas turėtų derinti su susirinkimo organizatoriais kitą vietą, o ne nurodyti savo valia, kokioje vietoje turi vykti susirinkimas.*
- *Jeigu būtų įrodoma faktais (ne prielaidomis) pagrindžiama grėsmė valstybės ar visuomenės saugumui ar būtų kiti Konstitucijoje numatyti ribojimo pagrindai, drausti organizuoti susirinkimą turėtų būti leidžiama tik teismo sprendimu, bet ne viešojo administravimo subjekto administraciniu aktu. Viešojo administravimo subjektui įstatymai nenumato teisės riboti minėtais pagrindais teisės į taikių susirinkimų įgyvendinimą.*

VII. Religijos laisvė

Nepakankamas religinės įvairovės pažinimas ir priėmimas Lietuvoje – aktuali socialinė problema. Nepažindama Lietuvos religinės įvairovės, žiniasklaida negali tinkamai atlikti mediatoriaus funkcijos, t. y. informuoti visuomenės, kurioje yra apie 60 įvairių religinių tradicijų ir jas reprezentuojančių religinių bendruomenių.

Nors religinė įvairovė yra šiuolaikinės visuomenės kasdienybė – remiantis 2011 m. atlikto Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, ša-

lies gyventojai save priskyrė net 59 religinėms bendruomenėms⁴¹⁶ – šios įvairovės vaizdavimas, nepaisant tam tikrų pastangų, tebėra rimtas iššūkis žiniasklaidai.⁴¹⁷ Joje Lietuvos religinis visuomenės gyvenimas vis dar stereotipiškai tapatinamas su vienos religinės bendruomenės gyvenimu:⁴¹⁸ viešojoje erdvėje dažniausiai kalbama apie Romos katalikų bažnyčią, tuo tarpu tyrimai rodo, jog kas penktas Lietuvos gyventojas nelaiko savęs šios bažnyčios tikinčiuoju, o religinė įvairovė egzistuoja ir pačioje katalikų bendruomenėje.⁴¹⁹

Be to, užuot aiškiai pristatę religines organizacijas bei jų pažiūras ir skleidę visuomenei objektyvią informaciją apie religiją,⁴²⁰ viešosios informacijos rengėjai, reprezentuodami Lietuvos religinę įvairovę, šias įstatymu nustatytas pareigas neretai pamiršta: pateikdami informaciją apie tradicines religines bendruomenes, jas vaizduoja labiau teigiamai, o informacija apie naujuosius religinius judėjimus ar netradicines religines bendruomenes – daugiau neigiamai.⁴²¹

Remiantis JAV 2013 m. tarptautine ataskaita apie tikėjimo laisvę, Lietuvoje religijos laisvė, išskyrus tam tikras antisemitizmo apraiškas, yra užtikrinama, o valstybės institucijos šią laisvę gerbia.⁴²² Kita vertus, tais pačiais metais atliktas religinių mažumų grupių ir jų atstovų tyrimas atskleidė, jog esminiai veiksniai, skatinantys diskriminaciją dėl religijos Lietuvoje, yra katalikų bažnyčia (52%), žiniasklaida (43%), teisinis reglamentavimas, ribojantis religinių mažumų bendruomenių galimybes visuomenėje (32%).⁴²³

⁴¹⁶ 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai, 2013 m. spalio 25 d., <http://statistics.bookdesign.lt/>

⁴¹⁷ Lietuvos žurnalistų sąjunga, „Žurnalistai, dalyvavę seminare apie religijų įvairovę Lietuvoje, sužinojo daug naujo“, 2013 m. gruodžio 2 d., http://www.lzs.lt/lt/naujienos/aktualijos_354/archive/p102/zurnalistai_dalyvave_seminare_apie_religiju_ivairove_lietuvoje_suzinojo_daug_naujo.html

⁴¹⁸ Naujųjų religijų tyrimo ir informacijos centras, „Religinė įvairovė Lietuvos žiniasklaidoje“, 2014 m., <http://www.religija.lt/straipsniai/religija-visuomene-religijos-laisve/paskelbtas-straipsniu-rinkynys-religine-ivairove-lietuvos-ziniasklaidoje>

⁴¹⁹ Milda Ališauskienė, Donatas Glodenis, „Iššūkiai religinei įvairovei Lietuvoje: religinių mažumų perspektyva“, 2013 m., <http://www.religija.lt/straipsniai/tyrimai-analize-nuomones/paskelbta-studija-issukiai-religinei-ivairovei-lietuvoje-religiniu-mazumu-perspektyva>

⁴²⁰ Visuomenės informavimo įstatymas, 1996 m. liepos 2d., Nr. I-1418, 22 str. 8 d. 7-8 punktai, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478453&p_tr2=2

⁴²¹ Gintarė Markauskaitė, Milda Ališauskienė, „Religinės įvairovės reprezentavimas Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje“, 2014 m., http://vddb.library.lt/obj/LT-eLABa-0001:j.04-2014-ISSN_2029-4573.N_5_1.PG_65-83

⁴²² JAV Ambasada Lietuvoje, 2013 m. tarptautinė ataskaita apie tikėjimo laisvę (Lietuva), 2014 m. liepos 28 d., http://vilnius.usembassy.gov/lithuanian_index/ambasados-naujienos/2013-m.-tarptautin-ataskaita-apie-tikijimo-laisv

⁴²³ Milda Ališauskienė, Donatas Glodenis, „Iššūkiai religinei įvairovei Lietuvoje: religinių mažumų perspektyva“, 2013 m., 57 psl., <http://www.religija.lt/straipsniai/tyrimai-analize-nuomones/paskelbta-studija-issukiai-religinei-ivairovei-lietuvoje-religiniu-mazumu-perspektyva>

Lietuvoje dominuojančios religinės organizacijos ir valstybės santykis pastaruoju metu rodo sekuliarizmo (arba atskirumo) susilpnėjimą, juntamas stipresnis ryšys tarp pasaulietinės ir bažnytinės valdžios.

Pavyzdžiui, pasaulietinėse bendrojo ugdymo įstaigose teisė rinktis užtikrinama tik tradicinės religinės bendruomenės tikybos arba etikos pasirinkimu;⁴²⁴ šiose įstaigose ne tik nėra alternatyvų mokyti netradicinių religinių bendruomenių tikybos, bet stinga ir platesnio moksleivių religinio švietimo.⁴²⁵ Tad laisvė pasirinkti išpažįstamą religiją nėra visapusiškai užtikrinta.

Lietuvoje dominuojančios religinės organizacijos ir valstybės santykis pastaruoju metu rodo sekuliarizmo (arba atskirumo) susilpnėjimą, juntamas stipresnis ryšys tarp pasaulietinės ir bažnytinės valdžios. Tai daro įtaką ir visuomenės nuostatomis religinių mažumų atžvilgiu – visuomenė labiau priima tas religines bendruomenes, kurios yra tradicinės ar pripažintos valstybės, tuo tarpu netradicinės, nors ir įstatymų nustatyta tvarka įregistruotos religinės bendruomenės ir toliau tapatinamos su sektomis.⁴²⁶

Atskirų parlamentarų palankumas tradicinėms religinėms bendruomenėms ar konkrečiai vienai jų – Romos katalikų bažnyčiai – atspindėjo ir įstatymų leidėjo iniciatyvose: *Švietimo įstatymo* pataisomis siūlyta numatyti privalomas tikybos pamokas;⁴²⁷ *Valstybinių šalpos išmokų įstatymo* pataisomis siekta triskart padidinti valstybinę šalpos išmoką į pensiją išėjusiems valstybės pripažįstamų tradicinių religinių bendrijų dvasininkams.⁴²⁸ Be to, metai iš metų tik tradicinėms religinėms bendruomenėms skiriamos valstybės biudžeto lėšos rodo valstybės ir bažnyčios suaugimą, įtvirtina dar didesnę hierarchiją tarp tradicinių ir netradicinių religinių bendruomenių.⁴²⁹

⁴²⁴ Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. kovo 17 d., Nr. XI-1281, 31 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=395105&p_tr2=2

⁴²⁵ Mindaugas Jackevičius, "Sociologė: mokyklose reikia religinio švietimo, kad vaikas, atėjęs laikui, pats pasirinktų religiją", *delfi.lt*, 2013 m. birželio 15 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/education/sociologe-mokyklose-reikia-religinio-svietimo-kad-vaikas-atejus-laikui-pats-pasirinktu-religija.d?id=61610069>

⁴²⁶ Milda Ališauskienė, Donatas Glodenis, "Iššūkių religinei įvairovei Lietuvoje: religinių mažumų perspektyva", 2013 m., 38-41 psl., <http://www.religija.lt/straipsniai/tyrimai-analize-nuomones/paskelbta-studija-issukiai-religinei-ivairovei-lietuvoje-religiniu-mazumu-perspektyva>

⁴²⁷ Švietimo įstatymo 31 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių pakeitimo įstatymo projektas, 2013 m. kovo 4 d., Nr. XIIP-313, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=443812&p_tr2=2

⁴²⁸ Valstybinių šalpos išmokų įstatymo 7 straipsnio papildymo įstatymo projektas, 2013 m. birželio 11 d., Nr. XIIP-688, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=450550&p_tr2=2

⁴²⁹ Lietuvos teisės institutas, "Teisės į privatumą, minties, sąžinės, religijos laisvę ir saviraišką užtikrinimo problemos", 2013 m., http://www.teise.org/data/Teises_i_privatuma_uztikrinimo_problemos.pdf

2014 m. pabaigoje Seime svarstant *Visuomenės informavimo įstatymo* pataisas, numatančias keisti žiniasklaidos savitvarkos sistemą,⁴³⁰ į naujai kuriamą Visuomenės informavimo etikos asociaciją, turinčią pakeisti iki tol buvusią Žurnalistų ir leidėjų etikos komisiją, pasiūlyta gražinti Lietuvos katalikų bažnyčios vyskupų konferencijos atstovą.⁴³¹ Pastarajam siūlymui nepritarus Seime *Visuomenės informavimo įstatymo* pataisos priimtos ne iškart,⁴³² šiuo klausimu Seime opozicija net sugebėjo blokuoti balsavimo procedūrą.⁴³³

Išvados ir rekomendacijos

- *Visuomenė ir žiniasklaida per mažai žino apie ją supančią religinę įvairovę. Tokią situaciją galėtų keisti formaliojo švietimo ir mokymo įstaigose įdiegta disciplina, pagrįsta ne vienos konfesijos tikybos tiesų dėstymu, bet religijų istorijos, religijos sociologijos, religijos psichologijos ir kitų mokslo šakų žiniomis.*
- *2013–2014 m. laikotarpio įstatymų leidėjo iniciatyvos rodo stiprėjantį Katalikų bažnyčios ir valstybės santykį bei atitinkamai silpnėjantį sekuliarizmą. Būtina užtikrinti tokį teisinį reglamentavimą, kuris garantuotų vienodą religijos laisvės įgyvendinimą visų tikėjimų žmonėms.*

⁴³⁰ Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3, 31, 41, 43, 46, 49 ir 50 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 46(1) straipsniu įstatymo projektas, 2014 m. spalio 27 d., Nr. XIIP-1243(5), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=485975&p_tr2=2

⁴³¹ Pasiūlymas "Dėl Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3, 31, 41, 43, 46, 49 ir 50 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 46(1) straipsniu įstatymo projekto", 2014 m. lapkričio 6 d., Nr. XIIP-1243(5), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=486889

⁴³² Stasys Gudavičius, "Kuriamoje žiniasklaidos etikos institucijoje kunigų nebus", *vz.lt*, 2014 m. lapkričio 25 d. <http://vz.lt/article/2014/11/25/kuriamoje-ziniasklaidos-etikos-institucijoje-kunigu-nebus>

⁴³³ Šarūnas Černiauskas, „Seime – cirkas dėl vyskupų įtraukimo į žiniasklaidos kontrolę“, *delfi.lt*, 2014 m. lapkričio 20 d. <http://www.delfi.lt/verslas/media/seime-cirkas-del-vyskupu-itrukimo-i-ziniasklaidos-kontrolę.d?id=66449366>

DRAUDIMAS DISKRIMINUOTI. 14 STRAIPSNIS

I. Lygių galimybių užtikrinimas instituciniu aspektu

1999 m. Lietuvoje įsteigta Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (iki 2003 m. – Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba) yra ombudsmenų sistemos dalis, atsakinga už *Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo* ir *Lygių galimybių įstatymo* vykdymo priežiūrą.⁴³⁴ Kontrolierius, talkinant prie jo įsteigta Tarnybai, tiria skundus dėl diskriminacijos, priekabiavimo, atlieka nepriklausomus tyrimus, teikia konsultacijas, išvadas ir pasiūlymus.⁴³⁵

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos (toliau – LGKT) veikla 2014 m. sulaukė ypatingos JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto kritikos dėl „riboto efektyvumo ir matomumo trūkumo“ bei užsitęsio kontrolieriaus skyrimo proceso.⁴³⁶ Nuo 2013 m. pabaigos Seimas nesugebėjo patvirtinti naujo kontrolieriaus.

Nepaisant to, kad 2013 m. LGKT gavo daugiausia skundų per visą Tarnybos veiklą ir iš viso išnagrinėjo 281 lygių galimybių pažeidimo atvejį (2012 m. – 203, 2011 m. – 170),⁴³⁷ o 2014 m. atliko daugiausia tyrimų savo iniciatyva nuo pat jos įsteigimo,⁴³⁸ šios institucijos žinomumas tarp Lietuvos gyventojų išlieka žemas. 2014 m. gyventojų nuomonės apklausa parodė, kad skalėje nuo 1 iki 10 gyventojų žinomumas apie LGKT siekia

⁴³⁴ Lygių galimybių įstatymas, 2003 m. lapkričio 18 d., Nr. IX-1826, 15 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454179; Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 1998 m. gruodžio 1 d., Nr. VIII-947, 10 str. 1 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478625

⁴³⁵ Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 1998 m. gruodžio 1 d., Nr. VIII-947, 12 str. 1 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478625

⁴³⁶ JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Baigiamieji pastebėjimai dėl penktojo Lietuvos periodinio pranešimo, 2014 m. liepos 18 d., 12 pastraipa, http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/LTU/CEDAW_C_LTU_CO_5_17679_E.docx

⁴³⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 4 psl., 4 pav., <http://www.lygybe.lt/download/303/Lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%20veiklos%202013%20m.%20ataskaita.pdf>

⁴³⁸ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, "2014 m. ketvirtus metus iš eilės dėl diskriminacijos dažniau skundėsi vyrai. Daugiausiai skundų gauta dėl lyties"; 2015 m. sausio 13 d., <http://www.lygybe.lt/lt/naujienuos/pranesimai-ziniasklaidai/2014-m.-ketvirtus-chkd.html>

2013-2014 m. LGKT susilaukė daugiausia žiniasklaidos dėmesio ne dėl savo tiesioginės veiklos, bet dėl Seimo nesėkmingų bandymų antrus metus iš eilės paskirti kontrolierių.

vos 2,97 balus.⁴³⁹ Tai reiškia, kad šios Tarnybos veikla yra žinoma šiek tiek geriau negu Seimo kontrolierių įstaigos (2,66 balai), bet net 30% mažiau negu Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnybos veikla.⁴⁴⁰

Teigiamai vertintinos aptariamam laikotarpiu LGKT ir partnerių inicijuotos sąmoningumo kėlimo kampanijos, pavyzdžiui Nacionaliniai lygybės ir įvairovės apdovanojimai,⁴⁴¹ bei aktyvesnis Tarnybos veiklos viešinimas žiniasklaidoje. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad dėl lygių galimybių pažeidimų beveik išskirtinai yra linkę kreiptis didžiųjų miestų gyventojai – 2014 m. 85% skundų buvo pateikti Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos gyventojų⁴⁴² – abejotina, ar LGKT pasirinktos viešinimo priemonės efektyviai pasiekia regionus ir mažesnius miestus. Pažymėtina, kad JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas rekomendavo gerinti „priėjimą prie šios institucijos“, įsteigiant „regioninius bei vietinius Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos filialus“.⁴⁴³

Visgi, 2013-2014 m. LGKT susilaukė daugiausia žiniasklaidos dėmesio ne dėl savo tiesioginės veiklos, bet dėl Seimo nesėkmingų bandymų antrus metus iš eilės paskirti kontrolierių. Šiuo metu Lygių galimybių kontrolieriaus pareigas eina Vaiko teisių kontrolierė.

Vadovaujantis *Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymu*, kontrolierių, kurio kadencijų skaičius neribojamas, penkeriems metams skiria Seimas.⁴⁴⁴ Mінėtame įstatyme reikalavimai kandidatui yra išvardijami lakoniškai:

⁴³⁹ Klausimas "Kaip gerai esate susipažinęs su šių institucijų veikla? Įvertinkite balais, kai 1–nieko nežinau, o 10– labai gerai". Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje: reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa 2014 m.", 2014 m. spalio 3–12 d., 8 psl., <http://www.hrmi.lt/uploaded/Vilmorus%20apklausa%202014%20-%20SANTRAUKA.pdf>

⁴⁴⁰ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje: reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa 2014 m.", 2014 m. spalio 3–12 d., 8 psl., <http://www.hrmi.lt/uploaded/Vilmorus%20apklausa%202014%20-%20SANTRAUKA.pdf>

⁴⁴¹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 4-5 psl., <http://www.lygybe.lt/download/303/lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%20veiklos%202013%20m.%20ataskaita.pdf>

⁴⁴² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, "2014 m. ketvirtus metus iš eilės dėl diskriminacijos dažniau skundėsi vyrai. Daugiausiai skundų gauta dėl lyties", 2015 m. sausio 13 d., <http://www.lygybe.lt/lt/naujienos/pranesimai-ziniasklaidai/2014-m.-ketvirtus-chkd.html>

⁴⁴³ JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Baigiamieji pastebėjimai dėl penktojo Lietuvos periodinio pranešimo, 2014 m. liepos 18 d., 13(d) pastraipa, http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/LTU/CEDAW_C_LTU_CO_5_17679_E.docx

⁴⁴⁴ Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 1998 m. gruodžio 1 d., Nr. VIII-947, 14 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478625

„nepriekaištingos reputacijos Lietuvos Respublikos pilietis, turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą ir ne mažesnę kaip penkerių metų teisinio darbo arba darbo valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose stažą“.⁴⁴⁵

Nesugebėjimas antrus metus iš eilės paskirti Lygių galimybių kontrolieriaus mažina visuomenės pasitikėjimą šia institucija bei siunčia žinią, kad lygių galimybių principo užtikrinimas Lietuvoje nėra politinės darbotvarkės prioritetas.

Per 2013–2014 m. Seimas balsavo dėl dviejų išvardintus kriterijus atitinkančių kandidačių, tačiau ne viena jų nebuvo patvirtinta kaip kontrolierė. 2013 m. pabaigoje Seimas atmetė ilgametės Jungtinių Tautų Vystymo programos Lietuvoje vadovės, profesorės Lyros Jakulevičienės kandidatūrą, 2014 m. lapkritį, jau po kritiškų JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto išvadų paskelbimo, buvo nubalsuota prieš žmogaus teisių ekspertės, advokatės Dianos Gumbrevičiūtės-Kuzminskienės, aktyviai dirbančios su lygiateisiškumo bylomis,⁴⁴⁶ skyrimą.⁴⁴⁷ Pastaroji kandidatė buvo nepatvirtinta dėl to, kad atvirai

palaikė tos pačios lyties partnerystę.⁴⁴⁸ Kai kurie Seimo nariai balsavimo metu išreiškė susirūpinimą, kad „pretendentė nutylėjo ir slėpė savo nuolatinį dalyvavimą Lietuvos gėjų ir lesbiečių seminaruose“.⁴⁴⁹

Tokio pobūdžio pasisakymai atskleidžia homofobines balsavusių Seimo narių nuostatas ir kelia klausimą, ar kontrolierės skyrimo procesas bei priimtas protokolinis nutarimas⁴⁵⁰ nepažeidė Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtinto lygybės principo.⁴⁵¹ Situacija, kai dviejų ypatingai svarbių ombudsmeno institucijų pareigas ilgą laiką eina tas pats asmuo taip pat vertintina kritiškai. Nors abi institucijos veikia žmogaus teisių užtikrinimo srityje, kiekvienos jų veikla pasižymi savo specifika ir, atsižvelgiant į darbo krūvį, skirtingus iššūkius bei nepriklausomumo principą, reikalauja atskirų vadovų. Nesugebėjimas antrus metus iš eilės paskir-

⁴⁴⁵ Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 1998 m. gruodžio 1 d., Nr. VIII-947, 13 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478625

⁴⁴⁶ Nacionaliniuose Lygybės ir įvairovės apdovanojimuose 2013 m. Diana Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė už pažeidžiamiausių grupių atstovavimą apdovanota Metų žmogaus teisių advokato titulu; <http://nlf.lt/naujienos/2014/02/27/nacionaliniu-lygybes-ir-ivairoves-apdovanojimu-2013-laimetojai/>

⁴⁴⁷ “Seimas antrą kartą nepaskyrė Lygių galimybių kontrolierės tarnybos”, *lyrtas.lt*, 2014 m. lapkričio 25 d., <http://www.lyrtas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/seimas-antra-karta-nepaskyre-lygiu-galimybiu-kontrolieres.htm>

⁴⁴⁸ Lietuvos gėjų lyga, “Seimas atmetė Lygių galimybių kontrolierės kandidatūrą dėl jos išreikšto palaikymo tos pačios lyties asmenų partnerystei”, 2014 m. lapkričio 26 d., <http://www.lgl.lt/en/news/lgbt-guide-lt/lithuanian-parliament-rejects-equal-opportunities-ombudsperson-candidate-supports-sex-partnership/>

⁴⁴⁹ “Seimas antrą kartą nepaskyrė Lygių galimybių kontrolierės tarnybos”, *lyrtas.lt*, 2014 m. lapkričio 25 d., <http://www.lyrtas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/seimas-antra-karta-nepaskyre-lygiu-galimybiu-kontrolieres.htm>

⁴⁵⁰ Seimo vakarinio posėdžio protokolas, 2014 m. lapkričio 25 d., Nr. SPP-203, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=489183

⁴⁵¹ Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., 29 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=465070

ti Lygių galimybių kontrolieriaus mažina visuomenės pasitikėjimą šia institucija bei siunčia žinią, kad lygių galimybių principo užtikrinimas Lietuvoje nėra politinės darbotvarkės prioritetas.

Išvados ir rekomendacijos

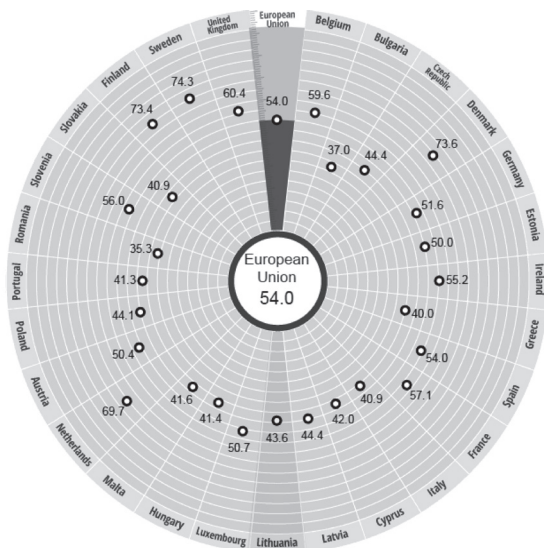
- *Teigiamai vertintina, kad LGKT vis dažniau reaguoja į žiniasklaidoje aptariamų lygių galimybių pažeidimus ir pradeda daugiau tyrimų savo iniciatyvą, taip pat, kad vis daugiau dėmesio skiria sąmoningumo kėlimui ir plačiau informuoja visuomenę apie savo veiklą.*
- *Nepaisant 2013-2014 m. laikotarpio pasiekimų, JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto rekomendacijos Lietuvai, susijusios su LGKT matomumu ir efektyvumo gerinimu, nebuvo pradėtos įgyvendinti.*
- *Rekomenduotina įvertinti informacijos apie LGKT veiklą pasiekiamumą regionuose bei, siekiant užtikrinti, kad greitos ir efektyvios teisinės gynybos priemonės būtų prieinamos ne tik didžiuosiuose Lietuvos miestuose, apvarstyti JT Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto pasiūlytą rekomendaciją įsteigti vietinius LGKT filialus.*
- *Rekomenduotina kuo skubiau Seimui pateikti bei paskirti kompetentingą Lygių galimybių kontrolierių, užtikrinant kad jo/jos paskyrimo procesas vyktų nepažeidžiant konstitucinio lygybės principo.*
- *Būtinai kuo platesnis visuomenės, ypatingai jaunimo, švietimas ir sąmoningumą didinimas diskriminacijos klausimais.*

II. Diskriminacija dėl lyties

2013 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba atliko 34 tyrimus dėl galimo diskriminavimo lyties pagrindu, t. y. beveik perpus mažiau nei 2012 m. Didžioji dalis tyrimų (68%) buvo susijusi su darbo santykiais.⁴⁵² 2014 m. dėl galimos diskriminacijos dėl lyties buvo atlikta net 88 tyrimai (arba 35% nuo visų tyrimų) ir tai buvo daugiausia skundų, gautų per metus per pastarąjį dešimtmetį. Be to, per paskutinius metus dėl patiriamos diskriminacijos lyties pagrindu dažniau pradėjo skųstis vyrai.⁴⁵³

⁴⁵² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 31-32 psl., <http://lygybe.lt/lt/metines-tarnybos-ataskaitos.html>

⁴⁵³ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, "2014 m. ketvirtus metus iš eilės dėl diskriminacijos dažniau skundėsi vyrai. Daugiausiai skundų gauta dėl lyties". 2015 m. sausio 13 d., <http://lygybe.lt/lt/naujienos/pranesimai-ziniasklaida>

Nuotraukoje – Lyčių lygybės indeksas, Europos lyčių lygybės institutas, 2013 m., <http://eige.europa.eu/content/gender-equality-index>

2013 m. Europos lyčių lygybės institutas pristatė lyčių lygybės indeksą, pagal kurį Lietuva užėmė 18 vietą tarp 27 Europos Sąjungos narių. Indeksas sudarytas įvertinus abiejų lyčių rodiklius šešiose pagrindinėse srityse (darbas, finansai, žinios, laikas, galia, sveikata) ir dviejose šalutinėse (daugialypė nelygybė, smurtas).⁴⁵⁴ Lyčių lygybės indeksas Lietuvoje – 43,6 (visiška lyčių nelygybė – 1, visiška lyčių lygybė – 100). Arčiausiai lyčių lygybės priartėjo Švedija (74,3), o labiausiai nutolusi šalis – Rumunija (35,3). Bendras ES indeksas – 54. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal finansinių iš-

teklių kriterijų, pagal kurį buvo skaičiuojami ne tik atlyginimai, bet ir kitos pajamos, Lietuvos indeksas tik 26,8 ir buvo vienas žemiausių tarp ES šalių.⁴⁵⁵

Pagal Pasaulio ekonomikos forumo paskelbtą 2014 m. Pasaulinį lyčių atotrūkio indeksą Lietuva užėmė 44 vietą iš 142 valstybių, tačiau atskirai vertinant moterų galimybę dalyvauti politinėje veikloje Lietuvai skiriama tik 65 vieta. Pasaulio ekonomikos forumo sudarytame sąrašė tvirtai pirmuoja Šiaurės Europos valstybės.⁴⁵⁶

2014 m. atliktas tyrimas atskleidė, kad pozityviai keičiasi visuomenės nuomonė apie šeimos ir darbo derinimą – visų amžiaus grupių vyrai ir moterys, dalyvavę apklausoje, išreiškė nepritarimą vyrų pirmumo teisei į darbą. Lietuvos gyventojai linkę pasirinkti simetrinį šeimos modelį, kai abu sutuoktiniai dirba ir abu rūpinasi namais bei vaikais.⁴⁵⁷

laidai/2014-m.-ketvirtus-chkd.html

⁴⁵⁴ Europos lyčių lygybės institutas, Lyčių lygybės indeksas, 2013 m., <http://eige.europa.eu/lt/content/gender-equality-index>

⁴⁵⁵ Eglė Digrytė, "Lyčių lygybės srityje Lietuvai dar toli ne tik iki skandinavų, bet ir iki ES vidurkio", *15min.lt*, 2013 m. liepos 25 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lyciu-lygybes-srityje-lietuvai-dar-toli-ne-tik-iki-skandinavu-bet-ir-iki-es-vidurkio-56-356498>

⁴⁵⁶ "Lyčių lygybės galima tikėtis tik 2095 metais", *15min.lt*, 2014 m. lapkričio 1 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/lyciu-lygybes-galima-tiketis-tik-2095-metais-57-463432>

⁴⁵⁷ Socialinių inovacijų fondas, tyrimo „Moterys ir vyrai Lietuvos visuomenėje – 2014“ apžvalga, 2014 m., <http://lml.o>

Lietuvos statistikos departamento duomenimis moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis šalies ūkyje 2013 m. buvo 12,5% ir, palyginti su 2012 m., padidėjo 0,5%. Didžiausias moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2013 m. išliko finansinės ir draudimo veiklos įmonėse – 39,9%, taip pat informacijos ir ryšių įmonėse – 27,8%, apdirbamosios gamybos įmonėse – 25,7%; žmonių sveikatos priežiūros ir socialinio darbo įstaigose bei didmeninės ir mažmeninės prekybos įmonėse – 22,3%; variklinių transporto priemonių remonto įmonėse – 22,3%, kitos aptarnavimo veiklos įstaigose – 20,9%.⁴⁵⁸

Mažiau nei trečdaliui visų Lietuvoje veikiančių įmonių vadovauja moterys. Visuomenės apklausa rodo, kad vyrams yra kur kas lengviau tapti įmonių vadovais, nei šių postų siekiančioms moterims.⁴⁵⁹ Be to, dauguma lietuvių vis dar vadovo poste mieliau regi vyrą. Dirbti vadovaujami vyro norėtų 56% respondentų. Tik 11% mieliau rinktųsi vadovę moterį, o 33% nemato skirtumo vyro ar moters nurodymus reikės vykdyti.⁴⁶⁰

Mažiau nei trečdaliui visų Lietuvoje veikiančių įmonių vadovauja moterys. Visuomenės apklausa rodo, kad vyrams yra kur kas lengviau tapti įmonių vadovais, nei šių postų siekiančioms moterims.⁴⁵⁹ Be to, dauguma lietuvių vis dar vadovo poste mieliau regi vyrą. Dirbti vadovaujami vyro norėtų 56% respondentų. Tik 11% mieliau rinktųsi vadovę moterį, o 33% nemato skirtumo vyro ar moters nurodymus reikės vykdyti.⁴⁶⁰

2013 m. atliktas akademinės bendruomenės tyrimas parodė, jog akademinėje bendruomenėje situacija lyčių lygybės klausimu yra ypatingai bloga. Vyrai užima visas aukščiausias vadovaujančias pozicijas, o moterys užima žemiausio lygio administracines pareigas; akademinė ir mokslinių tyrimų darbuotojų tarpe moterys taip pat užima žemiausias pozicijas.⁴⁶¹

Nors bylos dėl diskriminacijos lyties pagrindu itin retai pasiekia Lietuvos teismus, 2014 m. buvo pasiekta reikšminga pergalė byloje dėl moters atleidimo iš Rumunijos ambasados Lietuvoje, po to, kai ji darbdaviui pranešė apie savo nėštumą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas patvirtino

[lt/wp-content/uploads/2014/12/Tyrimo-apvalga.pdf](http://wp-content/uploads/2014/12/Tyrimo-apvalga.pdf)

⁴⁵⁸ Lietuvos statistikos departamentas, "Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis 2013 m.", 2014 m. spalio 9 d., <http://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=2874672>

⁴⁵⁹ Socialinių inovacijų fondas, tyrimo „Moterys ir vyrai Lietuvoje visuomenėje – 2014“ apžvalga, 2014 m., <http://lml.o.lt/wp-content/uploads/2014/12/Tyrimo-apvalga.pdf>

⁴⁶⁰ "Lietuviams geriausias vadovas – vyras", *lrytas.lt*, 2013 m. rugpjūčio 8 d., <http://www.lrytas.lt/print.asp?k=news&id=1375947171373778782>

⁴⁶¹ Inga Žalėnienė, Ona Gražina Rakauskienė, Danguolė Grigolovičienė, "Lyčių lygybė Lietuvos švietimo ir mokslo sistemoje" 2013 m., <http://lygybe.lt/lt/tyrimai-lygybes-srityje.html>

diskriminacijos lyties pagrindu faktą bei perdavė Lietuvos apeliaciniam teismui iš naujo nagrinėti sprendimo dalį dėl turtingos ir neturtingos žalos atlyginimo.⁴⁶² Lietuvos apeliacinis teismas ieškovei priteisė 50 tūkst. litų (apie 14,5 tūkst. eurų) turtingos ir 10 tūkst. litų (apie 2,9 tūkst. eurų) neturtingos žalos atlyginimą.⁴⁶³

Dauguma lietuvių vis dar vadovo poste mieliau regi vyrą. Dirbti vadovaujami vyro norėtų 56% respondentų. Tik 11% mieliau rinktųsi vadovę moterį, o 33% nemato skirtumo vyro ar moters nurodymus reikės vykdyti.

2014 m. liepos 15 d. buvo priimtos *Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo* pataisos,⁴⁶⁴ kuriomis iš įstatymo buvo išbrauktas draudimas priekabauti dėl lyties. Tokios pataisos sulaukė didelio nevyriausybinų organizacijų pasipiktinimo.⁴⁶⁵ 2014 m. liepos 28 d. buvo įregistruota įstatymo pataisa, kuria siekiama sugrąžinti priekabiavimo draudimą į įstatymą.

Pažymėtina, jog Lietuvoje vis dar paplitusi praktika darbdaviui, siekiančiam įdarbinti asmenį, teirautis moters apie jos šeimyninę padėtį ar šeimos ateities planus. Tokie klausimai nėra susiję su darbuotojo kvalifikacija ar darbinėmis savybėmis, o tik sudaro prielaidas diskriminuoti asmenis dėl jų lyties ar dėl su lytimi siejamų vaidmenų šeimoje, todėl darbdaviai neturi teisės savo esamų ar būsimų darbuotojų teirautis tokios informacijos.

Valstybinių pensijų įstatymas diskriminuoja vyrus dėl antrojo laipsnio valstybinių pensijų skyrimo. Įstatymas nustato, kad teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi motinos, pagimdžiusios (įvaikinusios) 5 ir daugiau vaikų, išauginusios juos iki 8 metų ir gerai išauklėjusios.⁴⁶⁶

Lygių galimybių kontrolierė konstatavo, kad tėvai-vyrai atsiduria mažiau palankioje padėtyje nei moterys-motinos, nes teisės aktas juos eliminuoja iš asmenų, turinčių teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją, sąrašo, nepaisant to, kad jie išaugino 5 ar daugiau vaikų, juos gerai išauklėjo, tačiau neatitiko vienintelės sąlygos – negimdė šių vaikų, bet, pavyzdžiui, juos kartu su motina įvaikino. Buvo pripažinta,

⁴⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-199/2014

⁴⁶³ Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. rugsėjo 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1219/2014

⁴⁶⁴ *Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo* Nr. VIII-947 4, 5, 6-1, 7 ir 22 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. liepos 15 d., Nr. XII-1023, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/92f4cc80117511e4adf3c8c5d7681e73>

⁴⁶⁵ Lygių galimybių plėtros centras, "Seimo pirmininkės prašoma grąžinti draudimą priekabauti dėl lyties", 2014 m. rugsėjo 11 d., <http://gap.lt/lietuvos-moterys-praso-seimo-pirmininkes-sugrazinti-draudima-priekabauti-del-lyties/>

⁴⁶⁶ *Valstybinių pensijų įstatymas*, 1994 m. gruodžio 22 d., Nr. I-730, 4 str. 3 d. 1 p., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=462678

kad vyrai-tėvai diskriminuojami dėl savo lyties, todėl Lygių galimybių kontrolierė rekomendavo pakeisti *Valstybinių pensijų įstatymą*.⁴⁶⁷ 2014 m. spalio mėnesį buvo užregistruotas įstatymo pakeitimo projektas,⁴⁶⁸ įtraukiantis ir vyrus kaip antrojo laipsnio valstybinės pensijos gavėjus.

Išvados ir rekomendacijos

- *Nors moterų ir vyrų atotrūkis užimtumo srityje palaipsniui mažėja, tačiau moterys vis dar dirba tą patį darbą už mažesnę darbo užmokestį, o vyrai dominuoja aukščiausiuose vadovaujamuose posteose.*
- *Rekomenduotina įtvirtinti lyčių kvotas valstybės įmonių ir įstaigų valdybose, taip pat bankų ar didesnių privačių įmonių valdybose.*
- *Visuomenėje vyraujantys stereotipai dėl moters ir vyro vaidmens šeimoje daro įtaką moterų galimybėms siekti karjeros, užimti vadovujančius postus arba gali nulemti nepalankų darbdavių elgesį (pavyzdžiui, nėštumo atveju).*
- *Būtina užtikrinti vienodo atlygio už tą patį darbą mokėjimą moterims ir vyrams, atliekant patikrinimus darbovietėse bei skiriant sankcijas pažeidėjams, taip pat skatinti informacijos sklaidą apie galimybes ginti pažeistas teises dėl lyties diskriminacijos.*
- *Rekomenduotina pakeisti Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą, grąžinant draudimą priekabauti dėl lyties, taip pat įtraukiant nuostatas dėl privalomų lygių galimybių planų parengimo ir įgyvendinimo valstybiniame ir privačiame sektoriuje.*
- *Rekomenduotina pakeisti Valstybinių pensijų įstatymą ir įtraukti vyrus, užtikrinant moterims ir vyrams lygias teises gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją, jeigu jie atitinka kitas šio įstatymo nustatytas sąlygas.*

III. Diskriminacija dėl negalios

Remiantis 2013 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos metine ataskaita, 2013 m. buvo rekordiniai ne tik pagal bendrą atliktų tyrimų dėl diskriminacijos bylų skaičių, bet ir pagal tyrimų dėl diskriminaci-

⁴⁶⁷ Lygių galimybių kontrolierius pažyma "Dėl Lietuvos Respublikos Valstybinių pensijų įstatymo nuostatų ir antrojo laipsnio valstybinės pensijos skyrimo motinoms", 2014 m. kovo 25 d., Nr. (14)-SN-13, http://www.lygybe.lt/lt/pazy-mos/lytis_202.html

⁴⁶⁸ Valstybinių pensijų įstatymo Nr. I-730 4, 5, 6 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2014 m. spalio 21 d., XIIP-2420, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=485442&p_tr2=2

jos negalios pagrindu skaičių. Atlikti net 33 tyrimai dėl diskriminacijos šiuo pagrindu, kas sudarė daugiau nei 18% visų Tarnyboje atliktų tyrimų, ir atsidūrė trečioje vietoje skirstant tyrimus pagal diskriminacijos pagrindus.⁴⁶⁹ Iki 2013 m. kasmet Tarnyboje šiuo pagrindu vidutiniškai būdavo atliekama 16 tyrimų, tad skundų skaičius 2013 m. išaugo daugiau nei dvigubai.

LGKT ataskaitoje nurodoma, jog daugiausia tyrimų dėl galimos diskriminacijos negalios pagrindu buvo atlikta pagal skundus dėl valstybės, savivaldybių įstaigų veikos (48%); 25% skundų buvo gauta prekių ir paslaugų teikimo srityje; darbo santykių srityje – 15%; švietimo srityje – 12%.⁴⁷⁰

2013 m. buvo atliktas tyrimas, kuriuo siekiama ištirti Lietuvos gyventojų nuomonę, patirtį ir žinias apie diskriminaciją įvairių visuomenės grupių atžvilgiu. 7-8% respondentų teigė apie diskriminaciją žinantys labai daug; 8% teigė žinantys labai daug apie diskriminaciją negalios pagrindu; dažniau apie diskriminaciją dėl negalios žinojo didmiesčių gyventojai.⁴⁷¹

Visuomenėje vyraujanti stigma neįgaliųjų, ypač psichikos neįgaliųjų, atžvilgiu lemia ir neįgaliųjų gyvenimo visuomenėje kokybę bei jų socialinės integracijos galimybes. Visuomenės nuomonės tyrimas atskleidė, kad dažniausiai manoma, jog psichikos negalią turintys žmonės turėtų gyventi specialiai tam pritaikytuose namuose (46%); 12% mano, kad ligoninėse; 10% – kad toliau nuo miesto, kur būtų užtikrintas jų saugumas. Tad dauguma palaiko specializuotos, nuo visuomenės izoliuotos įstaigos idėją. Tik 27% respondentų manymu, tokie žmonės gali gyventi bet kur, kaip ir visi kiti žmonės.⁴⁷²

Asmenys su negalia patiria diskriminaciją daugelyje gyvenimo sričių. Pa-

⁴⁶⁹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 44 psl., <http://www.lygybe.lt/download/303/lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%20veiklos%202013%20m.%20ataskaita.pdf>

⁴⁷⁰ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 45 psl., <http://www.lygybe.lt/download/303/lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%20veiklos%202013%20m.%20ataskaita.pdf>

⁴⁷¹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, "Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas", 2013 m. spalio, http://www.lygybe.lt/download/156/prezentacija-lygybe-201310_galutinis.ppt

⁴⁷² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, "Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas", 2013 m. spalio, http://www.lygybe.lt/download/156/prezentacija-lygybe-201310_galutinis.ppt

vyzdžiui, vaikams, turintiems intelekto sutrikimą, ribojamas teisės į švietimą įgyvendinimas Lietuvoje. 2011 m. priimtas Švietimo ir mokslo ministro įsakymas numatė, jog mokiniai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių dėl intelekto sutrikimo, nuo 2012 m. rugsėjo 1 d. baigę pagrindinio ugdymo individualizuotą programą, gali tęsti mokymąsi pagal profesinio mokymo programą arba ugdytis pagal socialinių įgūdžių ugdymo programą.⁴⁷³

Nors *JT Neįgaliųjų teisių konvencija* įtvirtina neįgaliųjų teisę į mokslą, t. y. valstybė, siekdama įgyvendinti šią teisę nediskriminuojant ir lygiomis galimybėmis, turi užtikrinti visiems tinkamą visų lygių švietimą ir mokymąsi visą gyvenimą, kuriais būtų siekiama suteikti neįgaliesiems galimybę ugdyti savo asmenybę, talentus ir kūrybiškumą, taip pat savo protinius ir fizinius gebėjimus didžiausiu įmanomu mastu.⁴⁷⁴

Tačiau minėta Švietimo ir mokslo ministro įsakymo nuostata, kuri mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių dėl intelekto sutrikimo (pavyzdžiui, autizmo sutrikimą turintiems vaikams), baigusiems pagrindinio ugdymo individualizuotą programą, nebeleidžia tęsti mokymosi pagal vidurinio ugdymo programą, realiai užkerta kelią įgyti vidurinę išsilavinimą, ir taip diskriminuoja asmenis dėl jų negalios bei pažeidžia jų teises.

Nemažai problemų užtikrinant neįgaliųjų teises kyla dėl nepritaikytos fizinės aplinkos: iki šiol į daugumos parduotuvių, kavinių, įvairias paslaugas teikiančių įmonių patalpas neįmanoma patekti su neįgaliųjų vežimėliais dėl nepritaikytos aplinkos.⁴⁷⁵ Neįgalieji neturi prieigos ir paplūdimiuose. Netgi vadinamieji neįgaliųjų paplūdimiai nėra pritaikyti neįgaliesiems, nes mediniais takeliais jūros pasiekti nėra įmanoma.⁴⁷⁶

Kita problema – struktūrinė diskriminacija, kurią atskleidžia iki šiol nevykstantis Lietuvos 2010 m. ratifikuotos *JT Neįgaliųjų teisių konvencijos* įgyvendinimas bei stebėseną.

⁴⁷³ Švietimo ir mokslo ministro įsakymas “Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymo organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo”, 2011 m. rugsėjo 30 d., Nr. V-1795, 2.4 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=408141&p_tr2=2

⁴⁷⁴ JT Neįgaliųjų teisių konvencija, 2006 m. gruodžio 13 d., 24 str. 1 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882

⁴⁷⁵ “Kad Šiauliuose yra neįgaliųjų, nežinojo”, *delfi.lt*, 2013 m. birželio 11 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kad-siauliuose-yra-neigaliuju-nezinojo.d?id=61598125>

⁴⁷⁶ Zita, “Neįgalieji plaže neegzistuoja”, *kauno.diena.lt*, 2013 m. rugpjūčio 16 d., <http://kauno.diena.lt/naujienos/nuomones/nuomones/neigalieji-pliaze-neeegzistuoja-409546#VMeAgf6UeGV>

Konvencija įpareigoja valstybę paskirti vieną ar kelias vyriausybės institucijas, įgaliotas prižiūrėti Konvencijos įgyvendinimą; bei apsvarstyti galimybę vyriausybėje sukurti koordinacinį mechanizmą, kuris sudarytų sąlygas įvairiuose sektoriuose ir įvairiais lygmenimis imtis su Konvencijos įgyvendinimu susijusių veiksmų.⁴⁷⁷

Lietuvoje koordinuojančios funkcijos pavestos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, tačiau ši nėra pajėgi jų vykdyti: neegzistuoja joks mechanizmas, pagal kurį Ministerija galėtų daryti įtaką kitoms valstybės institucijoms, siekdama užtikrinti, kad jos įgyvendintų Konvencijos nuostatas savo kompetencijos srityse.⁴⁷⁸

Konvencija apima labai platų teisinio reguliavimo spektrą, todėl nacionalinė Konvencijos įgyvendinimo koordinavimo struktūra turi veikti aukščiausiu Vyriausybės lygmeniu bei būti įgaliota formuoti atitinkamą politiką. Taip pat Konvencija įpareigoja valstybę sukurti nepriklausomus mechanizmus, skirtus skatinti, apsaugoti ir kontroliuoti šios Konvencijos įgyvendinimą.⁴⁷⁹

Lietuvoje Konvencijos įgyvendinimo stebėseną pavesta vykdyti Neįgaliųjų reikalų tarybai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai.⁴⁸⁰ Vadovaujantis Konvencija, stebėsenos vykdymas turėtų apimti tris atskiras skatinimo, apsaugos ir kontrolės funkcijas,⁴⁸¹ tačiau Vyriausybės nutarimas, įtvirtinantis Konvencijos įgyvendinimo ir stebėsenos mechanizmą Lietuvoje, šių funkcijų nedetalizuoja, t. y. nenurodo, kuri iš paskirtų institucijų turėtų atlikti vieną ar kitą funkciją. Tad Konvencijos įgyvendinimo stebėsenos funkcija Lietuvoje visiškai nevykdoma.

Neįgaliųjų reikalų taryba nagrinėja svarbiausius neįgaliųjų socialinės integracijos klausimus ir teikia pasiūlymus Socialinės apsaugos ir darbo ministrui dėl neįgaliųjų socialinės integracijos politikos įgyvendinimo. Tarybos sprendimai yra rekomendacinio pobūdžio.

⁴⁷⁷ JT Neįgaliųjų teisių konvencija, 2006 m. gruodžio 13 d., 33 str. 1 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.show_doc_l?p_id=335882

⁴⁷⁸ Vyriausybės nutarimas "Dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo", 2010 m. gruodžio 8 d., Nr. 1739, http://www.ndt.lt/files/File/Neigaliuju_konvencija_nr_1739.pdf

⁴⁷⁹ JT Neįgaliųjų teisių konvencija, 2006 m. gruodžio 13 d., 33 str. 2 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.show_doc_l?p_id=335882

⁴⁸⁰ Vyriausybės nutarimas "Dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo", 2010 m. gruodžio 8 d., Nr. 1739, http://www.ndt.lt/files/File/Neigaliuju_konvencija_nr_1739.pdf

⁴⁸¹ JT Neįgaliųjų teisių konvencija, 2006 m. gruodžio 13 d., 33 str. 2 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.show_doc_l?p_id=335882

Neįgaliųjų reikalų taryba yra sudaroma visuomeniniais pagrindais, lygiateisės partnerystės pagrindu iš valstybės institucijų ir neįgaliųjų asociacijų deleguotų atstovų.⁴⁸² Taryba nėra nepriklausomas mechanizmas, todėl neatitinka Konvencijos principų, susijusių su nacionalinių institucijų, veikiančių žmogaus teisių apsaugos ir skatinimo srityje, statusu ir veikla.⁴⁸³ Diskutuotinas ir Tarybos darbo efektyvumas: Taryboje septynias ministerijas atstovaujantys viceministrai į posėdžius dažniausiai nesusirenka, todėl dalis posėdžių neįvyksta nesurinkus dalyvių kvorumo (t. y. bent pusės Tarybos narių);⁴⁸⁴ be to, vyksta dažna viceministrų kaita, todėl sunku užtikrinti Tarybos veiklos tęstinumą; stebėsenos funkcijai vykdyti Taryba neturi reikiamos informacijos iš skirtingų valdžios institucijų. Todėl realybėje Taryba yra neveiksni atlikti Konvencijoje numatytų funkcijų skatinti, apsaugoti ir kontroliuoti Konvencijos įgyvendinimo.

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai buvo rekomenduota kontroliuoti Konvencijos nuostatų, susijusių su lygių galimybių užtikrinimu, įgyvendinimą,⁴⁸⁵ tačiau nebuvo deleguotos jokios konkrečios stebėsenos funkcijos. Nors Lietuvos valstybė nurodo, jog Konvencijos įgyvendinimo kontrolės funkcija apima įgaliojimus LGKT „tirti skundus dėl diskriminacijos negalios pagrindu, kontroliuoti, kad visuomenės informavimo priemonėse nebūtų diskriminacinio pobūdžio negalios pagrindu skelbimų, nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylas, skirti administracines nuobaudas ir pan.“⁴⁸⁶ tačiau ši funkcija nėra įgyvendinama Konvencijos stebėsenos kontekste.

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba nagrinėja skundus ir veikia tik lygių galimybių ir nediskriminavimo užtikrinimo srityse.⁴⁸⁷ Tad Tarnybos veiklos apimtis neapėmia viso plataus *Neįgaliųjų teisių konvencijos* reglamentuojamų sričių spektro, pavyzdžiui, Lygių galimybių kontro-

⁴⁸² Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 1991 m. lapkričio 28 d., Nr. I-2044, 17 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454193

⁴⁸³ JT Neįgaliųjų teisių konvencija, 2006 m. gruodžio 13 d., 33 str. 2 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882

⁴⁸⁴ Vyriausybės nutarimas „Dėl Neįgaliųjų reikalų tarybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos sudėties ir nuostatų patvirtinimo“, 2005 m. gruodžio 23 d., Nr. 1426, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=392271&p_query=&p_tr2=

⁴⁸⁵ Vyriausybės nutarimas „Dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo“, 2010 m. gruodžio 8 d., Nr. 1739, 4.2 p., http://www.ndt.lt/files/File/Neigaliuju_konvencija/nr_1739.pdf

⁴⁸⁶ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Lietuvos Respublikos pirminė JT Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita, 2012 m., http://www.socmin.lt/public/uploads/1063_neigaliuju_konv_atask_2012m.pdf

⁴⁸⁷ Lygių galimybių įstatymas, 2003 m. lapkričio 18 d., Nr. IX-1826, 1 str. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=222522&p_query=&p_tr2=

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba nagrinėja skundus ir veikia tik lygių galimybių ir nediskriminavimo užtikrinimo srityse. Tad Tarnybos veiklos apimtis neapėmia viso plataus Neįgalųjų teisių konvencijos reglamentuojamų sričių spektro

lieriaus tarnyba negali kontroliuoti, kaip yra įgyvendinamos Konvencijos nuostatos dėl asmens laisvės ir saugumo, privataus gyvenimo, būsto ir šeimos neliečiamumo, pakankamo gyvenimo lygio ir socialinės apsaugos. Akivaizdu, kad kol nebus priimti atitinkami įstatymų pakeitimai, suteikiantys teisinius įgaliojimus Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai vykdyti kontrolę, Tarnyba negalės vykdyti šios funkcijos veiksmingai.

Paminėtinas ir faktas, kad Lygių galimybių kontrolierės tarnyba jau antrus metus dirba be tiesioginio vadovo: Seimas du kartus slaptu balsavimu nepritarė siūlytų kompetentingų ir keliamus reikalavimus visiškai atitinkančių kandidačių paskyrimui. Seimo vengimas paskirti kompetentingą asmenį į Lygių galimybių kontrolieriaus poziciją atspindi politikų abejingumą žmogaus teisių apsaugos klausimams bei lygių galimybių užtikrinimo pažeidžiamų grupių, įskaitant asmenų su negalia, atžvilgiu.

Paminėtina, kad nepaisant ne kartą išsakytos kritikos dėl netinkamo Konvencijos įgyvendinimo mechanizmo Lietuvoje, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija nesirengia inicijuoti jokių reformų ar pakeitimų iki JT Neįgalųjų teisių komitetas nurodys Konvencijos įgyvendinimo trūkumus ir pateiks rekomendacijas, t. y. iki 2016 m. balandžio mėnesio, kuomet Komitetas svarstys Lietuvos oficialią pirminę ataskaitą.⁴⁸⁸

Pažymėtina, kad JT Neįgalųjų teisių komitetas, apsvaustęs kitų šalių Konvencijos įgyvendinimo ataskaitas, akcentavo koordinavimo funkcijos svarbą Konvencijos įgyvendinimui, reikalavimus užtikrinti kuo aukštesnį koordinavimo lygį, stebėsenos nepriklausomumą bei adekvatų stebėsenos finansavimą.⁴⁸⁹

Akivaizdu, kad analogiškos pastabos dėl per žemo koordinavimo lygio, neužtikrintos bei nevykdomos nepriklausomos stebėsenos bus išsakytos ir Lietuvai. Todėl valstybė turėtų jau dabar imtis veiksmų, siekiant užtikrinti Konvencijos įgyvendinimo mechanizmo atitikimą Konvencijos nuostatomis.

⁴⁸⁸ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Lietuvos Respublikos pirminė JT Neįgalųjų teisių konvencijos įgyvendinimo ataskaita, 2012 m., http://www.socmin.lt/public/uploads/1063_neigaliuju_konv_atask_2012m.pdf

⁴⁸⁹ JT Neįgalųjų teisių komitetas, Baigiamosios išvados, http://www.mindbank.info/collection/type/crpd_committee_concluding_observations

Išvados ir rekomendacijos

- *Būtina sukurti koordinacinį mechanizmą Vyriausybės lygmeniu, siekiant, kad būtų sudarytos sąlygos įvairiuose sektoriuose ir įvairiais lygmenimis imtis konkrečių veiksmų, efektyviai įgyvendinant Konvencijos nuostatas.*
- *Konvencijos įgyvendinimo stebėseną turi vykdyti visus nepriklausomumo principus (politinį, struktūrinį, finansinį, kt.) atitinkantis mechanizmas. Taip pat turi būti užtikrintas neįgaliųjų bei juos atstovaujančių organizacijų dalyvavimas stebėsenos mechanizme.*
- *Visos valstybės institucijos privalo savo kompetencijos ribose užtikrinti Konvencijos nuostatų įgyvendinimą, siekiant lygybės ir nediskriminavimo principo neįgaliųjų atžvilgiu realizavimo.*

IV. Diskriminacija dėl tautybės ir etninės kilmės

2013 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos gauti skundai dėl rasės, tautybės, kalbos, kilmės, etninės priklausomybės sudarė 5% nuo visų Tarnyboje nagrinėtų skundų.⁴⁹⁰ Nuo 2010 m. skundų skaičius Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai dėl rasės, tautybės, kalbos, kilmės, etninės priklausomybės tendencingai mažėjo, tačiau 2014 m. jų skaičius nežymiai išaugo.⁴⁹¹ Skundai, kuriuose pareiškėjai nurodo diskriminaciją švietimo srityje, sudarė daugumą.⁴⁹²

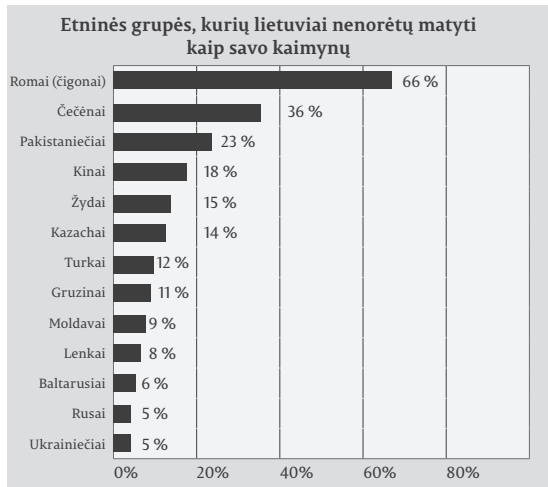
Neigiamą Lietuvos visuomenės požiūrį kitų tautybių, kilmės ar etninės priklausomybės asmenų atžvilgiu aiškiai iliustruoja 2013 m. visuomenės nuomonės apklausos rezultatai. Lietuvos žmonės tarp grupių, kurių nenorėtų matyti kaip savo kaimynų, įvardija ukrainiečius (5%), rusus (5%), baltarusius (6%), lenkus (8%), moldavus (9%), gruzinus (11%), turkus (12%), kazachus (14%), žydus (15%), kinus (18%).⁴⁹³ Dar nepalankiau vertinamos pakistaniečių (23%), čečėnų (36%) ir romų (čigonų) (66%)

⁴⁹⁰ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 57 psl., <http://www.lygybe.lt/download/303/lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%20veiklos%202013%20m.%20ataskaita.pdf>

⁴⁹¹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2014 m. veiklos ataskaita, 2015 m., 64 psl., <http://www.lygybe.lt/download/482/lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%202014%20m.%20ataskaita.pdf>

⁴⁹² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2014 m. veiklos ataskaita, 2015 m., 69 psl., <http://www.lygybe.lt/download/482/lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%202014%20m.%20ataskaita.pdf>

⁴⁹³ Etninių tyrimų institutas, "2013 m. Visuomenės nuostatų tyrimas", 2013 m., 2 psl., <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-2013.pdf>

etninės grupės.⁴⁹⁴ Turėti juodaodžių kaimynų nenorėtų 18% apklaustųjų.⁴⁹⁵

Sociologiniai tyrimai rodo, kad daugiausia diskriminaciją tautiniu pagrindu Lietuvoje patiria romai.⁴⁹⁶ Visuomenės nuostatų apklausa rodo, jog romai išlieka nemėgstamiausia visuomenės etnine grupe: 48% respondentų nenorėtų dirbti vienoje darbovietėje su romais (čigonas) (2012 m. – 43,1%, 2011 m. –

42% respondentų).⁴⁹⁷ 60,7% respondentų teigia, kad per pastaruosius 5 metus jų nuomonė apie romus (čigonus) pablogėjo (2012 m. taip teigiančiųjų buvo 63,6%).⁴⁹⁸

2014 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba savo iniciatyva tyrė galimą diskriminacijos tautiniu pagrindu atvejį Kauno bei Jurbarko ikimokyklinėse ugdymo įstaigose. Per muzikos pamokėles ruošiantis Užgavėnėms vaikai buvo mokomi tokio turinio dainelės:

*„Smarkiai plaka čigonėlį,
Kai papjauna avinėlį,
Vai plaka ir vėl plaka, kai papjauna avinėlį.
Čigonėliui duos, duos,
Prisirišę prie tvoros,
Vai duos ir vėl duos, prisirišę prie tvoros.
Už viščiukų vogimą,
Už paršiukų smaugimą,
Oi lylia, oi lylia, už viščiukų vogimą,
Oi lylia, oi lylia, už paršiukų smaugimą.“*

⁴⁹⁴ Etninių tyrimų institutas, „2013 m. Visuomenės nuostatų tyrimas“, 2013 m., 2 psl., <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-2013.pdf>

⁴⁹⁵ Etninių tyrimų institutas, „2013 m. Visuomenės nuostatų tyrimas“, 2013 m., 2 psl., <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-2013.pdf>

⁴⁹⁶ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2014 m. veiklos ataskaita, 2015 m., 66 psl., <http://www.lygybe.lt/download/482/Lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%202014%20m.%20ataskaita.pdf>

⁴⁹⁷ Etninių tyrimų institutas, „Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita“, 2011 m., 146 psl., http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Pilinikaite-Sotirovic_Zibas_2011.pdf

⁴⁹⁸ Etninių tyrimų institutas, „2013 m. Visuomenės nuostatų tyrimas“, 2013 m., <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-2013.pdf>

Nors įrašas apie tautybę pase nebus privalomas ir bus daromas tik piliečio prašymu, tokia nuostata sudaro prielaidas diferencijuoti žmones pagal jų tautybę ir yra bloga praktika kovojant su diskriminacija ar tautinės nesantaikos kurstymu šalyje.

Lygių galimybių kontrolierės tarnyba pažymėjo, jog „įvertinus mūsų visuomenės aiškiai išreikštą stereotipinę požiūrį į tam tikras tautines mažumas, nereikėtų aštrinti priešpriešos tarp atskirų tautinių grupių ir formuoti vaikams atitinkamas nuostatas jų atžvilgiu“ ir rekomendavo patikslinti Ikimokyklinio ugdymo programų kriterijų aprašą.⁴⁹⁹

Neigiamai vertintinos 2014 m. priimtose *Asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymo* pataisos, numatančios, jog į pasus, išduodamus nuo 2015 m. sausio 1 d., piliečio rašytiniu prašymu gali būti įrašoma jo tautybė.⁵⁰⁰

Nors įrašas apie tautybę pase nebus privalomas ir bus daromas tik piliečio prašymu, tokia nuostata sudaro prielaidas diferencijuoti žmones pagal jų tautybę ir yra bloga praktika kovojant su diskriminacija ar tautinės nesantaikos kurstymu šalyje.

2014 m. lapkričio 24 d. Vyriausybės nutarimu buvo įsteigtas Tautinių mažumų departamentas prie Vyriausybės, kuris veiklą pradės 2015 m. liepos 1 d.⁵⁰¹ Vyriausybė atsižvelgė į Lietuvos nevyriausybinę organizacijų ir tarptautinių institucijų kritiką, kurios ne kartą akcentavo, kad tautinių mažumų politikos formavimo funkcijų išskirstymas Kultūros ir Švietimo ministerijoms lėmė tai, jog tautinių mažumų politika tapo neprioritetiniu klausimu nei vienai iš ministerijų.

Tautinių mažumų teisių apsaugai skiriamo dėmesio stoka turėjo neigiamų pasekmių šių teisių užtikrinimui, ypač švietimo, užimtumo sferose. Be to, akivaizdu, kad vien tik tautinių mažumų kultūros teisių puoselėjimas nėra tinkamas valstybės įsipareigojimų, įgyvendinant *Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos* nuostatas, vykdymas.⁵⁰² Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuva nuo 2010 m. neturi *Tautinių mažumų apsaugos įstatymo*, ir dėl šios teisinės spragos Lietuva iš

⁴⁹⁹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2014 m. veiklos ataskaita, 2015 m., 67-68 psl., <http://www.lygybe.lt/download/482/lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%202014%20m.%20ataskaita.pdf>

⁵⁰⁰ Asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymas, 2014 m. gruodžio 23 d., Nr. XII-1519, 5 str. 6 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493262&p_tr2=2

⁵⁰¹ Vyriausybės nutarimas „Dėl biudžetinės įstaigos Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos vyriausybės steigimo“, 2014 m. lapkričio 24 d., Nr. 1300, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/0909fc30756a11e4805fa6cb12e2ef99>

⁵⁰² Ministras pirmininkas, „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimo „Dėl biudžetinės įstaigos Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos vyriausybės steigimo“ nutarimo projekto, 2014 m. lapkričio 24 d., Nr. 71-4193, http://www.lrv.lt/Posed_medz/2014/141124/01.pdf

esmės nėra nustačiusi, kaip realizuoti Konvencijos bendrąsias nuostatas, įskaitant vardų, pavardžių ir gatvių pavadinimų tautinių mažumų kalbomis rašymą.⁵⁰³

Kultūros ministerijos parengtas *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015-2020 metų veiklos planas* siekia mažinti romų diskriminaciją ir socialinę atskirtį, skatinti romų dalyvavimą visuomenės gyvenime, didinti romų bendruomenės sąmoningumą ir visuomenės toleranciją.⁵⁰⁴ Teigiamai vertintina tai, kad rengiant veiksmų planą buvo konsultuojamasi su nevyriausybinėmis romų ir žmogaus teisių organizacijomis ir numatyta įtraukti svarbias priemones švietimo, užimtumo, sveikatos apsaugos ir kultūros teisių srityje. Tačiau kritikuotina ribota dokumento galia, įpareigojant kitas ministerijas ir savivaldybes vykdyti numatytas priemones: Kultūros ministro įsakymu tvirtinamas veiksmų planas tik rekomenduoja savivaldybėms įgyvendinti numatytas priemones, o visoms įgyvendinančioms institucijoms savanoriškai prisidėti finansuojant šias priemones.

Vilniuje vangiai sprendžiama romų būsto problema, tokiu būdu toliau skatinant romų bendruomenės etninę segregaciją. Nors tarptautinės institucijos – Europos Komisija, JT Žmogaus teisių taryba, JT Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas, Europos komisija prieš rasizmą ir netoleranciją – pateikė Lietuvai rekomendacijas dėl būsto problemų sprendimo, realaus proceso niekas neinicijuoja.

Šios problemos sprendimas turi būti kompleksiškas: romų integracijos strateginiai dokumentai turėtų būti tvirtinami Vyriausybės nutarimu (o ne atskiro ministro įsakymu), nustatant prioritetinius tikslus, užtikrinančius būtina tarpinstitucinį bendradarbiavimą. Tik tokiu atveju būtų galima sulaukti žingsnių tinkama linkme, sprendžiant romų būsto problemas.⁵⁰⁵

Kirtimų mikrorajone tęsiasi 1970-1980 m. pastatytų statinių griovimas, nesiimant jokių sisteminių būsto prieinamumo užtikrinimo priemo-

⁵⁰³ Ieva Rudytė, "Asmenvardžių rašymo problema. Pokalbis su advokato padėjėja Evelina Baliko", *manoteises.lt*, 2014 m. gegužės 5 d., <http://manoteises.lt/straipsnis/asmenvardziu-rasymo-problema-pokalbis-su-advokato-padejeja-evelina-baliko/>

⁵⁰⁴ Kultūros ministro įsakymas "Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo", 2015 m. sausio 29 d., Nr. IV-48, 1 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4a774b20a7c711e4a82d9548f-b36f682>

⁵⁰⁵ Dovilė Gailiūtė, "Asmenų, priklausančių tautinėms mažumoms, teisė į būstą", 2013 m., 351-401 psl.

nių.⁵⁰⁶ 2014 m. balandžio 9 d. Vilniaus miesto apylinkės teismas įpareigojo romų šeimą nugriauti savo gyvenamus pastatus, nepaisant fakto, kad name gyveno du nepilnamečiai vaikai ir ligotas vyras, o šeima socialinio būsto laukė jau 10 metų.⁵⁰⁷ Romų bendruomenės centro duomenimis, per 2013-2014 m. vyko bent 6 teismo posėdžiai dėl romų apgyvendintų pastatų griovimo.⁵⁰⁸ Gyvenamųjų statinių Kirtimuose griovimas dažniausiai vyksta tuomet, kai asmenys iš būsto būna laikinai išvykę.⁵⁰⁹

Aplinkos ministerijos Statybos priežiūros departamentas registruoja romų gyvenamus statinius Kirtimuose kaip neteisėtus ir imasi teisinių procedūrų jiems nugriauti, tačiau nėra siūlomi jokie alternatyvūs sprendimai dėl būsto.⁵¹⁰ Tokie valstybės institucijų veiksmai kelia nerimą, nes akcentuojami tik teisėtai vykdomo statinių griovimo aspektai, tačiau nekalbama apie valstybės pareigą imtis veiksmų, užtikrinant į gatvę išmestų žmonių, ypačingai šeimų su vaikais, aprūpinimą būstais, integruojant juos į darbo rinką, bei užtikrinant vaikams realias galimybes lankyti mokyklas.⁵¹¹

2015 m. pradžioje pasirodė informacija, jog Vilniaus miesto savivaldybė kartu su Seimo Narkomanijos ir alkoholizmo prevencijos komisija bei Socialinės apsaugos ir darbo ministerija pradėjo rengti projektą, kuriuo siekiama iškraustyti romus į naujai pastatytą kaimą.⁵¹² Tokia iniciatyva, kuomet romų bendruomenė iš vieno “geto” yra perkeliama į kitą, nepripusdada prie bendruomenės socialinės integracijos didinimo, nesprendžia jų socialinės atskirties, diskriminacijos ir skurdo problemų, o priešingai – toliau prisideda prie jų stigmatizavimo ir išstūmimo iš visuomenės. Stokojama suvokimo, kad asmenų grupės atskyrimas, iškelimas toliau nuo visuomenės, yra tipiškas izoliacijos sukūrimo mechanizmas, garantuojantis atskirties gilėjimą.

⁵⁰⁶ Dovilė Gailiūtė, “Asmenų, priklausiančių tautinėms mažumoms, teisė į būstą”, 2013 m., 351-401 psl.

⁵⁰⁷ Vilniaus miesto apylinkės teismo 2014 m. balandžio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr.2-302-465/2014

⁵⁰⁸ Romų bendruomenės centras, duomenys teikti telefonu 2015 m. sausio 22 d.

⁵⁰⁹ UPR Info, “Lietuva: vidurio termino įgyvendinimo vertinimas”, 2014 m., 9 psl., <http://www.upr-info.org/followup/assessments/session26/lithuania/MIA-Lithuania.pdf>

⁵¹⁰ UPR Info, “Lietuva: vidurio termino įgyvendinimo vertinimas”, 2014 m., 9 psl., <http://www.upr-info.org/followup/assessments/session26/lithuania/MIA-Lithuania.pdf>

⁵¹¹ Lietuvos žmogaus teisių centras, “Namų griovimas nesprendžia socialinių problemų”, 2014 m. kovo 18 d., <http://manoteises.lt/straipsnis/namu-griovimas-nesprendzia-socialiniu-problemu/>

⁵¹² Violeta Grigaliūnaitė, “Vilniaus romams vietoj taboro ir narkotikų Kirtimuose ketinama siūlyti naują kaimą ir arklius”, *15min.lt*, 2015 m. kovo 30 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniaus-romams-vietoj-taboro-ir-narkotiku-kirtimuose-ketinama-siulyti-nauja-kaima-ir-arklius-56-493567>

Lietuvos romų išsilavinimo rodikliai vis dar ženkliai skiriasi nuo šalies vidurkio, o augant bendriems Lietuvos gyventojų išsilavinimo rodikliams, Lietuvos romų išsilavinimas auga tik žemiausiame – pradinio ir pagrindinio ugdymo – lygmenyje.

Lietuvoje vis dar pasigendama sisteminės valstybės politikos, siekiant užkirsti kelią ankstyvam romų vaikų pasitraukimui iš ugdymo proceso, teikiant ugdymo procesui reikalingą paramą mokykloms ir užtikrinant pastovų bendradarbiavimą su romų vaikų tėvais šiame procese. Švietimo įstatymo nuostatos numato Lietuvos gyventojų teisę ir pareigą mokytis, o valstybę įpareigoja imtis priemonių užtikrinti kiekvieno vaiko lygias galimybes mokytis pagal pradinio, pagrindinio, vidurinio ugdymo programas.⁵¹³ Taip pat garantuojamas švie-

timo prieinamumas mokiniui, turinčiam specialiųjų ugdymosi poreikių;⁵¹⁴ mokiniai, turintys mokymosi sunkumų, yra laikomi turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių. Tačiau moksliniai tyrimai rodo, kad ugdymo organizavimo procese nėra atsižvelgiama į nelygias vaikų mokymosi galimybes: teikiant bendrąsias paslaugas visiems vaikams, neįvertinami specifiniai atskirų grupių poreikiai.⁵¹⁵

Lietuvos romų išsilavinimo rodikliai vis dar ženkliai skiriasi nuo šalies vidurkio, o augant bendriems Lietuvos gyventojų išsilavinimo rodikliams, Lietuvos romų išsilavinimas auga tik žemiausiame – pradinio ir pagrindinio ugdymo – lygmenyje. Ugdymo proceso organizavimo problemos – negebėjimas identifikuoti romų vaikų socialinių bei ugdymo poreikių bei teikti tikslines savalaikes paslaugas lemia, kad nemaža dalis romų vaikų anksti pasitraukia iš švietimo sistemos, tokiu būdu valstybė tęsia ydingą ratą, kuomet kartą po kartos neturi galimybių ir gebėjimų pasirūpinti savimi bei integruotis į visuomenę. Darytina išvada, kad švietimo sistema neužtikrina socialinio teisingumo ir lygių galimybių ugdymo procese.⁵¹⁶ Pastebimas Švietimo ir mokslo ministerijos vadovybės nenoras bendradarbiauti su nevyriausybinėmis organizacijomis, dirbančiomis romų etninės grupės klausimais.⁵¹⁷

⁵¹³ Švietimo įstatymas, 1991 m. birželio 25 d., Nr. I-1489, Trečias skirsnis “Švietimo prieinamumas ir kokybė”, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=458774

⁵¹⁴ Švietimo įstatymas, 1991 m. birželio 25 d., Nr. I-1489, Trečias skirsnis “Švietimo prieinamumas ir kokybė”, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=458774

⁵¹⁵ Vita Petrušauskaitė, “Ankstyvas romų vaikų pasitraukimas iš švietimo sistemos Vilniaus mieste: švietimo lauko analizė”, 2014 m.

⁵¹⁶ Vita Petrušauskaitė, “Ankstyvas romų vaikų pasitraukimas iš švietimo sistemos Vilniaus mieste: švietimo lauko analizė”, 2014 m.

⁵¹⁷ UPR Info, “Lietuva: vidurio termino įgyvendinimo vertinimas”, 2014 m., 14 psl., <http://www.upr-info.org/follow-up/assessments/session26/lithuania/MIA-Lithuania.pdf>

Išvados ir rekomendacijos

- *Neigiamai vertintinos 2014 m. priimtose Asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymo pataisose, įtvirtinusios galimybę į pasą įrašyti asmens tautybę. Toks reglamentavimas sudaro prielaidas asmenų diskriminacijai.*
- *Teigiamai vertintinas Vyriausybės nutarimas steigti Tautinių mažumų departamentą. Siekiant toliau stiprinti tautinių mažumų teisių apsaugą valstybėje, būtina priimti teisės aktus, įgyvendinančius Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatas.*
- *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę veiksmų planą 2015-2020 m. rengia Kultūros ministerija. Visgi rengiamo dokumento galia, įpareigojant kitas ministerijas ir savivaldybes vykdyti numatytas priemones, ribota, todėl Romų integracijos programą ir veiksmų planą turėtų tvirtinti Vyriausybė, įpareigodama visas atsakingas institucijas vykdyti programoje numatytas priemones ir skirti lėšų jų įgyvendinimui.*
- *Būsto prieinamumo klausimai ypač Vilniaus savivaldybėje vangiai sprendžiami. Romų gyvenamųjų statinių Kirtimuose griovimas, neišsprendus joje gyvenančių žmonių būsto problemų ir nepateikus sisteminių sprendimų, tik haugina žmones, žemina jų orumą, pažeidžia suaugusiųjų ir vaikų teises.*
- *Lietuvoje vis dar pasigendama sisteminės valstybės politikos, siekiant užkirsti kelią ankstyvam romų vaikų pasitraukimui iš ugdymo proceso, teikiant ugdymo procesui reikalingą paramą mokykloms ir užtikrinant pastovų bendradarbiavimą su romų tėvais. Sprendžiant romų būsto, švietimo ir kitų socialinių paslaugų klausimus, būtinas valstybės institucijų ir savivaldybių bendradarbiavimas.*

V. Diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinio tapatumo

1993 m. įsigaliojus *Baudžiamojo kodekso* pataisoms, Lietuva dekriminalizavo homoseksualius santykius, tačiau ir po 20 metų diskriminacijos ir netolerancijos apraiškų gausu įvairiose srityse. Paradoksalu, kad Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyboje gaunamų skundų dėl diskriminacijos seksualinės orientacijos pagrindu skaičius ir toliau išlieka žemas. 2013 m. negauta nei vieno skundo, o 2014 m. buvo atlikti 3 tyrimai.

Pagal tarptautinės LGBTI (lesbiečių, gėjų, biseksualių, transseksualių ir in-

terseksualių asmenų) organizacijos ILGA-Europe sudaromą LGBTI teisių indeksą Lietuva 2013 m. užėmė 31, o 2014 m. – 33 vietą tarp 49 Europos valstybių. Valstybės buvo vertinamos, atsižvelgiant į įstatymus, apibrėžiančius lygybę ir nediskriminavimą, santuokos ir partnerystės teises, neapykantos kalbą, teisinį lyties keitimo pripažinimą, susirinkimų, bendruomenių ir saviraiškos laisvę bei galimybę asmenims, persekiojamiems dėl jų seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto, kreiptis dėl prieglobsčio.⁵¹⁸

Lietuvos gyventojų nuomonės tyrimas atskleidė visuomenės netoleranciją seksualinių mažumų atžvilgiu. Nors 52% respondentų mano, jog homoseksualūs asmenys turi turėti tokias pat galimybes darbo rinkoje kaip ir heteroseksualūs asmenys, tačiau net 42% teigė, jog bijotų, jei jų vaikų mokytoja (-as) būtų homoseksuali (-us); 37% nenorėtų priklausyti jokiai organizacijai, kuri turi homoseksualių narių; 35% nerinktų kandidato į Seimą ar savivaldybės tarybą, jei jis/ji atvirai pripažintų savo homoseksualumą; 26% sutinka su nuomone, jog homoseksualių žmonių santykiai turėtų būti įteisinti ne santuokos, bet partnerystės sutartimi. Pusė (50%) apklaustųjų mano, jog jų santykiai su kaimynais nepasikeistų, jei sužinotų, jog kaimynystėje gyvena tos pačios lyties pora; 30% tokiu atveju stengtųsi su kaimynais nebendrauti; 4% apie tai išpėtų kitus kaimynus; 3% imtųsi priemonių tos pačios lyties porą iškeldinti; dar 2% teigė,

Lietuvos karių ir kariūnų apklausa atskleidė, kad ši visuomenės grupė dar mažiau tolerantiška homoseksualių asmenų atžvilgiu – net 71,5% respondentų nenorėtų gyventi šalia homoseksualių asmenų ir 70% nenorėtų su jais dirbti.

jog išpėtų kaimynus, turinčius mažų vaikų. Patekę į situaciją, kuomet įžeidžiančiai, paniekinamai kalbama apie homoseksualius žmones, dažniausiai žmonės stengtųsi likti neutraliais (46%), 22% mėgintų pakeisti pokalbio temą, 12% atvirai paprieštarautų tokiam elgesiui, 5% entuziastingai palaikytų pokalbį.⁵¹⁹ Lietuvos karių ir kariūnų apklausa atskleidė, kad ši visuomenės grupė dar mažiau tolerantiška homoseksualių asmenų atžvilgiu – net 71,5% respondentų nenorėtų gyventi šalia homoseksualių asmenų ir 70% nenorėtų su jais dirbti.⁵²⁰

2013 m. liepos 27 d. Lietuvoje įvyko antrosios eitynės „Už lygybę“, tačiau

⁵¹⁸ „Pagal „LGBTI teisių“ apsaugą Lietuva – tarp Italijos ir Andoros“, *Izinius.lt*, 2014 m. gegužės 13 d. <http://Izinius.lt/Izinius/Lietuvoje/pagal-lgbti-teisiu-apsauga-lietuva-tarp-italijos-ir-andoros/179578>

⁵¹⁹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas“, 2013 m. spalio, 44 skaidrė, <http://lygybe.lt/tyrimai-lygybes-srityje.html>

⁵²⁰ Eglė Samoškaitė, „Kariuomenėje atliktas tyrimas, kurį paskatino V. Tomaševskis ir gėjų eitynės“, *delfi.lt*, 2013 m. spalio 25 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kariuomeneje-atliktas-tyrimas-kuri-paskatino-v-tomas-evskis-ir-geju-eitynes.d?id=63120322>

Nuotraukoje – eitynės „Už lygybę“, 2013 m., http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/22358/vilniuje_vyko_eitynes_uz_lygybe_

62% apklaustų Lietuvos gyventojų teigė nepritariantys joms, 15,2% apklaustųjų išreiškė paramą, o 15,8% teigė šiuo klausimu neturintys nuomonės.⁵²¹ Be to, leidimas eitynių dalyviams žygiuoti Gedimino prospektu buvo išduotas tik po 7 mėnesių teismų maratono.⁵²² O eitynių metu sulaukta

ne tik priešiška nusiteikusių asmenų protestų, bet ir išpuolių.⁵²³ Iš viso dėl su eitynėmis susijusių incidentų į policijos komisariatų pristatyti 28 asmenys. Pradėti du ikiteisminiai tyrimai (vienas dėl viešosios tvarkos pažeidimo ir vienas dėl disponavimo narkotikais), surašyta 16 administracinės teisės pažeidimo protokolų už nedidelį chuliganizmą, fiksuoti 6 teisėtų policijos pareigūnų reikalavimų nevykdymo atvejai, sužeistas vienas policijos pareigūnas.⁵²⁴

Lietuvoje vis dar išlieka baimė prisipažinti apie savo seksualinę orientaciją viešai. Internetinė vyrų, turinčių lytinių santykių su vyrais, apklausa, vydyta 38 Europos šalyse atskleidė, kad 24% respondentų iš Lietuvos atsakė, kad jų seksualinę orientaciją žino tik artimiausi žmonės.⁵²⁵ Tokius rezultatus patvirtina ir Lietuvos visuomenės tyrimas: 71% respondentų nurodė savo aplinkoje nepažįstantys homoseksualių asmenų; 12,8% sakė tiksliai nežinantys, bet įtariantys, kad jų aplinkoje yra gėjų ar lesbiečių; o homoseksualus Lietuvoje pažįsta tik kas dešimtas gyventojas – 11,4%.⁵²⁶ Be to, Lietuvoje kas antras vyras turėjo

⁵²¹ Mindaugas Jackevičius, „71 proc. homoseksualų nepažįsta, 62 proc. jų eitynėms nepritaria“, *delfi.lt*, 2013 m. kovo 4 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/71-proc-homoseksualu-nepazista-62-proc-ju-eitynems-nepritaria.d?id=60784743>

⁵²² Mindaugas Jackevičius, „Homoseksualai atkovojo Gedimino prospektą“, *delfi.lt*, 2013 m. liepos 30 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/homoseksualai-atkovojo-gedimino-prospekta.d?id=61967879>

⁵²³ Mindaugas Jackevičius, „Užfiksuota, kas į eitynių dalyvius svaidė kiausinius“, *delfi.lt*, 2013 m. liepos 29 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/uzfiksuota-kas-i-eityniu-dalyvius-svaide-kiausinius.d?id=61956473>

⁵²⁴ „Vilniuje vyko eitynės „Už lygybę“, *lrt.lt*, 2013 m. liepos 27 d., http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/22358/vilniuje_vyko_eitynes_uz_lygybe_

⁵²⁵ Mindaugas Jackevičius, „Lietuvos homoseksualai nėra ištvirkę“, *delfi.lt*, 2013 m. lapkričio 7 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvas-homoseksualai-nera-istvirke.d?id=63229630>

⁵²⁶ Mindaugas Jackevičius, „71 proc. homoseksualų nepažįsta, 62 proc. jų eitynėms nepritaria“, *delfi.lt*, 2013 m. kovo 4 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/71-proc-homoseksualu-nepazista-62-proc-ju-eitynems-nepritaria>

smurtinės patirties dėl to, kad kažkas žinojo ar įtarė, kad jis homoseksualus. Jaunesni vyrai nurodė smurtą patyrę dažniau.⁵²⁷

Nepaisant tarptautinių Lietuvos įsipareigojimų ir Konstitucinio Teismo išaiškinimo dėl šeimos sampratos, Seime buvo teikiamas ne vienas įstatymo projektas, tiesiogiai ar netiesiogiai įtvirtinantis diskriminacines nuostatas seksualinių mažumų atžvilgiu. Vienas Seimo narys užregistravo *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo* pataisas, draudžiančias įsivaikinti Lietuvos piliečius tos pačios lyties asmenų poroms.⁵²⁸ Taip pat pateiktas pasiūlymas dėl Konstitucijos 38 straipsnio pataisos, kuri šeimą susietų su santuoka bei tėvyste ir motinyste.⁵²⁹ Pakartotinai buvo teikiamos *Administracinių teisės pažeidimų kodekso* pataisos, siūlančios numatyti administracinę atsakomybę už Konstitucijoje įtvirtintos vertybės – šeimos – viešą niekinimą kalbomis, demonstruojamais daiktais, plakatais, šūkiomis, audiovizualinėmis priemonėmis ir kitokiais veiksmais.⁵³⁰ Kaip ir anksčiau teikti pasiūlymai, šiomis pataisomis siekta įtvirtinti administracinę atsakomybę už eitynes už LGBT asmenų teises.

Taip pat buvo pateiktos *Baudžiamojo kodekso* pataisos, kuriomis siekta numatyti, jog seksualinio elgesio ar seksualinės praktikos, įsitikinimų ar pažiūrų kritika arba aptarimas, arba įtikinėjimas pakeisti tokį elgesį, praktiką, įsitikinimus ar pažiūras, savaime nelaikoma tyčiojimu, niekinimu, neapykantos skatinimu, diskriminavimu ar skatinimu diskriminuoti.⁵³¹ Nei vienas iš siūlomų įstatymų projektų nebuvo priimtas.

Vienas Seimo narys viešai išreikšdamas palaikymą Rusijoje priimtam įstatymui, draudžiančiam netradicinių santykių “propagavimą”, ragino panašias sankcijas įvesti ir Lietuvoje.⁵³² Vyriausioji rinkimų komisija atsisakė įregistruoti iniciatyvinę grupę rinkti parašams referendumui,

d?id=60784743

⁵²⁷ Mindaugas Jackevičius, “Lietuvos homoseksualai nėra ištvirke“, *delfi.lt*, 2013 m. lapkričio 7 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvos-homoseksualai-nera-istvirke.d?id=63229630>

⁵²⁸ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 26 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2014 m. sausio 27 d., XIIP-1469(2), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=464939&p_tr2=2

⁵²⁹ Konstitucijos 38 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo projektas, 2013 m. lapkričio 15 d., XIIP-1217, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=459884&p_tr2=2

⁵³⁰ Administracinių teisės pažeidimų kodekso 224 ir 259(1) straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 188(21) straipsniu įstatymo projektas, 2014 m. sausio 15 d., XIIP-4490(3), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=464145&p_tr2=2

⁵³¹ Baudžiamojo kodekso 170 straipsnio papildymo įstatymo projektas, 2013 m. birželio 11 d., XIIP-687, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=450517&p_tr2=2

⁵³² “P. Gražulis: Lietuva ir visa ES turi sekėti Rusijos pavyzdžiu“, *delfi.lt*, 2013 m. liepos 2 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/p-grazulis-lietuva-ir-visa-es-turi-sekti-rusijos-pavyzdziu.d?id=61756063>

kad būtų ribojama informacijos apie homoseksualius asmenis sklaida. Kauno politikas patariamąjį referendumą siūlė rengti dėl formuluotės, kad „bet kokia informacija, susijusi su homoseksualizmo propagavimu, visuomenės informavimo priemonėse būtų skelbiama tik po 22 valandos“. Inicijatyvai nepritarta, nes referendumu siekita riboti tam tikros asmenų grupės teises.⁵³³

Netolerancijos ir diskriminacijos apraiškų seksualinių mažumų atžvilgiu gausu ir kitose srityse. Pavyzdžiui, Europos Parlamento rinkimuose dalyvavusi Tautininkų sąjunga pasirinko netradicinę reklamos būdą ir automobilių papuošė prieš seksualines mažumas nukreiptu šūkiu.⁵³⁴ Taip pat buvo sustabdytas pasakų rinkinio „Gintarinė širdis“ platinimas, kadangi dviejose istorijose kalbama apie tos pačios lyties porų meilę.⁵³⁵ Populiarus LGBT asmenų kelionių portalas Lietuvą įrašė tarp dešimties pasaulio šalių, į kurias LGBT asmenys raginami nevykti.⁵³⁶

Išvados ir rekomendacijos

- *Visuomenės apklausų rezultatai, siūlyti teisės aktų projektai, pasipriešinimas eitynėms bei kiti prieš seksualines mažumas nukreipti veiksmai, atskleidžia vis dar stiprų Lietuvos žmonių nepakantumą šios grupės atžvilgiu. Toks požiūris atbaido asmenis prisipažinti apie savo seksualinę orientaciją net artimiesiems.*
- *Nors nei vienas iš seksualines mažumas tiesiogiai ar netiesiogiai diskriminuojančių įstatymų projektų nebuvo priimtas, tačiau vien jų pateikimas bei siekis organizuoti referendumą dėl informacijos, susijusios su homoseksualumu, ribojimo, atskleidžia, kad politikos veikėjai ignoruoja Lietuvos prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus žmogaus teisių srityje ir rinkėjimų palankumo siekia populistiniais sprendimais.*

⁵³³ „VRK neleido rinkti parašų referendumui dėl „homoseksualizmo propagavimo“ ribojimo“, *balsas.lt*, 2013 m. rugpjūčio 5 d., <http://balsas.tv3.lt/naujiena/746456/vrk-neleido-rinkti-parašu-referendumui-del-homoseksualizmo-propagavimo-ribojimo>

⁵³⁴ Martynas Čerkauskas, „Naujas rinkimų arklukas: gėjai ir Conchita Wurst“, *lyrtas.lt*, 2014 gegužės 14 d., <http://www.lyrtas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/naujas-rinkimu-triukas-gejai-ir-conchita-wurst.htm>

⁵³⁵ Jūratė Juškaitė, „Uždraustos pasakų knygos autorė Neringa Dangvydė: „Protu sunku suvokti, bet tai faktas – Lietuvoje veikia knygų cenzūra““, *15min.lt*, 2014 m. birželio 3 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/interviu/uz-draustos-pasaku-knygos-autore-neringa-dangvyde-protu-sunku-suvokti-bet-tai-faktas-lietuvoje-veikia-knygu-cenzura-599-431218>

⁵³⁶ Out Traveler, „10 vietų, į kurias neturėtų vykti LGBT keliautojai“, 2015 m. sausio 12 d., <http://www.outtraveler.com/features/2015/01/12/10-places-lgbt-travelers-should-never-visit>; „Gėjų turizmas – neišnaudota niša?“ *alfa.lt*, 2015 m. vasario 10 d., <http://www.alfa.lt/straipsnis/49802226/geju-turizmas-neisnaudota-nisa>

VI. Diskriminacija dėl amžiaus

Diskriminacija dėl amžiaus yra viena labiausiai paplitusių diskriminacijos formų Lietuvoje ir Europos Sąjungoje.⁵³⁷ Tą patvirtina ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos praktika, kur skundai dėl diskriminavimo amžiaus pagrindu yra tarp labiausiai paplitusių skundų: 2013 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba atliko 24 tyrimus (9%) dėl diskriminacijos amžiaus pagrindu;⁵³⁸ 2014 m. iš 279 Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atliktų tyrimų, 30 (10,8%) buvo dėl diskriminacijos dėl amžiaus.⁵³⁹

Didžiausia diskriminacija dėl amžiaus jaučiama darbo rinkos srityje. 10% visų tyrimo dalyvių nurodė, kad jaučiasi diskriminuojami dėl amžiaus tam tikroje srityje; ir beveik 50% iš jų nurodė jaučiantys diskriminaciją darbo rinkos srityje. Tokį atsakymą dažniau pateikė 46 metų ir vyresni asmenys.

Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas parodė, jog daugiausiai tyrimo dalyvių, t. y. 8%, diskriminaciją patyrė dėl savo amžiaus (diskriminaciją dėl amžiaus dažniau nurodė vyresni tyrimo dalyviai).⁵⁴⁰

Šis tyrimas taip pat parodė, jog didžiausia diskriminacija dėl amžiaus jaučiama darbo rinkos srityje. 10% visų tyrimo dalyvių nurodė, kad jaučiasi diskriminuojami dėl amžiaus tam tikroje srityje; ir beveik 50% iš jų nurodė jaučiantys diskriminaciją darbo rinkos srityje. Tokį atsakymą

dažniau pateikė 46 metų ir vyresni asmenys.⁵⁴¹

Į tyrimo klausimą „Ar siekdami įsidarbinti esate susidūrę su išankstine neigiama nuomone dėl Jūsų amžiaus?“ 7% tyrimo dalyvių atsakė teigiamai. 49% iš jų nurodė, jog buvo ieškota jaunesnių darbuotojų.⁵⁴²

⁵³⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Diskriminavimas dėl amžiaus“, 2014 m. rugpjūčio 13 d., <http://www.lygybe.lt/lt/amzius.html>

⁵³⁸ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 4 psl., <http://www.lygybe.lt/download/303/lygi%C5%B3%20galimyb%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%20veiklos%202013%20m.%20ataskaita.pdf>

⁵³⁹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2014 m. veiklos ataskaita, 2015 m., 3 psl., <http://www.lygybe.lt/download/482/lygi%C5%B3%20galimyb%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%202014%20m.%20ataskaita.pdf>

⁵⁴⁰ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas“, 2013 m. spalio, 8 skaidrė, http://www.lygybe.lt/download/156/prezentacija%20-%20lygybe%20201310_galutinis.ppt

⁵⁴¹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas“, 2013 m. spalio, 17 skaidrė, http://www.lygybe.lt/download/156/prezentacija%20-%20lygybe%20201310_galutinis.ppt

⁵⁴² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Lietuvos gyventojų nuomonės dėl diskriminacijos įvairių visuomenės grupių atžvilgiu tyrimas“, 2013 m. spalio, 15 skaidrė, http://www.lygybe.lt/download/156/prezentacija%20-%20lygybe%20201310_galutinis.ppt

Vyresnio amžiaus asmenų situacija darbo rinkoje Lietuvoje yra ganėtinai problemiška: vos 44,8% 50 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų yra dirbantys.⁵⁴³ Pagal vyresniųjų gyventojų užimtumo lygį Lietuva Europos Sąjungoje užima 9 vietą.⁵⁴⁴

Šiandien padėtis darbo rinkoje jauniems bedarbiams gerokai palankesnė, negu vyresniems.

2013 m. Lietuvoje ypatingas dėmesys buvo skirtas jaunimo integravimui į darbo rinką, tad jaunų bedarbių skaičius per 2013 m. pirmąjį pusmetį sumažėjo beveik ketvirtadaliu – 24,7%; vyresnio amžiaus bedarbių skaičius sumažėjo 2%.⁵⁴⁵

Lietuvos darbo biržos duomenys rodo, kad 2013 m. liepos 1 d. šalyje buvo registruota 19,1 tūkst. bedarbių, jaunesnių kaip 25 metų amžiaus ir jie sudarė 5,2% šalies 16-24 metų amžiaus gyventojų. Vyresnių kaip 50 metų amžiaus bedarbių tuo pačiu laikotarpiu buvo registruota 62,9 tūkst.; jie sudarė 13,6% šios amžiaus grupės šalies gyventojų.⁵⁴⁶

Šie skaičiai – tai programų, skatinančių jaunimo įsitraukimą į darbo rinką, rezultatas. Jų dėka nedarbančių jaunuolių skaičius Lietuvoje per metus sumažėjo nuo 35 tūkst. iki 19 tūkst.⁵⁴⁷ Tačiau pažymėtina, kad nors jaunimo įdarbinimo prioretizavimas yra svarbus ir reikalingas, ypatingai svarbu užtikrinti, kad padidintas dėmesys ir pagalba vienai grupei netaptų kitų grupių diskriminacija.

2014 m. vasario mėnesį Seime buvo užregistruotos *Darbo kodekso* pataisos, kuriomis siūlyta leisti nutraukti darbo sutartį, kai darbuotojui sukanka 65 metai.⁵⁴⁸ Tokiomis *Darbo kodekso* pataisomis buvo siekiama

[lygybe%20201310_galutinis.ppt](#)

⁵⁴³ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, "Vyresnio amžiaus žmonių (socialinės įtraukties) į(si)traukimo į darbo rinką galimybių tyrimo ataskaita", 2014 m., 28 psl., http://www.lygybe.lt/download/327/vyresnio%20am%C5%BEiaus%20%C5%BEmoni%C5%B3%20tyrimas_ataskaita.pdf

⁵⁴⁴ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, "Vyresnio amžiaus žmonių (socialinės įtraukties) į(si)traukimo į darbo rinką galimybių tyrimo ataskaita", 2014 m., 29 psl., http://www.lygybe.lt/download/327/vyresnio%20am%C5%BEiaus%20%C5%BEmoni%C5%B3%20tyrimas_ataskaita.pdf

⁵⁴⁵ Birutė Žemaitytė, "Jaunimo užimtumo programos - vyresnių gyventojų diskriminacija (I)", *balsas.lt*, 2013 m. liepos 31 d., <http://balsas.tv3.lt/naujiena/745792/jaunimo-uzimtumo-programos-vyresniu-gyventoju-diskriminacija-i/2>

⁵⁴⁶ Birutė Žemaitytė, "Jaunimo užimtumo programos - vyresnių gyventojų diskriminacija (I)", *balsas.lt*, 2013 m. liepos 31 d., <http://balsas.tv3.lt/naujiena/745792/jaunimo-uzimtumo-programos-vyresniu-gyventoju-diskriminacija-i/2>

⁵⁴⁷ Birutė Žemaitytė, "Jaunimo užimtumo programos - vyresnių gyventojų diskriminacija (II)", *balsas.lt*, 2013 m. rugpjūčio 1 d., <http://balsas.tv3.lt/naujiena/745796/jaunimo-uzimtumo-programos-vyresniu-gyventoju-diskriminacija-ii>

⁵⁴⁸ Darbo kodekso 129 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2014 m. vasario 28 d., Nr. XIIP-1542, <http://www3.lrs>.

paskatinti jaunų specialistų įtraukimą į darbo rinką, bei sumažinti jaunimo emigraciją.⁵⁴⁹ Pagal dabar galiojantį *Darbo kodeksą* amžius negali būti teisėta priežastis darbuotojui atleisti.⁵⁵⁰

Pažymėtina, jog Europos Sąjungos Tarybos direktyva, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus, įtvirtina, jog užimtumo ir profesinėje srityje neleidžiama diskriminacija dėl amžiaus.⁵⁵¹ Tačiau kartu direktyva leidžia valstybėms numatyti, jog skirtingas požiūris dėl amžiaus nėra diskriminacija, jei ji objektyviai ir tinkamai pateisina teisėtas tikslas, įskaitant teisėtos užimtumo politikos, darbo rinkos ir profesinio mokymo tikslus, o šio tikslo siekiama tinkamomis ir būtinomis priemonėmis.⁵⁵²

Tad siekiant užtikrinti, jog planuojami teisės aktų pakeitimai nediskriminuotų asmenų dėl jų amžiaus, būtina pateisinti šį skirtingą požiūrį teisėtu tikslu, bei parodyti, jog šio tikslo siekiama būtinomis priemonėmis.

2013 m. atliktas tyrimas parodė, jog Lietuvoje senatvė yra nuvertinama. Ją nuvertina ne tik visuomenė, bet ir patys vyresnio amžiaus žmonės.⁵⁵³ Senatvės stigmatizavimas ir diskriminavimas Lietuvoje stipresnis nei pažengusiose Europos šalyse – šiuo aspektu Lietuva artimesnė pokomunistinėms, Viduržemio jūros šalims.⁵⁵⁴

Taip pat tyrimas atskleidė, kad net ir svarbios su vyresnio amžiaus žmonėmis susijusios temos, tokios kaip pensinis aprūpinimas, yra analizuojamas neklaušiant jų nuomonės ar į ją neatsižvelgiant, taigi matomos stiprios tendencijos šiuos žmones išstumti iš sprendimų lauko.⁵⁵⁵

[lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=466508&p_tr2=2](http://pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=466508&p_tr2=2)

⁵⁴⁹ Darbo kodekso 129 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 2014 m. vasario 28 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=466510

⁵⁵⁰ Darbo kodeksas, 2002 m. birželio 4 d., Nr. IX-926, 129 str. 3 d. 5 p., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493843

⁵⁵¹ Tarybos direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus, 2000 m. lapkričio 27 d., 1 str. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000L0078&from=LT>

⁵⁵² Tarybos direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus, 2000 m. lapkričio 27 d., 6 str., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000L0078&from=LT>

⁵⁵³ Indrė Urbaitė, “Pagarba senatvei – tik iliuzija?”, *Izinius.lt*, 2013 m. gegužės 23 d., <http://m.lzinios.lt/mob/loadStrN.php?rlinkas=Lietuvoje&linkas=pagarba-senatvei-tik-iliuzija-&idas=156277>

⁵⁵⁴ Indrė Urbaitė, “Pagarba senatvei – tik iliuzija?”, *Izinius.lt*, 2013 m. gegužės 23 d., <http://m.lzinios.lt/mob/loadStrN.php?rlinkas=Lietuvoje&linkas=pagarba-senatvei-tik-iliuzija-&idas=156277>

⁵⁵⁵ Indrė Urbaitė, “Pagarba senatvei – tik iliuzija?”, *Izinius.lt*, 2013 m. gegužės 23 d., <http://m.lzinios.lt/mob/loadStrN>

2013-2014 m. pasitaikė ir vaikus dėl jų amžiaus diskriminuojančios praktikos. 2013 m. vienos įmonės internetiniame puslapyje pasirodė informacija: “Informuojame, kad nuo 18 val. vaikai iki 12 metų į restoraną neįleidžiami. Dėkojame už supratimą.“ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba atkreipė dėmesį, jog tokia praktika sudaro nevienodas galimybes gauti prekes ir paslaugas restorane asmenims iki 12 metų bei tikėtina, kad kartu su jais atvykusiems tėvams taip pat nebūtų sudarytos galimybės įsigyti prekes ir paslaugas vien todėl, kad jie atvyko su mažamečiais iki 12 metų (asocijuota diskriminacija), todėl buvo kreiptasi į įmonę ir pasiūlyta tokį skelbimą panaikinti.⁵⁵⁶

Išvados ir rekomendacijos

- *Diskriminacija dėl amžiaus yra viena labiausiai paplitusių diskriminacijos formų Lietuvoje, ypatinga ji juntama darbo rinkoje.*
- *Nors jaunimo įdarbinimo prioretizavimas yra svarbus ir reikalingas, ne mažiau svarbu užtikrinti, kad padidintas dėmesys ir pagalba vienai grupei netaptų kitų grupių diskriminacija.*
- *Būtina užtikrinti, jog teisinis reglamentavimas nediskriminuotų asmenų dėl jų amžiaus – skirtingo požiūrio dėl amžiaus atveju, būtina pateisinti šį skirtingą požiūrį teisėtu tikslu, bei parodyti, jog šio tikslo siekiama būtinomis priemonėmis.*
- *Siekiant mažinti su senatve susijusių stigmą Lietuvoje, būtina skatinti vyresnio amžiaus žmonių įsitraukimą į sprendimų priėmimą ir užtikrinti jiems realias galimybes dalyvauti procese, bei šviesti visuomenę apie visų formų diskriminacijos draudimą.*

VII. Diskriminacija dėl religijos

Konstitucijos 26 straipsnis deklaruoja, kad minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma.⁵⁵⁷ *Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas* nustato, kad visi asmenys, nepaisant jų išpažįstamos religijos, religinių įsitikinimų ar santykio su religija, įstatymui yra lygūs. Tiesiogiai ar ne-

[php?rlinkas=Lietuvoje&linkas=pagarba-senatvei-tik-iliuzija-&idas=156277](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=465070)

⁵⁵⁶ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 25 psl., <http://www.lygybe.lt/download/303/lygi%C5%B3%20galimyb%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%20veiklos%202013%20m.%20ataskaita.pdf>

⁵⁵⁷ Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=465070

Tradicinėms religinėms bendruomenėms yra suteikiama daugiau teisių nei turi tradicinėmis nelaikomos religinės bendruomenės, pavyzdžiui, tradicinių religinių bendruomenių tikyba gali būti dėstoma valstybinėse mokyklose, valstybė moka socialinio draudimo ir sveikatos draudimo įmokas už tradicinių religinių bendruomenių dvasininkus, trukdymas atlikti religines apeigas laikomas baudžiamuoju nusižengimu tik tuo atveju, jei atliekamos valstybės pripažintos religinės bendrijos apeigos.

tiesiogiai riboti jų teises ir laisves ar taikyti privilegijas draudžiama.⁵⁵⁸

Religinės bendruomenės ir bendrijos Lietuvoje yra skirstomos į dvi pagrindines grupes – tradicines ir kitas (netradicines) religines bendruomenes ir bendrijas.⁵⁵⁹ Egzistuoja ir trečia, „valstybės pripažintų“ religinių bendrijų kategorija.⁵⁶⁰ Įvairiais įstatymais tradicinėms religinėms bendruomenėms yra suteikiama daugiau teisių nei turi tradicinėmis nelaikomos religinės bendruomenės, pavyzdžiui, tradicinių religinių bendruomenių tikyba gali būti dėstoma valstybinėse mokyklose,⁵⁶¹ valstybė

moka socialinio draudimo ir sveikatos draudimo įmokas už tradicinių religinių bendruomenių dvasininkus,⁵⁶² trukdymas atlikti religines apeigas laikomas baudžiamuoju nusižengimu tik tuo atveju, jei atliekamos valstybės pripažintos religinės bendrijos apeigos.⁵⁶³ Kai kuriais atvejais religinių bendrijų diferencijavimas sukuria diskriminaciją ir religinių bendrijų narių atžvilgiu, pavyzdžiui, valstybinėse mokyklose jiems nėra sudarytos lygios galimybės su tradicinių religinių bendrijų tikyba išpažįstančiais tėvais ugdyti vaikus pagal savo religinius įsitikinimus, nors tai numato Konstitucija.⁵⁶⁴

Pažymėtina, kad tradicinėmis nelaikomų religinių bendruomenių nariai religinių bendruomenių skirstymo į tradicines ir netradicines panaikinimą įvardija kaip svarbiausią prioritetą kovojant prieš diskriminaciją religijos pagrindu Lietuvoje.⁵⁶⁵

⁵⁵⁸ Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, 1995 m. spalio 4 d., Nr. I-1057, 3 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=363706

⁵⁵⁹ Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, 1995 m. spalio 4 d., Nr. I-1057, 5 ir 11 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=363706

⁵⁶⁰ Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, 1995 m. spalio 4 d., Nr. I-1057, 6 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=363706

⁵⁶¹ Švietimo įstatymas, 1991 m. birželio 25 d., Nr. I-1489, 31 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=458774

⁵⁶² Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994 m. liepos 18 d., Nr. I-549, 2 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=465633; Sveikatos draudimo įstatymas, 1996 m. gegužės 21 d., Nr. I-1343, 6 str. 4 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478640

⁵⁶³ Baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas, 2000 m. rugsėjo 26 d., Nr. VIII-1968, 171 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555&p_tr2=2

⁵⁶⁴ Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., 40 str. 1 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=465070

⁵⁶⁵ Milda Ališauskienė, Donatas Glodenis, „Iššūkių religinei įvairovei Lietuvoje: religinių mažumų perspektyva“, 2013 m., 45-46 psl., http://religija.lt/sites/default/files/issukiai_religinei_ivairovei-alisauskienglodenis-a4.pdf

Vienas iš svarbių religijos laisvės aspektų yra tėvų teisė auklėti savo vaikus pagal savo religiją ar įsitikinimus. 2013 m. pradžioje dalies tėvų teises pažeidžiantį įstatymo projektą, numatantį privalomą tikybos mokymą mokyklose, pasiūlė Lietuvos lenkų rinkimų akcijos frakcija Seime. Pirminis Seimui pateiktas *Švietimo įstatymo projektas* numatė, kad tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos tikybos dalykas yra privalomas pradinio ir pagrindinio ugdymo programoms vykdančiose mokyklose.⁵⁶⁶ Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas nusprendė, kad siūlomas įstatymo projektas prieštarauja Konstitucijos 40 straipsnio 1 daliai, kurioje įtvirtinta, kad valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės.⁵⁶⁷ Jose tėvų pageidavimų mokoma tikybos.

Dėl prieštaravimo Konstitucijai įstatymo projektą taip pat kritikavo Švietimo ir mokslo ministras,⁵⁶⁸ Lietuvos moksleivių sąjunga⁵⁶⁹ ir net Lietuvos katalikų bažnyčios vyskupų konferencijos pirmininkas.⁵⁷⁰ Atsižvelgiant į vienbalsį nepritarimą projektui jo iniciatoriai pateikė pataisytą įstatymo projektą, kuriame numatyta, kad išlaikoma tėvų teisė parinkti vaikams tikybos arba etikos dalyką, tačiau tuo pačiu nustatoma, kad religijų pagrindų pažinimas yra etikos programos privalomoji dalis.⁵⁷¹ Pataisyto įstatymo projekto aiškinamajame rašte nurodoma, kad į etikos dalyko programą tikslinga būtų įtraukti privalomą religinių pagrindų pažinimo dalį, kitaip tariant, leisti mokiniui, kurio tėvai ar globėjai jam parinko nekonfesinę dorinio ugdymo programą, bent susipažinti su religijos ir tikėjimo pagrindais.⁵⁷²

Lietuvos lenkų rinkimų akcija, komentuodama pataisytą pasiūlymą, teigė, kad siūlomoje programoje būtų mokoma ne tik apie krikščioniš-

⁵⁶⁶ Švietimo įstatymo 31 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių pakeitimo įstatymo projektas, 2013 m. kovo 4 d., XIIP-313, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=443812&p_tr2=2

⁵⁶⁷ Teisės ir teisėtvarkos komiteto išvada Švietimo įstatymo 31 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių pakeitimo įstatymo projektui, 2013 m. kovo 20 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=444732

⁵⁶⁸ Mindaugas Jackevičius, "D.Pavalkis prievarta tikybos mokytiš neleis", *delfi.lt*, 2013 m. kovo 5 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/education/dpavalkis-prievarta-tikybos-mokytiš-neleis.d?id=60833059>

⁵⁶⁹ Lietuvos moksleivių sąjunga, LMS pozicija dėl Švietimo įstatymo 31 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių pakeitimo įstatymo projekto, 2013 m. kovo 4 d., http://www.moksleiviai.lt/files/pozicijos/pozicija_dėl_tikybos_privalomojo_dalyko_ivedimo.pdf

⁵⁷⁰ "LLRA siekiui įvesti privalomą tikybos mokymą prieštarauja ir premjeras, ir Lietuvos Vyskupų Konferencija", *bernardinai.lt*, 2013 m. kovo 13 d., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-03-13-llra-siekiui-ivesti-privaloma-tikybos-mokyma-priestarauja-ir-premjeras-ir-lietuvos-vyskupu-konferencija/97173>

⁵⁷¹ Švietimo įstatymo 31 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių pakeitimo įstatymo projektas, 2013 m. gegužės 23 d., XIIP-313(2), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=449207&p_tr2=2

⁵⁷² Švietimo įstatymo 31 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 2013 m. gegužės 23 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=449209

kas religijas, kurios dominuoja Lietuvoje, bet ir kitų religijų, ypač monoteistinių, judaizmo, islamo pagrindai,⁵⁷³ tuo pačiu leisdami suprasti, jog pagrindinis programos tikslas nesikeičia net ir pakeitus projektą.

Sprendžiant iš aiškinamojo rašto turinio, „religijos pagrindų“ dalyko įtraukimu į etikos programą iš esmės yra siekiama apeiti tėvų apsisprendimą dėl tikybos mokymo jų vaikams ir Konstitucijos nuostatą, kad valstybės ir savivaldybių mokymo įstaigos yra pasaulietinės. Pažymėtina, kad Seimo Teisės departamentas ir pataisytajį įstatymo projektą įvertino kaip galimai prieštaraujantį Konstitucijai,⁵⁷⁴ tačiau Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetas tokio vertinimo nepalaikė.⁵⁷⁵ Pataisytasis įstatymo projektas bus teikiamas balsavimui Seime 2015 m.

Ataskaitiniu laikotarpiu Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba tyrė Užsieniečių registracijos centro gyventojų skundą dėl Centro gyventojų maitinimo, neatsižvelgiant į jų religinius įsitikinimus (musulmonams būdavo teikiama kiauliena, neatsižvelgiant į tai, kad islamas draudžia valgyti šią mėsą). Tyrimo metu buvo nustatyta, kad 2013 m. gruodžio 1 d. Centre gyveno 157 užsieniečiai, iš jų 55 (arba 35%) išpažįstantys musulmonų religiją. Atsižvelgiant į tai, kad galimybė maitintis pagal religinius įsitikinimus buvo apribojama dideliame asmenų ratui, buvo nuspręsta, kad šie asmenys patyrė diskriminaciją dėl religinių įsitikinimų.⁵⁷⁶ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba nusprendė, kad pareiškėjų reikalavimai yra pagrįsti, ir kreipėsi į Vidaus reikalų ministrą su siūlymu pakeisti *Laikinojo užsieniečių apgyvendinimo Užsieniečių registracijos centre sąlygų ir tvarkos aprašą*, kad būtų užtikrinta, kad maitinimas Centre būtų organizuojamas atsižvelgiant į ten gyvenančių asmenų religinius įsitikinimus.

2014 m. pradžioje Vidaus reikalų ministerija įtvirtino nuostatą, numatančią, kad jeigu apgyvendintas Centre asmuo dėl savo religinių įsitikinimų atsisako valgyti tam tikrą maisto produktą, šis maisto produktas

⁵⁷³ „Sukritikuoti dėl privalomo tikybos mokymo lenkai siūlys mokyti religijos“, *delfi.lt*, 2013 m. kovo 21 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/education/sukritikuoti-del-privalomo-tikybos-mokymo-lenkai-siulyt-mokyti-religijos.d?id=60959681>

⁵⁷⁴ Teisės departamento išvada dėl Švietimo įstatymo 31 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių pakeitimo įstatymo projekto, 2013 m. gegužės 29 d.

⁵⁷⁵ Teisės ir teisėtvarkos komiteto išvada Švietimo įstatymo 31 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių pakeitimo įstatymo projektui, 2013 m. gegužės 29 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=449604

⁵⁷⁶ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2013 m. veiklos ataskaita, 2014 m., 38–43 psl., <http://www.lygybe.lt/download/303/lygi%C5%B3%20galimybi%C5%B3%20kontrolieriaus%20tarnybos%20veiklos%202013%20m.%20ataskaita.pdf>

pakeičiamas kitu (-ais), nepažeidžiant patvirtintų fiziologinių mitybos normų.⁵⁷⁷ Po šių pakeitimų užsieniečiams leista pasirinkti iš šių maitinimo variantų – „tradicinis (su kiauliena)“ arba „vegetariškas (be mėsos)“. Tai reiškia, kad islamo religiją išpažįstantys asmenys, kurie valgo mėsą, yra priversti visais atvejais rinktis vegetarišką maistą, todėl tai nėra tinkamas nediskriminavimo religijos pagrindu principo įgyvendinimas.

Išvados ir rekomendacijos

- *Religinių bendrijų diferenciacijos, skirstymo į „tradicines“ ir „netradicines“ problemiškas vis dar menkai suvokiamas visuomenėje, todėl būtinas visuomenės švietimas apie religijos ir tikėjimo laisvę, religines mažumas.*
- *Teisės aktuose įtvirtintas religinių bendrijų skirstymas į „tradicines“ ir „netradicines“ sudaro pagrindą diskriminuoti religines bendrijas ir asmenis religijos pagrindu, todėl verta apsvarstyti tokio skirstymo panaikinimo galimybę.*
- *Būtina panaikinti akivaizdžiai nepagrįstus skirtingo religinių bendruomenių traktavimo teisės aktuose atvejus, pavyzdžiui, nustatyti vienodą visų religinių bendruomenių apeigų apsaugą Baudžiamojo kodekso 171 straipsnyje.*
- *Atmesti pataisytąjį Švietimo įstatymo projektą kaip pažeidžiantį tėvų teisę auklėti savo vaikus pagal savo religinius įsitikinimus, įskaitant teisę neturėti religijos.*
- *Užtikrinti, kad Užsieniečių registracijos centre gyvenantiems asmenims būtų sudaryta galimybė maitintis pagal religinius įsitikinimus, neapribojant jų pasirinkimo tik „tradiciniu (su kiauliena)“ ir „vegetarišku (be mėsos)“ variantais.*

⁵⁷⁷ Vidaus reikalų ministro įsakymas "Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2007 m. spalio 4 d. įsakymo Nr. IV-340 „Dėl Laikinojo užsieniečių apgyvendinimo užsieniečių registracijos centre sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2014 m. sausio 31 d., Nr. IV-42, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/8e67fc008a6b11e3adad91663975b89f>

STIGMATIZUOJAMŲ GRUPIŲ TEISĖS

I. Prieglobsčio prašytojų ir pabėgėlių teisės

Asmenys, Lietuvoje gavę prieglobstį, turi teisę į Lietuvos valstybės paramą integracijai. Parama integracijai – tai visuma priemonių, kuriomis prieglobstį gavusiems užsieniečiams sudaromos tokios pat galimybės išlaikyti save ir dalyvauti visuomenės gyvenime, kaip ir kitiems visuomenės nariams.⁵⁷⁸ Užsieniečių, gavusių prieglobstį, integracija – asmens adaptacijos svetimoje aplinkoje procesas, kuris prasideda Pabėgėlių priėmimo centre ir yra tęsiamas savivaldybių teritorijose. Jo metu asmeniui pagal poreikius suteikiamos švietimo, medicinos, socialinės ir kitos paslaugos, kad asmuo galėtų įsijungti į bendruomenę ir darbo rinką.⁵⁷⁹

Lietuvoje prieglobsčio ieškantys ir prieglobstį gavę asmenys patiria nevisaverčio, nenaudingo, nepageidaujamo pašaliečio, turinčio ribotas žmogaus teises, psichologiškai ir geografiškai įkalinto ar priklausomo žmogaus gyvenimą.

Sėkmingai pabėgėlių integracijai Lietuvoje galimybių nėra daug. Tyrimai rodo, jog Lietuvoje prieglobsčio ieškantys ir prieglobstį gavę asmenys patiria nevisaverčio, nenaudingo, nepageidaujamo pašaliečio, turinčio ribotas žmogaus teises, psichologiškai ir geografiškai įkalinto ar priklausomo žmogaus gyvenimą.⁵⁸⁰ Akivaizdu, kad tokia patirtis slopina iniciatyvą kaupti socialinį kapitalą ir sėkmingai integracijai palieka nedaug šansų.⁵⁸¹

JT Vyriausiojo pabėgėlių komisaro biuras savo ataskai-

⁵⁷⁸ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas “Dėl Lietuvos valstybės paramos teikimo užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijais tvarkos aprašo patvirtinimo”, 2004 m. spalio 21 d., Nr. A1-238, 2 p., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=348692&p_query=&p_tr2=

⁵⁷⁹ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas “Dėl Lietuvos valstybės paramos teikimo užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijais tvarkos aprašo patvirtinimo”, 2004 m. spalio 21 d., Nr. A1-238, 2 p., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=348692&p_query=&p_tr2=

⁵⁸⁰ Jolanta Aleknevičienė, “(Iš)gyvenimas Lietuvoje: prieglobsčio ieškančių ir prieglobstį gavusių užsieniečių patirtis”, 2013 m., 103 psl., http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/05/EtSt_Aleknevi%C4%8Dien%C4%97_2013_1.pdf

⁵⁸¹ Jolanta Aleknevičienė, “(Iš)gyvenimas Lietuvoje: prieglobsčio ieškančių ir prieglobstį gavusių užsieniečių patirtis”, 2013 m., 103 psl., http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2013/05/EtSt_Aleknevi%C4%8Dien%C4%97_2013_1.pdf

toje išskyrė dažniausias prieglobstį gavusių asmenų problemas: netinkamas elgesys sulaikymo metu bei prastos gyvenimo sąlygos prieglobsčio procedūros metu; dėl mažų pašalpų itin ribotos kasdienės galimybės gyvenant Pabėgėlių priėmimo centre; sunkumai įsidarbinant; sunkumai susirandant būstą, kai integracija Pabėgėlių priėmimo centre pasibaigia.⁵⁸²

Užsieniečiams, gyvenantiems Pabėgėlių priėmimo centre, kas mėnesį mokama pašalpa maitinimui ir smulkioms išlaidoms. Susituokusių asmenų ir vaikų iki 18 metų pašalpa maistui siekia 51 eurą, vienišiams asmenims ir nelydimiems nepilnamečiams maistui išmokama 61,2 eurų per mėnesį. Visų prieglobstį gavusių asmenų pašalpa smulkioms išlaidoms siekia 10,2 eurų.⁵⁸³ Už pabėgėlių integracijos sėkmingą įgyvendinimą Lietuvoje yra atsakinga Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Integraciją ministerija vykdo remdamasi Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu patvirtintu *Lietuvos valstybės paramos teikimo užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijai tvarkos aprašu*.⁵⁸⁴

Pirmasis iššūkis, su kuriuo susiduria daugelis pabėgėlių, – tai jų priėmimas atvykus bei sulaikymas. Ši patirtis pabėgėlių yra apibūdinama kaip iš naujo traumuojanči bei gilinanti persekiojimo ir karo prisiminimus. Prieglobsčio siekiantys asmenys neigiamai atsiliepia apie pareigūnų elgesį su jais tiek sulaikymo metu, tiek vėliau, juos apgyvendinus Užsieniečių registracijos centre. Dėl to vėliau, kuomet pabėgėliai yra apgyvendinami Pabėgėlių priėmimo centre Rukloje, šis laikotarpis yra skiriamas ne pasiruošimui naujai gyvenimo pradžiai Lietuvoje, o atsigausti nuo patirtų traumų.⁵⁸⁵

Iliustratyvus tokios praktikos pavyzdys – 2013 m. suimtų ir į kalėjimą uždarytų prieglobsčio prašytojų iš Afganistano atvejis. Afganistano piliečiai, kuriems sulaikymo metu, jų teigimu, buvo 14 ir 17 metų, buvo sulaikyti Valsybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnų kirtę Lietuvos valstybės sieną.⁵⁸⁶

⁵⁸² JTVPK, "Pabėgėlių integracija Lietuvoje. Pabėgėlių dalyvavimas ir įgalinimas. Integracijos Lietuvoje suvokimas pagal amžiaus, lyties ir įvairovės aspektais grindžiamą dalyvaujamojo metodą", 2014 m., 34 psl.

⁵⁸³ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, "Užsieniečių, gavusių prieglobstį, paramos integracijai teikimas", 2015 m. sausio 6 d., <http://www.socmin.lt/lt/socialine-integracija/uzsienieciu-gavusiu-prieglobsti-511m.html>

⁵⁸⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas "Dėl Lietuvos valstybės paramos teikimo užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijais tvarkos aprašo patvirtinimo", 2004 m. spalio 21 d., Nr. A1-238, 2 p., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=348692&p_query=&p_tr2=

⁵⁸⁵ JTVPK, "Pabėgėlių integracija Lietuvoje. Pabėgėlių dalyvavimas ir įgalinimas. Integracijos Lietuvoje suvokimas pagal amžiaus, lyties ir įvairovės aspektais grindžiamą dalyvaujamojo metodą", 2014 m., 35 psl.

⁵⁸⁶ "Afganistaniečiai Lukiškėse: alkis ir pornografija per prievartą", *lrytas.lt*, 2014 m. balandžio 19 d., <http://tv.lrytas.lt/?id=13978330261397620827>

Nuotraukoje – vienas iš neteisėtai suimtų ir į Lukiškių kalėjimą uždarytų pabėgėlių iš Afganistano, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/uzsienietis/afganas-qaisas-naseri-mano-brolis-atsi-sake-dirbti-su-talibanu-todel-paskutini-karta-maciau-tik-jo-ku-no-dalis-620-362349>

Nors pagal nacionalinę ir tarptautinę teisę prieglobsčio prašytojai yra atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės už neteisėtą sienos perėjimą, o nelydimiems nepilnamečiams turi būti garantuojama ypatinga apsauga, tačiau Lietuva šių taisyklių netaikė: šalia pradėtų prieglobsčio procedūrų, prieš abu prieglobsčio prašytojus buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl neteisėto sienos

kirtimo, jiems paskirtas suėmimas ir jie uždaryti į Lukiškių tardymo izoliatorių-kalėjimą kartu su suaugusiais vyrais, nepaisant to, jog teigė buvę nepilnamečiai.

Lukiškių kalėjime abu prieglobsčio prašytojai išbuvo daugiau nei tris mėnesius, ir galiausiai buvo nuteisti už neteisėtą valstybės sienos perėjimą ir jiems paskirtos piniginės sankcijos.⁵⁸⁷ Visgi 2013 m. rugsėjo mėnesį teismas, nuteistųjų prašymu, išnagrinėjęs baudžiamąją bylą, pripažino, jog abu Afganistano piliečiai buvo nuteisti neteisėtai.⁵⁸⁸ Tai atitinkamai suponuoja, jog nepilnamečiams skirtas suėmimas Lukiškių kalėjime taip pat buvo neteisėtas, o dėl jo atsiradusi žala – valstybės neteisėtų veiksmų rezultatas, už kurį valstybė privalo atlyginti.

2014 m. balandžio 18 d. Vilniaus miesto apylinkės teismas, išnagrinėjęs bylą dėl žalos atlyginimo dėl neteisėto jaunuolių suėmimo ir nuteisimo, pripažino Lietuvos valstybės klaidas. Už jas valstybei teks atlyginti jaunuoliams padarytą žalą, kurią pirmos instancijos teismas įvertino 21 tūkst. 900 litų (apie 6,3 tūkst. eurų) suma.⁵⁸⁹ Tiesa, šiuo metu byla dėl žalos atlyginimo laukia nagrinėjimo Lietuvos Aukščiausiam Teismui.

⁵⁸⁷ Ignalinos rajono apylinės teismo 2013 m. liepos 19 d. baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. 1-85-664/2013; Ignalinos rajono apylinės teismo 2013 m. rugpjūčio 1 d. baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. 1-97-242/2013

⁵⁸⁸ Ignalinos rajono apylinės teismo 2013 m. rugsėjo 18 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-108-242/2013; Ignalinos rajono apylinės teismo 2013 m. rugsėjo 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje

⁵⁸⁹ Vilniaus miesto apylinkės teismo 2014 m. balandžio 18 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2376-465/2014

Sąvoka „nelegalas“ nėra tinkama žmogui apibūdinti, nes ji suponuoja, jog pats asmuo yra nelegalus, t. y. už teisės ribų. Tačiau demokratinėse valstybėse net ir pažeidęs įstatymą asmuo neatsiduria už įstatymų ribų.

Paminėtina, jog neigiamą Lietuvos institucijų ir pareigūnų požiūrį į asmenis, atvykstančius į Lietuvą, liudija ne tik pabėgėlių pasakojimai apie jų patirtis, susidūrus su Lietuvos pareigūnais, bet ir oficialūs valstybės institucijų pranešimai.

2013-2014 m. Valstybės sienos apsaugos tarnyba savo internetinėje svetainėje, skelbdama pranešimus apie savo veiklą, nevengė žmogaus orumą įžeidžiančios bei nepagarbą demonstruojančios

retorikos. Nepaisant esminių pagarbos žmogaus orumui ir žmogaus teisėms standartų, Valstybės sienos apsaugos tarnyba savo pranešimuose spaudai į Lietuvą be dokumentų atvykstančius asmenis nevengia vadinti „nelegalais“.⁵⁹⁰

Sąvoka „nelegalas“ nėra tinkama žmogui apibūdinti, nes ji suponuoja, jog pats asmuo yra nelegalus, t. y. už teisės ribų. Tačiau demokratinėse valstybėse net ir pažeidęs įstatymą asmuo neatsiduria už įstatymų ribų. Nesvarbu, ar tai būtų neleistinas automobilio parkavimas, vagystė ar neteisėtas sienos kirtimas – prigimtinės laisvės ir teisės iš žmogaus dėl to neatimamos, o jų laikinas apribojimas dėl įvykdytų nusikalstamų veikų galimas tik teisėtais pagrindais, laikantis proporcingumo ir būtinybės kriterijų, bei nepamirštant, kad padaręs klaidų žmogus išlieka žmogumi. Tad žmogaus orumą žeminanti valstybės institucijų retorika nėra tinkama demokratinėi valstybei, kurioje įtvirtinta žmogaus teisių ir laisvių apsauga.

Antrasis iššūkis, vieningai nurodytas pabėgėlių, – tai izoliacija, patiriama gyvenant Pabėgėlių priėmimo centre. Aplinka Rukloje ne tik neskatina pabėgėlių reabilituotis po patirtų traumų, bet ir užkerta kelią

⁵⁹⁰ “Besiskeryčiojusį gruziną nelegalą pasieniečiai ramino elektros šoku“, 2013 m. vasario 18 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Besiskeryciojusi-gruzina-nelegala-pasienieciai-ramino-elektros-soku-foto/>; “Ignalinos rajone pasieniečiai sulaukė 22 nelegalų grupę“, 2013 m. birželio 11 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Ignalinos-rajone-pasienieciai-sulaike-22-nelegalu-grupe/>; “Gausios pasieniečių pajėgos gaudė Ignalinos rajone pasklidusią nelegalų grupę“, 2013 m. rugpjūčio 12 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Gausios-pasienieciu-pajegos-gaude-Ignalinos-rajone-pasklidusia-nelegalu-grupe/>; “Ignalinos rajone pasieniečiai sulaukė 15 nelegalų iš Vietnamo ir Afganistano“, 2013 m. rugpjūčio 27 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Ignalinos-rajone-pasienieciai-sulaike-15-nelegalu-is-Vietnamo-ir-Afganistano/>; “Pasienyje su Baltarusija sulaukyti keturi nelegalai, įtariama, Indijos piliečiai“, 2013 m. spalio 7 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Pasienyje-su-Baltarusija-sulaukyti-keturi-itariama-nelegalai-is-Indijos-foto/>; “Patikrinimo metu pasieniečiams priešėsi gruzinai nelegalai buvo sutramdyti jėga“, 2013 m. spalio 18 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Patikrinimo-metu-pasienieciams-priesinesi-gruzinai-nelegalai-buvo-sutramdyti-jega-foto/>; “Švenčionių rajone VSAT pareigūnai sulaukė penkis nelegalus iš Indijos“, 2013 m. gruodžio 13 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Svencioniu-rajone-VSAT-pareigunai-sulaike-penkis-nelegalus-is-Indijos-foto/>; “Iš Baltarusijos atėjusi gruziną susekė nelegalų siaubas Samo“, 2014 m. gruodžio 16 d., <http://www.pasienis.lt/lit/Is-Baltarusijos-atejusi-gruzina-suseke-nelegalu-siaubas-Samo/>

pabėgėliams visa apimtimi pasinaudoti teikiama parama integracijai. Šį procesą dar labiau apsunkina skurdo veiksnys. Kaip žinoma, skurdas yra paradigminė žmogaus teisių pažeidimo priežastis ir sąlyga, tad itin ribota finansinė parama pabėgėliams, kuri nėra pakankama maisto, kitų būtiniausių prekių ar kelionių išlaidoms padengti, gilina pabėgėlių izoliaciją nuo visuomenės ir sukuria sąlygas kitiems jų teisių pažeidimams.⁵⁹¹

Teigiamai vertinami 2014 m. pabaigoje priimti teisės aktų pakeitimai, numatę galimybę pabėgėlių integraciją pradėti iškart savivaldybės teritorijoje, praleidžiant integracijos laikotarpį Pabėgėlių priėmimo centre.⁵⁹²

Akivaizdu, kad praktika neatitinka teisės aktuose formuluojamo valstybės teikiamos paramos integracijos laikotarpiu tikslo, t. y. sudaryti prieglobstį gavusiam asmeniui tokias pat galimybes išlaikyti save ir dalyvauti visuomenės gyvenime, kaip ir kitiems visuomenės nariams. Ši parama turėtų būti pakankama adekvačiam pragyvenimui, siekiant užtikrinti orias gyvenimo sąlygas.

Ypatingai neigiamą poveikį Lietuvos prieglobsčio sistemai bei tinkamam prieglobsčio prašytojų teisių užtikrinimui turės Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) iniciatyva naikinti Migracijos departamentą. 2015 m. pradžioje VRM pasiūlė Migracijos departamento funkcijas perduoti Policijos departamentui bei Valstybės sienos apsaugos tarnybai (toliau – VSAT). Įvykdžius pertvarką, prieglobsčio procedūrų vykdymas būtų patikėtas VSAT.⁵⁹³

VRM iniciatyva perduoti prieglobsčio prašymų nagrinėjimo ir sprendimų priėmimo procedūras Valstybės sienos apsaugos tarnybai, siekiant pagreitinti prieglobsčio procedūrų trukmę, kelia rimtą susirūpinimą dėl tinkamo prieglobsčio prašytojų teisių įgyvendinimo Lietuvoje.

Valstybės sienos apsaugos tarnyba yra atsakinga už Lietuvos sienų ap-

⁵⁹¹ JTVPK, „Pabėgėlių integracija Lietuvoje. Pabėgėlių dalyvavimas ir įgalinimas. Integracijos Lietuvoje suvokimas pagal amžiaus, lyties ir įvairovės aspektais grindžiamą dalyvaujimąjį metodą“, 2014 m., 35 psl.

⁵⁹² Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2004 m. spalio 21 d. įsakymo Nr. AI-238 „Dėl Lietuvos valstybės paramos teikimo užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijai tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2014 m. gruodžio 5 d., Nr. AI-609, p. 2.11, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=490594&p_tr2=2

⁵⁹³ „Vyriausybė pritarė Migracijos departamento naikinimui“, *15min.lt*, 2015 m. kovo 25 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vyriausybe-pritare-migracijos-departamento-naikinimui-56-492924>

saugą bei nacionalinio saugumo stiprinimą, tad tai nėra tinkama institucija į Lietuvą atvykstančių užsieniečių (dažniausiai be reikiamų dokumentų) prieglobsčio prašymų nagrinėjimui. Prieglobsčio prašymus turėtų nagrinėti nepriklausoma centrinė įstaiga, o ne valstybės sienos apsauga besirūpinanti institucija.

Maža to, praėjusių metų praktika rodo valstybės sienos apsaugos institucijų nenorą apskritai inicijuoti prieglobsčio procedūrų, pavyzdžiui, Užsieniečių registracijos centras nevisuomet vykdo savo pareigą priimti Centre laikomų asmenų prieglobsčio prašymus ir perduoti juos Migracijos departamentui. Negalėdami paduoti prieglobsčio prašymų Užsieniečių registracijos centrui, asmenys juos siunčia tiesiogiai į Migracijos departamentą. Tą rodo ir oficialūs skaičiai: per 2011 m. Migracijos departamentas tiesiogiai iš prieglobsčio prašytojų, gyvenančių Užsieniečių registracijos centre, gavo 98 prašymus dėl prieglobsčio suteikimo; 2012 m. – tokių prašymų buvo 210, 2013 m. – 91.⁵⁹⁴ Tad tikėtina, jog visų prieglobsčio procedūrų, įskaitant ir sprendimų dėl prieglobsčio suteikimo ar nesuteikimo, perkélimas VSAT žinion, sudarys prielaidas dažnesniems pabėgėlių teisių pažeidimams.

Išvados ir rekomendacijos

- *Vienas iš reikšmingiausių veiksnių prieglobstį gavusių asmenų sėkmingai integracijai Lietuvoje yra tinkamos prieglobsčio prašytojų priėmimo sąlygos, todėl būtina užtikrinti pagarbų elgesį su prieglobsčio prašytoju jį sulaukiant, taip pat prieglobsčio procedūros metu bei apgyvendinus Užsieniečių registracijos centre.*
- *Svarbu integracijos laikotarpiu „neizoliuoti“ gebančių sparčiau integruotis į visuomenę asmenų Pabėgėlių priėmimo centre Rukloje, o sudaryti sąlygas integracijai savivaldybėse, atsižvelgiant į individualius asmenų poreikius.*
- *Valstybės teikiama parama integracijos laikotarpiu, kurios teisės aktuose formuluojamas tikslas – sudaryti prieglobstį gavusiam asmeniui tokias pat galimybes išlaikyti save ir dalyvauti visuomenės gyvenime, kaip ir kitiems visuomenės nariams, turėtų būti pakankama pragyventi ir užtikrinti orias gyvenimo sąlygas.*

⁵⁹⁴ Migracijos departamentas, *Dėl informacijos pateikimo*, 2013 m. lapkričio 19 d., Nr. (15/6-1) 10K-41385

- *Rekomenduojama Valstybės sienos apsaugos tarnybai nevertoti sąvokos „nelėgalas“, taip užtikrinant elementarią pagarbą kiekvienam Lietuvos teritorijoje esančiam asmeniui bei žmogaus teisėms.*
- *Neigiamai vertinama iniciatyva naikinti Migracijos departamentą ir jo vykdytą prieglobsčio prašymų svarstymo funkciją perduoti Valstybės sienos apsaugos tarnybai.*

II. Migrantų teisės

Visuomenės apklausos rodo, jog Lietuvos gyventojai yra linkę įsivaizduoti neigiamą į Lietuvą atvykusių imigrantų įtaką visuomenei ir valstybei. Daugelis linkę manyti, kad imigrantai yra išlaikomi Lietuvos mokesčių mokėtojų ir kelia socialinių neramumų riziką.

Visuomenės apklausos rodo, jog Lietuvos gyventojai yra linkę įsivaizduoti neigiamą į Lietuvą atvykusių imigrantų įtaką visuomenei ir valstybei.⁵⁹⁵ Daugelis linkę manyti, kad imigrantai yra išlaikomi Lietuvos mokesčių mokėtojų ir kelia socialinių neramumų riziką. Apie pusė respondentų mano, kad imigrantai nepraturtina šalies kultūrinio gyvenimo. Dauguma respondentų išsako neigiamas nuostatas imigrantų iš Afrikos ir Artimųjų Rytų – ypač Sirijos ir Libano – atžvilgiu.

Paradoksalu, kad šios stereotipinės nuostatos nėra paremtos praktine patirtimi – dauguma respondentų įvardino, kad jiems nėra tekę asmeniškai bendrauti su viena ar kita imigrantų iš trečiųjų šalių grupe. Daugiausia

informacijos ir patirties apie įvairias imigrantų grupes gyventojai gauna iš žiniasklaidos – TV, radijo, spaudos ir interneto, taigi, iš antrinių informacijos šaltinių.

Pastebima ir teigiamų pokyčių: 2013 m. apklausos metu beveik pusė respondentų pritarė, kad valstybė turėtų skirti daugiau dėmesio imigrantų integracijai, taip pat daugiau nei dešimtadaliu išaugo manančių, kad imigrantai yra naudingi Lietuvos ekonomikai, skaičius.⁵⁹⁶

2014 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo *Užsieniečių teisinės padėties įstatymo* pakeitimai, sugriežtinę leidimų laikinai gyventi Lietuvoje išdavimo sąly-

⁵⁹⁵ Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai, 2013 m., <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-2013.pdf>

⁵⁹⁶ Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai, 2013 m., <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-2013.pdf>

gas: nustatyti ganėtinai aukšti reikalavimai užsienio investicijų dydžio, įmonės veiklos trukmės, įsteigtų darbo vietų bei nuosavo kapitalo atžvilgiu.

Pagal įstatymo pakeitimus leidimas laikinai gyventi teisėtos veiklos vykdymo Lietuvoje pagrindu bus išduodamas tik užsieniečiui, kai šis ne mažiau kaip pastaruosius 6 mėnesius vykdė nurodytą veiklą Lietuvoje; jo įsteigtoje įmonėje yra įkurtos ne mažiau kaip trys darbo vietos ir jose visą darbo laiką dirba Lietuvos piliečiai ar nuolat Lietuvoje gyvenantys užsieniečiai; jo įmonės nuosavo kapitalo vertė sudaro ne mažiau kaip 100 tūkstančių litų (28 000 eurų), iš kurių ne mažiau kaip 50 tūkstančių litų (14 000 eurų) – užsieniečio investuotos lėšos ar kitas turtas; užsienietis yra šios įmonės vadovas, kolegialaus valdymo ar priežiūros organo narys, turintis teisę jos vardu sudaryti sandorius, arba akcinės bendrovės ar uždarnosios akcinės bendrovės akcininkas, kuriam nuosavybės teise priklausančių bendrovės akcijų nominalioji vertė yra ne mažesnė kaip 1/3 šios bendrovės įstatinio kapitalo.⁵⁹⁷

Dėl šių griežtų naujų sąlygų ir kriterijų užsieniečiams tampa ypač sudėtinga atvykti į Lietuvą ir vykdyti teisėtą veiklą. Maža to, Lietuvoje jau įsikūrusiems užsieniečiams, veiklą pradėjusiems pagal anksčiau galiojusius reikalavimus, tampa sudėtinga čia pasilikti gyventi ir veiklą tęsti toliau. Užsienietis, neatitinkantis bent vienos aukščiau numatytos sąlygos (pavyzdžiui, neįdarbinęs trijų Lietuvos piliečių), negalės gauti leidimo laikinai gyventi Lietuvoje teisėtos veiklos vykdymo pagrindu. Kyla reali rizika, kad nauja tvarka apsunkins smulkių ir vidutinių užsienio investuotojų galimybes pradėti verslą Lietuvoje ir dėl nepatrauklios verslui aplinkos neigiamai paveiks šalies ūkio augimo perspektyvas dėl prarastų investicijų ir nesumokamų mokesčių į valstybės biudžetą.⁵⁹⁸

Įsigaliojus šiems pakeitimams, Lietuvoje įsteigtos įmonės su minimaliu įstatiniu kapitalu savininkas negalės gauti leidimo laikinai gyventi Lietuvoje, o užsieniečiai, turintys smulkias ir/ar individualias įmones, patirs sunkumų, siekdami pratęsti laikinus leidimus.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ Nr. IX-2206 2, 4, 19, 21, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 43, 44, 44¹, 45, 46, 49²; 50, 51, 57, 58, 62, 64, 71, 94, 101, 104, 128, 141 141¹ straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas, 2014 m. birželio 26 d., Nr. XII-965, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=6210429008311e4b836947d492f2f50>

⁵⁹⁸ Interviu su Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto moksliniu bendradarbiu Karoliu Žibu, 2014 m. gruodžio 12 d.; Interviu su Konsultavimo ir informavimo centro PLIUS darbuotoju Ehabu Zaher, 2014 m. gruodžio 15 d.

⁵⁹⁹ Svetlana Naumčik, „Imigracijos reforma atbaudo užsienio investuotojus, tačiau džiugina Lietuvos darbdavius“, *delfi.lt*, 2014 m. rugpjūčio 26 d., <http://www.delfi.lt/verslas/verslas/s-naumcik-immigracijos-reforma-atbaudo-uz->

Atkreiptinas dėmesys ir į įstatymo diskriminuojančias nuostatas. Įstatymo rengėjai, siekdami griežtai kontroliuoti migracijos srautus, numatė, kad užsienietis turi įdarbinti Lietuvos piliečius ar nuolat Lietuvoje gyvenančius užsieniečius. Tačiau pažymėtina, kad daugiausia užsieniečių į Lietuvą atvyksta šeimos susijungimo tikslais, o šeimos susijungimas yra pagrindas laikinam leidimui gyventi šalyje gauti. Tokius pačius leidimus gauna ir didžioji dalis prieglobstį Lietuvoje gavusių asmenų. Tad visi jie patenka į diskriminuojamų žmonių grupę, nes jų įdarbinimas užsieniečiams verslininkams nebus naudingas dėl nustatytų darbuotojų teisinio statuso kriterijų.⁶⁰⁰

Užsieniečiai, turintys laikiną leidimą gyventi Lietuvoje, patiria apribojimus gaunant socialines išmokas ir sveikatos paslaugas. Dauguma paslaugų jiems priklauso, jei jie teisėtai dirba Lietuvoje ir moka socialinio draudimo įmokas, tačiau migrantai ne visada gali pasinaudoti jiems priklausančiomis garantijomis, nes asmuo turi gyventi Lietuvoje, kad gautų daugelį paslaugų.⁶⁰¹ Tačiau kuomet migrantų atvykimo pagrindas yra laikinas, jam pasibaigus jie turi išvykti, ir dėl to fiziškai nebegali pasinaudoti jiems priklausančiomis paslaugomis. Pavyzdžiui, bedarbio pašalpa net ir reikiamą laiką išdirbusiam trečiosios šalies piliečiui nebūtų mokama, nes jam netekus darbo, jis turėtų išvykti iš Lietuvos ir negalėtų periodiškai lankytis darbo biržoje. Migrantai negali pasinaudoti parama nėščiai moteriai, netekto darbingumo pensija, profesine neįgaliųjų reabilitacijos pašalpa, senatvės pensija, išmoka šeimai, bedarbio išmoka, minimalių pajamų garantija, ilgalaikės priežiūros išmoka.⁶⁰²

Išvados ir rekomendacijos

- *Nuo 2014 m. lapkričio 1 d. sugriežtinus leidimų laikinai gyventi Lietuvoje išdavimo sąlygas, užsieniečiams sudėtinga atvykti į Lietuvą, legaliai čia gyventi ir vykdyti teisėtą veiklą. Nauja tvarka sąlygoja nepatrauklios verslui aplinkos kūrimą Lietuvoje, todėl būtina įvertinti šių sugriežtintų taisyklių poveikį šalies ūkio augimo perspektyvoms.*

[sienio-investuotojus-taciau-dziugina-lietuvos-darbdavius.d?id=65626902#ixzz3ObD23Tmm](https://www.mipap.lt/tyrimai/308/socialines-ir-sveikatos-prieziuros-paslaugos-migrantams-politika-ir-praktika-lietuvoje)

⁶⁰⁰ Interviu su Konsultavimo ir informavimo centro PLIUS darbuotoju Ehabu Zaher, 2014 m. gruodžio 15 d.

⁶⁰¹ Tarptautinės migracijos organizacija, "Europos migracijos tinklas. Socialinės ir sveikatos priežiūros paslaugos migrantams: Politika ir praktika Lietuvoje", 2013 m., <http://www.mipas.lt/tyrimai/308/socialines-ir-sveikatos-prieziuros-paslaugos-migrantams-politika-ir-praktika-lietuvoje>

⁶⁰² Tarptautinės migracijos organizacija, "Europos migracijos tinklas. Socialinės ir sveikatos priežiūros paslaugos migrantams: Politika ir praktika Lietuvoje", 2013 m., <http://www.mipas.lt/tyrimai/308/socialines-ir-sveikatos-prieziuros-paslaugos-migrantams-politika-ir-praktika-lietuvoje>

- *Užsieniečiams, turintiems laikiną leidimą gyventi Lietuvoje, neprieinamos svarbios socialinės garantijos, todėl būtina tobulinti socialinę apsaugą reglamentuojančius įstatymus, siekiant taikyti lygių galimybių principą ir suteikti migrantams, turintiems laikiną leidimą gyventi Lietuvoje, visas socialinės apsaugos garantijas, už kurias sumokėtos socialinio draudimo įmokos.*
- *Lietuvos gyventojai neturėdami jokio realaus pagrindo ir remdamiesi stereotipiška neigiama informacija yra linkę įsivaizduoti neigiamą į Lietuvą atvykusių imigrantų poveikį visuomenei ir valstybei. Tai kenkia tiek visuomenei, tiek jai naudą atnešantiems imigrantams. Rekomenduojama Migrantų integracijos strategijoje įtraukti kompleksines priemones, skatinančias pagarbos įvairovei principus visuomenėje ir kompetentingai bei sistemiškai teikiančias informaciją apie imigrantus bei jų poveikį Lietuvai.*

III. Nuo psichotropinių preparatų priklausomų asmenų teisės

Pasaulyje asmenims, turintiems priklausomybę nuo opioidų,⁶⁰³ farmakoterapija vaistiniaisiais opioidiniais preparatais pradėta taikyti 1964 m., Lietuvoje – 1995 m. Lietuvoje šis gydymas vadinamas pakaitiniu palaikomuoju gydymu. Pagrindinis šio gydymo tikslas – gerinti ir normalizuoti priklausomybę nuo opioidų sergančių asmenų psichinę ir fizinę būklę, jų socialinę adaptaciją ir integraciją į visuomenę bei mažinti žalą, susijusią su narkotikų vartojimu. Šį gydymą dažniausiai teikia priklausomybės ligų centrai ir kai kurie psichikos sveikatos centrai.

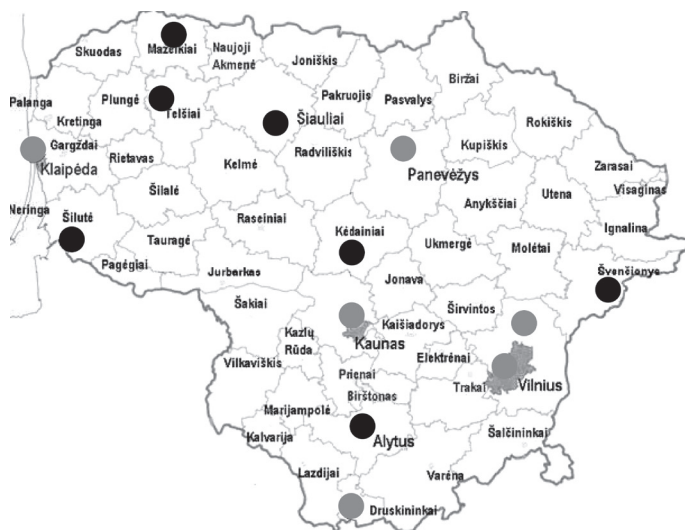
Opioidai yra plačiausiai vartojami narkotikai; jie gali būti natūralios kilmės (morfinas, kodeinas, gaunami iš aguonų), sintetiniai (kai kurie nuskausminantys vaistai) ir pusiau sintetiniai (heroinas).

Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis Lietuvoje 2013 m. registruota 4619 asmenų, turinčių psichikos ir elgesio sutrikimų dėl opioidų vartojimo.⁶⁰⁴ Iš jų tik 539 asmenims buvo taikomas pakaitinis palaikomasis gydymas.⁶⁰⁵

⁶⁰³ Opioidai yra plačiausiai vartojami narkotikai; jie gali būti natūralios kilmės (morfinas, kodeinas gaunami iš aguonų), sintetiniai (kai kurie nuskausminantys vaistai) ir pusiau sintetiniai (heroinas)

⁶⁰⁴ Valstybinis psichikos sveikatos centras, 2009-2013 m. psichikos ir elgesio sutrikimų, vartojant narkotines medžiagas (F11-F19) pasiskirstymas pagal narkotinių medžiagų grupes metų gale, 2014 m. spalio 30 d., http://www.vpsc.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=36%3AAligotumo-narkomanija-dinamika-lietuvos-respublikoje-1999-2009-m-100-000-gyv&catid=11%3Aapriklausomybs-lig-statistika&Itemid=22&lang=lt

⁶⁰⁵ Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, Metinis pranešimas 2014, 2014 m., 59 psl., http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/0-NTAKD_medziaga/1-MP/2014_LT.pdf

- Miestai, kuriuose teikiamos PGM paslaugos iki UNODC projekto
- Miestai, kuriuose pradėtos teikti PGM paslaugos po UNODC projekto

Valstybės kontrolės atliktoje ataskaitoje pažymima, jog palyginus su kitomis Europos šalimis, Lietuvoje pakaitinio gydymo prieinamumas ribotas, nes šias gydymo paslaugas gali teikti tik specializuoti gydymo centrai, t. y. priklausomybės ligų ar pirminės psichikos sveikatos priežiūros centrai.⁶⁰⁶ Maža to, kai kuriuose priklausomybės ligų centruose ir pirminės psichikos sveikatos priežiūros centruose pakaitinis gydymas neteikiamas, pavyzdžiui, 2014 m. jas teikė 4 iš 5 priklausomybės ligų centrai ir 15 iš 89 pirminės psichikos sveikatos priežiūros centrų.

Pakaitinis gydymas Lietuvoje plito iki 2010-2011 m. Įtaką šio gydymo plėtrai turėjo JT Narkotikų ir nusikalstamumo prevencijos biuro įgyvendintos veiklos – 2006 m. pakaitinio gydymo paslaugos buvo teikiamos šešiose, o 2010 m. – jau 13-oje savivaldybių.⁶⁰⁷ Nuo 2011 m., kai iš Lietuvos pasitraukė Narkotikų ir nusikalstamumo prevencijos biuro parama, šio gydymo plėtra sustojo. Šiandien pakaitinio gydymo paslaugos teikiamos tik 12-oje savivaldybių iš 60-ties; be to, paslaugas teikiantys centrai Lietuvoje išsidėstę netolygiai, todėl daliai asmenų šios paslaugos yra visai neprieinamos.

Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme numatyta asmens teisė į sveikatos priežiūros prieinamumą.⁶⁰⁸ Tai reiškia, kad asmeniui turi būti užtikrintas teikiamų paslaugų prieinamumas teritoriniu atžvilgiu bei gydymo tęstinumas patekus į laisvės atėmimo vietą.

⁶⁰⁶ Valstybės kontrolė, "Metadono vartojimo Lietuvoje 2009-2010 metais tyrimo ataskaita", 2011 m. lapkričio 30 d., Nr. VA-P-10-10-19, <https://vkontrolė.lt/failas.aspx?id=2476>

⁶⁰⁷ JT Narkotikų ir nusikalstamumo prevencijos biuro projektas "ŽIV/AIDS prevencija tarp švirškiamųjų narkotikų vartotojų bei jų priežiūra Estijos, Latvijos ir Lietuvos kalinimo įstaigose", http://www.unodc.org/documents/baltic-states/GrantDocuments/Seminar_20080619.pdf

⁶⁰⁸ Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas, 1996 m. spalio 3 d., Nr. I-1562, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=477161

Nors Lietuva buvo viena pirmųjų posovietinių šalių, pradėjusių narkotikų žalos mažinimo programas – dar vadinamos žemo slenksčio paslaugomis – šiandien šiai problemai spręsti skiriama itin mažai dėmesio: 2014 m. šalyje veikė tik 10 švirkštų ir adatų keitimo kabinetų (2010 m. jų veikė 12). Dauguma kabinetų teikia minimalų paslaugų spektrą, dirba vos po keletą valandų per dieną, dažnai pritrūksta priemonių ir net lėšų darbo užmokesčiui, nes neturi pastovaus finansavimo. Apsilankymų juose skaičius ir paslaugų spektras nuo 2010 m., kai iš Lietuvos pasitraukė Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo prevencijos biuro parama, nuosekliai mažėja. Pagal Pasaulio sveikatos organizacijos rekomendacijas ŽIV prevencija veiksminga tik tada, kai šios paslaugos pasiekia bent 60% švirkščiamųjų narkotikų vartotojų. Lietuvoje šis skaičius kone tris kartus mažesnis.

Greitieji atrankiniai ŽIV testai, naudojami žemo slenksčio kabinetuose ŽIV ištyrimui didžiausią riziką užsikrėsti patiriantiems asmenims, finansuojami tik užsienio donoro lėšomis, o lėšos pritraukiamos bei ištyrimas organizuojamas tik NVO jėgomis. Vos trys-ketrios savivaldybės reguliariai skiria lėšų šioms paslaugoms teikti. Valstybė žemo slenksčio paslaugoms nuo 2013 m. skiria po 146 tūkst. litų (apie 42 tūkst. eurų) per metus, kurių realiai užtektų minimaliam 2-jų kabinetų išlaikymui. Maža to, realybėje tik nedidelė šių lėšų dalis įsisavinama dėl nepalankių finansavimo konkurso sąlygų. Tokiu būdu valstybė sąmoningai rizikuoja ŽIV/AIDS epidemija ir nacionaliniu saugumu, nors dar 2002 m. Seimas priėmė rezoliucija „Dėl narkomanijos prevencijos Lietuvoje“, kurioje pripažino narkomaniją ir AIDS veiksniais, keliančiais pavojų nacionaliniam saugumui.⁶⁰⁹

Vienas pagrindinių iššūkių kovos su ŽIV srityje – su švirkščiamųjų narkotikų vartojimu susijęs ŽIV plitimas: Lietuvoje ŽIV sergamumas artėja prie 0,01% populiacijos. Švirkštų ir adatų keitimas, priklausomybės gydymas vaistiniais opioidiniais preparatais ir ŽIV ištyrimas yra praktiškai svarbiausios ir būtinos priemonės veiksmingai ŽIV prevencijai tarp švirkščiamuosius narkotikus vartojančių asmenų. Šios priemonės įeina į svarbiausių Pasaulio sveikatos organizacijos nustatytų ir mokslu pagrįstų intervencijų paketą ir turi būti taikomos kartu, kad veiksmingai mažintų ŽIV plitimą.⁶¹⁰ Šiam priemonių paketui pritaria visos pagrin-

⁶⁰⁹ Seimo rezoliucija „Dėl narkomanijos prevencijos Lietuvoje“, 2002 m. sausio 24 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.259607F3B43A>

⁶¹⁰ Pasaulio sveikatos organizacija, JT Narkotikų ir nusikalstamumo biuras, JT kovos su ŽIV ir AIDS programa, „Tech-

dinės tarptautinės organizacijos, veikiančios ŽIV prevencijos srityje: JT kovos su ŽIV ir AIDS programa (UNAIDS), JT Narkotikų ir nusikalstamumo biuras, JT Generalinė asamblėja, JT narkotinių medžiagų komisija, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas (ES), Globalusis Fondas kovai su AIDS, tuberkulioze ir maliarija.

Psichotropinių preparatų vartojimas Lietuvos įkalinimo įstaigose yra dvejopa problema. Viena vertus, daug asmenų pirmą kartą išbando narkotines medžiagas būtent laisvės atėmimo vietose, kur aukštas streso lygis bei pozityvios psichologinės situacijos stoka sudaro palankias sąlygas priklausomybei atsirasti. Antra vertus, laisvės atėmimo įstaigose dėmesys fokusuojamas į narkotinių medžiagų paiešką ir kontrolę, deja, tik dalinai sėkmingą, tačiau visiškai nesuvokiamas gydymo nuo priklausomybės poreikis bei nauda, tuo pačiu – nesuteikto ar nutraukto gydymo žala asmeniui ir visuomenei, į kurią asmuo sugriš. Laisvės atėmimo vietose psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant opioidus 2009 m. buvo registruoti 740 asmenų.⁶¹¹ Laisvėje gavę gydymą vaistiniais opioidiniais preparatais, asmenys, patekę į laisvės atėmimo vietą, šio gydymo nebegauna, t. y. gydymo tęstinumas nėra užtikrinamas. Staiga nutraukus gydymą padaroma didelė žala asmens sveikatai. Tokia praktika prieštarauja minėtai *Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo* nuostatai, garantuojančiai teisę į prieinamą sveikatos priežiūrą, bei *Sveikatos sistemos įstatymo* nuostatai, kuri reglamentuoja, jog valstybės nemokamai sveikatos priežiūrai priskiriama teismo ar teisėsaugos institucijų sulaikytų asmenų, kardomojo kalinimo vietose esančių asmenų, nuteistųjų asmens sveikatos priežiūra; asmenų, sergančių priklausomybės nuo alkoholio sindromu, narkomanijomis, asmens sveikatos priežiūra.⁶¹² Taip pat atkreiptinas dėmesys ir į *Bausmių vykdymo kodeksą*, kuriame įtvirtinta, jog laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji, sergantys priklausomybės nuo alkoholio, narkotinių arba psichotropinių medžiagų ligomis, jų rašytiniu pageidavimu gali būti gydomi nuo šių ligų laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu.⁶¹³

ninis gidas valstybėms, siekiantis nustatyti tikslus, siekiant visuotinės prieigos prie ŽIV prevencijos, gydymo ir priežiūros paslaugų švirkščiamųjų narkotikų vartotojams“, 2012 m., 10-21 psl., http://www.who.int/hiv/pub/idu/targets_universal_access/en/

⁶¹¹ Narkotikų kontrolės departamentas, Metinis pranešimas, 2010 m., 112-114 psl., http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/0-NTAKD_medziaga/1-MP/2012_LT.pdf

⁶¹² Sveikatos sistemos įstatymas, 1994 m. liepos 19 d., Nr. I-55247, 47 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454090

⁶¹³ Bausmių vykdymo kodeksas, 2002 m. birželio 27 d., Nr. IX-994, 175 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494004

2010 m., vykdant JT Narkotikų ir nusikalstamumo prevencijos biuro projektą, Lietuvoje pirmą kartą gydymas vaistiniaisiais opioidiniais preparatais nebuvo nutrauktas asmenims, patekusiems į Vilniaus miesto policijos komisariato areštines. Tad šiandien pakaitinis gydymas galimas asmenims, pradėjusiems gydymą iki jų sulaikymo, tik tol, kol jie yra policijos areštinėse. Sergantiems priklausomybe nuo opioidų ir kalintiems Kalėjimų departamentui pavaldžiose įkalinimo įstaigose, pakaitinio gydymo paslaugos neteikiamos, neužtikrinamas pradėto pakaitinio gydymo tęstinumas ir tokios pačios kokybės sveikatos priežiūra, kaip laisvėje esantiems asmenims. Pakaitinio gydymo taikymas visose įkalinimo įstaigose sumažintų riziką, susijusią su narkotinių medžiagų vartojimu ir platinimu bei pavojingų infekcinių ligų plitimu įkalinimo įstaigose.⁶¹⁴ Maža to, laisvės atėmimo bausmę atlikę asmenys grįš atgal į visuomenę, todėl nutrauktas ar laiku nesuteiktas gydymas sukels įvairių grėsmių tiek jiems patiems, tiek visuomenei – nuo sveikatos sutrikimų iki kriminalinio recidyvo.

Išvados ir rekomendacijos

- *Valstybė bei savivaldybės turi didinti nuolatinį finansavimą žemo slenksčio paslaugas švirkščiamųjų narkotikų vartotojams teikiantiems kabinetams ir užtikrinti, kad paslaugos pasiektų bent 60% švirkščiamųjų narkotikų vartotojų, bei sudaryti galimybes kuo įmanoma didesniai skaičiui asmenų gauti gydymą vaistiniaisiais opioidiniais preparatais.*
- *Lietuvoje neužtikrinamas vienodas teisės į sveikatos priežiūros prieinamumą įgyvendinimas asmenims, esantiems laisvėje ir asmenims, kalintiems laisvės atėmimo vietose, pavaldžioje Kalėjimų departamentui. Rekomenduojame užtikrinti gydymą asmenims farmakoterapijos vaistiniaisiais opioidiniais preparatais laisvės atėmimo vietose.*

IV. ŽIV pozityviųjų teisės

Lietuvoje ŽIV sergamumas artėja prie 0,01% populiacijos,⁶¹⁵ išskyrus dvi rizikos grupes, kuriose ŽIV gerokai peržengė 5% epidemijos slenkstį.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Valstybės kontrolė, "Metadono vartojimo Lietuvoje 2009-2010 metais tyrimo ataskaita", 2011 m. lapkričio 30 d., Nr. VA-P-10-10-19, <https://vkontrolė.lt/failas.aspx?id=2476>

⁶¹⁵ Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras, Sergamumo užkrečiamomis ligomis Lietuvoje 2013 m. apžvalga, 2014 m., 17 psl., http://www.ulac.lt/uploads/downloads/leidiniai/sergamumas_2013.pdf

⁶¹⁶ JT Narkotikų ir nusikalstamumo biuras, ŽIV/AIDS gydymo ir priežiūros Lietuvoje prieinamumo vertinimas, 2010

Lietuvoje ŽIV sergamumas artėja prie 0,01% populiacijos, išskyrus dvi rizikos grupes, kuriose ŽIV gerokai peržengė 5% epidemijos slenkstį. Tai asmenys, kurie vartoja narkotikus švirksčiamuoju būdu, bei laisvės atėmimo vietose esantys asmenys.

Tai asmenys, kurie vartoja narkotikus švirksčiamuoju būdu, bei laisvės atėmimo vietose esantys asmenys.⁶¹⁷ ŽIV infekcijos paplitimas tarp švirksčiamųjų narkotikų vartotojų Vilniaus mieste siekia 9,7%.⁶¹⁸ Nuo 2012 m. naujų ŽIV atvejų Lietuvoje kasmet daugėja.

Pagrindinė priemonė, leidžianti stebėti ir vertinti ŽIV epidemiologinę situaciją, yra ŽIV ištyrimas, kuris turėtų būti lengvai prieinamas (pirminės sveikatos priežiūros įstaigose), nemokamas (kompensuojamas valstybės lėšomis) bei anoniminis.⁶¹⁹

Šiandien Lietuvoje valstybės lėšomis dėl ŽIV tiriama kraujo donorai, nėščiosios, suimtieji bei nuteistieji. Tačiau šios visuomenės grupės, išskyrus suimtuosius ir nuteistuosius, nėra tos, kurios patiria didžiausią riziką užsikrėsti ŽIV.

Didžiausią riziką užsikrėsti ŽIV turi švirksčiamųjų narkotikų vartotojai ir baismės atlikimo vietose esantys asmenys. Neteikiant šioms rizikos grupėms lengvai prieinamo valstybės finansuojamo ištyrimo dėl ŽIV, galimai yra pažeidžiama *Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme* garantuojama teisė į sveikatos priežiūros prieinamumą.

Lietuva liko vienintelė ES šalis, kurioje valstybės lėšomis joms patogiose vietose netiriamos asmenų grupės, turinčios aukštą riziką užsikrėsti ŽIV.⁶²⁰ Jungtinių Tautų ir Europos Sąjungos institucijos ne kartą išreiškė susirūpinimą dėl ŽIV prevencijos tarp švirksčiamųjų narkotikų vartotojų fragmentiškumo, mažų ŽIV testavimo apimčių ir netinkamų rizikos grupių pasirinkimo bei valstybės lėšų švaistymo neefektyvioms

m. balandis, 9 psl., http://www.unodc.org/documents/balticstates/Library/Other/Report_ART_Lithuania_EN.pdf

⁶¹⁷ Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras, Užsikrėtusiųjų lytiškai plintančiomis infekcijomis (LPI) ir žmogaus imunodeficitu virusu (ŽIV) epidemiologinės situacijos apžvalga Lietuvoje, 2013 m., <http://www.ulac.lt/uploads/downloads/LPI%20situacijos%20analize%202014%2008%2025%20final%20%282%29.pdf>

⁶¹⁸ Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, Metinis pranešimas 2014, 2014 m., 70 psl., http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/0-NTAKD_medziaga/1-MP/2014_LT.pdf

⁶¹⁹ Europos ligų prevencijos ir kontrolės centras, "Centro rekomendacijos: ŽIV testavimas: įsisavinimo ir efektyvumo didinimas Europos Sąjungoje", 2010 m., http://ecdc.europa.eu/en/publications/Publications/101129_GUI_HIV_testing.pdf; Europos narkotikų ir narkomanijos stebėjimo centras, "Rekomendacijos dėl ŽIV, virusinio hepatito ir kitų švirksčiamųjų narkotikų vartotojų infekcijų testavimo", 2010 m., http://www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_118462_EN_TD3009243ENC_web.pdf

⁶²⁰ Koalicija Galiu gyventi, Eurazijos žalos mažinimo tinklas, "Alternatyvi ataskaita JT Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetui", 2014 m. kovas, http://galiugyventi.lt/wp-content/uploads/2014/04/Alternative-report_Lithuania_2014.pdf

priemonėms bei teikė konkrečias rekomendacijas.⁶²¹ Pasaulio sveikatos organizacija nuolat pabrėžia, kad galimybės sužinoti ŽIV statusą suteikimas turėtų būti pirmoji sveikatos priežiūros sektoriaus strateginė kryptis.⁶²²

Išvados ir rekomendacijos

- *Visiems asmenims, o ypač asmenims patiriantiems didžiausią riziką užsikrėsti ŽIV, turi būti suteikiama galimybė valstybės lėšomis (nemokamai) išsitiirti dėl ŽIV jiems patogioje ir lengvai prieinamoje vietoje.*

⁶²¹ Europos narkotikų ir narkomanijos stebėjimo centras, Europos ligų prevencijos ir kontrolės centras, "Susitikimo ataskaita: ŽIV protrūkių tarp švirščiųjų narkotikų vartojančių nustatymas ir reagavimas į juos: geroji ŽIV prevencijos ir kontrolės praktika", 2012 m. kovo 29-30 d., <http://ecdc.europa.eu/en/publications/publications/mer-idu-outbreaks.pdf>; Europos narkotikų ir narkomanijos stebėjimo centras, Europos ligų prevencijos ir kontrolės centras, "Susitikimo ataskaita: Reitox akademija Baltijos šalyse: tendencijų stebėseną bei atsakas į su narkotikų sukeltas infekcines ligas tarp švirščiųjų narkotikų vartotojų" 2013 m. lapkričio 21-22 d., http://www.drugsandalcohol.ie/21728/3/Report_Reitox_Academy_Tallinn_21-22_November_2013_final.pdf; Pasaulio sveikatos organizacija, Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo prevencijos biuras, "ŽIV/AIDS gydymo ir priežiūros prieinamumo Lietuvoje vertinimas", 2010 m., http://www.unodc.org/balticstates/lt/news/2010/IIq/ARV_Evaluation_LT.html

⁶²² Pasaulio sveikatos organizacija, "ŽIV/AIDS programos akcentai 2008-2009 m.", 2010 m., 5 psl., http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241599450_eng.pdf

TEISĖ Į LAISVUS RINKIMUS. I PROTOKOLAS, 3 STRAIPSNIS

I. Pasyviosios rinkimų teisės apribojimai

2004 m. Konstitucinis Teismas išaiškino, kad asmuo, kuris šiurkščiai pažeidė Konstituciją, sulaužė priesaiką, padarė tokį nusikaltimą, kuriuo kartu šiurkščiai pažeidė Konstituciją, sulaužė priesaiką, ir dėl to apkaltos proceso tvarka buvo pašalintas iš užimamų pareigų, niekada negali užimti tokių pareigų, kurių ėjimo pradžia yra susijusi su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu.⁶²³

Tais pačiais metais, po Seime inicijuoto apkaltos proceso už Konstitucijos pažeidimus bei priesaikos sulaužymą, Rolandas Paksas buvo pašalintas iš prezidento pareigų.⁶²⁴ Vadovaujantis minėtu Konstitucinio Teismo nutarimu, jis iki gyvos galvos negalės kelti savo kandidatūros Prezidento ir Seimo rinkimuose.

2011 m. Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą, kuriame konstatavo, kad Lietuva, nustatydamą absoliutų draudimą Rolandui Paksui bet kada ateityje būti renkamam į Lietuvos Seimą, pažeidė jo teisę į laisvus rinkimus.⁶²⁵

Kadangi EŽTT nesvarstė klausimo dėl draudimo būti renkamam į kitas nei Seimo nario pareigas, Rolandas Paksas taip pat kreipėsi ir į Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetą. 2014 m. balandžio 25 d. Komitetas nustatė, kad absoliutus draudimas bet kada ateityje kelti savo kandidatūrą Prezidento rinkimuose, tapti Ministru Pirmininku arba minis-

⁶²³ Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas byloje Nr. 24/04, <http://lrkt.freshmedia.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta265/content>

⁶²⁴ "Prezidentas R.Paksas yra nušalintas nuo pareigų", *delfi.lt*, 2004 m. balandžio 6 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/prezidentas-rpaksas-yra-nusalintas-nuo-pareigu.d?id=4072061>

⁶²⁵ EŽTT 2011 m. sausio 6 d. sprendimas byloje *Paksas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 34932/04, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-102617>

Toks pasiūlymas iškreipia EŽTT ir Komiteto sprendimų esmę, kadangi nei vienas jų nenustatė naujų Rolando Pakso apkaltos proceso aplinkybių ar kitaip nekvestionavo šio proceso teisėtumo. Kadangi faktinės aplinkybės, nustatytos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvadoje, nėra išnykusios, apkaltos panaikinimas būtų neteisėtas.

tru „[buvo priimtas] nesilaikant būtinų teisėtų lūkesčių ir objektyvumo [principų]“ ir dėl to pažeidė Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktą.⁶²⁶

Nors tiek EŽTT, tiek Komitetas rekomendavo Lietuvai peržiūrėti savo teisinį reguliavimą ir numatyti proporcingesnę pasyviosios rinkimų teisės ribojimo laikotarpį, per 2013-2014 m. to vis dar nebuvo padaryta. Atvirkščiai, kai kurie šiame kontekste teikti pasiūlymai primena bandymą apeiti Konstitucijos nuostatas ir pakeisti apkaltos metu nustatytas aplinkybes.

Pavyzdžiui, 2014 m. gegužę Seime suburta laikinoji tyrimo komisija „Dėl Prezidento Rolando Pakso pilietinių ir politinių teisių atkūrimo“⁶²⁷ pasiūlė, kaip EŽTT ir Komiteto sprendimų įgyvendinimo priemone, atšaukti Rolando Pakso apkaltą balsavimu Seime.⁶²⁸ Nors kol kas tokia galimybė Seimo Statute nėra numatyta, komisija siūlo priimti atitinkamus Seimo Statuto pakeitimus.⁶²⁹ Komisijos išvadų Seimas dar nesvarstė.⁶³⁰

Toks pasiūlymas iškreipia EŽTT ir Komiteto sprendimų esmę, kadangi nei vienas jų nenustatė naujų Rolando Pakso apkaltos proceso aplinkybių ar kitaip nekvestionavo šio proceso teisėtumo. Kadangi faktinės aplinkybės, nustatytos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvadoje,⁶³¹ nėra išnykusios, apkaltos panaikinimas būtų neteisėtas. Pažymėtina, kad sprendimų įgyvendinimo tikslas yra ne tik atlyginti pažeidimu padarytą žalą konkrečiam asmeniui, bet ir užkirsti kelią tiek Konvenci-

⁶²⁶ Komitetas nustatė, kad Lietuva pažeidė Pakto 25 straipsnio (b) ir (c) dalis. JT Žmogaus teisių komiteto 2014 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Paksas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 2155/2012, <http://www1.umn.edu/humanrts/un-docs/2155-2012.html>

⁶²⁷ Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo laikinosios tyrimo komisijos dėl Prezidento Rolando Pakso pilietinių ir politinių teisių atkūrimo sudarymo“, 2010 m. gegužės 13 d., Nr. 2014-05485, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=364093&p_query=&p_tr2=

⁶²⁸ Liepa Žalnierė, „Rolando Pakso teisių atstatymo komisija siūlo perrašyti istoriją ir panaikinti apkaltą“, *15min.lt*, 2014 m. rugsėjo mėn. 24 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/rolando-pakso-politiniu-teisiu-atstatymo-komisija-apkalta-buvo-lauzta-is-pirsto-ja-reikia-atsaukti-56-455325>

⁶²⁹ Liepa Žalnierė, „Rolando Pakso teisių atstatymo komisija siūlo perrašyti istoriją ir panaikinti apkaltą“, *15min.lt*, 2014 m. rugsėjo mėn. 24 d., <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/rolando-pakso-politiniu-teisiu-atstatymo-komisija-apkalta-buvo-lauzta-is-pirsto-ja-reikia-atsaukti-56-455325>

⁶³⁰ Telefoninis pokalbis su Seimo Komisijų biuro vedėju, 2015 m. vasario 19 d.

⁶³¹ Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada Nr. 14/04, <http://lrkt.freshmedia.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta259/content>

jos, tiek Pakto nuostatų pažeidimams ateityje.⁶³² Konstitucinis Teismas yra kelis kartus pažymėjęs, kad vienintelis teisėtas būdas tą padaryti – priimti atitinkamas Konstitucijos pataisas.⁶³³

Išvados ir rekomendacijos

- 2014 m. Europos žmogaus teisių teismo ir Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto sprendimai byloje Paksas prieš Lietuvą liko neįgyvendinti.
- Atsižvelgiant į tarptautinių teismų rekomendacijas bei Konstitucinio Teismo išaiškinimus, rekomenduojama inicijuoti politinę diskusiją dėl Konstitucijos pakeitimo, nustatant draudimo užimti pareigas, susijusias su priesaikos valstybei davimu, terminą ir/arba procedūrą, siekiant patikrinti, ar asmuo yra pasirengęs duoti priesaiką.

II. Neįgaliųjų teisės į laisvus rinkimus užtikrinimas

JT Neįgaliųjų teisių konvencijos 29 straipsnis įtvirtina pareigą Konvenciją ratifikavusioms šalims, įskaitant ir Lietuvą, užtikrinti neįgaliesiems politines teises ir galimybę jas įgyvendinti lygiai su kitais asmenimis.⁶³⁴ Minėtame straipsnyje yra detalizuota, kad Konvenciją ratifikavusios valstybės turi užtikrinti balsavimo procedūrų, patalpų ir informacijos prieinamumą, kad neįgalieji galėtų pareikšti savo, kaip rinkėjų valią; taip pat, kad būtų sudarytos sąlygos kandidatuoti rinkimuose ir faktiškai eiti pareigas.

2014 m. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių agentūra atliko tyrimą, kuriuo siekė atskleisti, kokios yra neįgaliųjų politinio dalyvavimo galimybės, kokią įtaką jie turi politikos kūrimui ir sprendimų priėmimui – procesams, kurie yra ypatingai svarbūs demokratinėje visuomenėje. Tyrimas parodė, kad daugelyje Vakarų Europos šalių neįgalieji aktyviai ar mažiau aktyviai dalyvauja politinėje veikloje, tuo tarpu Lietuvoje

⁶³² Žmogaus teisių stebėjimo institutas, "Išvada dėl EŽTT sprendimo byloje Paksas prieš Lietuvą (2011) ir JT Žmogaus teisių komiteto sprendimo byloje Paksas prieš Lietuvą (2014) įgyvendinimo"; 2014 m. birželio 30 d., [http://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/2014-06-30%20\(1S-IX-11-2\)%20Isvada%20del%20sprendimu%20bylose%20Pak-sas%20pries%20Lietuva%20igyvendinimo.pdf](http://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/2014-06-30%20(1S-IX-11-2)%20Isvada%20del%20sprendimu%20bylose%20Pak-sas%20pries%20Lietuva%20igyvendinimo.pdf)

⁶³³ Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 10 d. pareiškimas "Dėl Europos žmogaus teisių teismo 2011 m. sausio 6 d. sprendimo įgyvendinimo", http://www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2011/1.20110110c.htm; Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas Nr. 8/2012, <http://lrkt.freshmedia.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta125/content>

⁶³⁴ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolai, 2006 m. gruodžio 13 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882

apie neigaliųjų dalyvavimą politinėje veikloje apskritai nėra renkama jokia informacija.⁶³⁵

Remiantis 2013 m. Vyriausiosios rinkimų komisijos (toliau – VRK) pateiktais duomenimis, tik 27% balsavimo vietų Lietuvoje yra pritaikytos žmonėms su negalia.⁶³⁶ VRK yra atsakinga už miestų ir rajonų rinkimų apylinkių kontrolę,⁶³⁷ o savivaldybės turi pareigą suteikti ir užtikrinti patalpų tinkamumą rinkimų organizavimui,⁶³⁸ atsižvelgiant į jų dėjimo ir/ar regėjimo negalią turinčių asmenų ar pagyvenusių asmenų specialiuosius poreikius. Jei patalpos nėra pritaikytos neigaliesiems ir vyresnio amžiaus žmonėms, jos turėtų būti perkeltos į kitą vietą.

Rinkimų įstatymai numato bendrai organizuojamiems balsavimams alternatyvius piliečių dalyvavimo rinkimuose ir balsavimo būdus.⁶³⁹ Tokios alternatyvos – tai galimybė balsuoti specialiuoju paštu,⁶⁴⁰ galimybė balsuoti namuose,⁶⁴¹ bei galimybė balsuoti iš anksto.⁶⁴²

Visgi, praktiškai šių alternatyvų efektyvus įgyvendinimas nėra užtikrintas. Pavyzdžiui, tam, kad būtų realizuota balsavimo namuose galimybė, asmuo turi informuoti rinkimų komisijos narį, atėjusį įteikti rinkėjo lapelio, apie pageidavimą balsuoti namuose. Ne visi rinkėjai žino apie tokią galimybę, tuo tarpu rinkimų komisijos nariai neturi pareigos pasiūlyti žmonėms pasinaudoti šia alternatyva.

Asmenims su negalia pasinaudoti išankstiniu balavimu trukdo tos pačios kliūtys kaip ir bendrai organizuojamo balsavimo atveju – patalpų

⁶³⁵ Europos Sąjungos Pagrindinių teisių agentūra, „Žmonių su negalia politinis dalyvavimas“, 2010 m. lapkritis, <http://fra.europa.eu/en/publication/2010/right-political-participation-persons-mental-health-problems-and-persons>

⁶³⁶ Vyriausiosios rinkimų komisijos atsakymas Lietuvos neigaliųjų forumui, 2013 m. liepos 10 d., Nr. 2-517 (1.5)

⁶³⁷ Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymas, 2002 m. liepos 3 d., Nr. 68-2774, 3 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=460793

⁶³⁸ Seimo rinkimų įstatymas, 1992 m. liepos 9 d., Nr. I-2721, 60 str. 3 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=389912,

⁶³⁹ Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas, 2003 m. lapkričio 20 d., Nr. IX-1837, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=389913; Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas, 1994 m. liepos 7 d., Nr. I-532, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=389911; Seimo rinkimų įstatymas, 1992 m. liepos 9 d., Nr. I-2721, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=389912; Prezidento rinkimų įstatymas, 2008 m. birželio 12 d., Nr. I-28, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=338462; Referendumo įstatymas, 2002 m. birželio 4 d., Nr. IX-929, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=267136

⁶⁴⁰ Taip balsuoti gali asmuo, jeigu jis dėl sveikatos būklės ar amžiaus yra sveikatos priežiūros (išskyrus ambulatorines), socialinės rūpybos ar globos įstaigoje ir todėl negali atvykti balsuoti į rinkimų apylinkę

⁶⁴¹ Taip balsuoti gali neigalieji, dėl ligos laikinai nedarbingi rinkėjai, sukakę 70 metų ir vyresni rinkėjai, jeigu jie dėl sveikatos būklės patys negali atvykti balsuoti į pašta arba rinkimų dieną į rinkimų apylinkę ir jeigu jie pateikė Vyriausiosios rinkimų komisijos nustatytos formos rinkėjo prašymą balsuoti namuose

⁶⁴² Taip balsuoti gali rinkėjai, kurie rinkimų dieną negali atvykti balsuoti į rinkimų apylinkę

neprieinamumas. Pažymėtina, kad aplinkos neprieinamumas trukdo įgyvendinti savo rinkimų teisę ir pagyvenusiems asmenims bei tėvams su mažais vaikais. Aplinkos prieinamumo užtikrinimas, bent jau išankstinio balsavimo vietose, yra viena geriausių alternatyvų, užtikrinančių mažiausią asmenų su mobilumo sunkumais atskirtį. Kita alternatyva – balsavimas internetu. 2014 m. buvo parengti rinkimų įstatymų pakeitimų ir papildymų projektai, kuriais siūloma visų lygių rinkimuose ir referendumuose įteisinti balsavimą internetu.⁶⁴³ Naujausia visuomenės nuomonės apklausa rodo, kad šiai idėjai pritaria beveik du trečdaliai (65%) Lietuvos gyventojų.⁶⁴⁴ Įstatymų projektai bus svarstomi 2015 m., tuo tarpu 2015 m. savivaldos rinkimai vis dar vyks neįgaliųjų poreikiams nepritaikytose patalpose.

2013-2014 m. žmonėms su negalia realizuoti savo politines teises taip pat trukdė informacijos neprieinamumas. Akliesiems ir silpnaregiams nėra paruošiami specialūs balsavimo biuleteniai Brailio raštu, todėl jie patys negali savarankiškai balsuoti. Į rinkimus juos turi palydėti ir rinkimų biuletenį už juos užpildyti jų artimieji. Informacija rinkimų apylinkėse pateikiama itin mažu šriftu, nepatogiose matymui vietose (balsavimo kabinose partijų sąrašai yra atspausdinti smulkiu šriftu ir iškabinami aukštai). Taip pat akliesiems ar silpnaregiams nėra prieinama informacija apie pačius rinkimus ar juose kandidatuojančius asmenis ar partijas – nėra pakankamai Brailio raštu spausdintų leidinių rinkimų tematika.

Informacijos apie rinkimus trūksta ir kurtiesiems, negalintiems girdėti didžiosios dalies informacijos, kuri pateikiama televizijoje ar radijuje. Remiantis 2013 m. VRK patekta informacija, tik 10-12% rinkimų kampanijos laidų ar informacijos apie rinkimus bei kandidatus yra verčiami į gestų kalbą.⁶⁴⁵

⁶⁴³ Seimo rinkimų įstatymo Nr. I-2721 28, 29, 33, 34, 35, 58, 59, 62, 64, 66, 69, 70, 82 straipsnių pakeitimo ir papildymo 66(1), 81(1) straipsniais įstatymo projektas, 2014 m., Nr. XIIP-1839, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=471406; Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo Nr. I-532 32, 55, 59, 61, 63, 77 straipsnių pakeitimo ir papildymo 64(1), 76(1) straipsniais įstatymo projektas, 2014 m., Nr. XIIP-1838, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=471404; Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo Nr. IX-1837 28, 33, 34, 35, 58, 62, 64, 66, 69, 70, 83 straipsnių pakeitimo ir papildymo 66(1), 82(1) straipsniais įstatymo projektas, 2014 m., Nr. XIIP-1837, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=471402; Prezidento rinkimų įstatymo Nr. I-28 26, 31, 32, 33, 52, 54, 56, 58, 59, 72 straipsnių pakeitimo ir papildymo 56(1), 71(1) straipsniais įstatymo projektas, 2014 m., Nr. XIIP-1835, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=471398

⁶⁴⁴ "Galų gale: valdantieji siūlo įteisinti balsavimą internetu", *delfi.lt*, 2014 m. gegužės 22 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/galu-gale-valdantieji-siulo-iteisinti-balsavima-internetu.d?id=64850393>

⁶⁴⁵ Vyriausiosios rinkimų komisijos atsakymas Lietuvos neįgaliųjų forumui, 2013 m. liepos 10 d., Nr. 2-517 (1.5)

Politinių partijų bei kandidatų rinkiminės programos dėl savo sudėtingos kalbos nėra pritaikytos žmonėms, turintiems proto (raidų sutrikimų) negalią. Jos taip pat gali būti sunkiai suvokiamos senyvo amžiaus žmonėms, imigrantams, menko raštingumo asmenims. Skandinavijos šalyse politinės partijos ir veikėjai rengia savo rinkimines programas lengvai suprantama kalba. Taip, skatinant informacijos prieinamumą, yra siekiama suteikti vienodas galimybes visiems piliečiams, įskaitant neįgaliuosius, susipažinti su informacija, jos turiniu ir taip įsitraukti juos į visuomenės gyvenimą.

Paminėtina, kad netgi VRK internetinis puslapis nėra pritaikytas neįgaliesiems, t. y. puslapyje esanti nuoroda „*Neįgaliesiems*“ neveikia. Ši nuoroda buvo neaktyvi ir 2014 m. vykusiu Lietuvos Prezidento rinkimų bei rinkimų į Europarlamentą metu.

ES Pagrindinių teisių agentūros tyrime kaip viena pagrindinių kliūčių dalyvauti politiniame gyvenime įvardijamas draudimas asmenims, turintiems atitinkamą negalią, apskritai dalyvauti rinkimuose ir išreikšti savo pilietinę valią. Konstitucijos 34 straipsnis numato, jog piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę, tačiau rinkimuose nedalyvauja piliečiai, kurie teismo pripažinti neveiksniais.⁶⁴⁶ Lietuvos įstatymai vis dar įtvirtina galimybę pripažinti psichikos sutrikimų bei proto negalią turinčius asmenis neveiksniais. Iš neveiksniais pripažintų žmonių atimama teisė savarankiškai priimti sprendimus ir jie netenka savo pilietinių teisių ir laisvių, įskaitant ir pilietinio dalyvavimo teises.

Nuo 2011 m. Lietuvoje veikia Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registras, kuris yra atsakingas už asmenų, teismo pripažintų neveiksniais, registraciją. Sudarydama rinkėjų sąrašus VRK vadovaujasi šio registro duomenimis – neveiksniais pripažinti asmenys yra išbraukiami iš rinkėjų sąrašų. Šiuo metu Lietuvoje yra virš 6 tūkstančių žmonių, kurie yra pripažinti neveiksniais.

Pažymėtina, kad JT Neįgaliųjų teisių komitetas savo Baigiamuosiuose pastebėjimuose ne kartą yra pateikęs rekomendacijas valstybėms pakeisti savo įstatymus užtikrinant, kad visi asmenys su negalia, nepaisant jų turimo sutrikimo pobūdžio, teisinio statuso ar gyvenamosios

⁶⁴⁶ Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., 22 str. 2 ir 3 d., <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

vietos, turėtų teisę balsuoti ir dalyvauti visuomenės gyvenime lygiai su kitais piliečiais.

Išvados ir rekomendacijos

- *Neįgaliesiems asmenims dalyvauti rinkimuose vis dar trukdo teisinės, administracinės ir fizinės kliūtys.*
- *VRK turi tinkamai vykdyti savo kontrolės funkciją dėl savivaldybių skiriamų patalpų rinkimams prieinamumo asmenims su negalia.*
- *Būtina užtikrinti, kad rinkimų biuleteniai būtų spausdinami Brailio raštu, siekiant užtikrinti neregiamis ir silpnaregiams galimybę balsuoti savarankiškai.*
- *Užtikrinti priešrinkiminių televizinių laidų transliacijų vertimą į gestų kalbą.*
- *Rekomenduotina įteisinti visuotinį balsavimą internetu, taip pat efektyviau taikyti kitus alternatyvius balsavimo būdus, palengvinančius neįgaliųjų teisę į politinį dalyvavimą.*
- *Rekomenduotina skatinti visas politines partijas bei kandidatus pateikti savo rinkimines programas lengvai suprantama kalba.*
- *Būtina reguliariai rinkti duomenis, siekiant įvertinti neįgaliųjų dalyvavimą rinkimuose.*
- *Būtina šalinti teisinės kliūtis, panaikinant teisinio neveiknumo institutą bei kartu Konstitucinę bei įstatymuose įtvirtintą nuostatą dėl draudimo neveiksniais pripažintiems asmenims dalyvauti rinkimuose.*

III. Teisės į laisvus rinkimus apribojimai užsieniečiams

Europos Sąjungos direktyva 94/80/EB įtvirtina, kad kiekvienas asmuo, kuris yra ES pilietis ir nėra gyvenamosios vietos valstybės narės pilietis, bet atitinka tuos pačius teisei balsuoti ir būti kandidatu keliamus reikalavimus, kuriuos ta valstybė pagal įstatymą taiko savo piliečiams, turi teisę balsuoti ir būti kandidatu vietos savivaldos rinkimuose gyvenamosios vietos valstybėje narėje.⁶⁴⁷

⁶⁴⁷ Tarybos Direktyva 94/80/EB, nustatanti išsamias priemones Sąjungos piliečiams, gyvenantiems valstybėje narėje ir nesantiems jos piliečiais, naudotis balsavimo teise ir būti kandidatais per vietos savivaldos rinkimus, 1994 m. gruodžio 19 d., 3 str., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:31994L0080>

2012 m. pabaigoje buvo priimti *Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo* pakeitimai, numatantys, jog savivaldybės tarybos nariu gali būti renkamas nuolatinis šios savivaldybės gyventojas, t. y. Lietuvos pilietis, kuris savo gyvenamąją vietą deklaravo šios savivaldybės teritorijoje; arba teisę gyventi Lietuvoje turintis kitos Europos Sąjungos valstybės narės pilietis, kuris savo gyvenamąją vietą deklaravo šios savivaldybės teritorijoje; arba kitas asmuo, kuris turi teisę nuolat gyventi Lietuvoje, ir kuris savo gyvenamąją vietą deklaravo šios savivaldybės teritorijoje.⁶⁴⁸ Laikiniai Lietuvoje gyvenantys užsieniečiai (ne ES piliečiai) vis dar negali nei būti renkami savivaldybių tarybų rinkimuose, nei juose balsuoti.⁶⁴⁹ Galimybė tapti meru yra suteikta išskirtai Lietuvos piliečiams.⁶⁵⁰

2014 m. buvo įtvirtinta užsieniečių dalyvavimo politinių partijų veikloje galimybė. Tiesa, naujos galimybės – nors ir labai ribotos – atsivėrė tik Europos Sąjungos, bet ne trečiųjų valstybių piliečiams.

Iki 2014 m. pabaigos *Politinių partijų įstatymas* numatė, jog politinės partijos steigėjais ir nariais gali būti tik Lietuvos piliečiai.⁶⁵¹ Nuo 2015 m. sausio 1 d., įsigaliojus *Politinių partijų įstatymo* pataisoms, politinių partijų nariais gali tapti ir tie ES piliečiai, kurie nepriklauso kitų šalių politinėms partijoms, ir kurie Lietuvoje be pertraukos pragyveno pastaruosius 5 metus.⁶⁵² Politinių partijų steigėjais ES piliečiai būti negali. Deja, net ir šių įstatymo pataisų, suteikiančių ribotas galimybes užsieniečiams dalyvauti politinių partijų veikloje, priėmimo procesas nebuvo sklandus.

Kai 2013 m. liepą Teisingumo ministerija pateikė *Politinių partijų įstatymo* pataisus, numatančius leisti ES piliečiams tapti politinių partijų nariais ir jas steigti,⁶⁵³ Seimas pasisakė prieš įstatymo pataisus ir nepritarė šio projekto tolesniam svarstymui. Konservatoriškos politinės

⁶⁴⁸ Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas, 1994 m. liepos 7 d., Nr. I-532, 2 str. 2 ir 3 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493985

⁶⁴⁹ Karolis Žibas, „Lietuvoje gyvenančių trečiųjų šalių piliečių politinis dalyvavimas ir rinkimų teisės“, 2014 m. kovo mėn., <http://www.mipas.lt/lt/projektine-veikla/304/lietuvoje-gyvenanciu-treciuju-saliu-pilieciu-politinis-dalyvavimas-ir-rinkimu-teises>

⁶⁵⁰ Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas, 1994 m. liepos 7 d., Nr. I-532, 2 str. 2 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493985

⁶⁵¹ Politinių partijų įstatymas, 2004 m. balandžio 15 d., Nr. 54-1831, 5 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=478862

⁶⁵² Politinių partijų įstatymo Nr. I-606 preambulės ir 2, 3, 5, 8 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. lapkričio 6 d., XII-1292, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=487540

⁶⁵³ Politinių partijų įstatymo preambulės, 2, 3, 5 ir 8 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2013 m. liepos mėn. 22 d., Nr. XIIP-875, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=453884

jėgos akcentavo grėsmes Lietuvos suverenumui, valstybingumui, nacionalinio tapatumo išsaugojimui ir teritoriniam vientisumui.⁶⁵⁴ Vėliau Seimui buvo pateiktos dar kelios mažiau ambicingos šio įstatymo pataisų versijos, kuriose buvo numatyta, kad ES piliečiais galėtų būti tik politinių partijų nariais, bet ne steigėjais.⁶⁵⁵ Galutinė versija atspindi politinį kompromisą ir yra mažiausiai palanki ES piliečiams iš visų, nes joje yra įtvirtintas papildomas apribojimas nebūti „kitų šalių partijų ar politinių organizacijų nariais“ bei įtvirtintas reikalavimas pragyventi Lietuvoje be perstojo 5 metus. Lygiavertis reikalavimas nebūti kitų šalių partijų ar politinių organizacijų nariais Lietuvos piliečiams nėra numatytas.

Išvados ir rekomendacijos

- *Teigiamai vertinami 2014 m. lapkričio mėnesį priimti Politinių partijų įstatymo pakeitimai, suteikiantys teisę ES piliečiams tapti Lietuvos partijų nariais.*
- *Rekomenduojama tęsti politinį dialogą ir išplėsti ES piliečių teisę dalyvauti Lietuvos politinėse partijose, numatant jiems galimybę tokias partijas steigti bei suteikiant lygiavertes teises būti politinių partijų nariais nuolat ir laikinai Lietuvoje gyvenantiems ES piliečiams; taip pat rekomenduotina išplėsti ne ES piliečių dalyvavimo politinių partijų veikloje galimybes.*
- *Laikiniai Lietuvoje gyvenančių užsieniečių (ne ES piliečių) dalyvavimo savivaldos rinkimuose galimybės lieka suvaržytos: jie iki šiol negali balsuoti ir būti išrinkti savivaldybių tarybų rinkimuose. Rekomenduojama keisti Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymą, siekiant užtikrinti lygias galimybes visiems Lietuvoje gyvenantiems užsieniečiams rinkti savivaldybių tarybų narius ir būti išrinktiems į tarybas.*

⁶⁵⁴ Karolis Žibas, „Lietuvoje gyvenančių trečiųjų šalių piliečių politinis dalyvavimas ir rinkimų teisės“, 2014 m. kovo mėn., <http://www.mipas.lt/lt/projektine-veikla/304/lietuvoje-gyvenanciu-treciuju-saliu-pilieciu-politinis-dalyvavimas-ir-rinkimu-teises>

⁶⁵⁵ Politinių partijų įstatymo Nr. I-606 preambulės, 2, 3, 5, 8 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2014 m. birželio 23 d., XIIP-875(3), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=475969; Politinių partijų įstatymo Nr. I-606 preambulės, 2, 3, 5, 8 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2014 m. spalio 16 d., XIIP-875(4), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=484936

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS
Didžioji g. 5, LT-01128 Vilnius
hrmi@hrmi.lt
www.hrmi.lt

ISSN 1822-4598